

Lejla Gazić
NAUČNO I STRUČNO DJELO DR. SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA

Izdavač
Orijentalni institut u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8b, Kampus Univerziteta u Sarajevu
71000 Sarajevo, BiH, e-mail: ois@bih.net.ba

Glavni urednik
Prof. dr. Amir Ljubović

Odgovorna urednica
Dr. Behija Zlatar

Tehnička urednica
Dr. Lejla Gazić

Recenzenti
Prof. dr. Amir Ljubović
Akademik Esad Duraković

DTP
Mahir Sokolija

Štampa
Bemust – Sarajevo

Izdavanje ove knjige pomoglo je
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6).09 Bašagić-Redžepaić S.
82:929 Bašagić-Redžepaić S.

GAZIĆ, Lejla

Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića / Lejla Gazić. – Sarajevo : Orientalni institut, 2010.
– 336 str. : ilustr. ; 24 cm. – (Posebna izdanja / Orientalni institut Sarajevo ; 33)

Bibliografija: str. 303-336 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-626-14-2
COBISS.BH-ID 18276614

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU
POSEBNA IZDANJA XXXIII

Lejla Gazić

NAUČNO I STRUČNO DJELO
DR. SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA

Sarajevo 2010.

Sadržaj

UVOD.....	7
I HISTORIJSKI OKVIR ŽIVOTA I RADA SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA.....	13
II SAFVET-BEG BAŠAGIĆ – BIOGRAFSKI PODACI SA HRONOLOŠKIM PREGLEDOM NJEGOVOG RADA	25
III NAUČNO DJELO SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA	39
A. Djela iz historije i književne historije.....	41
<i>Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine</i>	41
<i>Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti</i>	69
B. Ostali naučni radovi	180
IV STRUČNO DJELO SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA.....	191
A. Katalogizacija manuskripata	193
<i>Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke</i>	193
<i>Rukopisi iz biblioteke Safvet-bega Bašagića u Orijentalnoj zbirci HAZU u Zagrebu</i>	211
B. Izrada biografskog leksikona.....	221
<i>Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini</i>	221
C. Ostali stručni radovi.....	237
V BAŠAGIĆEV PREVODILAČKI RAD SA ORIJENTALNIH JEZIKA	239
A. Prijevodi traktata s arapskog jezika	241
B. Prijevodi iz književnosti na orijentalnim jezicima	245
a) Prijevodi i prepjevi s arapskog jezika	245
b) Prijevodi i prepjevi s turskog jezika.....	247
c) Prijevodi i prepjevi s perzijskog jezika	249
VI ORIJENT I PROŠLOST BOSNE I HERCEGOVINE U KNJIŽEVNOM RADU SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA.....	259
VII NEOBJAVLJENI MATERIJALI IZ RUKOPISNE ZAOŠTAŠTINE SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA.....	271
VIII ZAKLJUČAK.....	285
NAUČNO I STRUČNO DJELO DR. SAFVET-BEGA BAŠAGIĆA – REZIME	291
SCIENTIFIC WORK AND RESEARCH OF DR. SAFVET-BEG BAŠAGIĆ – SUMMARY	297
BIBLIOGRAFIJA.....	303
IZVORI I LITERATURA.....	325

Uvod

Cilj ovog rada je da kroz analizu bogatog naučnog i stručnog opusa dr. Safvet-bega Bašagića predstavi njegovu ulogu i značaj u izučavanju opće i kulturne historije Bosne i Hercegovine u doba osmanske vlasti, a posebno pisanog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima i obradi rukopisnog naslijeđa. Kao orijentalista-istraživač, Safvet-beg Bašagić predstavlja jednu od najsvestranijih ličnosti u Bosni i Hercegovini na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Poznat je kao pjesnik, književni historičar i kritičar, kulturni radnik i pokretač više časopisa, te kao javni i politički radnik. Izučavanju Bašagićevog književnog, posebno pjesničkog stvaralaštva, posvetio je zasebnu studiju dr. Muhsin Rizvić. Međutim, u oblasti orijentalističkih istraživanja Safvet-beg Bašagić je dao nemjerljiv doprinos brojnim radovima po kojima se smatra pionikom bosanskohercegovačke orijentalistike i utemeljiteljem naučnog pristupa u ovim istraživanjima kod nas, po uzoru na evropsku metodologiju u toj oblasti. Bašagićev rad na području orijentalističkih istraživanja može se podijeliti na slijedeće oblasti:

- književnost na orijentalnim jezicima, književna kritika i historija književnosti;
- književnoprevodilački rad – prijevodi i prepjevi s arapskog, turskog i perzijskog jezika;
- izučavanje historije Bosne u periodu osmanske vlasti i studije o pojedinim istaknutijim ličnostima ili događajima iz tog doba;
- prikupljanje i katalogizacija manuskripata na orijentalnim jezicima;
- izrada leksikona.

Intenzivnije izučavanje pisanog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima kod nas započelo je upravo s Bašagićem. Prije njega su se pojavljivali samo sporadično kraći prilogi o nekim bošnjačkim autorima koji su stvarali na orijentalnim jezicima, i to iz pera njegovog oca Ibrahim-bega Bašagića i Mehmeda Teufika Okića u salnamama – kalendarama i časopisu *Vatan*. Međutim, kako su ti tekstovi bili pisani na turskom jeziku, ostali su dostupni samo užem krugu čitalaca. Upravo zbog pomanjkanja podataka vezanih za stvaralaštvo bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima u periodu osmanske vladavine kod nas, Safvet-beg Bašagić je započeo svoj rad na sakupljanju, obradi i predstavljanju ovih autora široj javnosti.

Kraj 19. i početak 20. stoljeća je period velikih promjena u Bosni i Hercegovini. To je vrijeme u kojem se završava višestoljetna osmanska vlast i sistem koji je ona uspostavila, a započinje doba vladavine Austro-Ugarske monarhije koja, uz svoju vlast, donosi i novi način života. Time se potpuno mijenja i obrazovni sistem. Do tada preovlađujuće arapsko pismo zamjenjuje latinično, a osmanski jezik više nije jezik administracije, nego to sada postaje njemački jezik. U tom vremenu velikih promjena, Safvet-beg Bašagić je znao da prepozna prednosti i nedostatke i jednog i drugog. Zato se trudio da svoja interesovanja za istraživanja prošlosti Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu, kao i izvornu arhivsku i rukopisnu građu o tome, upotpuni saznanjima do kojih se na tom planu došlo u zapadno-evropskim zemljama u okviru njihove zainteresiranost za Orijent.

Bašagićevo porodično okruženje bilo je svakako jedan od poticajnih elemenata u njegovom radu. Mogućnost da istražuje prošlost svojih predaka, pa onda i svih Bošnjaka, kroz četiri stoljeća osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, Bašagić je nalazio u dosta bogatoj porodičnoj biblioteci rukopisnih i štampanih djela iz brojnih i raznorodnih disciplina. Izvrsno poznavanje orijentalnih jezika omogućavalo mu je uvid u izvore i literaturu na tim jezicima. S druge strane, korištenjem literature na evropskim jezicima, Bašagić se upoznao sa rezultatima do kojih se došlo u orijentalističkim istraživanjima u Evropi. Kao pjesnik koji svoju poeziju počinje objavljivati još u dačkim danima, Bašagić iskazuje poseban interes za istraživanja poetskog stvaralaštva Bošnjaka na perzijskom i turskom jeziku. Kroz prepjeve poezije autora koji su stvarali na ova dva jezika, ta istraživanja su dobivala i novu dimenziju – upoznavanje šireg kruga čitalaca sa poezijom autora čije je stihove donosio kao ilustraciju njihovog stvaralaštva.

Kao student Bečkog univerziteta, Bašagić se upoznaje sa dometima u prikupljanju i katalogizaciji manuskripata na arapskom, turskom i perzijskom jeziku u evropskim orijentalističkim centrima toga vremena – prije svih u Beču i Berlinu. Podatke do kojih je došao u ovom radu i sistem katalogizacije u ovim velikim centrima Bašagić preuzima kao princip kataloške obrade svoje zbirke u kojoj je vremenom sakupljeno oko 200 rukopisnih kodeksa.

Bašagića su zanimala sve oblasti vezane za Bosnu u doba osmanske vlasti. On proučava brojne dokumente na osmanskom jeziku koji osvjetljavaju pojedine događaje iz prošlosti Bosne i Hercegovine u doba osmanske vlasti ili daju opći pregled historijskih događaja. Ove izvorne podatke Bašagić koristi za izradu historijskih pregleda, kraćih studija ili "biografskih skica" o pojedinim značajnim ličnostima u historiji Bosne, a na osnovu brojne prikupljene izvorne građe učestvuje u izradi leksikona istaknutih ličnosti sa ovih prostora kroz period od četiri stoljeća osmanske vlasti.

U ovom radu ćemo nastojati da osvjetlimo historijski okvir u kojem je živio i radio Safvet-beg Bašagić, sa svim dostupnim biografskim podacima i pregledom njegovog rada. Centralni dio rada posvetit ćemo naučnom i stručnom djelu dr. Safvet-bega

Bašagića, a kroz bogat prevodilački opus poezije i proze s arapskog, turskog i perzijskog jezika, te neobjavljene materijale iz njegove zaostavštine, nastojat ćemo valorizirati doprinos dr. Safvet-bega Bašagića u upoznavanju kulturne baštine Bosne i Hercegovine, stvarane na orijentalnim jezicima. Pored toga, pokušat ćemo da u jednom kraćem pregledu ukažemo na onaj dio Bašagićevog književnog rada, iskazan kroz poeziju i dramsko stvaralaštvo, te sakupljanju izreka, poslovice i narodnih umotvorina, u kojem su vidni utjecaji Orijenta.

Naučno djelo Safvet-bega Bašagića vezano je za oblast opće i kulturne historije Bosne i Hercegovine, te književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima. Njegovo prvo djelo iz ove oblasti, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)*, prvi je sažeti prikaz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine, baziran na izvornoj građi i dostupnoj literaturi, a poglavlje iz ove knjige – “Herceg-Bosna i istočna prosvjeta” – predstavlja prvi sumarni pregled književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, pa ćemo nastojati da ukažemo na njegove vrijednosti i nedostatke. Drugo Bašagićevo djelo iz ove oblasti – *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine – ustvari je neznatno prerađena verzija njegove doktorske disertacije *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur*. Upoređivanjem pojedinih tekstova iz rukopisa doktorske disertacije i objavljene knjige pokušat ćemo da pokažemo gdje su razlike između ova dva djela i koliko one predstavljaju rezultat daljih Bašagićevih istraživanja na ovom polju nakon odbrane doktorske disertacije.

Među stručnim radovima Safvet-bega Bašagića posebno mjesto pripada radu “Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke”, kao prvom katalogu ove vrste napisanom na bosanskom jeziku po principima katalogizacije rukopisa u evropskim orijentalističkim centrima. Leksikon *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* rezultat je Bašagićevih istraživanja života i rada istaknutih ličnosti među Bošnjacima u Osmanskom carstvu.

Pored navedenih djela, te kraćih studija i radova iz Bašagićevog naučnog i stručnog opusa, pažnju ćemo posvetiti i njegovom književnopravodilačkom radu sa sva tri orijentalna jezika, jer je on na tom polju dao vrijedan doprinos na upoznavanju širokog spektra poetskog stvaralaštva na ovim jezicima. U ovom segmentu za nas su posebno zanimljivi Bašagićevi prepjevi stihova bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima i koje je on često donosio kao ilustraciju u predavljanju i valorizaciji poezije pojedinih autora.

U ovom radu ćemo nastojati pokazati u kojoj mjeri su Bašagićeva djela iz oblasti istraživanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima služila kao temeljna literatura za sve kasnije opće preglede ovog književnog stvaralaštva, kao i za monografije, studije ili radove posvećene pojedinim autorima ili njihovim djelima.

Djelo Safvet-bega Bašagića *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* bilo je predmet istoimene studije dr. Džemala Čehajića, napisane u povodu pripreme ovog djela za ponovno objavljivanje 1986. godine. Međutim, nijedan do sada objavljeni rad nije imao cilj da predstavi, osvijetli i valorizira cjelokupno stvaralaštvo Safvet-bega Bašagića u ovoj oblasti, a koje obuhvata oblast orijentalistike u najširem smislu te riječi.

Svi istraživači naše književne baštine, kao i autori svih do sada objavljenih djela koja su pisana sa pretenzijama da predstavljaju ovu književnost i njene stvaraoce ili budu samo priručnici za dalja istraživanja, uvijek počinju od podataka koje je o tome dao Safvet-beg Bašagić u svojim djelima.

Prvi koji je ukazao na doprinos Safvet-bega Bašagića kao istraživača u ovoj oblasti bio je Mehmed Handžić. U djelu *Al-Ġawhar al-asnā fi tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna* (Blistavi dragulj – životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne), objavljenom na arapskom jeziku, Handžić je predstavio Safvet-bega Bašagića kao pjesnika, prevodioca i istraživača u oblasti historije i kulturne historije Bosne i Hercegovine. Njegovo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Handžić je ocijenio kao “izvanrednu knjigu” i dodao kako se i on sam, pripremajući svoje djelo, mnogo koristio podacima koje je našao kod Bašagića.

Ne smije se zanemariti činjenica da je vrijeme u kojem živi i radi Safvet-beg Bašagić, vrijeme kada u Bosni i Hercegovini još uvijek nije postojala nijedna institucija koja bi se bavila istraživanjima baštine na orijentalnim jezicima. Institucije poput Gazi Husrev-begove biblioteke ili Zemaljskog muzeja, naprimjer, sakupljaju i čuvaju rukopise i dokumente, ali sadržaj tog bogatog historijskog i književnohistorijskog materijala ostaje neistražen. Upravo Bašagić je započeo pionirski rad na tom polju, nastojeći da iz tog materijala iznese pred javnost do tada nepoznata imena i djela.

Druga bitna karakteristika Bašagićevog rada u ovoj oblasti odnosi se na razlike u metodološkom pristupu radovima, vezanom za njihovu osnovnu namjenu. Tako je on *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine*, baziranu na historijskim izvorima i dostupnoj literaturi, uobličio u sažeti prikaz – više informativnog nego znanstvenog karaktera – historije Bosne i Hercegovine u osmanskome periodu. Na kraju djela je dodao poglavlje “Herceg-Bosna i istočna prosvjeta” – prvi sumarni pregled književnog stvaralaštva Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Bez citiranja izvora i literature, ovaj dodatak predstavlja esej o ovom stvaralaštvu, mjestimično obogaćen prijevodom stihova pojedinih pjesnika.

U djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Bašagić primjenjuje biografsko-filološki pristup koji je potpuno opravdan u fazi pionirskih istraživanja književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima i kao jedini mogući pristup bogatoj, a neistraženoj građi. Kao takvo, djelo je, prema riječima Hazima Šabanovića, autora do sada najobimnijeg biobibliografskog pregleda ovog stvaralaštva – *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim*

jezicima – “sve do sada ostalo glavni izvor informacija za ovo pitanje i polazna literatura za sve kasnije prikaze, osvrte i istraživanja u ovoj oblasti.”¹

Slično mišljenje iznosili su i svi drugi istraživači u oblasti izučavanja književnosti bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, historije Bosne u vrijeme osmanske vladavine, te u monografijama posvećenim pojedinim autorima i njihovim djelima. Svi su se oslanjali prvenstveno na Bašagićeve podatke, a zatim svoja istraživanja produbljivali u okvirima koje su omogućavali kasniji dometi u istraživanjima te problematike.

Bašagićev interes za izučavanje rukopisne građe rezultirao je sakupljanjem, a zatim i katalogizacijom orijentalnih rukopisa iz njegove biblioteke. I na tom planu Bašagićev rad je pionirski. Njegov rad pod naslovom “Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke” predstavlja prvi objavljeni katalog rukopisa jedne zbirke iz Bosne i Hercegovine, iako u njemu nije u potpunosti primijenjena metodologija izrade katalogâ evropskih rukopisnih zbirki.

Studije o historijskim događajima i ličnostima, bazirane na rukopisnim izvorima, te prijevodi proze i poezije sa orijentalnih jezika, posebno bošnjačkih autora, karakteriziraju kontinuirani interes Safvet-bega Bašagića za historiju i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine. U tim prijevodima je došao do punog izražaja njegov pjesnički, ali i prosvjetiteljski duh, jer je kroz prepjeve stihova s arapskog, turskog i perzijskog jezika nastojao da na popularan način širokim masama približi poeziju bošnjačkih autora koji su stvarali na tim jezicima. Kroz prijevode pojedinih prozних djela iz različitih oblasti, Bašagić je nastojao predstaviti i tematsku raznovrsnost u proznoj književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Bašagićevi autorski radovi u raznim oblicima njegovog književnog stvaralaštva pokazuju da je njegov naučnoistraživački rad imao dosta utjecaja i u nekim vidovima tog stvaranja. To se posebno vidi u motivima Bašagićeve poezije koje on preuzima iz klasične perzijske poezije i pretače ih u svoje stihove obojene ambijentom Orijenta, u njegovom dramskom stvaralaštvu koje za podlogu često ima ličnosti iz bosanske historije, kao i u njegovom radu na sakupljanju narodnih pripovjedaka, anegdota, pričica i dosjetki, izreka i aforizama koji su prevedeni sa drugih jezika, najčešće orijentalnih.

U hronološkom redosljedu Bašagićevog stvaralaštva smjenjivala su se književna, historijska i kulturnohistorijska djela, studije i prijevodi, a uz to, “iz njegovog pera potekli su čitavi nizovi članaka prosvjetne, kulturne, književne, istorijske sadržine, upotpunjavajući trajanje njegovog plodnog i dinamičnog života, koji u istoriji kulturnog i književnog života bosanskih Muslimana predstavlja čitavu jednu epohu.”²

U ovom radu ćemo nastojati da pokažemo koliko su radovi dr. Safvet-bega Bašagića, a naročito istraživanja i rezultati do kojih je on došao u izučavanju književnosti Bošnjaka na

¹ H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973., str. 20.

² M. Rizvić, *Safvet-beg Bašagić, Izabrana djela I*, str. 12.

orijentalnim jezicima, imali izuzetan značaj za vrijeme u kojem su nastajali, a istovremeno su predstavljali i prvorazredne izvore za dalja istraživanja u ovoj oblasti. Brojna korištena literatura, a posebno originalna rukopisna i arhivska građa kojom se Bašagić služio u svom radu, rezultirala je podacima koji su ostali polazište u svim kasnijim tekstovima vezanim za preglede književnog stvaralaštva, historijske osvrtne, monografije o pojedinim autorima, kao i pojedinačna djela određenih autora. Bašagićev pionirski rad na ovom polju urodio je plodom upravo onako kako je on to iskazao na kraju *Predgovora* za djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*:

Budućnost je pred nama, a budućnost će ne samo sve to ljepše osvijetliti nego i na tome polju učiniti mnoga otkrića.

I Historijski okvir života i rada Safvet-bega Bašagića

Otkako je 1463. godine sultan Mehmed Fatih II u svojim osvajačkim pohodima stigao u Bosnu, ovo područje ušlo je u sastav Osmanskog carstva. Nešto više od četiri naredna stoljeća na prostoru Bosne i Hercegovine će djelovati novi poredak koji se uspostavlja u prijestonici Carstva. Kao sastavni dio Osmanskog carstva, Bosna i Hercegovina dijeli njegovu sudbinu u svim sferama života.

Administrativna organizacija Bosne, cjelokupan upravno-teritorijalni i sudski aparat u potpunosti je usklađen sa uredbama, zakonima, propisima i drugim dokumentima vezanim za pitanja osmanske administracije u svim njenim provincijama. I vojno-administrativna uprava uspostavljena je po principima osmanskih institucija u ovoj oblasti. Kada su se osmanski zakoni i osmanska administracija učvrstili u Bosni kao dijelu Carstva, uveden je i novi vid agrarnog uređenja, poznatog pod nazivom timarski sistem, kojim je uz agrarnu politiku bila pokrivena istovremeno i struktura finansiranja vojnih potreba države. Njena historija je vezana za osvajanja, bitke, ratove, bune, sve što se odnosi na uspone i padove ovog carstva kroz četiri stoljeća.

Islam kao religija postepeno se širi i na teritoriji Bosne i Hercegovine, a u okviru tog dugotrajnog procesa, stanovništvo Bosne u najvećem procentu ulazi u okvire islamske civilizacije kojoj pripada cjelokupno Osmansko carstvo. Samim tim i školovanje i obrazovne institucije svih nivoa, od početnih vjerskih škola – mekteba – do medresa kao srednjoškolskih, a ponekad i kao svojevršnih visokoškolskih institucija tog vremena, uklapaju se u sveukupni vaspitno-obrazovni sistem Osmanskog carstva.

Naravno, sve ovo su bili procesi koji su trajali decenijama, a Bosna se u svim sferama života postepeno uključivala u tokove koji su se nezaustavljivo širili ovim područjem. U svim segmentima svakodnevnog života osjeća se utjecaj Orijenta.

Graditeljstvo, a posebno razvoj gradova u Bosni i Hercegovini, veže se posebno za još jednu instituciju koja je kroz islam i islamske propise došla u Bosnu i tu naišla na plodno tlo. To je institucija vakufa. Izgradnja džamija, mekteba, medresa i drugih vjersko-prosvjetnih ustanova kao mjesta u kojima su se obavljale svakodnevne propisane vjerske obaveze, bila je poticana i sa ciljem sveukupnog obrazovanja. U medresama su se, osim vjerskih

predmeta koji su obuhvatali brojne discipline, izučavali i jezici – arapski, turski i perzijski, njihove gramatike i književnosti, te je na taj način na tim prostorima njegovana pisana riječ u najširem smislu riječi. Vakufi kao zadužbine imali su često i karakter socijalnih ustanova, jer su uz vjersko-prosvjetne objekte često građene i musafirhane za kraći smještaj putnika i trgovaca, javne kuhinje – imareti za ishranu putnika-namjernika i siromašnih učenika medresa, javne česme i hamami za pitku vodu i potrebe održavanja higijene, ali i putevi, mostovi, dućani i drugi objekti potrebni za razvoj zanatstva i privrede u širem smislu riječi. Vakufom su ostavljana i posebna finansijska sredstva ili objekti čiji su se prihodi koristili za finansiranje potreba svakog određenog vakufa.

Ukratko, cjelokupan život bio je protkan islamskom tradicijom. Tako je izgradnja kuća za stanovanje bila orijentalnog tipa, njihova vanjska i unutrašnja dekoracija također, namještaj i posuđe, nošnja i ručni rad, te vrste i način pripremanja jela. Pored toga, okupljanja povodom vjerskih blagdana i običaji vezani za određene dane i datume u godini, kao i mnogi drugi običaji ušli su u tradiciju Bosne. Sve to je velikim dijelom i ostalo tradicija u svakodnevnom životu Bošnjaka koja se održala i do današnjih dana i postala dio domaće baštine.

Trebalo bi dosta prostora da se i u najosnovnijim crtama ukaže na svaki od ovih segmenata posebno, a o njima su pisali mnogi istraživači koji su se bavili tim pitanjima, bilo kroz historije Osmanskog carstva ili Bosne kao njegovog dijela, bilo kroz izučavanja pojedinih tema, pitanja, institucija itd.

Međutim, nas ovdje interesuje posebno jedno područje u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine, koje je ostavilo dubokog traga u pisanoj riječi na njenom teritoriju, a koje, zbog svoje obimnosti i raznovrsnosti stvaranja, kako po temama tako i po jezicima, još uvijek nije dovoljno istraženo. To je područje koje danas imenujemo kao književno stvaranje Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Širom Evrope, već tokom 18. i 19. stoljeća brojni istraživači veoma se interesuju za orijentalnu kulturu, civilizaciju, a posebno književno stvaralaštvo. Istočnjačka klasika u cjelini, prije svega perzijska, zanimala je naučnike u Francuskoj, Njemačkoj, Austriji. Rukopisne zbirke koje danas nalazimo u nekim od najeminentnijih zapadnoevropskih biblioteka već su u drugoj polovini 19. stoljeća imale bogate sadržaje za koje su se počeli izrađivati katalozi. Pored toga, u jeku evropskog naučnog pozitivizma, počinju se pripremati i objavljivati biobibliografski pregledi bogatog i raznovrsnog stvaralaštva na sva tri orijentalna jezika. Ali kako je taj posao zahtijevao dobro poznavanje arapskog, turskog i perzijskog jezika, bilo je potrebno da se na univerzitetima školuje kadar koji će moći odgovoriti na brojne zahtjeve u ovom radu.

Na Univerzitetu u Beču studij orijentalnih jezika započeo je još 1674. godine i do početka 19. stoljeća već stekao zavidan renome. Ako se tome doda da je 1754. godine u Beču utemeljena Orijentalna akademija sa ciljem školovanja prevodilaca za državne poslove, a

1886. osnovan je i Orijeentalni institut u ovom gradu, onda je sasvim jasno da su na tom prostoru mogli izrasti znameniti orijentalisti, među kojima su bili i Franz von Dombay (1758.-1810.) i Joseph von Hammer Purgstall (1774.-1856.), pa zatim, nešto kasnije i drugi istaknuti orijentalisti, profesori na Univerzitetu u Beču, među kojima su i dr. Maximilian Bittner (1869.-1918.) i dr. Josef Karabacek (1845.-1918.).¹

U centrima evropske orijentalistike, nakon sakupljanja rukopisa koje su širom Osmanskog carstva i arapskih zemalja pronalazili brojni istraživači koji su tamo putovali kao dragomani, misionari, diplomate, ali i ostali putnici po ovim krajevima, a zatim ih donosili u Evropu, započelo se sa katalogizacijom donesenog obimnog rukopisnog materijala.

Pored Beča, Berlina, Pariza i Londona sa njihovim bibliotekama, na katalogizaciji se radi i u manjim gradovima u kojima se u okviru univerzitetskih biblioteka nalaze i ovakve rukopisne zbirke. Objavljaju se katalozi rukopisa na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, koji su do tog vremena sakupljeni u ovim zbirkama, dok se na polju književno-historijskih istraživanja ovog stvaralaštva javlja prvi temeljitiji pregled ovog stvaralaštva zapadnoevropske provenijencije – djelo *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, autora Josepha von Hammer-Purgstalla. Ovaj pregled “historije osmanskog pjesništva”, kako navedeni naslov glasi u prijevodu, predstavlja više leksikon osmanskih pjesnika u kojem je autor, koristeći se podacima iz dostupnih osmanskih tezkira – biografija osmanskih autora – sačinio hronološki redoslijed njihovog stvaralaštva i na taj način nastojao da ukaže na razvojni put ove poezije. Na obilje materijala koje je imao na raspolaganju upućuje obim navedenog djela koje je objavljeno u četiri toma.²

Sa stanovišta istraživanja stvaralaštva bošnjakačkih autora u okviru osmanske poezije, Hammerovo djelo predstavlja prvi pregled ovih stvaralaca na jednom od evropskih jezika. Tako su imena bošnjakačkih autora – zajedno sa primjerima njihovog stvaralaštva – do tada poznata samo u biografijama na osmanskome turskom jeziku, postala dostupna evropskoj naučnoj javnosti.

Kratko vrijeme nakon toga počeli su se objavljivati brojni katalozi rukopisa, od kojih su neki bili podijeljeni prema jezicima, a drugi su obuhvatali rukopise na sva tri orijentalna jezika.

U Beču je objavljeno nekoliko kataloga: katalog arapskih, perzijskih i turskih rukopisa Orijeentalne akademije u Beču,³ katalozi perzijskih, a zatim turskih rukopisa Vojvodske

¹ Više podataka o spomenutim profesorima bit će dato u dijelu posvećenom doktorskoj disertaciji Safvet-bega Bašagića.

² Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Vol. I-IV, Pesth 1836.-1838.

³ Albrecht Krafft, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der K. k. Orientalischen Akademie zu Wien*, Wien 1842.

biblioteke u Gothi,⁴ kao i trotomni katalog arapskih, perzijskih i turskih rukopisa Dvorske biblioteke u Beču.⁵ Ovaj posljednji katalog i danas predstavlja pouzdano referencijalno djelo za izradu novih kataloga rukopisa.

Njemački orijentalisti su u to vrijeme također bili veoma aktivni na katalogizaciji rukopisa iz svojih kolekcija. Katalog arapskih i perzijskih rukopisa Dvorske i državne biblioteke u Minhenu objavljen je 1866. godine,⁶ a osamdesetih godina 19. stoljeća iz štampe se pojavilo i deset svezaka kataloga arapskih rukopisa iz Kraljevske biblioteke u Berlinu, koje je pripremio W. Ahlwardt.⁷ Deset svezaka samo arapskih rukopisa iz ove biblioteke pokazuje kakvo je rukopisno bogatstvo krajem 19. stoljeća bilo čuvano u ovoj biblioteci.

Za katalošku obradu turskih i perzijskih rukopisa iz iste biblioteke bio je zadužen Wilhelm Pertsch. Da su aktivnosti na katalogizaciji rukopisne građe na sva tri orijentalna jezika tekle paralelno, pokazuje i podatak da su katalozi ovih rukopisa objavljeni 1888. i 1889. godine.⁸

U isto vrijeme je objavljen i katalog turskih rukopisa Britanskog muzeja u Londonu, koji je pripremio Charles Rieu.⁹

Pojedina djela Bošnjaka spominjana su uzgredno u nekim djelima u kojima se pisalo o Bosni. Tako, naprimjer, Aleksandar Giljferding, ruski konzul u Bosni i Hercegovini sredinom 19. stoljeća, o svojim putovanjima po Bosni, uz česte negativne ocjene svega što je nosilo oznaku muslimanskog – bez obzira na to da li je riječ o običajima, vladanju, oblačenju, jelu ili karakteru itd. – kaže:

Ne može se reći da su bosanski Muslimani potpuno neobrazovani ljudi. Naprotiv. Među njima ima obrazovana svijeta više nego među hrišćanima. U svakom gradiću imaju školu. U isto vrijeme pravoslavno stanovništvo nije imalo, sve do 1850. g., nijednu školu u cijeloj Bosni, a rimokatoličke škole nalazile su se u žalosnom stanju i u takvom se stanju nalaze i danas. Kultura koju Musliman Bosanac njeguje isključivo je orijentalna. On uči turski jezik, savlađuje napamet Kuran, a onaj koji želi da se usavršava može da se upozna s arapskom i

⁴ Wilhelm Pertsch, *Die persischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1859.; Isti, *Die türkischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1864.

⁵ Dr. Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Band I, II, III, Wien 1865.-1867.

⁶ J. Aumer, *Die arabischen und persischen Handschriften der Hof- und Staatsbibliothek in München*, München 1866.

⁷ W. Ahlwardt, *Verzeichniss der arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Band I-X, Berlin 1887.-1899.

⁸ Wilhelm Pertsch, *Verzeichniss der persischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1888.; Isti, *Verzeichniss der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889.

⁹ Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888.

persijskom literaturom. Ali u cjelokupnom njegovom obrazovanju nema ni najmanjeg djelića koji bi upućivao na njegovu narodnost. Zato se obrazovani Bosanac Musliman i prenosi u umne sfere potpuno strane zemlji u kojoj je odrastao i urođenom duhu koji u njoj vlada. Razumljivo je, dakle, što sva njegova obrazovanost ostaje mrtvo slovo (...). Koliko ja mogu zaključiti na osnovu raspitivanja, nijednom Muslimanu Bosancu nije padalo na um da se posluži maternjim jezikom kao književnim. Jedini književni jezik kod njih je turski. Poznata su mi samo dva pisana (ne može se reći literarna) djela koja su pisali Muslimani Bosanci na maternjem jeziku turskom grafijom. Neznatnost i jednog i drugog svjedoči o intelektualnoj snazi sredine u kojoj su nastali.¹⁰

Dalje on navodi početak iz rječnika *Potur-šahidija*, za koji kaže da je “mali rječnik u stihovima u kojem se slovenske riječi objašnjavaju turskim izrazima”, dok za *Duvanjski arzuhal* kaže da je “tužna pjesma nekakvih Bosanaca nastanjenih u Duvnu”, te citira početak “i nekoliko uspjeljih (manje apsurdnih) strofa iz sredine.”¹¹ Zaključujući svoju “ocjenu” ova dva djela, on kaže: ”To je sva literatura Muslimana na maternjem jeziku (...). Po ovim fragmentima može se donijeti sud o stepenu njihove stvaralačke snage.”¹²

U navedenim stavovima su očite samo neke predrasude koje ovaj ruski političar, putopisac i filolog ima prema stvaralaštvu koje mu je, ustvari, nepoznato, ali i prema historijskim činjenicama koje se odnose na nacionalno pitanje u Bosni u vremenu o kojem on piše, jer on Bošnjake kao narod naziva “Turci, tj. Muslimani”,¹³ a kako nije poznao arapsko pismo niti orijentalne jezike, potpuno mu je nepoznato višestoljetno književno stvaralaštvo Bošnjaka na ovim jezicima, ali i alhamijado literatura, kako se vidi iz ovih redova. Iste ocjene o ovoj književnosti daje i A. Kaznačić u knjizi *Bosnia, Herzegovina e Croatia turca*,¹⁴ doslovno prenoseći stavove koje Giljferding iznosi u svom djelu.

Međutim, samo desetak godina nakon ovih “sudova”, Otto Blau je u djelu *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*¹⁵ objavio u cijelosti spomenuti rječnik koji je 1631. godine napisao Muhamed Hevai Uskufi, što Giljferdingu nije bilo poznato. Pored iscrpne lingvističke studije o ovom rječniku i podataka o njegovom autoru, u ovom djelu su predstavljeni

¹⁰ Aleksandar Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. S ruskog preveo, komentare i bilješke napisao Branko Čulić, Sarajevo 1972., str. 345-346.

¹¹ *Isto*, str. 346.

¹² *Isto*, str. 348.

¹³ *Isto*, str. 340.

¹⁴ *Bosnia, Herzegovina e Croatia turca*. Notizie riunite e tradotte da G. Augusto Kaznačić, Zara, 1862. Autor djela (1817.-1883.), po profesiji liječnik, mnogo se zanimao za književnost. I sam je pisao pjesme, a sarađivao je u književnim časopisima u kojima je, pored svoje poezije, pisao literarne prikaze i ocjene. Pisao je većinom na talijanskom jeziku.

¹⁵ Djelo je objavljeno u Leipzigu 1868. godine, u seriji *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, V/2.

i neki drugi alhamijado tekstovi, među kojima je i spomenuti *Duvanjski arzuhal*, za kojeg Giljferding kaže da je “slog rimovanih srpskih i turskih riječi, bez smisla”.¹⁶ Otto Blau je u svojoj studiji donio još neke pjesme u kojima su miješani osmanski i bosanski jezik, zatim još neke druge alhamijado tekstove, a i sam je izradio jedan tursko-bosanski rječnik na osnovu njemu poznatih takvih rječnika. Koristeći se podacima iz ove studije, Stojan Novaković je u eseju pod naslovom “Srbi Muhamedovci i turska pismenost”¹⁷ napisao opširan prikaz o utjecajima turskog jezika na bosanskohercegovačku narodnu poeziju i na govorni jezik Bošnjaka. Iako kritikuje Giljferdingove stavove, i sam Novaković zaključuje kako primjeri alhamijado literature pokazuju da se nisu uspjeli razviti kvalitetniji oblici ovog stvaralaštva.¹⁸

Da je književnost na orijentalnim jezicima, naročito poezija perzijskih klasika, imala velikog utjecaja na zapadnoevropske pjesnike, pokazuju brojni stihovi njemačkih romantičara ispjevani pod utjecajem Hafizove poezije. Tako je Goetheov *West-östlicher Divan*, inspirisan Hafizovom poezijom, oduševio najšire čitalačke krugove i ostavio trajne tragove u njemačkoj književnosti prve polovine 19. stoljeća. Nešto kasnije Bodenstedtova zbirka pjesama *Lieder des Mirza Schaffy*¹⁹ postigla je nezapamćen uspjeh, a o njenoj popularnosti najbolje je svjedočilo preko stotinu pedeset izdanja. Ovaj interes za Orijent ogledao se u brojnim prijevodima poezije pjesnika sa Istoka i na južno-slavenskim prostorima, gdje je ona postala dostupna čitaocima preko prijevoda Jovana Jovanovića Zmaja.²⁰

¹⁶ A. Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, str. 346.

¹⁷ Stojan Novaković, “Prilozi k istoriji srpske književnosti. IV. Srbi Muhamedovci i turska pismenost”, *Glasnik Srpskog učenog društva*, knjiga IX, sveska XVI (XXIV staroga reda), Beograd 1869., str. 220-255.

¹⁸ Kasnija istraživanja alhamijado tekstova bosanskohercegovačkih autora pokazala su da je njihov broj daleko veći nego što se u to vrijeme znalo. Međutim, ostaje činjenica da umjetnička vrijednost ovih tekstova daleko zaostaje iza vrijednosti književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima. O tome vidjeti više u: Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Sarajevo 1981., “Uvod”, str. 7-41.

¹⁹ Njemački pjesnik Friedrich Bodenstedt (1819.-1892.) je svoje pjesme inspirisane Istokom predstavio kao prijevode perzijskog pjesnika Mirze Šafija. Ovaj autor je imaginarna ličnost, a tobožnji prijevodi njegove poezije su, ustvari, stihovi samog Bodenstedta u kojima se osjeća duh Orijenta. Zbirka je pod naslovom *Lieder des Mirza Schaffy* objavljena kao prijevod 1851. godine, a tek 1874. godine otkriveno je da je Bodenstedt autor, a ne prevodilac ove poezije.

²⁰ Ovu zbirku J. J. Zmaj je preveo 1871. godine pod naslovom *Pesme Mirza-Šafije*. Već ranije je objavljen njegov ciklus pjesama pod naslovom *Istočni Biser*, gdje su objavljene pjesme koje će čitaocem “koji čitajući zabave i uveseljenja traže (...) utoliko i zadovoljiti i upoznati ih sa najglavnijim istočnim pjesnicima, sa duhom pjesništva.” (Pogovor knjizi *Istočni Biser*, Novi Sad 1861.)

U *Istočnom Biseru* J. J. Zmaj donosi prijevode Hafizove poezije iz zbirke pjesama ovog perzijskog pjesnika koje je objavio G. F. Daumer,²¹ dok stihove nekih osmanskih pjesnika, među njima stihove pjesnika Adnija, preuzima iz Hammerove *Historije osmanskog pjesništva*.²²

Kako se može primijetiti, primjeri ovog stvaralaštva sve do samog kraja 19. stoljeća bili su sporadično i usputno navođeni u tekstovima koji su pisani sa drugačijom namjenom: kod Zmaja su to prijevodi poezije, kod Giljferdinga su oni spomenuti uz putopisne bilješke, kod Blaua se radi o lingvističkoj studiji itd.

Međutim, o izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini i njenom najbližem okruženju u to vrijeme još uvijek nije bilo ni spomena. Nekoliko biografskih skica o pojedinim značajnijim ličnostima Bosne u periodu osmanske uprave predstavili su Ibrahim-beg Bašagić (1840.-1902.) i njegov mlađi savremenik Mehmed Teufik Okić (1870.-1932.) u kalendaru-godišnjaku *Salname*²³ i u listu *Vatan*.²⁴ Oba su

²¹ Georg Friedrich Daumer (1800.-1875.), pjesnik i filozof, objavio je zbirku prijevoda Hafizove poezije pod naslovom *Liederblüten des Hafis*, u dvije knjige, od kojih prva (1846.) sadrži 254 pjesme, a druga (1851.) 152 pjesme ovog pjesnika. Zmaj je iz ove zbirke odabrao i preveo 39 pjesama.

²² Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Vol. I-IV, Pesth 1836.-1838. U Zmajevim napomenama o pojedinim ličnostima ili terminima ima mnogo pogrešaka, o čemu je kasnije, povodom izdavanja *Pevanija*, gdje su obuhvaćene i pjesme iz ciklusa *Istočni Biser* i *Pesme Mirza-Šafije*, u "Bosansko-hercegovačkim novinama" objavljena kritika anonimnog autora, za koju M. Rizvić kaže kako je pisana "sa karakterističnom primjedbom o štampanju arapskih, perzijskih i turskih riječi, koja potječe vjerovatno od nekog, možda domaćeg, znalca orijentalnih jezika, a učinjena je svakako iz namjere da se udovolji osjetljivosti mogućeg domaćeg čitaoca kojemu bi ove greške zvučale strano, nepažljivo i naivno" (u: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, I, str. 62)

²³ Ovaj godišnjak-kalendar, pod naslovom *Salname-i vilayet-i Bosna*, izlazio je na turskom jeziku u periodu 1866.-1878. godine kao izdanje Vilajetske uprave Bosanskog vilajeta, sa oznakom godišta I-XIII. Dolaskom austrougarske uprave, nakon prekida od četiri godine, godišnjak počinje ponovno izlaziti, sada pod naslovom *Bosna ve Hersek vilayeti salnamesi* kao izdanje Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Pod ovim naslovom godišnjak izlazi u periodu 1882.-1892., također na turskom jeziku, a godišta su označena brojevima I-XI. Ibrahim-beg Bašagić je autor priloga o nekoliko bošnjačkih stvaralaca u oblasti poezije i proze, kao i o nekim istaknutim ličnostima iz historije Bosne i Hercegovine. Više o tome vidjeti u radu: Bisera Nurudinović, "Bosanske salname (1866-1878 i 1882-1893)", *POF X-XI/1960-61*, str. 253-265.

²⁴ List *Vatan* (=Domovina) izlazio je u Sarajevu od 1884. do 1897. godine. Ibrahim-beg Bašagić je autor kratkih priloga o Derviš-paši Mostarcu i Muhamedu Nerkesiji (iz god. 1885.), te jednog kratkog teksta o Muvekkitu, objavljenog povodom njegove smrti (1888.), sa biografskim podacima. Okićeve

izlazila na osmanskome jeziku, pa su ovi prilozi bili dostupni samo užem krugu bošnjačke inteligencije s kraja 19. stoljeća, koja je mogla čitati tekstove na ovom jeziku.

Kraj 19. stoljeća predstavlja period u kojem se istraživanja i u Bosni i Hercegovini sve više usmjeravaju ka rezultatima do kojih su došli evropski orijentalisti, a napušta se do tada skoro isključivo oslanjanje na osmanske izvore. Raniji radovi, uglavnom na osmanskome turskom jeziku, ostali su dostupni samo užem krugu intelektualaca koji su poznavali orijentalne jezike, dok je šira javnost bila uskraćena za saznanja o brojnim autorima koji su pisali na tim jezicima i njihovim djelima.

Kako je to već vrijeme vladavine Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini i njenom najbližem okruženju, novi sistem vlasti, bitno različit od prethodnog, osmanskog, donio je i svoju kulturu i civilizaciju, evropsku i kršćansku, drugačiju od dotadašnje orijentalne i islamske.

Okretanje Zapadu, odnosno Evropi, već je polovinom 19. stoljeća zahvatilo i Osmansko carstvo. Period reformi u historiji Osmanskog carstva, nazvan Tanzimat²⁵, ogledao se prvenstveno u reformama organizacije vojske, zatim u društveno-političkom sistemu, a slijedile su i reforme u oblasti obrazovanja i kulture u cjelini. Reforme u školstvu, u koje se uvodi svjetovno obrazovanje, propisane su zakonom o školovanju na teritoriji cijelog Osmanskog carstva, pa time i u Bosni i Hercegovini. Po ugledu na Evropu, i ovdje dolazi do formiranja obrazovnih institucija evropskog tipa. Iako je još uvijek dominantan tradicionalni način obrazovanja u mektebima i medresama, u Bosni i Hercegovini se otvaraju i ruždije,²⁶ čiji je program odgovarao programu građanskih škola u Evropi, ali uz obavezne orijentalne jezike, na kojima su bili i udžbenici koji su se u ruždijama koristili. Kao prve svjetovne škole sa širom naobrazbom, ruždije su dale i prve domaće intelektualce obrazovane po evropskim školskim standardima, a orijentalni jezici su ostali kao nit koja je ove škole povezivala sa višestoljetnom tradicijom u kojoj su Bošnjaci nalazili, između ostalog, i svoj književni izraz. Međutim, veći dio bošnjačkog stanovništva, koji je ostao uskraćen za upoznavanje sa tim i takvim stvaralaštvom zbog nepoznavanja orijentalnih jezika, tada se susreo sa novim izazovima – da li prihvatiti novu, drugačiju kulturu koja bi prekinula

---

kratke biografije Muhameda Musića Allameka, Muhameda Nerkesije i Šakkul-Kamer Ahmed-efendije objavljene su u godištima 1894. i 1895.

²⁵ *Tanzimat* (ar. *tanẓīmāt* = reforme) je period između 1839. i 1876. godine, koji u historiji Osmanskog carstva označava razdoblje korjenitih reformi u vojsci, administraciji, finansijama, a kasnije i u prosvjeti i kulturi. Reforme pod nazivom *Tanzimat-ı hayriye* objavljene su uredbom *Hatt-ı şerif* od Gülhane, za vrijeme vladavine sultana Abdulmedžida I (vl. 1839.-1861.).

²⁶ Naziv "ruždija" nastao je od arapske riječi *rušd*, u značenju "sposobnost, zrelost". Ruždije su osnovane kao prve državne, svjetovne škole u Bosni i Hercegovini, a po rangu su odgovarale nižoj srednjoj školi. Školovanje je trajalo četiri godine, a učenici koji su završili ruždiju mogli su se zaposliti u državnoj službi kao niži činovnici, najčešće pisari u kancelarijama, ili nastaviti dalje školovanje.

veze sa islamom kao ukupnim načinom življenja. U takvoj situaciji, prihvatanje onoga što je tada bilo novo i drugačije, moglo je izgledati kao izdavanje svojih vjerskih principa i bježanje od svoje tradicije. S druge strane, počinje jedan novi vid obrazovanja, utemeljen na evropskom sistemu školovanja, drugačijem od obrazovanja u školama za vrijeme osmanske vlasti. Bez obzira na rang škole, odnosno da li se radilo o osnovnom obrazovanju u mektebu ili medresi kao srednjoj školi ili visokoškolskoj ustanovi – težište je bilo na onim predmetima koji su se izučavali u osmanskom sistemu obrazovanja u cijelom Osmanskom carstvu. U novim uslovima se Bošnjaci počinju školovati u gimnazijama sa nastavnim programima prilagođenim evropskom školskom sistemu koji se je započeo primjenjivati sa reformama u školstvu za vrijeme Tanzimata, ali se razvio u doba vladavine Austro-Ugarske monarhije.

Upravo u takvom sistemu obrazovanja školovao se Safvet-beg Bašagić. Dok je u ruždiji učio turski, arapski i perzijski jezik, u gimnaziji je učio i njemački, latinski i grčki.²⁷ Ovi jezici su Bašagiću omogućili upoznavanje sa izvorima i literaturom zapadne provenijencije. Po okončanju srednjoškolskog obrazovanja, Bašagić odlazi na studije u Beč i tamo se po prvi put susreće sa evropskom literaturom.

Uz tradicijske vrijednosti koje je ponio iz roditeljske kuće, u kojoj se naročita pažnja posvećivala slavnoj prošlosti predaka – Bašagića-Redžepašića sa očeve i Čengića sa majčine strane – Safvet-beg Bašagić je nastojao da temeljito istraži dostupnu rukopisnu i arhivsku građu, kao i već objavljene rezultate u evropskoj literaturi. To paralelno korištenje izvora i literature omogućilo mu je da stekne naziv “pionira” u rezultatima postignutim na polju predstavljanja Bošnjaka i njihove uloge u raznim oblastima djelovanja, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i šire, u okvirima Osmanskog carstva.

Našavši se pred bogatom rukopisnom i arhivskom građom vezanom za opću i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine kroz više stoljeća njenog opstajanja u okvirima Osmanskog carstva Safvet-beg Bašagić, željan daljih saznanja, ali i pun rodoljubivih osjećaja koji ga motiviraju za naporan i dugotrajan rad na tom polju, kreće u temeljito istraživanje rukopisne i arhivske građe, kao i literature objavljene u Evropi u to vrijeme.

Da je književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima bilo malo poznato i u samoj Bosni na kraju 19. stoljeća pokazuju i podaci koje je o tome u djelu *Istočno blago* iznio Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, jedan od najobrazovanijih Bošnjaka toga vremena. U poglavlju pod naslovom *O našijem pjesnicima i književnicima*, Ljubušak je predstavio nekoliko autora alhamijado književnosti i donio tekst nekoliko ilahija i kasida čiji su autori Ilhamija Žepčak i Šejh Sirrija. Osim ovih autora, Ljubušak samo navodi imena nekoliko stvaralaca na orijentalnim jezicima:

²⁷ Navedeni jezici i Bašagićeve ocjene iz tih jezika nalaze se u njegovim školskim svjedočanstvima koja se čuvaju u Istorijskom arhivu Sarajevo.

Od našijeh Bošnjaka bilo je nekoliko veliki hodža koji su više knjiga na turskom napisali. Na primjer, bio je iz Mostara tako zvani Šejh Jujo; iz Sarajeva glasoviti Sudija; iz Skoplja Čafi efendija, iz Foče Nerčesi efendija; iz Rogatice Šejh-ul-Islam el hadži Refik efendija, a u posljednje doba Fadil-paša Šerifović iz Sarajeva i Arif-Hiçmet-beg Rizvanbegović, unuk glasovitog Ali-paše Stočevića itd. itd.”²⁸

Iako je u ovom djelu navedeno samo nekoliko imena autora koje Ljubušak naziva “velikim hodžama”, ovo je prvi spomen bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima pisan na bosanskom jeziku. Tek će poslije opširnije o djelima ovih i brojnih drugih, do tada nepoznatih bošnjačkih autora na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, kao i obimu i raznovrsnosti ovog stvaralaštva pisati Safvet-beg Bašagić u svojim radovima, a njegove rezultate kasnije će dopunjavati i drugi istraživači u ovoj oblasti. Još uvijek se u manuskriptima bosanskohercegovačkih, ali i svjetskih rukopisnih zbirki, pronalaze nova imena među bošnjačkim stvaraocima na orijentalnim jezicima, kao i neka do sada nepoznata djela već poznatih autora.

Potreba za afirmacijom, odnosno reafirmacijom uloge i značaja pripadnika vlastitog naroda u historijskom i kulturnohistorijskom razvoju velikih država, karakteristična je za periode “buđenja nacionalne svijesti”, posebno kod “malih” naroda. Period u kojem stvara Safvet-beg Bašagić je upravo vrijeme probuđenih nacionalnih osjećanja među Bošnjacima, kao jednom od “malih” naroda na Balkanu. Zato Bašagić, kada govori o bošnjačkim autorima koje obrađuje u svojim radovima, apeluje na svoje sunarodnjake da se posvete istraživanjima njihovih brojnih djela.

Naprimjer, kada govori o Mezakiji, Bašagić u njegovom bošnjačkom porijeklu nalazi razloge zbog kojih on nije registrovan u biografskim leksikonima savremenih turskih autora i zbog čega “tako čuvstveni i lijepi stihovi nijesu svrnuli na se pažnje turskih kritičara i pjesnika iza preporoda.”²⁹ Upravo zato on poziva svoje sunarodnike da izučavaju pisanu baštinu Bošnjaka: “*Za to mi – njihovi zemljaci – moramo smatrati svojom svetom dužnosti, iznositi im biografije i umotvorine na javnost iz zapašenih biblioteka.* (istakla L.G.).

Nadam se, da neću ostati usamljen u tome plemenitom i patriotskom poduzeću. Što više vjerujem, da će se naći dosta naših mladića, koji uče u Carigradu, pa ne će žaliti ni vremena, ni truda, da doprinesu nešto za otkrivanje uspomena na velike djedove u islamskoj književnosti.”³⁰

Ovdje se još jedanput, kao što se može vidjeti i na mnogim drugim mjestima, Bašagić javlja kao prosvjetitelj koji poziva bošnjački narod da ustraje na izučavanju svoje prošlosti,

²⁸ *Istočno blago*. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak. Svezak II, Sarajevo 1897, str. 218.

²⁹ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo 1912, str. 97.

³⁰ *Isto*.

kulture i stvaralaštva. Da bi pojačao eho tog poziva, on citira stihove književnika Petra Preradovića, predstavnika “poezije nacionalnog osvješćenja” kod Hrvata, u kojima se kaže:

*Narod, koji svoje pregje štuje,
Na prošlosti budućnost si snuje!*

Slične stavove, mjestimično gotovo identične misli, fraze ili cijele rečenice nalazimo i kod drugih “prosvjetitelja” toga vremena. Kao primjer ćemo iznijeti fragment iz nastupnog govora dr. Franje Markovića prilikom njegovog postavljenja za rektora Sveučilišta u Zagrebu u šk. 1881/82. godini. Pod naslovom “Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.”, govor je objavljen u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, uz uvodnu napomenu urednika časopisa da će ovaj govor “poslužiti kao prvi orijentacioni pokušaj sistematskog prikaza priloga nekih naših (hrvatskih, prim. L.G.) filozofskih pređa evropskoj filozofskoj misli.”³¹

Iako se tekst ovog prigodnog govora odnosi samo na predstavljanje djela iz oblasti filozofije koja su hrvatski autori u periodu od 15. do 18. stoljeća pisali na latinskom jeziku, u njemu se može vidjeti karakteristično prosvjetiteljsko djelovanje dr. Markovića, profesora filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Govoreći o hrvatskim autorima iz perioda od 15. do 18. stoljeća, Marković ističe kako “doduše oni nose pretežno polatinjena imena i pišu latinski, ali znamo, da je to bio još iz prošlog vieka običaj malne svega učenoga zapada, a znamo im iz pouzdanih vrielâ i za izvorna hrvatska imena, za rodno mjesto, za porodično porieklo, a o nekih znamo, da su s radom svojim u tudjini ili na tudjem jeziku spajali vjernu uspomenu na svoj rodni jezik te i pisali na njem.”³² Nešto dalje u istom tekstu navodi se kako “razvitak filozofijskoga rada u našem narodu a one strane Velebita pokazuje zanimivu analogiju s razvitkom hrvatske tamošnje književnosti, poglavito pjesničke.”³³ Na taj način je, indirektno, tekst posvećen ukupnom stvaralaštvu Hrvata na latinskom jeziku i stoga se može staviti u istu ravan sa Bašagićevim pozivom na izučavanje književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

³¹ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. I, br. 1-2, Zagreb 1975., str. 254.

³² *Isto*, str. 258.

³³ *Isto*, str. 271.

II Safvet-beg Bašagić – Biografski podaci sa hronološkim pregledom njegovog rada

Kada je 1664. godine Evlija Čelebija na putovanju “iz Beograda u hercegovački sandžak” opisivao Nevesinje kao “gnijezdo darovitih i poduzetnih ljudi”, nekoliko istaknutih ličnosti toga vremena spomenuo je poimenično, navodeći funkcije koje su obnašali, a na kraju je dodao da je iz Nevesinja poteklo “još mnogo vezira, vezirskih zastupnika i ljudi od položaja i političara.”¹

U istaknute Nevesinjce ubrajaju se i neki preci Safvet-bega Bašagića, od kojih najstarijeg, po imenu Abdullah, Bašagić u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* spominje kao djeda Redžep-paše, hercegovačkog namjesnika krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Redžep-paša je, kako navodi Bašagić, “sagradio i popravio po Bosni nekoliko gradova i džamija u Nikšiću, Počitelju, Blagaju itd.”²

Sa majčine strane preci su mu bili iz poznate porodice Čengića. Njegova majka Almasa bila je kćerka Derviš Salih-paše (poznatog kao Dedaga) Čengića, a unuka Smail-age Čengića.

Safvet-beg Bašagić se rodio u Nevesinju 6. maja 1870. godine.³ Njegov otac Ibrahim-beg, pored raznih političkih pozicija koje je obavljao sve do smrti, zanimao se za biografije pojedinih istaknutih Bošnjaka i Hercegovaca, te je svoja saznanja predstavljao

¹ Evlija Čelebi, *Putopis*. Odlomci o jugoslovenskim zemljama, Sarajevo 1996., str. 414-415.

² Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, str. 63. Predstavljajući svog pretka Redžep-pašu, Bašagić je iznio i podatke o njegovim potomcima, sve do Lutfullah-paše, zvanog Bašaga, po kome su se Redžepašići prozvali i Bašagići, a čiji je sin bio Ibrahim-beg, otac Safvet-bega Bašagića, koji je dobro poznao arapski, turski i perzijski jezik i pisao pjesme pod pseudonimom Edhem.

³ Ibrahim-beg i Almasa Bašagić imali su sedmero djece: pored Safvet-bega, najstarijeg, imali su još tri sina: Muhamed-bega, Teufik-bega i Osman-bega i tri kćeri – Kanitu, Zinetu i Muniru.

Bilješke Ibrahim-bega Bašagića o rođenju njegove djece zapisane su njegovom rukom u jednoj rukopisnoj međzmi koju je on ispisivao, a koja se danas nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (R 3186). Pored poezije osmanskih i perzijskih klasičnih pjesnika, međzma sadrži stihove sarajevskog pjesnika Mejlije, stihove prepisivača, koji je pjevao pod pseudonimom Edhem, te prijepise pisama i dokumenata iz 19. stoljeća. Rukopis ima žig sa oznakom da je pripadao Sadiki Almasi, ženi Ibrahim-bega Bašagića.

u salnamama (godišnjacima) koje su, pored kalendarskog, imale i tekstualni dio sa raznovrsnim člancima i priložima.⁴ Ibrahim-beg Bašagić je bio prvi koji je u ovim kalendarima predstavio pojedine istaknute ličnosti bosanskohercegovačke prošlosti i koji je bitno uticao na razvoj interesovanja njegovog sina Safvet-bega za ovu prošlost i njeno proučavanje.

U porodičnom krugu mladi Bašagić veoma rano stiče prva saznanja o svom narodu i njegovoj prošlosti, kao i o tradiciji i historijatu svoje porodice.

Kratko vrijeme je živio u rodnom mjestu, a potom i u Foči gdje mu je otac bio raspoređen kao činovnik. Od 1876. do 1882. godine porodica boravi u Mostaru, zatim u Ljubuškom, a kada Ibrahim-beg odlazi u Istanbul, kao zastupnik u parlamentu, porodica mu ponovo odlazi u Mostar. Po njegovom povratku iz Istanbula, nekoliko mjeseci žive u Stocu, a zatim se sele u Konjic. Seleći se tako iz mjesta u mjesto, u zavisnosti od potreba očeva zaposlenja, Safvet-beg Bašagić je mekteb – osnovnu vjersku školu – pohađao neko vrijeme u Mostaru, a zatim u Konjicu. Kada je Ibrahim-beg Bašagić, potaknut nepravdom tadašnje vlade, 1882. godine podnio ostavku i napustio službu, stalno se nastanio u Sarajevu u kojem je radio i živio sve do smrti 1902. godine.

U Sarajevu se Bašagić upisuje u ruždiju. Program ove obrazovne institucije, u kojoj se on susreće sa orijentalnim jezicima – arapskim, turskim i perzijskim i njihovim književnostima – predstavlja jednu od presudnih smjernica za njegov kasniji rad na istraživanju naše kulturnohistorijske prošlosti.⁵ Nakon ruždije, Bašagić nastavlja školovanje u gimnaziji, koju pohađa u periodu od 1885. do 1895. godine.⁶ Tokom ovih deset godina je bilo i prekida u školovanju, a jedno vrijeme je boravio u Zagrebu, gdje se pripremao za polaganje mature. U to vrijeme Bašagić je već objavio neke kraće tekstove iz kulturne historije, a veći broj pjesama bio mu je objavljivani u poznatim časopisima tog vremena – *Bošnjaku* i *Nadi* iz Sarajeva, zatim *Viencu* i *Prosvjeti* iz Zagreba, te u drugim listovima koji su tada izlazili u Bosni i Hrvatskoj.

Kao jednom od učesnika u proslavi polaganja kamena temeljca Starčevićevom domu, Bašagiću je bilo zabranjeno da nastavi školovanje u Zagrebu i da polaže maturu ne samo u gimnaziji koju je pohađao, nego ni u bilo kojoj drugoj gimnaziji na teritoriji Hrvatske i Slovenije. Tada se Bašagić vraća u Sarajevo sa mišlju da odustane od mature i osnuje

⁴ O sadržaju salnama vidjeti više u: M. Handžić, "Godišnjaci (Salname) Bosanskog vilajeta", *El-Hidaje* V, str. 289-291; B. Nurudinović, "Bosanske salname", *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje: *POF*) X-XI/1960-61., Sarajevo 1961., str. 253-265.

⁵ U Istorijskom arhivu Sarajevo, u zbirci Lični arhivski fondovi, među kojima su i dokumenti Safvet-bega Bašagića, sa oznakom O-BS 279, nalaze se i svjedočanstva iz 2. i 3. razreda ruždije (šk. god. 1884/85. i 1885/86.), sa ocjenama za turski, arapski i perzijski jezik.

⁶ U istoj arhivskoj zbirci ima i nekoliko sačuvanih Bašagićevih gimnazijskih svjedočanstava iz kojih se vidi da je u gimnaziji učio latinski, grčki, njemački i arapski.

Safvet-beg Bašagić iz mladih dana, 1894.

knjižaru. Slučajno se u to vrijeme razbolio profesor matematike zbog kojeg je Bašagić i napustio gimnaziju u Sarajevu, o čemu ga je obavijestio jedan njegov profesor, te se on prijavio za polaganje mature i tako okončao srednjoškolsko obrazovanje na sarajevskoj gimnaziji.⁷

Period od 1895. do 1899. godine Bašagić provodi u Beču kao student orijentalnih jezika i historije na Bečkom univerzitetu. Odbio je stipendiju od 50 forinti koju mu je dodijelila Bosanska vlada, jer je ona bila odobrena pod uslovom da 10 godina radi u Bosni i ne bude član nijednog društva. Smatrajući taj uslov kao kršenje prava na slobodu, Bašagić se zahvalio na susretljivosti, ali ovu stipendiju nije prihvatio.

Tokom četverogodišnjeg studija u Beču Bašagić radi i na pripremi za štampu svoje prve zbirke poezije koju će objaviti u Zagrebu 1896. godine,⁸ piše historijsku studiju o najstarijem fermanu begova Čengića⁹ i sakuplja građu za historiju Bosne. Pored toga, za vrijeme raspusta kojeg provodi kod kuće, drži predavanja o prošlosti Bosne u sarajevskoj Kiraethani.¹⁰ Nakon jednog od tih predavanja koje je održao tokom raspusta 1897. godine,

⁷ Svjedočanstvo u Istorijskom arhivu Sarajevo, sa datumom 26. juna 1895.

⁸ Safvet beg Redžepašić-Bašagić (Mirza Safvet), *Trofanda iz hercegovačke dubrave (1890-1894.)*. Zagreb, vlastitom nakladom pisca, 1896.

⁹ Safvet beg R. Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", *Glasnik Zemaljskog muzeja IX*, sv. 3, Sarajevo 1897., str. 437-446.

¹⁰ Muslimanska čitaonica (Kiraethana) otvorena je 1888. godine u novosagrađenoj zgradi podignutoj na Bentbaši specijalno za tu namjenu i dugo godina je predstavljala mjesto okupljanja muslimanske inteligencije. U njoj su se održavala predavanja iz raznih oblasti, posebno o prošlosti i kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine, sa ciljem prilagođavanja muslimana novim političkim i društvenim

baron Hugo Kutschera mu je obećao da će nakon završenog studija dobiti zaposlenje u Zemaljskom muzeju.

Po završetku studija u Beču 1899. godine, Bašagić se vraća u Sarajevo i već slijedeće godine izdaje djelo *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od 1463. do 1850)*. Djelo je po nalogu tadašnje vlasti prevedeno na njemački, taj posao je preuzeo na sebe Hermann Tausk,¹¹ ali nakon što je završio više od pola prijevoda, baron Kutschera – koji je ranije bio obećao da će Bašagića zaposliti – nezadovoljan njegovim sadržajem, obustavlja dalje prevodenje knjige na njemački. Naravno, i obećanje o zaposlenju nikad nije ispunjeno.

Međutim, pauza koju je Bašagić napravio, ne tražeći zvanično zaposlenje u periodu od godinu dana, pokazala se korisnom na dugoročnom planu u njegovom radu. Osim što je objavio knjigu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, počeo je uređivati list *Behar*, časopis koji je pokrenut na poticaj Edhema Mulabdića, a koji su svesrdno prihvatili Osman Nuri Hadžić i Safvet-beg Bašagić. Prvi broj časopisa *Behar*, kao “lista za pouku i zabavu” objavljen je 1. maja 1900. godine, a njegov prvi urednik bio je upravo Bašagić.¹²

Polovinom iste godine, Zemaljska vlada postavlja Bašagića za profesora arapskog jezika na Gimnaziji u Sarajevu. Dekret o postavljenju izdat je 23. jula 1900. godine. Na tom mjestu Bašagić ostaje šest godina, ali kroz cijeli taj period on ne napušta ni rad na književnom ni na kulturno-prosvjetnom planu.

Još 1900. godine, Bašagić je kao posebnu knjigu objavio dramu *Abdullah-paša*.¹³ U to vrijeme, on u raznim časopisima objavljuje brojne pjesme i manje tekstove, a zbirku pjesama pod naslovom *Misli i čuvstva* izdaje u vlastitoj nakladi 1905. godine. Iste godine, također u vlastitoj nakladi, objavljuje i svoju drugu dramu.¹⁴ Ovih godina je u Sarajevu osnovano i nekoliko nacionalnih društava sa ciljem kulturno-prosvjetnog djelovanja, ali i

---

prilikama pod austrougarskom upravom, kao i propagiranja njihovog prosvjećivanja čitanjem tekuće štampe i savremene literature.

¹¹ Hamdija Kreševljaković, “Život dr. Safvet-bega Bašagića-Redžepasića”, *Novi Behar*, god. VII, br. 19-21, str. 273.

¹² O uređivačkoj politici časopisa “Behar”, kao i o Bašagićevim aktivnostima na pripremama i uređenju časopisa vidjeti: Muhsin Rizvić, *Behar, književnoistorijska monografija*, “Svjetlost”, Sarajevo 1971. U prvom godištu časopisa saradivala su i braća Safvet-bega Bašagića – Teufik-beg, koji je pisao kratke priče, i Muhamed-beg, koji je bilježio narodne pjesme. Obojica su se javljali pod pseudonimima, kao i sam Safvet-beg Bašagić, skrivajući na taj način nedostatak priloga više raznih autora.

¹³ *Abdullah-paša*. Dramatski spjev u 4 čina iz 18. vijeka. Iz bosanske prošlosti. Sarajevo, vlastita naklada, 1900.

¹⁴ *Misli i čuvstva (Nove pjesme)*, Sarajevo, vlastita naklada, 1905.; *Pod Ozijom ili Krvava nagrada*, Dramski spjev iz XVI vijeka u 3 čina (5 slika). Sarajevo 1905.

pomaganja u školovanju učenika srednjih i visokoškolskih obrazovnih ustanova. Tako su osnovana muslimanska društva *Gajret*, *El-Kamer* i *Muslimanski klub*, a Bašagić je svaki put bio jedan od inicijatora njihovog osnivanja, aktivan učesnik u radu i prvi predsjednik svakog od ovih društava. Kada je osnovano prvo muslimansko pjevačko društvo, on je također bio njegov aktivni član, zajedno sa bratom Teufik-begom. Istovremeno, obojica su se pojavljivali i kao glumci u Bašagićevoj drami *Pod Ozijom*.

Kada se Bašagić 1906. godine razbolio, u decembru te godine zatražio je odsustvo iz škole. Umjesto odobrenja odsustva, dobio je razrješenje s posla u kojem je kao razlog za razrješenje navedeno da nije do određenog roka položio “ispit osposobljenja za srednjoškolskog učitelja”.¹⁵ H. Kreševljaković navodi kako je pravi razlog njegovog otpuštanja bio u tome što se Bašagić “u jednom književnom poslu bio zamjerio Thallotzy-u”, tadašnjem ministru u Zemaljskoj vladi, ali ne iznosi podatke na osnovu kojih je donio takav zaključak.¹⁶

Pošto je ostao bez posla, Bašagić je zatražio dozvolu za osnivanje jednog političkog lista. Dok je čekao odobrenje za pokretanje lista, direktor Gimnazije ga je u dva navrata pozivao da preda molbu za povratak u školu, uz obećanje da će mu molba biti uvažena, ali je on to oba puta odbio. Čim je dobio dozvolu, Bašagić je osnovao list pod nazivom *Ogledalo*. Nažalost, list je bio kratkog vijeka, u tri mjeseca izašlo je samo trinaest brojeva.

Bašagić ne prekida svoj književni rad, pa u toku 1907. godine objavljuje zbirku proze *Uzgređne bilješke*,¹⁷ a kao posebnu knjigu objavljuje studiju o Gazi Husrev-begu.¹⁸ Istovremeno, on i dalje radi na prikupljanju literature za proučavanje stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, obraćajući se za pomoć u nabavci ove literature u inostranstvu. Iz jednog pisma, upućenog Bašagiću iz Istanbula, vidi se da je on molio da mu se tamo nabavi nekoliko štampanih djela: *As'ilat al-ḥikam*, *Nizām al-‘ālam*, *Šarḥ Īsāgūḡī*, *Tārīḥ-i Būsna*, *Muḥāḍarāt al-awā'il* i *Šarḥ fuṣūṣ al-ḥikam*.¹⁹

¹⁵ Dokument se čuva u Istorijском arhivu Sarajevo, sa datumom 24. decembra 1906. godine i potpisom “Albori”.

¹⁶ Hamdija Kreševljaković, “Život dr. Safvet-bega Bašagića-Redžepašića”, *Novi Behar*, god. VII, br. 19-21, str. 273. Ovaj podatak iz biografije Safvet-bega Bašagića kasnije se samo prenosi prema citiranom radu.

¹⁷ *Uzgređne bilješke*. I. Pričice i dosjetke. Za mladež pribrao Mirza Safvet. Sarajevo, naklada knjižare braće Bašagića, 1907.

¹⁸ *Gazi Husrevbeg*. U spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu. Sarajevo, naklada knjižare braće Bašagića, 1907.

¹⁹ Kako je ovo Bašagićevo angažovanje bilo primljeno u Istanbulu, može ilustrovati dio iz spomenutog pisma u kojem stoji: “Dragi Prijatelju! Tvoje cijenjeno pismo dvostruko me je obeselilo: prvo što imadoh sreću s Tobom, koji moralno materijalno radiš i činiš oko prosvjete i napredka mile nam Domovine i čija krasna i koristna djela uvijek rado čitam, zači makar i pismeno u svezu i poznanstvo. drugo što mi dade prilike da i ja – pa bilo i manje nego što može muha na peru ponijeti – poslužim oko djela koje će slavu mile otačbine i glasovi nam

Tokom dvije naredne školske godine, 1908/9. i 1909/10., Bašagić ponovo boravi u Beču. Svoju doktorsku disertaciju pod naslovom *Die Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der orientalischen Literatur* završio je i predao na ocjenu Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beču. Nakon položenog *Rigorosuma* – doktorskih ispita iz orijentalnih jezika i književnosti, te historije filozofije – Bašagić je 20. maja 1910. godine promoviran na čast *doktora filozofskih nauka*.²⁰

Upravo u to vrijeme vodili su se pregovori o osnivanju katedre za orijentalne jezike na Sveučilištu u Zagrebu, te je profesor Vjekoslav Klaić, koji je pratio Bašagićev rad, predložio da se dr. Bašagić postavi za profesora na ovoj katedri, jer je njegov dotadašnji rad bio upravo u tom domenu. Prijedlog je prosljeđen odboru u kojem su, pored Klaića, bili prof. dr. Josip Florsehut, profesor komparativne filologije, i prof. dr. Isidor Kršnjavi, doktor filologije i prava, te se očekivalo da će ovaj prijedlog biti prihvaćen. Međutim, paralelno sa ovim aktivnostima oko Bašagićevog angažovanja kao profesora u Zagrebu, u Bosni su se provodili izbori za Bosanski sabor. Banja Luka je za svog zastupnika izabrala Safvet-bega Bašagića, kao nezavisnog kandidata i tako da je otpala mogućnost njegovog profesorskog angažovanja u Zagrebu, ali istovremeno i mogućnost osnivanja ove katedre na Zagrebačkom sveučilištu, jer u to vrijeme nije bilo nikoga drugog ko bi taj posao mogao sa uspjehom obavljati.

S druge strane, smrću predsjednika Sabora Ali-bega Firdusa, Bašagić iste godine postaje i njegov predsjednik. U godinama koje slijede, Bašagić po dva puta obavlja dužnosti i predsjednika i potpredsjednika Sabora. O ovom Bašagićevom angažovanju u politici, koje ga je omelo da prihvati ponuđenu katedru na Zagrebačkom sveučilištu, Hamdija Kreševljaković u prigodnom tekstu nakon Bašagićeve smrti kaže:

Po mom uvjerenju za nauku se nije mogla desiti Safvetbegu u životu, osim teške bolesti, veća nesreća no je njegovo stupanje u politiku. Da je merhum mjesto toga zasio na stolicu sveučilišnog profesora bio bi njegov naučni rad mnogo obilniji, a uz to bi danas imali makar jednog čovjeka, koji bi mogao bar donekle popuniti prazninu, što je nastala njegovom smrću.²¹

Ipak, političko angažovanje nije Bašagića potpuno omelo u njegovom daljem radu ni na književnoistraživačkom ni na stvaralačkom polju. Tako je svoju doktorsku disertaciju, sada na bosanskom jeziku, objavio 1912. godine pod naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u*

---

djedova za uvijek sačuvati. Za to ja Ti srdačno zahvaljujem.” (Pismo je preneseno onako kako je napisano u originalu, sa svim pravopisnim greškama.) U potpisu stoji: Munib. Drugi dio pisma napisan je na osmanskome jeziku i potpisan sa: Qāpūdān-zāde Munīb. Istorijski arhiv Sarajevo, BS 177.

²⁰ Ovjerenjena kopija ove diplome čuva se u Istorijskom arhivu Sarajevo, pod br. BS 16.

²¹ Hamdija Kreševljaković, “Život dr. Safvet-bega Bašagića-Redžepašića”, *Novi Behar*, god. VII, br. 19-21, str. 274.

islamskoj književnosti,²² a već slijedeće godine iz štampe je izašla zbirka poezije *Izabrane pjesme*.²³ Osim toga, Sabor se nije sastajao tokom Prvog svjetskog rata, pa se Bašagić mogao posvetiti daljem radu na istraživanju kulturne baštine. Bogata zbirka rukopisa koju je, pored knjiga, posjedovao u svojoj porodičnoj biblioteci, potakla ga je da kroz kataloški pregled njenog sadržaja predstavi 349 rukopisnih kodeksa koji su se u to vrijeme nalazili u toj zbirci. Ovaj rad, pod naslovom “Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke”, objavljen je u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, a zatim i kao separatan otisak godinu dana kasnije.²⁴

Bašagićevo interesovanje za rad bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima rezultiralo je i njegovim prijevodom djela *Nizām al-‘ālam* Hasana Kafije Pruščaka.²⁵

Kada je početkom 1919. godine raspušten Sabor i Bašagić razriješen dužnosti njegovog predsjednika, on je predao molbu za zaposlenje u državnoj službi, u skladu sa svojim kvalifikacijama. Očekivalo se da bi Bašagić, uz poznavanje orijentalnih jezika, mogao uspješno raditi u konzularnoj službi, pa je Narodna vlada SHS iz Sarajeva Bašagićevo molbu sa priloženom dokumentacijom i radovima uputila Ministarstvu inostranih djela u Beogradu. Kada je krajem te godine Carl Patsch, tadašnji kustos Zemaljskog muzeja, otišao iz Sarajeva u Beč, Narodna vlada SHS iz Sarajeva predlaže da se Bašagić postavi na ovo mjesto kao honorarni službenik, dok se ne riješi njegova molba za zaposlenje u Ministarstvu inostranih djela. Molba je ostala bez odgovora, a priložena dokumentacija i radovi su se izgubili, pa je Bašagić uputio novu molbu Zemaljskom muzeju “za definitivno stabiliziranje u službi”. Odlukom Ministarstva prosvjete od 14. decembra 1920. godine Bašagić je postavljen za kustosa sa stalnim zaposlenjem i na tom mjestu je počeo raditi od 1. januara 1921. godine. Tako on, po prvi put, zvanično počinje raditi direktno u struci, na obradi i katalogizaciji orijentalnih rukopisa Zemaljskog muzeja.²⁶

²² Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1912.

²³ Mirza Safvet, *Izabrane pjesme*, Sarajevo, vlastita naklada 1913.

²⁴ Dr. Safvet beg Bašagić, “Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XXVIII. – 1916., str. 207-290; *Isto*, Sarajevo, Zemaljska štamparija 1917.

²⁵ “Nizam-ul-alem”. Napisao Hasan Ćafi Pruščak. Preveo dr Safvetbeg Bašagić. *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXXI, Sarajevo 1919., sv. 2-3, str. 165-179. Isto i kao separat.

²⁶ Kada je 1950. godine osnovan Orijentalni institut u Sarajevu, u njega su preneseni svi rukopisi na orijentalnim jezicima iz biblioteke Zemaljskog muzeja. U mnogim rukopisima su se nalazili kataloški listići ispisani rukom dr. Safvet-bega Bašagića. Danas, nakon stradanja Orijentalnog instituta, ostao je samo jedan rukopisni kodeks u kojem se nalaze kataloški listići sa Bašagićevim rukopisom. To je kodeks koji je u Zemaljskom muzeju nosio oznaku kodeksa kanun-nama broj 1, a u Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta kasnije bio zaveden pod brojem R 675. Bašagićev kataloški opis ovog rukopisa u cjelini je objavio Branislav Đurđev u radu “Sarajevski kodeks kanun-nama” u časopisu *POF* VI-VII, str. 147-158 (Bašagićev tekst na str. 147-149).

Osobnik.

Kustosa Gđa. Pavlebegića Pašagića.

Godina, dan i mjesto rođenja		<i>6. maja 1890. u Nevesinju</i>		
Zavičajnost		<i>Sarajevu</i>		
Narodnost		<i>Hrvat</i>		
Vjera		<i>musliman</i>		
Stalež		<i>hustos kod zemaljskog muzeja</i>		
Ime i obiteljsko prezime supruge		<i>Turha Bošnjak</i>		
Imena i datum rođenja djece		<i>Hamza 10. X. 1913. Ermina 1/2. 1922. Fikret 13. I. 1916. Zamira 25. I. 1917.</i>		
Svršene nauke i položeni ispiti	Ispit zrelosti	zavod gimnazije u <i>Sarajevu</i> datum svjedodžbe <i>26. IV. 1895.</i>		
	Sveučilišne nauke	<i>upisan na filozofski fakultet 14. X. 1895. u Beču i absoluirao ga u julu 1899.</i>		
	Osposobljenje za učiteljsku službu na srednjim školama	Ispitna komisija na sveučilištu u	<i>Beču</i> datum svjedodžbe <i>20. IV. 1910.</i>	
		Struka	glavna:	<i>islamski jezik</i>
sporedna:			<i>filozofija</i>	
Nastavni jezik:	<i>njemački</i>			
Primjedba				
Službovanje ili zanimanje prije stupanja u zemaljsku službu		<i>od 23. IV. 1900 do 6. I. 1906 predavao arapski jezik na gimnaziji u Sarajevu od juna 1910. do januara 1919. bio nar. predavač i predjednik udruženja Anone i Klare.</i>		
Zna jezike govornih i pisani govornih	sasvim dobro	<i>hrvatski</i>		
	dobro	<i>arapski, perzijski, turski i njemački</i>		
	dobro			
	razumljivo			
Vojna dužnost	Čast	—		
	Vojni zbor	—		
	Predviđeno trajanje službovanja	u pričuvu do	—	
		u domobranstvu do	—	
		u pučkom ustanku do 31. decembra 19	—	
Od vojne dužnosti oprostjen za	<i>Glavni voditelj 1898.</i>			
Sudjelovao u vojni				
Odlikovanja				
Disciplinarne kazne		<i>—</i>		

Originalni izvodi usporočeni su na predloženim uspravama i primorani su imati.
 Broj. 144. 1915/16. Sarajevu, dne 17. fe. 1922. Glavni jezik u h. gov. muzeju: *—*
 1922. 1922.

Prilikom postavljenja za kustosa, dr. Ćiro Truhelka je u preporuci za Bašagića napisao, između ostalog, kako je on “izvrstan orijentalista, komu je ime poznato i priznato i izvan Bosne. Njegov stručni književni rad bio je uspješan, a ti uspjesi biti će u povoljnijim radnim prilikama, koje nalazi u muzeju, još uspješniji. Kako je on jedini, koji ima punu kvalifikaciju za proučavanje starina i spomenika turske periode u Bosni, imade pred sobom obilno polje rada na kome će moći uspješno djelovati.”

Sam Bašagić, još u uvodu *Popisa orijentalnih rukopisa moje biblioteke* 1917. godine nagovještava da će nakon toga raditi na katalogizaciji rukopisa Zemaljskog muzeja, Gazi Husrev-begove biblioteke i, možda kasnije, biblioteke Karadobegove medrese u Mostaru.

Danas, nažalost, nemamo pisanih tragova njegovog rada na katalogizaciji rukopisa Zemaljskog muzeja, iako se može, u mom slučaju i iz vlastitog iskustva, potvrditi da je Bašagić obradi rukopisa u muzeju pristupao po uzoru na evropske kataloge, na način kako je to učinio i u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke*. Njegove listiće sa kataloškom obradom rukopisa koristili smo svi mi koji smo imali priliku da radimo na rukopisima u Orijentalnom institutu do proljeća 1992. godine. Za one kojima je ovaj podatak nepoznat, moram napomenuti da je 1950. godine, kada je osnovan Orijentalni institut, sva orijentalna građa, i rukopisna i štampana, iz biblioteke Zemaljskog muzeja prenesena u ovu instituciju. Fond rukopisa koji je tada pripao Orijentalnom institutu činile su tri zasebne zbirke iz Zemaljskog muzeja:

- *manuscripta balcanica* (2.062 kodeksa koji su dospjeli u Zemaljski muzej poslije ukidanja Balkanološkog instituta 1918. godine),
- *manuscripta turcica* (960 kodeksa koje je Zemaljski muzej nabavljao od osnivanja do 1950. godine) i
- *manuscripta Đuvo* (453 kodeksa koje je Zemaljski muzej otkupio iz privatne biblioteke sarajevske porodice Đuvo, a koji su se vodili kao zasebni fond).

U ovim zbirkama je bilo ukupno 3.475 rukopisnih kodeksa.²⁷

Iz jednog podneska od 1. septembra 1922. godine, Safvet-beg Bašagić kao kustos Zemaljskog muzeja daje “Proračun za arhiv tursko-istorijskih isprava i rukopisa” u kojem se traži 1.000 dinara za tehničke izdatke, 5.000 za putovanja i 5.000 za akvizicije.

²⁷ Orijentalni institut je do 1992. godine nabavio još 1.788 rukopisa, pa je zbirka početkom 1992. godine imala 5.263 rukopisna kodeksa – od čega je nakon stradanja Orijentalnog instituta i njegovih fondova u maju 1992. godine u današnjoj rukopisnoj zbirci ostalo samo 30 signaturnih brojeva sa 53 kodeksa (među kojima su 3 sveska Muvekkitove *Historije* i 22 sveska Kadićeve *Hronike* – od ranijih 28). Putem otkupa ili poklona u periodu od 1995. do 2002. godine u rukopisnu zbirku Orijentalnog instituta prispjelo je 55 kodeksa, tako da ova zbirka danas ima 108 rukopisnih kodeksa sa 203 djela na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku.

U ovom podnesku, između ostalog, navodi se kako “još od 1917. nije ništa nabavljeno za arhiv turskih isprava i rukopisa u Zemaljskom muzeju.

Ljudi umiru i njihove zbirke i biblioteke prodaju se obično na javnoj dražbi i tako mnogo dragocijeni stvari za historiju turske dobe dolazi u ruke ljudi, koji ih ne znaju cijeliti – i propadaju. (...)

Od spomenute godine amo pomrlo je više učenih ljudi (uleme) i njihove su biblioteke na javnoj dražbi rasprodate.

U njihovim bibliotekama bilo je mnogo rukopisa naših glasovitih ljudi, koji su se vještijim perom i velikom učenosti odlikovali na istočnom Parnasu ili u islamskoj književnosti. Ta djela trebala su doći u zbirku zemaljskog muzeja, a ona su otišla u privatne ruke i bogzna kuda će dospjeti. za to uzimam slobodu spomenute svote kao posebne stavke unijeti u proračun zemaljskog muzeja, da sačuvamo od propasti naše starevine koliko se dađu sačuvati...²⁸

Kako je ovdje već spomenuto, pisanih tragova Bašagićevog rada na katalogizaciji danas nemamo. Međutim, kada je početkom 1930. godine Fehim Spaho pozvan da obrađuje rukopise u Zemaljskom muzeju, počeo je sa rukopisima iz Balkanološkog instituta. Kako je sam naveo “o njima je ranije počeo da sastavlja letimičan inventar Dr. Safvet-beg Bašagić”, zatim “vrlo kratko vrijeme iza toga na njihovu numeriranju radio Muhamed Emin Dizdar, da onda iza njega *nastavi Bašagićev posao* (istakla L. G.) Derviš M. Korkut“. Iz bilješke u kojoj stoji da je Korkut obradio brojeve od broja 1381, i pod pretpostavkom da je za kratko vrijeme Dizdar obradio mali broj rukopisa, moglo bi se zaključiti da je Bašagić obradio rukopise do, otprilike, broja 1300.²⁹

Ako se uzme u obzir da više od pola rukopisa iz Spahinog kataloga (202 kodeksa) nosi staru oznaku broja ispod 1300, može se pretpostaviti da je Spaho u svom radu imao već identifikovane osnovne podatke o tim rukopisima. Time ni u kom slučaju ne želimo umanjiti njegov doprinos u izradi kataloga, nego samo želimo ukazati na mogućnost da je Bašagić obradio veliki broj rukopisa, što danas, nažalost, ostaje samo u sferi pretpostavki i sjećanja. Na to ukazuju i dva podatka, od kojih jedan navodi sam Bašagić u molbi koju je podnio 20. oktobra 1923. godine i u kojoj, između ostalog stoji: “ovih dana dovršiću katalog rukopisa Zemaljskog muzeja i predati u štampu”³⁰, a drugi B. Đurđev u spomenutom radu “Sarajevski kodeks kanun-nama”, gdje navodi da su “u nekim rukopisima nekadašnjeg Turskog arhiva Zemaljskog muzeja postojali opisi rukopisa saopšteni na papirićima koji su stavljeni u te rukopise. Neki od tih opisa očuvani su i danas kada se ti rukopisi nalaze u Orijentalnom institutu. Prema rukopisu na tim ceduljicama moglo bi

²⁸ Dokument u Arhivu BiH.

²⁹ *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, I. svezak. Opisao i priopćio Fehim Spaho. Državna tiskara u Sarajevu 1942., str. VII.

³⁰ Arhiv Bosne i Hercegovine, dosje broj 285.

se zaključiti sa sigurnošću da je te opise dao Safvet-beg Bašagić.” Đurđev u radu daje Bašagićev opis kodeksa, a to je jedini sačuvani rukopis u Orijentalnom institutu u kojem ovaj Bašagićev opis postoji i danas.

Paralelno s poslom u Zemaljskom muzeju, Bašagić nastavlja sa radom na historijskom, književnom i prevodilačkom polju. U ovo vrijeme posebno se posvećuje prevodjenju s perzijskog jezika rubajija pjesnika Omera Hajjama, čiju je prvu knjigu objavio 1920. godine.³¹ Pored toga, Bašagić je spjevao i *Mevlud* na bosanskom jeziku, kao prvi originalni spjev ove vrste na bosanskom jeziku. U godini u kojoj je štampan, ovaj *Mevlud* je doživio dva izdanja.³² U *Glasniku Zemaljskog muzeja* Bašagić je objavio i rad pod naslovom “Najstarija turska vijest o Kosovskom boju”, pripremljen na osnovu historijske građe.³³

Istovremeno, Bašagićeva bolest sve više uzima maha, tako da on 1925. godine ponovo odlazi u Beč, nadajući se da će tamo možda naći odgovarajući lijek, ali, nažalost, bez uspjeha.

Kada krajem 1925. godine Muslimansko zanatlijsko udruženje *Ittihad* iz Mostara proslavlja 20 godina svoga djelovanja, tim povodom organizuje i obilježavanje 55 godina života i 30 godina pjesničkog i naučnog rada Safvet-bega Bašagića. Iako zbog bolesti više ni ne izlazi iz kuće, Bašagić, obradovan ovom inicijativom, sa zahvalnošću prihvata prijedlog Odbora za proslavu i dostavlja mu, uz podatke o svom radu, i tekst svoje prve pjesme koju je napisao kao gimnazijalac, te najnoviju pjesmu pod naslovom *Sumorne melodije* napisanu kao pjesničko viđenje teške situacije u kojoj živi.³⁴

Dok u Zemaljskom muzeju radi na obradi rukopisa iz zbirke bivšeg Balkanološkog instituta u Sarajevu koji je ukinut 1918. godine i čija se rukopisna zbirka sa 2.062 kodeksa u to vrijeme čuvala u biblioteci Zemaljskog muzeja, Bašagić i dalje radi na prikupljanju i obradi historijske, književne i književnohistorijske građe. Sa svojim prilozima saraduje u brojnim književnim časopisima, a tekstove objavljuje i u kalendarima “Napredak” i “Narodna Uzdanica”.

Kako bolest sve više napreduje, Bašagić je primoran da ode u prijevremenu penziju 18. maja 1927. godine. Međutim, iako već vezan za postelju, on ne prestaje raditi na skoro svim poljima.

³¹ Omer Chajjam: *Rubajije*. I. Preveo s perzijskoga Mirza Safvet, Sarajevo 1920.

³² *Mevlud*. Po muteber čitabima spjevao Mirza Safvet. Sarajevo 1924; *Mevlud*. Po muteber čitabima spjevao Mirza Safvet. Drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo 1924.

³³ “Najstarija turska vijest o Kosovskom boju.” Napisao dr. Safvet beg Bašagić. *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXXVI. – 1924., str. 95-99. Postoji i separat sa zasebnom paginacijom.

³⁴ *Spomenica na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojenju sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja “Ittihad” u Mostaru, Mostar 1926., str. 4 i str. 12-13.*

Već slijedeće, 1928. godine iz štampe izlazi drugo izdanje njegove pjesničke zbirke *Trofanda iz hercegovačke dubrave* sa dosta izmjena u sadržaju i kompoziciji pojedinih ciklusa unutar zbirke, ali i sa dosta dorada u pojedinim pjesmama, koje se javljaju kao rezultat njegovog stalnog pjesničkog sazrijevanja. U ovom izdanju su izvršene i pojedine intervencije u skladu sa jezičkim i pravopisnim izmjenama nastalim nakon prvog izdanja zbirke.³⁵

*Posljednja fotografija dr. Safvet-bega
Bašagića, 18. 2. 1934.*

Bašagić nastavlja rad na prevođenju poezije svoga najomiljenijeg pjesnika Omera Hajjama i objavljuje drugu knjigu prijevoda Hajjamovih rubaija.³⁶

Građu o istaknutim Bošnjacima iz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine, koju je godinama sakupljao i istraživao radeći u biblioteci Zemaljskog

³⁵ *Trofanda iz hercegovačke dubrave*. Drugo izdanje, Sarajevo 1928.

³⁶ Omer Chajjam: *Rubaije*. II. Preveo s perzijskoga Mirza Safvet, Sarajevo 1928.

muzeja, Bašagić je tokom 1930. godine sređivao uz pomoć svog prijatelja Alije Nametka. Rezultati tog rada objavljeni su u vidu leksikona sa opširnijim ili kraćim biografijama 688 ličnosti, u zavisnosti od same predstavljene ličnosti, ali i od dostupnih izvora i literature za izradu pojedine biografije.³⁷ Manji broj ovih biografija – njih 79 – Bašagić je već ranije obradio za potrebe izrade leksikona *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*,³⁸ pa je te podatke samo mjestimično dopunio novim saznanjima.

Kako je popularnost Bašagićevog spjeva *Mevlud* i dalje rasla među muslimanima tog vremena, ukazala se potreba za još jednim njegovim izdanjem. Tako je 1931. godine, pored dva ranija izdanja, objavljeno i treće izdanje ovog popularnog spjeva.

Posljednje godine života Bašagić provodi već dobro iscrpljen bolešću i vezan za postelju. Tokom 1930., 1931. i 1932. godine još može pratiti literaturu koja ga zanima, a onda ga i samo čitanje počinje sve više umarati. Alija Nametak, njegov prijatelj i saradnik iz ovih zadnjih godina, u svojim sjećanjima nakon smrti Safvet-bega Bašagića navodi kako je posljednjih mjeseci života mogao čitati samo po jedne dnevne novine i poneki od muslimanskih listova iz tog vremena, ali kako se radovao kupovini kuće u Hrgića ulici, u kojoj je bilo mnogo više svjetlosti nego tamo gdje je do tada živio. U toj kući je 9. aprila 1934. godine i umro ovaj pjesnik i književni kritičar, historičar i političar, pedagog i javni radnik, a prije svega, jedna izuzetna intelektualna pojava, ličnost koja je svojim ukupnim opusom obilježila prostor i vrijeme u kojem je živjela i stvarala.³⁹

Kako se može vidjeti, u biografiji Safvet-bega Bašagića prepliće se njegovo djelovanje na raznim poljima: u pisanom stvaralaštvu izmjenjivale su se teme iz književnosti, opće i kulturne historije, njegovi stihovi, ali i prepjevi poezije sa orijentalnih jezika, kataloška obrada rukopisa i prijevodi djela bosanskohercegovačkih autora; u kulturno-prosvjetnom radu istakao se kao inicijator i predsjednik brojnih društava, odnosno urednik časopisa; nekoliko godina je u gimnaziji predavao arapski jezik; kao političar je biran za predsjednika Bosanskog sabora. Na svim ovim poljima rada ostavio je rezultate koji su i danas predmet interesovanja istraživača u tim oblastima.

³⁷ *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*. Izvanredno izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1931.

³⁸ *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb 1925.

³⁹ Iza Safvet-bega Bašagića su ostale dvije kćerke – Almasa i Enisa, i dva sina – Fikret i Namik, dok mu je supruga Fahrija već ranije bila umrla. Od četvero njegove djece, danas nijedno nije živo. Oba sina su već ranije umrla, umrla je i kćerka Almasa iza koje je ostala jedna kćerka, Mubera, udata Ramić, te dvije unuke, a posljednja je umrla kćerka Enisa. Drugih direktnih potomaka Safvet-beg Bašagić nije imao.

Jedna od fotografija sa dženaze dr. Safvet-bega Bašagića ispred Begove džamije, 10. 4. 1934.

III Naučno djelo Safvet-bega Bašagića

Naučno djelo dr. Safvet-bega Bašagića vezano je za oblast historije i kulturne historije Bosne i Hercegovine u vrijeme osmanske vladavine, te književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima u tom periodu. Ono obuhvata više djela, studija i priloga koji su nastali kao rezultat njegovih istraživanja arhivske i rukopisne građe, te literature koja mu je o određenoj temi bila dostupna, kako na orijentalnim tako i na evropskim jezicima.

Dva su djela iz ove oblasti koja po svom sadržaju zahtijevaju da im se posveti posebna pažnja. Ova djela ćemo predstaviti u hronološkom redoslijedu, jer se ona u nekim svojim dijelovima prožimaju, a zatim i dopunjavaju.

Bašagićevo djelo *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)* predstavlja prvi sažeti prikaz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine, u kojem su sadržani rezultati njegovih istraživanja baziranih na izvornoj građi i dostupnoj literaturi o tom pitanju. U posebnom poglavlju ove knjige – pod naslovom *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* – prvi put se ukazalo, makar i kroz kratak pregled, da je u ovom periodu u Bosni i Hercegovini egzistiralo književno stvaralaštvo na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

Drugo djelo iz Bašagićevog naučnog opusa – *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* – predstavlja neznatno prerađenu verziju njegove doktorske disertacije *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (“Bošnjaci i Hercegovci u oblasti orijentalne književnosti”) i najznačajnije je djelo u njegovom ukupnom naučnom i stručnom radu.¹

Pored ova dva djela, smatrali smo da je potrebno iz naučnog opusa Safvet-bega Bašagića izdvojiti i predstaviti nekoliko kraćih studija, radova ili priloga, posvećenih određenim problemima ili autorima.

Na planu proučavanja književnih formi poezije na orijentalnim jezicima u tom opusu pažnju zaslužuje rad koji je posvećen najzastupljenijim pjesničkim vrstama u poeziji na

---

¹ U jednom podnesku iz 1923. godine Bašagić naslov svoje disertacije prevodi kao “Bošnjaci i Hercegovci na polju istočne literature”. Vidjeti: Arhiv Bosne i Hercegovine, dosje broj 285.

orijentalnim jezicima – rubaiji, gazelu i kasidi. Uz predstavljanje karakteristika svake od ovih pjesničkih formi, Bašagić je ukazao i na najistaknutije predstavnike među pjesnicima u pojedinim žanrovima.

U studijama o perzijskim klasičnim pjesnicima Hafizu i Hajjumu Safvet-beg Bašagić je predstavio njihov život i djelo i ukazao na osnovne karakteristike njihove poezije. On je ukazao na činjenicu da se Hafizov uticaj nije osjećao samo u poeziji kasnijih, perzijskih i osmanskih pjesnika, nego i u zapadnoevropskoj literaturi, a naročito njemačkoj. Kada je riječ o Hajjumu i njegovoj poeziji, posebno o rubaiji kao najčešćoj formi u pjesničkom izrazu ovog autora, Bašagićeva studija o ovom autoru, pored prikaza njegovog života i djela, sadrži i mnogo podataka o popularnosti, kao i prijevodima Hajjamovih rubaija u evropskoj književnosti.

Da Bašagića nisu zanimali samo klasici, nego i savremeni književnici, pokazuje njegov esej o turskom pjesniku Teufiku Fikretu, kao predstavniku generacije turskih pjesnika koji su živjeli i stvarali krajem 19. i početkom 20. stoljeća i čija je poezija označila početak modernog pjesničkog izraza u turskoj literaturi.

Kraći prilogi iz historije književnosti, koje je Safvet-beg Bašagić posvetio stvaralaštvu žena književnica u arapskoj i turskoj književnosti, iako su više informativnog nego književnokritičkog karaktera, ipak predstavljaju rezultate istraživanja života i djela tih književnica iz različitog perioda i okruženja, pa kao takvi zaslužuju da se uvrste u Bašagićev naučni opus.

Posebno mjesto u Bašagićevom radu u oblasti književne kritike zaslužuje opširan kritički prikaz knjige češkog orijentaliste Jana Rypke o pjesniku Alauddinu Sabitu. Ovaj prikaz značajno premašuje taj naziv, i po obimu i po sadržaju, pa se može, bez ikakve sumnje, uvrstiti u radove koji imaju karakter kraće studije.

Nekoliko kraćih studija iz historije i kulturne historije Safvet-beg Bašagić je posvetio pojedinim istaknutijim ličnostima ili događajima, pa ćemo predstaviti i te priloge iz naučnog opusa Safvet-bega Bašagića.

A. Djela iz historije i književne historije

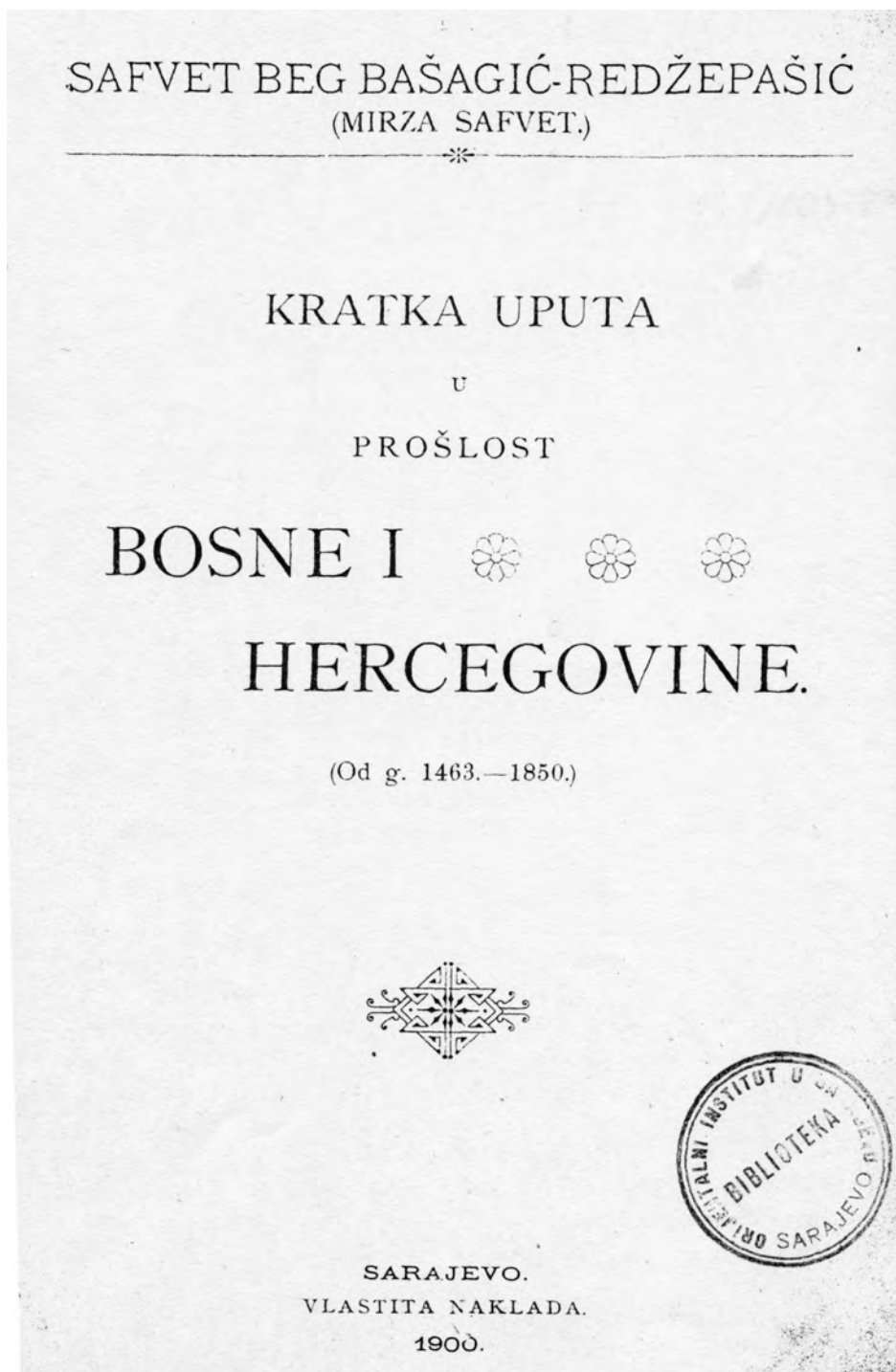
Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine

Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, objavljena 1900. godine, prvi je sažeti prikaz historije Bosne i Hercegovine nastao nakon što je Safvet-beg Bašagić završio studij orijentalnih jezika i historije na Univerzitetu u Beču (1895.-1899.) i vratio se u Sarajevo. Ovaj pregled zasniva se na podacima koje su u to doba pružali Bašagiću dostupni izvori i literatura. O tome u *Predgovoru* djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* govori i sam Bašagić, ukazujući na potrebu “da se napiše bar kratka povjest Herceg-Bosne od pada bosanske kraljevine 1463. (867.) i utjelovljenja Hercegovine 1482. (886.) pod tursku vlast.”² Osnovni razlog zbog kojeg u to vrijeme još uvijek nema nijednog djela ove vrste, Bašagić nalazi upravo u nedostatku literature za izradu takvog djela, “jer još fermani, bujrunrije i druge listine, koje truhnu po tavanima i policama, nijesu ispitane. Isto tako razni natpisi po javnim gragjevinama iz rečenoga doba, koji propadaju s dana na dan, nijesu istraženi i povjesnički obragjeni.”³ Time on na indirektan način ukazuje i na potrebu da se pregleda i obradi brojna rukopisna i arhivska građa iz institucija i privatnih zbirki čiji je sadržaj skoro potpuno nepoznat javnosti. Bašagić je svjestan činjenice da ovakav poduhvat traži naporan i dugotrajan rad i koliko je to kompleksan zadatak. Da bi se objektivno predstavio ovaj dugi vremenski period u historiji Bosne i Hercegovine potrebno je, pored podataka iz rukopisne i arhivske građe, konsultovati i zapadne izvore i objavljenu literaturu o pojedinim periodima ili pitanjima. Iako priznaje da nije “povjesničar od zanata”, Bašagić ističe kako želi da, uprkos oskudne literature, na osnovu dostupnih izvora i dokumenata, iznese “preglednu sliku” ovog perioda iz prošlosti Bosne i Hercegovine.

Na kraju *Predgovora* uz djelo *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Bašagić donosi popis izvora i literature kojima se služio, dijeleći ih na *Turska vrela* i na *Domaća i zapadna vrela*.

² Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet.), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Od g. 1463.-1850.), Vlastita naklada, Sarajevo 1900., str. 3 (dalje: Bašagić, *Kratka uputa*...).

³ *Isto*.

Naslovna stranica djela Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine

Među “turskim vrelima” Bašagić na prvo mjesto stavlja djelo djelo *Tārīh-i Būsna* (“Povijest Bosne”) Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita (1825.-1888.), o kojem kaže slijedeće: “*Muvekitova kronika*, rukopis, vlasništvo zem. vlade za Bosnu i Hercegovinu.”⁴ Kako se iz ovih podataka može vidjeti, Bašagić je Muvekkitovo djelo *Tārīh-i Būsna* koristio kao izvor u rukopisu, dok su ostala ovdje navedena historijska djela uglavnom izdanja osmanskih historija, štampana u Carigradu u drugoj polovini 19. stoljeća. Uz to Bašagić navodi da je koristio i dokumente iz svoje zbirke, ne dajući preciznije podatke o tim izvorima.

Po našem mišljenju, a vidi se da je to bio i za Bašagića, najvredniji izvor iz ovog popisa upravo onaj koji je naveden na prvom mjestu. Muvekkitova *Tārīh-i Būsna* predstavlja prvorazredan historijski izvor zbog činjenice da je njen autor, kao dugogodišnji bibliotekar Gazi Husrev-begove biblioteke, i sam sakupljao historijsku građu, pa je u ovom djelu koristio brojne originalne tekstove fermana, berata, bujuruldija, sidžila i drugih dokumenata ili njihove prijepise u raznim međzmuama i drugim rukopisima. Koristeći se Muvekkitovim djelo kao primarnim izvorom, Bašagić je iz njega preuzimao i neke pogrešne podatke. Na njih su ukazivali kasniji historičari koji su se bavili pojedinim periodima iz historije Bosne i Hercegovine. Koliko je Bašagić slijedio podatke koje je našao kod Muvekkita i koliko su ti podaci bili objektivni, odnosno koliko su provjeravani i sravnjavani sa drugim izvorima o događajima koje obrađuju – budući da je ovdje riječ o primarno historijskoj građi, to je pitanje za historičare i njihova dalja istraživanja ovih podataka. Ovdje se nećemo zadržavati na poređenjima ova dva djela, jer to ne spada u domen našeg rada. Danas, kada postoji štampani prijevod Muvekkitovog djela na bosanski jezik,⁵ poređenja između Muvekkitove

⁴ Isto, str. 4. Autograf djela *Tārīh-i Bosna* Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita (1825.-1888.) iz Zemaljskog muzeja prenesen je 1950. u novoosnovani Orijentalni institut u Sarajevu u čijoj se Rukopisnoj zbirci pod br. R 766 čuvao do 17. maja 1992. godine, kada je izgorio zajedno sa preko 5.000 drugih rukopisnih kodeksa, oko 300.000 originalnih arhivskih dokumenata iz osmanskog perioda i bogatom stručnom bibliotekom knjiga i časopisa iz cijelog svijeta, direktno ili indirektno vezanih za oblast orijentalistike i njoj bliskih istraživanja.

Pored ovog autografa, u Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta bio je pohranjen i jedan prijepis ovog djela koji je u tri sveska ispisao u Sarajevu Abdulhalim Rasih, sin Muhameda Enverije Kadića. Na kraju prvog sveska stoji oznaka da ga je prepisao Qāḍī zāde ‘Abd al-ḥalīm Rāsīḥ b. Muḥammad Anwarī efendī b. Šidqī Bakir (kasnije Bakir Šidqī) efendī fi Saray Bosna 1305/1887-88., na kraju drugog sveska je bilješka o prepisivaču naknadno izbrisana, ali je djelimično čitljiva, a kao godina prijepisa označena je 1306/1888-89., dok je bilješka o prepisivaču i godini prijepisa u trećem svesku potpuno izbrisana. Sva tri sveska ovog rukopisa slučajno su se našla među tridesetak sačuvanih manuskripata od cjelokupne Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta i danas nose oznaku R 28-1, R 28-2 i R 28-3..

⁵ Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1 i 2. S turskog preveli Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako, “El-Kalem”, Sarajevo 1999. Prijevod je rađen na osnovu prijepisa ovog djela koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a kojeg je sačinio Muhamed Enverija Kadić (1855.-1931.).

تاریخ دیار بوسنه

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنا بخواند و سواد سیرت بنام اول حضرت خدا جل جلاله و جلاله و جلاله
 و صفا زانکه و شایسته و انبیا علی سواد سیرت اولاد و نظیر خطاب اولاد حبیب الله محمد صلی الله علیه و آله
 صلوات الله علیه و سلم و دعوات خیر مال و اصحاب سیدنا مال رضوانه علیهم اجمعین اما بعد بنده مجرب و
 و مجرب و مفیده است که ترتیب و تنظیم برادرک برسد دیار قبلا احوال و داخل دایره بهاسیاد و
 لاهر مالک عثمانیاد اولدین تاریخچه سید سید قدر سرحد اولدینده همبر بر نامه دستاوردید چون ایتم
 اولدور خردانه و کار با نیک حال و کیفیت و ساز و قریه و اهوال مجربید فیه و تحریر اولدینده سید بنی
 عاده هاد برین میانه حدود اولدین و بر این برسد دیار بیک آن برده دستاوردید احوال و دعوات
 اولدینده او صلواته فیدانه نظیره دهن خرد و بر شاه اولدین احوالده بید دکنه با کربینه
 برسد و دینده مطرب اولدور و لاه عظیم همراست با سید سید تاریخ مطربید بر سر مجرب و دره قریه
 کردیکه ایتم فیه دهن بر برین کان مخالف اولدین ایچیزده قنیه صحت نظریه با قدر و آلا احوال
 اینک مشکو اولدینده دعداد و برده به صحت اولدور میانه بیچاره مطرب تاریخ کثیره به مراجعت و
 تتبع ایتمده بقدر بر برین اولدین اکل سوزیده بین بر بر این و بنده کتر برسد نظیره تحت
 اید و قریه نظیر و صبره روی برده و احوال تاریخ مطرب بر بعد اولدین میانه بیچاره
 معقد خیر مجرب خراش و ابناء جنسه بر خدمت سفینه اینک آرد و ایچیکدی حیات و قدره
 منزه صبر عاجز ام اولدور دسترس اولدین بر تاریخ سواد و غیر سوادری حلاله اید رح
 برسد نظیره دانه و مشکو بر نامه و قریه بقدر الطاف سوزید و ستیاج اولدین تاریخ
 مقفاج و وضع و ترتیب نظیر بین بر دهنه شفق تاریخده واقی اولدین اولدینجه برسد
 و این بر نامه دانت بجنده دبع و تحریر اولدین و عیونک نظیره که کار کرده اولدینده وقت
 علاقت عیون و سر خدمت مطرب جهانیا فی حدس بر نامه یاد شاه عاجزه همراست نام نامی
 هابریه تزیه عیون و این و در که کار کرده کذات اولدینده سواد عیون نظیره
 نسبه اید و زرا عیونک اسامی سیدری نظیر و نظیر قلمبه و بر برین مجرب و مجرب هر
 مفیده به هم و ترتیب اید نظیر به نظیر و نظیر هم اولدینده صالحی صراط به الحاج صبه به نظیر
 سواد عیون ایچیکدی اید ایچیکدی بر مجربک نظیره سواد سواد سواد سواد سواد سواد سواد سواد
 خردانه عیون نظیره بر اولدین و دهن برسد دیار و نظیر اولدینده سید سید فقه مقدم اولدین
 احوالک بر بنده بیاد و ابصاح ایچیکدی غیر مناسب اولدین کین تمایده دهن بیاد و تاریخ اینک بر
 جو مستفید کنج اولدین طرد و دراز سواد دهن مقصد بر بنده سواد سواد نظیره و احوال
 اعزاز مناسب اولدین زمانه مقدم است یعنی قریه با نیک حکم اولدینده جانب سلطنت سید عیون
 برسد نظیره اولدین لقب اولدین ایچیکدی نظیره قدر کردیم ایچیکدی اولدین ایچیکدی سواد
 زمانه مقدم است بر در احوال تزیه احوال بیاد و تحریر اینک مناسب کردیم

Prva stranica rukopisa Tarih-i Būsna Saliha Hadžihuseinovića Muvekkita, (R 766, autograf, danas ne postoji)

Povijesti Bosne i Bašagićeve *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine* dostupna su i historičarima koji ne poznaju osmanski jezik.

Iako nas u ovom radu zanima prvenstveno dio knjige koji ima podnaslov “Herceg-Bosna i istočna prosvjeta”, izvori i literatura citirani su kod Bašagića na početku *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine*, a odnose se i na historijski i na književnohistorijski dio djela. Zbog toga ćemo predstaviti sve izvore i literaturu koje Bašagić citira u djelu.

Pored već spomenute Muvekkitove *Povijesti Bosne*, među “turskim vrelima” – kako ih Bašagić imenuje – on navodi i nekoliko djela koja predstavljaju historije Osmanskog carstva ili pojedinih njegovih dijelova, ali i djela koja daju preglede osmanske književnosti kojima se on koristio u svom djelu. To su uglavnom knjige štampane ili litografisane u Istanbulu tokom druge polovine 19. stoljeća i kao takve su Bašagiću bile dostupne u pisanju navedenog djela.

Pokušat ćemo da u kratkim crtama predstavimo svako od ovih djela i da o njemu iznesemo osnovne podatke, kako bi se mogao steći uvid u literaturu na osmanskom jeziku, kojom se Bašagić koristio pri izradi djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Navedena djela ćemo predstaviti onim redom kako je to Bašagić učinio, iako bi se mogla praviti i drugačija podjela koja bi bila više vezana za pojedine dijelove knjige, pri čemu mislimo na opće i parcijalne preglede historije Osmanskog carstva, odnosno pojedinih njegovih dijelova, kao i pojedine biografske i bibliografske preglede književnog stvaranja u određenom periodu i sl. Također ćemo citirati podatke koje Bašagić donosi uz svako djelo, i to onako kako ih on navodi, a u opisu djela i njegovog autora donijet ćemo naučnu transkripciju za imena i naslove koji se u određenoj jedinici citiraju.

U popisu izvora donesena su slijedeća djela:

- Ćatib-Čelebi: *Fezleke*, 2 sv. (št. u Car. 1286. (1869.))

Riječ je o djelu *Faḍlaka* (“Kratka pregled”) čiji je autor Muṣṭafā b. ‘Abduḷlāh, poznat kao Kātib Čelebī i kao Ḥāḡḡi Ḥalīfa (1017/1609.-1067/1657.), jedan od najpoznatijih historičara, bibliografa i geografa svoga vremena u Osmanskom carstvu, te autor brojnih djela iz ovih oblasti. Djelo *Faḍlaka*, iako u prijevodu znači “kratak pregled, rezime”, predstavlja hroniku događaja u osmanskoj historiji u periodu od 1000/1591. do 1065/1654-55. godine, a napisano je na osmanskom jeziku. Autograf djela čuva se u Istanbulu u zbirci rukopisa Atif ef. pod br. 1914, a djelo je štampano u dva sveska, također u Istanbulu, sa oznakom godine 1286/1869. na prvom svesku i 1287/1870. na drugom svesku. U djelu su predstavljene i biografije brojnih pjesnika i učenjaka u godinama u kojima je zabilježena njihova smrt.⁶

⁶ Vidjeti više u: Agāh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* I. Cilt, Ankara 1973., s. 393-396; *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Volume IV, E. J. Brill, Leiden 1990., pp. 760-762.

- Nuhbetut-tevarih, (s dodatkom) (št. u Car. 1284. (1867.)
Iako Bašagić ne navodi ime autora, djelo *Nuḥbat at-tawārīḥ* (“Izbor iz biografija”) je napisao Muḥammad b. Muḥammad al-Edirnewī (umro 1050/1640.). U njemu su predstavljeni halife i vladari od pojave islama do njegovog vremena, kao i osmanski sultani. Djelo je 1030/1621. godine posvetio sultanu Osmanu II (vl. 1027/1618.-1031/1622.). Napisano je na osmanskome jeziku u dva sveska. Jedan rukopis ovog djela, koji sadrži dopune pojedinih biografija, nalazi se u Biblioteci sultana Selima II u Jedrenama.⁷
- Tadžu-Tevarih, 2 sv. (št. u Car.)
Ni za ovo djelo Bašagić ne navodi autora. Djelo *Tāğ at-tawārīḥ* (“Kruna historija”) napisao je poznati osmanski učenjak, historičar, šejhul-islam Ḥwāğa Sa‘duddīn efendī (943/1536.-1008/1599.), a obuhvata historijske događaje od vremena osnivača osmanske dinastije sultana Osmana I (vl. 680/1281.-727/1326.) do sultana Selima I (Yavuz – vl. 918/1512.-926/1520.). Na kraju djela su predstavljene biografije šejhova i učenjaka koji su živjeli u vrijeme svakog od ovdje navedenih sultana. Djelo je štampano u Istanbulu, sv. I (582 str.) 1279/1862., a sv. II (600 str.) 1280/1863. godine. Na početku prvog sveska ovog štampanog izdanja nalazi se biografija autora, a na kraju poema *Selim-nama* (“Poema o Selimu”), posvećena sultanu Selimu I, dok su u drugom svesku (str. 402-600) biografije naprijed spomenutih šejhova i učenjaka.⁸
- Tarih-i Vasif, (št. u Car.)
Autor djela *Tārīḥ-i Wāsiḥ* (“Vasifova Historija”) je Wāsiḥ Aḥmad efendī (umro 1221/1806.), službeni hroničar događaja svoga vremena (*waq‘a-i nuwīs*). Njegova dvotomna *Historija* obuhvata pregled događaja u periodu od 1166/1752. do 1219/1804. godine. Štampana je u Istanbulu 1219/1804. godine (sv. I ima 327, a sv. II 315 stranica), a kasnije su se pojavila još dva izdanja u Egiptu, u štampariji Bulak, 1246/1830. godine.⁹
- Hadikatul-vuzera, 5 snopića (št. u Car.)
U djelu *Ḥadīqat al-wuzarā’* (“Bašča vezirâ”) predstavljene su biografije 108 osmanskih vezira od uspostave vlasti osmanske dinastije do kraja vladavine Mustafe II (vl. 1106/1695.-1115/1703.). Autor ovog djela je Tā’ib Aḥmad efendī ‘Oṯmān-zāde (umro 1136/1723.-24.), poznat kao historičar, naučnik i pjesnik, autor više

⁷ Vidjeti: Kâtib Çelebi, *Keşf-el-zunun* II, Istanbul 1971., s. 1236; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* III, s. 11-12.

⁸ Vidjeti: Kâtib Çelebi, *Keşf-el-zunun* I, s. 66-67; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 18-19; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* I, s. 382.

⁹ Vidjeti: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* III, s. 159-160; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* I, s. 385.

djela i divana pjesama. Ovdje navedeno djelo *Ḥadīqat al-wuzarā'* štampano je u Istanbulu 1271/1855. godine zajedno sa dodacima (*ḡayl*) koje su na ovo djelo napisali neki drugi autori.¹⁰

- Ilaveli-esmarut-tevarih (litgr. u Car.)

Ovako navedeni naslov kod Bašagića označava djelo *'Ilāwali atmār at-tawārīḥ* ("Dopunjeni plodovi biografijā" čiji je autor Munla Mehmed Šam'ī (1223/1808.-1299/1881.). Autor je prvo napisao djelo *Atmār al-ḥadā'iq* ("Plodovi bašči") u kojem je donio biografije osmanskih sultana, velikih vezira i šejhul-islama, koje je bilo dovršeno 1264/1847. i štampano 1267/1850. godine. Iste godine je objavljeno i litografisano izdanje pod naslovom *Atmār at-tawārīḥ* ("Plodovi biografija"). Kasnije su djelu dodate biografije brojnih ličnosti iz historije islama – vjerovjesnika, prvih halifa, dvanaest imama, vladara iz dinastija Omejada i Abasida, Selčuka i Osmanlija, kao i mnogih visokih dostojanstvenika u Osmanskom carstvu. Zajedno sa ovim dopunama djelo je dobilo naslov *'Ilāwali atmār at-tawārīḥ* i pod tim naslovom je objavljena litografija ovog djela u Istanbulu 1295/1878. godine.¹¹

- Kaniža-tarihi (št. u Car. 1290. (1873.))

Pod navedenim naslovom ovdje je citirano djelo koje u originalu nosi naslov *Kanije* ("Kaniža"), a autor mu je poznati turski književnik i jedan od najplodnijih turskih autora iz druge polovine 19. stoljeća u brojnim oblastima stvaralaštva, Namik Kemal (1256/1840.-1306/1888.).¹² Djelo je napisano kao podsjećanje na zasluge Tirjaki (Tiro) Hasan-paše koji je rukovodio borbama za odbranu Kaniže 1011/1602. godine,¹³ a inspirisano je podacima koje je o ovim vojničkim uspjesima predstavio Qāf-zāde Fā'idī 'Abduḥayy efendi (umro 1031/1620.), i sam učesnik u ovim borbama, u djelu *Hasanāt-i Hasan* ("Hasanove zasluge").¹⁴

- Tarih-i osmani (št. u Car. 1290. (1873.))

Za sada nam nije moguće ustanoviti koje djelo o historiji Osmanskog carstva Bašagić navodi pod naslovom *Tārīḥ-i 'uṭmānī* ("Osmanska historija"), budući da postoji više djela sa ovom tematikom napisanih od strane raznih autora, pod različitim naslovima i u raznim periodima.

¹⁰ O ovom autoru i njegovom djelu, kao i o dopunama ovoga djela sa imenima autora vidjeti u: Agāh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* I, s. 366-367; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* II, s. 116-117.

¹¹ Vidjeti: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* III, s. 77; Agāh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* I, s. 424-425.

¹² O njegovom životu i djelima vidjeti: *The Encyclopaedia of Islam*, IV, pp. 875-879 (sub Kemāl, Meḥmed, Namik).

¹³ O ovoj ličnosti vidjeti: Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, str. 26 (dalje: Bašagić, *Znameniti...*).

¹⁴ Vidjeti: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* II, s. 386-387.

- Šekaiki-Numanije (št. u Car. 1291. (1874.))

Djelo pod punim naslovom *aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya fī 'ulamā' ad-dawla al-'utmāniyya* (“Božuri među učenjacima osmanske države”) napisao je na arapskom jeziku Abū al-Ḥayr Aḥmad b. Mušliḥuddīn Muṣṭafa Tašköprü-zāde ‘Iṣāmuddīn (901/1495.-968/1560.)¹⁵ i u njemu predstavio poznate ličnosti osmanske države od njenog osnivanja do vremena vladavine sultana Sulejmana I – Zakonodavca (vl. 926/1520.-974/1566.). Nije nam poznato da postoji istanbulsko izdanje ovog djela iz 1291/1874. godine. Navedeno djelo štampano je u Kairu 1299/1882. godine. Postoji više prijevoda ovog djela na osmanski jezik, kao i dodataka ovome djelu pod drugim naslovima, ali u nama dostupnoj literaturi nema izdanja iz navedene godine.¹⁶

Iz pregleda ovdje navedenih izvora se može vidjeti da su oni nastali u raznim vremenima, da predstavljaju različite događaje ili biografije ličnosti koje su u njima obuhvaćene. Od devet ovdje citiranih historijskih izvora dva su djela koja su napisana u 16. stoljeću, od kojih jedno predstavlja događaje, a drugo biografije istaknutih ličnosti do tog vremena. Dva djela opisuju događaje ili poznate ličnosti do polovine 17. stoljeća, jedno djelo obuhvata biografije osmanskih vezira do početka 18. stoljeća, jedno predstavlja hroniku događaja iz druge polovine 18. stoljeća, dok se samo jedno djelo odnosi na konkretan historijski događaj – borbu za odbranu Kaniže. Samo jedan od ovih izvora obuhvata višestoljetni period sa obradom biografija od samih početaka islama do polovine 19. stoljeća, kada je djelo i nastalo. O jednom od izvora, citiranom ovdje kao *Tarih-i osmani*, za sada nismo u mogućnosti donijeti nikakve druge podatke osim onih koje sam Bašagić daje o tom djelu, a oni ne pružaju mogućnost da se utvrdi o kojem djelu se radi.

Većinu ovih izvora Bašagić je koristio u njihovim štampanim izdanjima koja su mu bila dostupna kod pripreme ovog djela. To su sve dobro poznati i popularni izvori za historiju Osmanskog carstva, od kojih se neki i do danas smatraju prvorazrednom građom za periode u kojima su nastali i koje obrađuju, ne samo kad se radi o predavljanju historijskih događaja nego i u identifikaciji historijskih ličnosti u različitim periodima i područjima. Time se Bašagić pokazao kao naučnik koji svoja istraživanja bazira na primarnim historijskim izvorima.

Pored ovih osmanskih izvora, Bašagić je u pripremi djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* koristio i izvore zapadne provenijencije, od kojih treba istaknuti dva štampana djela objavljena na njemačkom jeziku. Prvo i najpoznatije među tim djelima je djelo pod naslovom *Geschichte des Osmanischen Reiches* (“Historija Osmanskog carstva”) koje je napisao isto toliko poznati Joseph von Hammer-Purgstal,¹⁷ dok je autor drugog djela sa sličnim

¹⁵ Vidjeti: Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* II, 425, S II, 633.

¹⁶ O ovim autorima i prevodiocima vidjeti u: Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* I, s. 353-364.

¹⁷ Joseph von Hammer-Purgstal, *Geschichte der osmanischen Reiches*, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven durch Joseph von Hammer, 1-10, Pesth 1827.-1835.

naslovom, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (“Historija Osmanskog carstva u Evropi”), J. W. Zinkeisen.¹⁸ U ovom popisu nalazi se još jedno Hammerovo djelo o uređenju Osmanskog carstva sa brojnim prijevodima izvoda iz izvora,¹⁹ kao i Asbóthovo djelo pod naslovom *Bosnien und Hercegovina* (“Bosna i Hercegovina”).²⁰ Pored ovih, kako ih Bašagić naziva, “zapadnih vrela”, u popisu literature su navedena i “domaća vrela” u koja spadaju neke opće historije za Bosnu, Hrvatsku ili za pojedina područja u ovim dvjema zemljama. Kako Bašagić ne daje pune bibliografske podatke za sva citirana djela, ovdje ćemo samo navesti koja “domaća vrela” Bašagić donosi, sa podacima do kojih smo o njima mogli doći.

- Smičiklas: Povjest Hrvatske
Djelo pod naslovom *Poviest Hrvatske* napisao je Tadija Smičiklas, a objavljeno je u dva toma u Zagrebu, sa oznakom godina 1879. i 1882.
- Klaić: Pov. Bosne do propasti kraljevstva (Zagr. 1882.)
Autor ovog djela je Vjekoslav Klaić, puni naslov mu je *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, a štampano je u Zagrebu 1882.
- Knežević: Kratka pov. bos. kraljeva (Dubrovnik, 1883.)
Naslov navedenog djela u originalu glasi *Kratka poviest kralja bosanskih*, autor mu je Antun Knežević, a štampano je u Dubrovniku 1883. godine.
- Knežević: Pad Bosne (Dubrovnik, 1884.)
U drugom djelu istog autora, u Bašagićevim podacima samo nedostaje godina pada Bosne, koja je navedena u naslovu, pa on glasi *Pad Bosne (1463)*. Dubrovnik 1884.
- Knežević: Car. tur. namj. u Bos. i Herc
Antun Knežević je autor još jednog djela iz ovog popisa. Njegov originalni naslov je *Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini (godine 1463-1878)*, a objavljeno je u Senju 1887. godine.
- Lopašić: Bihać i bih. Krajina (Zagreb. 1890.)
Puni naslov citiranog djela Radoslava Lopašića glasi *Bihać i Bihaćka Krajina – mjestopisne i poviestne crtice*. Djelo je štampano u Zagrebu 1890. godine, kako to navodi i Bašagić.
- Lopašić: Oko Kupe i Korane (Zagreb. 1896.)
Drugo djelo istog autora, *Oko Kupe i Korane – mjestopisne i povjesne crtice*, objavljeno je u Zagrebu 1895. godine.

¹⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte der osmanischen Reiches in Europa*, I-VII, Hamburg-Gotha 1840.-1863.

¹⁹ Djelo u originalu nosi naslov *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, dargestellt aus den Quellen seiner Grungesetze 1-2, Wien 1815.

²⁰ Johann von Asbóth, *Bosnien und die Hercegovina*. Reisebilder und Studien, Wien 1888.

- Jukić: Bosanski prijatelj (Zagreb, 1850.–1870.)

Časopis *Bosanski prijatelj* pokrenuo je i uređivao Ivan Franjo Jukić. Ukupno su izašla tri sveska časopisa, štampana u Zagrebu: svezak I. – 1850., svezak II. – 1851. i svezak III. – 1861. godine.

Na kraju ovog popisa Bašagić navodi da je koristio “i druge historičke rasprave u raznim listovima i novinama”, te zaključuje da su to djela koja je “imao pri ruci” prilikom izrade ovog historijskog pregleda.

Kako se može vidjeti iz samog djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, ali i iz popisa literature navedenog na početku, djelo je i zamišljeno da predstavlja jedan opći pregled, bez posebne naučne aparature, iako tekst prate bilješke, ali su one samo mjestimično, i to rijetko, potkrijepljene navodom iz korištene literature. Spomenut ćemo da se Bašagić u ovim bilješkama najčešće poziva na Muvekkita, ali i tu rijetko citira mjesto odakle je uzeo podatke za bilješku. Mnogo češće su to objašnjenja koja Bašagić daje o pojedinim ličnostima ili događajima, bez navođenja literature, a na pojedinim mjestima iznosi i narodnu tradiciju, te izreke i narodne pjesme o ličnosti o kojoj u tekstu govori.

Iz ovog pregleda može se vidjeti koja je to literatura koju Bašagić, nakon povratka sa studija iz Beča, ima na uvidu u Sarajevu na samom kraju 19. stoljeća. Ovdje želimo dodati još podatak da Bašagić navodi u bilješkama neka djela kojih nema u popisu literature, ali o njima daje vrlo šturu podatke, ponegdje samo ime autora, bez ikakvih drugih bibliografskih podataka.²¹

U dijelu knjige naslovljenom kao *Dodatak* (str. 177-187), doneseni su popisi bosanskih, hercegovačkih, kliških i izvorničkih namjesnika, sa godinom imenovanja i posebnom oznakom (zvjezdicom) za one koji su rodом iz Bosne i Hercegovine. Na kraju *Dodatka* je poglavlje sa zasebnim naslovom: *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* (str. 189-215).

U središtu našeg interesovanja je upravo ovaj dio knjige, na čijem početku Safvet-beg Bašagić ističe kako je prilikom pisanja djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* propustio da ukaže na uticaj “istočne prosvjete” kroz predstavljeni period od četiri stoljeća u historiji Bosne i Hercegovine. Svjestan potrebe da prenese one podatke do kojih je došao u svojim dotadašnjim istraživanjima, ali i činjenice da je do većine podataka za cjelovitu obradu te teme teško doći i da bi rad na tome bio i mukotrpan i dugotrajan, Bašagić se unaprijed opravdava za sve eventualne propuste kojih će biti u ovom njegovom prilogu. Njegova osnovna zamisao i motiv koji ga potiču da iznese podatke do kojih je došao iskazuju su u njegovoj velikoj želji da kroz ovaj pregled pokaže da su Bošnjaci, kroz tematski raznovrsno stvaralaštvo na orijentalnim jezicima, “toliko učinili na polju istočne, koliko i naši susjedi na polju zapadne prosvjete.”²²

²¹ Vidjeti, naprimjer: Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 7, bilj. 2; str. 35, bilj. 1; str. 75, bilj. 4; str. 84, bilj. 1, itd.

²² Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 189.

Ovaj Bašagićev pregled obuhvata podatke o životu i književnom radu devetnaest autora koji su stvarali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Među njima su opširnije predstavljeni samo pjesnici Derviš-paša Bajezidagić, Muhamed Nerkesija i Sabit Užičanin,²³ uz primjere iz njihove poezije u prepjevu Safvet-bega Bašagića, a od proznih autora jedino Hasan Kafija Pruščak, dok su podaci o ostalim autorima znatno kraći, a ponegdje se svode samo na štire biografske podatke ili nazive djela. Osim ovih, opširnije ili kraće obrađenih autora, Bašagić samo po imenu, skoro bez ikakvih drugih podataka, bilo o navedenom autoru ili njegovim djelima, spominje još 18 imena. Među njima je osam autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima, drugih sedam predstavljaju istaknute učenjake svoga vremena, dok za trojicu kaže samo da su “obnašali najveće sudačke časti u Carigradu.”²⁴

Bašagićev pregled *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* bez sumnje ima manjkavosti. One se ogledaju, prije svega, u načinu prezentiranja podataka o obrađenim autorima i drugim istaknutijim ličnostima. Prema hronološkom redosljedju, u zavisnosti od podataka koji su u to vrijeme Bašagiću bili poznati, u tekstu se prepliću imena autora koji su opširnije predstavljeni i čije je stvaralaštvo ilustrovano stihovima donesenim u prijevodu, sa onima koji su samo spomenuti po imenu ili su o njima izneseni najosnovniji biografski podaci, mjestimično sa naslovom djela ili ponekim stihom spomenutog autora. To znači da Bašagić nije poduzimao posebna istraživanja kako bi napisao ovaj pregled. Zbog toga su vidni njegovi nedostaci u metodološkom smislu. Ali, s druge strane, vrijedno je istaknuti značaj ovog pregleda za vrijeme u kojem je nastao. Već smo govorili da su o tome neke podatke ranije iznijeli samo Ibrahim-beg Bašagić i Mehmed Teufik Okić, ali obojica u tekstovima na osmanskome turskom jeziku.²⁵

Međutim, koliko su podaci o ovim autorima i njihovom stvaralaštvu bili malo dostupni svima onima koji nisu poznavali orijentalne jezike, čak i onima koji su ih poznavali, poput Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, pokazuje i citat u kojem Ljubušak, pod naslovom “O našijem pjesnicima i književnicima” u drugom svesku svog djela *Istočno blago*, kaže: “Od našijeh Bošnjaka bilo je nekoliko velikih hodža, koji su više knjiga na turskom jeziku napisali. Na primjer, bio je iz Mostara tako zvani *Šejh Jujo*: iz Sarajeva glasoviti *Sudija*: iz Skoplja *Čafi efendija*, iz Foče *Nerčesi efendija*, iz Rogatice *Šejh-ul-Islam el Hadži Refik efendija*, a u pošljednje doba *Fadil-paša Šerifović* iz Sarajeva i *Arif-Hičmet-beg Rizvanbegović*, unuk glasovitog Ali-paše Stočevića itd., itd.”²⁶ Dakle, on spominje samo sedam imena navodeći mjesta iz kojih potiču, iako i tu pravi greške, bez ikakvih drugih podataka

²³ Sva imena bošnjačkih autora i ostalih ličnosti predstavljenih u djelu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* pisana su fonetski, bez naučne transkripcije, pa smo ih i mi u toj formi ostavili u ovom radu. Naslove djela, pri prvom navođenju, ispisivat ćemo u zagradama u naučnoj transkripciji.

²⁴ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 205.

²⁵ Vidjeti ovdje u poglavlju *Historijski okvir života i rada Safvet-bega Bašagića*, bilj. 23 i 24.

²⁶ Citirano prema izdanju: *Istočno blago*. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, Sv. II. Sarajevo 1987., str. 188.

o vremenu u kojem žive, oblasti u kojoj stvaraju, naslovima nekih njihovih djela ili bilo šta više što bi moglo bar malo bliže predstaviti ove autore.

Navedena knjiga Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka objavljena je u Sarajevu u dva sveska, prvi 1896., a drugi 1897. godine,²⁷ a ovaj Bašagićev pregled samo tri godine kasnije. Na osnovu imena navedenih u *Istočnom blagu*, može se vidjeti da Ljubušak čak nije koristio ni podatke koje je o nekima od njih još ranije dao Ibrahim-beg Bašagić u *Salnamama*. U tom kontekstu treba posebno ukazati na vrijednost podataka iz ovog Bašagićevog pregleda. Naime, odjeljak pod naslovom *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta*, kao sastavni dio Bašagićeve knjige *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, predstavlja prvi opširniji prikaz napisan na bosanskom jeziku o bosanskohercegovačkim autorima na polju književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima.

Slijedeći hronološki redoslijed, Bašagić je na početku ovog pregleda uvrstio tri autora za koje kaže da su bili među prvima “iz naših krajeva” koji su se istakli u područjima u kojima su djelovali. To su Mahmud-paša Adni (Maḥmud-pāšā ‘Adnī), pjesnik i učenjak²⁸ čije stihove u svom prepjevu Bašagić donosi prema djelu Ašik Čelebija *Tadkira aš-šu‘arā’* (“Biografije pjesnikâ”),²⁹ zatim Abdulkerim (‘Abd al-karīm)³⁰, poznat kao muderris i autor tri glose (ḥāšiya) uz djela iz islamskog prava i komentare Kur’ana, te Ajas (Ayās), poznatiji kao Mevlana Ajas (Mawlānā Ayās),³¹ koji je više bio posvećen prakticanju mističizma nego pisanju, ali je ipak poznat kao autor više glosa uz djela iz raznih oblasti.

Bašagić ovdje navodi i jednu anegdotu, vezanu za ova tri autora koji su kao djeca zajedno otišli u prijestonicu Osmanskog carstva. Po toj anegdoti, Ajas je jednom prilikom rekao svojim drugovima kako su, jašući iz domovine njih dvojica bili na jednoj strani konja a on na drugoj, pa ipak ga nisu mogli pretegnuti, te da je isto tako i u nauci.³²

²⁷ *Istočno blago*. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak. Sv. I, Sarajevo 1896., Sv. II, Sarajevo 1897. Obnovljeno izdanje knjige štampano je 1987. godine u Biblioteci Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, “Svjetlost” Sarajevo, u tri knjige *Sabranih djela* Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka u kojima je kao knjiga I objavljeno djelo *Narodno blago*, a kao knjiga II i knjiga III ovog izdanja objavljeni su *Istočno blago*, sv. I i sv. II.

²⁸ Maḥmūd-pāšā ‘Adnī. Vidjeti: Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 190. Iako je obično, u vrijeme bivše Jugoslavije, predstavljao kao prvi od “domaćih” autora u pregledima književnog stvaranja na orijentalnim jezicima, Mahmud-paša Adni je porijeklom iz Srbije i danas ne ulazi u krug autora koji su živjeli i stvarali u Bosni i Hercegovini ili su porijeklom iz ovih krajeva.

²⁹ Autor ovog djela o biografijama pjesnika je Pīr Meḥmed ‘Āšiq Čalabī (926/1519.-979/1571), a naslov djela je *Mašā‘ir aš-šu‘arā’*. Djelo se često se navodi i pod naslovom *Tadkira-i ‘Āšiq Čalabī*.

³⁰ ‘Abd al-Karīm. Vidjeti: Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 191.

³¹ Mawlānā Ayās. *Isto*, str. 191-192.

³² Ovakve ili slične priče i legende o pojedinim ličnostima ili događajima mogu se naći i na nekim drugim mjestima u Bašagićevim djelima.

Završavajući predstavljanje “prvih lastavica iz naših krajeva na polju istočne prosvjete”, Bašagić ukratko zaključuje kako ta tri dječaka koji su kao roblje pristigli u sultanske dvore i tamo se obrazovali, nisu mogli ni slutiti “da je providnost jednoga odredila za prvog državnika i vojskovođu, drugoga za velikog učenjaka i sudiju, a trećega za glasovitog teozofa i arapologa – tada najmoćnije i najprosvjećenije države.”³³

Navedena tri autora Bašagić je mnogo opširnije predstavio u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, gdje je dopunio i neke podatke o njima. Kasnija istraživanja dovela su do novih saznanja na osnovu kojih su ispravljeni Bašagićevi podaci o imenu i porijeklu pjesnika Adnije. Zbog toga ovaj pjesnik, kao ni druga dva autora koji se uvijek spominju uz njegovo ime, više ne ulaze u krug bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima.

Uz njih, među najstarije bošnjačke stvaraocce, Bašagić ubraja i Ali-bega Hercegovića iz prve polovine 16. stoljeća, koji je pjevao pod imenom Širi.³⁴ Kao ilustraciju njegove poezije Bašagić donosi u prijevodu dva njegova distiha, prepjevana u obliku dvije strofe po četiri stiha, kako on i inače često prepjevava stihove sa sva tri orijentalna jezika. Time on želi da potvrdi ocjenu “da mu pjesme nijesu loše”, koju preuzima iz već spomenutog Ašik Čelebijevog djela.³⁵

Može se reći da je većinu ovdje obrađenih pjesnika Bašagić predstavio na sličan način. Uz kratke ocjene preuzete iz korištenih osmanskih tezkira, te pokoji stih kao ilustracija, to su najčešće i jedini podaci o tim autorima.

Među proznim autorima kratko su predstavljeni Ahmed-efendija Bošnjak, Ahmed Sudi i Ali-dede Bošnjak, svi iz 16. stoljeća. Prvoga od njih Bašagić spominje kao autora traktata *O peru i O sablji*, kaže da se isticao govorničkim darom, te da je bio poznat kao kaligraf.³⁶ U djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* je dao mnogo više podataka o ovom autoru, te naveo njegovo puno ime i porijeklo – Ahmed Šemsudin Sarajlija.³⁷

Uz osnovne podatke iz biografije Ahmeda Sudije, Bašagić navodi komentare djela perzijskih klasika čiji je on bio “vrstan tumač” i koji je “s dubokom učenošću i okretnim perom pobio uspješno sve prijašnje komentatore.”³⁸ Ovom autoru i vrednovanju njegovih komentara na djela perzijskih klasika Bašagić je kasnije pisao opširnije u djelu *Bošnjaci*

³³ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 192.

³⁴ Pseudonim Širi znači “Lavski”, kako Bašagić navodi predstavljajući ovog pjesnika. Vidjeti: Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 192.

³⁵ Vidjeti ovdje bilj. 29.

³⁶ *Isto*, str. 192-193. I svi kasniji autori pregledâ književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima prenose ovaj podatak, međutim nigdje se ne navodi neko od njegovih kaligrafskih ostvarenja, tako da je to njegovo umijeće za sada ostalo nepoznato.

³⁷ Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 27-29 (dalje: Bašagić, *Bošnjaci...*)

³⁸ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 193.

i *Hercegovci u islamskoj književnosti*, a ove njegove navode o vrijednosti Sudijinih komentara potvrdili su kasniji istraživači njegovih djela.³⁹

O trećem autoru iz ovog perioda, Ali-dede Bošnjaku, Bašagić je dao samo kratke biografske podatke i naslove njemu dva poznata djela ovog autora – *Evail ve evahir* (*Awā'il wa awāhir*) i *Es-iletul-hikem* (*As'ila al-hikam*).⁴⁰ O njemu je također pisao opširnije u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, gdje je dodao naslove još nekih djela ovog autora, o čemu će biti riječi kasnije.

Poređenjem podataka koje je Bašagić o ovim autorima iznio u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* sa onima koje je dao kasnije u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, može se vidjeti koliko je on sam opširnije obradio navedene autore, što znači da je i dalje tragao za podacima o njihovom životu i djelima. Rezultati kasnijih istraživanja pokazali su koliko su nakon Bašagića uznapredovala saznanja o stvaralaštvu Ahmeda Sudije i Ali-dede Bošnjaka, dok je Ahmed Šemsuddin Sarajlija i dalje ostao malo poznat.⁴¹

Derviš-paša Bajezidagić, “znamenit kao junak i pjesnik”,⁴² predstavlja rijetke autore kojima je Bašagić u ovom kratkom pregledu posvetio više prostora, a svoje ocjene o njegovoj poeziji potkrijepio prijevodom pojedinih stihova. Tako on iz Derviš-pašinih predgovora djelu *Muradname* (*Murād-nāma* – “Knjiga o Muratu”) citira osam stihova, koje donosi u svom prepjevju, kao ilustraciju uticaja koje je poezija na arapskom i perzijskom jeziku imala na ovog pjesnika. Kako je Derviš-paša kroz stihove iskazao zadovoljstvo svojim položajem u službi na carskom dvoru, Bašagić je u svom prepjevju donio i te stihove, kao i sedam stihova pjesme *O sudbini*⁴³ koje je Derviš-paša spjevao dan prije pogibije kod Budima.

Dosta podataka o Derviš-paši i njegovoj poeziji Bašagić je dao na osnovu *Bulbulistana* (*Bulbulistān* – “Vrt slavuja”) Fevzije Blagajca.⁴⁴ Iz tog djela je preuzeo

³⁹ O tome će ovdje biti više riječi u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

⁴⁰ Puni naslov prvog od ova dva djela glasi *Muḥāḍarāt al-awā'il wa musāmarāt al-awāhir*, dok je drugo djelo, ovdje naslovljeno *As'ila al-hikam*, poznatije kao *Ḥawātim al-hikam* ili *Hall ar-rumūz wa kašf al-kunūz*. Oba djela napisana su na arapskom jeziku.

⁴¹ Opširnije o ovome vidjeti ovdje u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

⁴² Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 194-197.

⁴³ Šest distiha ove pjesme prvi je u šest strofa na bosanski preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak u djelu *Istočno blago* II. (Vidjeti bilj. 27. Ovdje je korišteno obnovljeno izdanje, str. 266-267). Kapetanovićev prepjev se u shvatanju sadržaja pojedinih stihova dosta razlikuje od Bašagićevog. Kasnije će Bašagić u jednoj rukopisnoj zbirci pronaći devet distiha i donijeti ih u originalu i prepjevju. Vidjeti: Bašagić *Bošnjaci...*, str. 44. Prepjev u jednom i drugom Bašagićevom djelu razlikuje se samo u nijansama.

⁴⁴ Bašagić u ovom pregledu ne obrađuje posebno Fevziju Blagajca, nego ga samo uzgredno spominje kada iz njegovog *Bulbulistana* prenosi podatke o Derviš-paši, a zatim o njegovom sinu Ahmed-begu Dervišpašiću (str. 197-198), te o Husrev-paši Sokoloviću (str. 200), citirajući ocjene koje je u tom djelu našao o njihovoj poeziji. Fevziju će posebno obraditi tek u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (str. 148-150) i tamo iznijeti svoje ocjene o njegovim stihovima.

i *naziru*⁴⁵ koju je Derviš-paša napisao po uzoru na jedan, kako ga on naziva “od najljepših” Hafizovih⁴⁶ gazela, što je već samo po sebi “puno za jednog Hercegovca”. Predstavljajući čitaocu tu *naziru*, Bašagić iznosi i svoju ocjenu o jeziku koji je “upravo klasičan” i, po njegovom mišljenju, nimalo ne zaostaje za jezikom pjesama poznatih klasičnih perzijskih pjesnika. Prema podacima iz *Bulbulistana*, Derviš-paša je autor dva divana, jednog na perzijskom, a drugog na turskom jeziku. “I jedan i drugi krasne su zbirke nježnih i uzvišenih osjećaja pjesničke duše.”⁴⁷

O Derviš-paši Bajezidagiću je Bašagić pisao već ranije, čak i opširnije nego u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine*, u časopisu *Nada*⁴⁸, gdje se prvi put susreće Bašagićev prepjev osam distiha Derviš-pašinog gazela o Mostaru. Ovaj prepjev je i do danas ostao najpopularniji i najčešće citirani prepjev ovog gazela.⁴⁹ Međutim, očito je da je za *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine* Bašagić izdvojio neke podatke iz tog priloga, kako obrada ovog autora ne bi bila suviše opširna, te tako izašla iz okvira koje je Bašagić odredio za ovaj pregled. I pored toga, ovo je jedna od najopširnijih obrada ovdje predstavljenih autora. Na kraju je dat prepjev distiha iz Derviš-pašinog pečata, koji Bašagić smatra “lozinkom” u životu ovog pjesnika. U Bašagićevom prepjevu taj distih glasi:

*Bože, tvoja dobrota je neizmjereno more,
Ubog Derviš i bogataš jednako te dvore!*

⁴⁵ *Nazīra* (paralela) je vrsta pjesme ispejvane sa istom temom, istom rimom i istim brojem stihova kao i pjesma koja joj služi za uzor.

⁴⁶ Šamsuddīn Muḥammad Ḥāfiẓ Šīrāzī (rođen između 1317. i 1325., umro 1389.) jedan od najvećih klasičnih perzijskih pjesnika, autor je *Divana* (pjesničke zbirke) koji broji oko 500 gazela (pjesničke forme koja obično broji do 15 distiha). O njemu više u: Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. stoljeća*, Sarajevo 1997., str. 397-416.

⁴⁷ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 196. U knjizi: Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, preveo sa persijskog jezika, uvod sa napomenama i komentarima napisao Džemal Čehajić, Sarajevo 1973. (dalje: F. Mostarac, *Bulbulistan...*), Džemal Čehajić je ovaj tekst preveo slijedećim riječima: “Poezija u oba divana je lijepa, puna elegancije, smisla i suptilnosti” (F. Mostarac, *Bulbulistan...*, str. 117)

⁴⁸ Rad pod naslovom “Derviš-paša Mostarac” objavljen je 1895. godine (*Nada* I, br. 10, str. 184-188).

⁴⁹ Pored ovog Bašagićevog prepjeva, pjesmu je nešto kasnije preveo Omer Mušić u radu “Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka”, *Prilozi za orijentalnu filologiju XIV-XV/1964-65.*, Sarajevo 1969., str. 75-76. Uz prijevod je donio i original teksta iz jednog rukopisnog kodeksa u kojem ova pjesma ima devet distiha, a ne osam kao kod Bašagića (u Bašagićevom tekstu nedostaje šesti distih). Iako O. Mušić razdvaja jedan od drugog distihe u navedenoj pjesmi, ona je prevedena bez ikakve rime. Tek u posljednje vrijeme pojavio se novi rimovani prijevod ove pjesme u radu Esada Durakovića “Mostarska nazira kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji”, objavljenom u časopisu *Hercegovina*, br. 9, Mostar 1997., str. 187-192 (vid. str. 190-191). Isti rad prenesen je i u knjizi *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Starija književnost, I knjiga. Priredili: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo 1998., str. 642-646 (vid. str. 645).

Riječju Derviš/derviš – pri čemu u arapskoj grafiji nema razlike u pisanju – pjesnik aludira i na svoje mistično (derviško) opredjeljenje i na svoje ime.

Dakle, Bašagić se veoma rano upoznao sa stvaralaštvom Derviš-paše Bajezidagića. Stihovi koje je Derviš-paša ispjevao o svom životu, o sudbini, te gazeli i *nazire* ovog pjesnika – sve to je inspirisalo Bašagića-pjesnika da prepjevom ovih stihova i on iskaže svoje pjesničko umijeće. On pretače Derviš-pašine bejtove (distihe) u strofe od po četiri stiha, nastojeći da u rimovanoj formi što je moguće vjernije predstavi ovog autora i njegovo stvaralaštvo. Broj od blizu četrdeset Derviš-pašinih bejtova, pretočenih u isto toliko strofa u Bašagićevom prepjevu, najbolje svjedoči o tome koliko je Bašagić bio zanesen stvaralaštvom ovog pjesnika. Ovu svoju zanesenost djelom Derviš-paše Bajezidagića Bašagić će pokazati i kasnije kada u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, na osnovu njemu dostupne literature, opširnije govori o životu i stvaralaštvu ovog pjesnika i donosi još neke njegove stihove u originalu i svom prepjevu.

Već smo vidjeli da je Bašagić iz *Bulbulistana* prenio dosta podataka o Derviš-paši Bajezidagiću. Na osnovu istog izvora predstavio je i Derviš-pašinog sina Ahmed-bega, također pjesnika koji, prema ocjenama u *Bulbulistanu*, “u pjesmi i prozi daleko natkriljuje oca poletom i mislima,” Husrev-pašu Sokolovića, za kojeg se kaže da je bio “velik učenjak i dostojanstvenik, ljubitelj lijepje knjige, čovjek, koji je vidio sve grane naobrazbe, i bogodani pjesnik”. Uz to Bašagić daje i prijevod jednog njegovog gazela za koji se u *Bulbulistanu* navodi da je iz Husrev-pašinog *Divana*.⁵⁰ O navedena tri pjesnika – Derviš-paši Bajezidagiću, Ahmed-begu Dervišpašiću i Husrev-paši Sokoloviću Bašagić je pisao i ranije, također na osnovu podataka koje je o njima dao Fevzija Blagajac u *Bulbulistanu*.⁵¹ Tako su ovaj autor i njegovo djelo posredno predstavljani u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* opširnije nego u vremenu u kojem je on živio i kada ga Bašagić spominje kao jednog od mlađih Sabitovih savremenika.⁵²

Drugi ovdje opširnije obrađeni autor je Hasan Kafija Prušćak.⁵³ Započinjući obradu ovog autora, Bašagić ističe da “megju svima radnicima na polju istočne prosvjete, koji

⁵⁰ Prema tekstu iz *Bulbulistana*, ovi stihovi se pogrešno pripisuju jednom drugom pjesniku, po imenu Husrev. O tome više u: F. Mostarac, *Bulbulistan*, str. 119, bilj. 95.

⁵¹ U tekstu pod naslovom “Naše zvijezde na istočnom parnasu”, objavljenom 1898. godine u časopisu *Nada* (god. IV, br. 11, str. 170-171) predstavljena su navedena tri pjesnika i doneseni u prepjevu njihovi stihovi.

⁵² Vidjeti: Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 214.

⁵³ Ovdje pod imenom *Hasani Ćafi ef. Prušćanin* (str. 198-200). Treba primijetiti da Bašagić u djelu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* sva imena u kojima se nalazi arapsko slovo “kef” piše sa “ć”, kao Ćafi, Nerćesi, Ćatib Ćelebi itd., jer je takav izgovor bio blizak bosanskom izgovoru u ovom vremenu. Isto je i sa nekim drugim riječima iz osmanskog jezika, kao *ćes=kes*, *ćor=kör* itd. Dvanaest godina kasnije, u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Bašagić ista imena navodi kao Kafi, Nerkesi itd.

su u našim krajevima ugledali sunce, Hasani Ćafi ef. Pruščanin zauzima prvo mjesto.” Pored iznošenja kratkih biografskih podataka o ovom autoru, Bašagić kaže: “Pošto bi nas predaleko zavelo, da se ovdje upustimo potanje izložiti njegov cijeli život i djela, to ćemo se ograničiti samo na najvažnije”. Pod tim podrazumijeva navođenje isključivo naslova i tematike Kafijinih djela za koja je znao, te njegovo angažovanje u vojnim pohodima. Na kraju spominje koje je objekte Kafija izgradio u rodnom Pruscu.

Kako se može vidjeti iz teksta o Hasanu Kafiji Pruščaku, prema saznanjima koje je imao u doba kada je pisao *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine*, Bašagić ga je postavio na prvo mjesto među bošnjačkim autorima, iako ni ovdje, a ni u kasnijim radovima nije obuhvatio sva njegova djela, jer nije znao za njih. U knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* je opširnije predstavio život i rad ovog autora, a nakon toga i preveo djelo *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-‘ālam* (“Temelji mudrosti o uređenju svijeta”).⁵⁴ Međutim, ovom prilikom, kako je to i sam naveo, ograničio se samo na najosnovnije podatke.

Među pjesnicima čije stvaralaštvo Bašagić u ovom pregledu ocjenjuje vrlo laskavim ocjenama, posebno mjesto pripada ličnosti i djelima sarajevskog pjesnika i proznog pisca Muhameda Nerkesije.⁵⁵ Iako mu ime “zvuči perzijski”, on je, kako kaže Bašagić, “list s naše gore, koji se tri vijeka zeleni na turskome Parnasu”. Nakon biografskih podataka o ovom autoru, Bašagić iznosi naslove i kratak sadržaj pet dijelova koji sačinjavaju njegovo djelo *Hamsa-i Nerkesi* (*Hamsa-i Narkasī* – “Nerkesijino petoknjžje”).⁵⁶ Iako je tematika ovih djela raznolika, Bašagić daje zajedničku ocjenu da je djelo “poučno i zabavno”, dodajući tome kako su prozni dijelovi protkani divnim arapskim, perzijskim i turskim stihovima, da su mu pjesničke slike i igri riječi jedinstvene i neponovljive, te da su ostala uzaludna nastojanja drugih autora da ga u tome oponašaju. Jedinu zamjerku Nerkesijinom opusu *Hamsa* Bašagić nalazi u pretjeranoj upotrebi perzijskih i arapskih riječi. Međutim, kada govori o drugom Nerkesijinom djelu, *Manāqib-i Murtaḍā-pāšā* (“Vrline Murteda-paše”), Bašagić navodi kako je to djelo pisano “poput Hamse teškim štilom, samo nije u onolikoj mjeri pretrpano didaktičkim stihovima.”⁵⁷ Ovom usputnom napomenom, on posredno iznosi ocjenu kakvu naprijed nije dao o *Hamsi*.

⁵⁴ “Nizam ul alem”. Napisao Hasan Ćafi Pruščak, preveo dr. Safvetbeg Bašagić. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XXXI, sv. 2-3, str. 165-179.

⁵⁵ Ovdje pod imenom *Nerčesija* (str. 200-204).

⁵⁶ Bašagić djelo prevodi kao “Peterojci Nerčesini”, a čine ga: *Nihālistān* – zbirka priča, podijeljena na pet ogranaka (*nihāl*), *Iksīr-i sa‘ādat* – prošireni prijevod al-Ġazālījevog djela *Kīmyā-i sa‘ādat*, *Mašāqq al-‘uṣṣāq* – zbirka ljubavnih pripovjedaka, *Qānūn ar-rašād* – politički spis o vladanju državom, protkan brojnim pripovjetkama i stihovima, te *Ġazawāt-i Maslama* – prijevod i prerada Ibn ‘Arabijevog djela o borbama Arapa protiv Vizantije i opsadi Carigrada. F. Nametak u *Pregledu književnog stvaranja...* (str. 98) ovaj “zaokruženi opus” prevodi kao *Petoknjžje*.

⁵⁷ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 202.

Bašagić posebno hvali Nerkesijinu poeziju, kako na turskom tako i na perzijskom jeziku. Smještajući njegovu poeziju u vrijeme u kojem je ona nastala, Bašagić smatra kako se Nerkesijine pjesme “mogu takmiti s najljepšim pjesmama prije i poslije preporoda turske lijepe književnosti, jer svojom sadržinom i načinom pjevanja odgovaraju modernome duhu i ukusu.”⁵⁸ Time on nastoji da Nerkesijinu poeziju vrednuje u okvirima ukupne osmanske poezije toga vremena. Istim riječima je njegovu poeziju ocijenio i kasnije u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, ali je tada ocjene potkrijepio stihovima iz pojedinih pjesama.

Pripisujući Nerkesiji epitet “najvećeg majstora u kovanju hvalospjeva”, Bašagić donosi prepjev nekoliko stihova iz jednog njegovog panegirika posvećenog šejhul-islam Azmi-efendiji. Za ovaj panegirik navodi da se u turskoj književnosti smatra uzorom u ovoj pjesničkoj vrsti (*madhiyya*).

Ipak, u drugim Nerkesijinim lirskim pjesmama, a naročito u ljubavnim, smatra Bašagić, vide se neki elementi zajednički za poeziju bošnjačkih autora na turskom i perzijskom jeziku. Bašagić ocjenjuje kako Nerkesijini gazeli “mirišu kao širaske ružice, a pokraj toga još se dobro osjeća svježi miris sarajevskih ljubica,” a upravo takvi stihovi, ne samo ovog nego i drugih pjesnika iz naših krajeva, ukazuju na nešto što im je zajedničko, odnosno, kako to Bašagić kaže jezikom karakterističnim za njegovo vrijeme i njegov romantičarski odnos prema prošlom vremenu, “to je potka od našeg tiliprika, samo je uzvod protkan perzijskim zlatom i turskom svilom.”⁵⁹ Danas takvo poređenje skoro da ne bi imalo nikakvog smisla, djelovalo bi samo kao jedan arhaični iskaz, ali za vrijeme na razmeđu 19. i 20. stoljeća ovakvo poređenje predstavlja veoma visoku ocjenu Nerkesijinog stvaralaštva, a posebno zato što dolazi ne samo od istraživača nego i “rođenog” pjesnika. Isti stav ima prema poeziji Alauddina Sabita Užičanina,⁶⁰ slijedećeg pjesnika kojeg je u ovom pregledu opširnije predstavio. Uz kratku biografiju ovog autora, Bašagić iznosi svoju konstataciju kako i ovaj pjesnik spada u bošnjačke pjesnike “koji čine poseban genre u turskoj književnosti” i koji bi se “nehotice uputili više puta u bašču naše narodne poezije, da napasu svoje oči na cvijeću rogiene grude i opoje se svježim uzdahom iz domaćega gaja.”⁶¹ Bašagić iznosi stavove i ocjene nekih turskih kritičara o Sabitovoj poeziji, ulazeći i u polemiku u vezi sa stavovima sa kojima se ne slaže. Ipak, kako sam kaže, pošto nema na raspolaganju Sabitov *Divan (Dīwān)*, nego samo mali izbor iz ovog opusa, on stvaralaštvo ovog autora predstavlja na osnovu sadržaja djela *Zafer-name (Zafer-nāma)*, za koje tvrdi da je “bez sumnje najljepši

⁵⁸ *Isto*.

⁵⁹ *Isto*, str. 203.

⁶⁰ ‘Alā’uddīn Tābit Užičawī (str. 207-214).

⁶¹ Već smo vidjeli da se, po Bašagićevom mišljenju, u pjesmama Derviš-paše Bajezidagića i Muhameda Nerkesije također osjećaju uticaji naše narodne poezije. O tome će biti nešto više riječi ovdje u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

njegov rad i remek-djelo u turskoj književnosti.”⁶² Krećući se kroz navedeni spjev, Bašagić sve svoje ocjene ovog Sabitovog djela ilustrira citatima u svom prepjevu, oduševljavajući se svaki put Sabitovim stihovima i slikama u tim stihovima. On ide čak dotle da opis zime u ovom spjevu smatra za “unikum ne samo u istočnoj nego i u svjetskoj književnosti”, a sve je, kako kaže Bašagić “u glatkom i elegantnom stihu nanizano, kao što su uopće Sabitove pjesme formom savršene.”⁶³

Sabitov opis zime u Bašagićevom prepjevu počinje slijedećom slikom:

*Kao sablja dimiskija zima ciča
Nasta; bura šibat poče poput biča.
Pod nebom se uhvatiše oblaci za kosu,
Dok s lica mu cio bijes na zemlju se prosu; itd.*

Citirajući brojne primjere stihova iz ovog spjeva, Bašagić kaže kako je veselje nakon pobjede tatarske vojske u ovom Sabitovom spjevu opisano “u bombastičnim stihovima, kakovih još nijesam nigdje čitao.”⁶⁴ On dalje parafrazira sadržaj najupečatljivijih stihova, sve do samog završnog stiha kojeg donosi u transliteraciji, sa prijevodom u bilješci.

Podatke koje je Bašagić iznio o Sabitu u ovom pregledu, neznatno je proširio kasnije u svojoj disertaciji. Isto je učinio i sa tri naprijed obrađena autora. Iz toga se može vidjeti da je Bašagić već imao određenu predstavu o najistaknutijim bošnjačkim stvaraočima u vrijeme kada je pisao svoju *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine*, mada se ne možemo oteti utisku da je u ovom pregledu propustio da opširnije predstavi još neke autore, kao što su Ahmed Sudi, Ali-dede Bošnjak ili Šejh Jujo. Očito je da Bašagić tada nije imao vremena da se posveti istraživanjima koja su bila potrebna za obradu ovih autora, te su samo predstavljani u kratkim crtama, kao i drugi, manje poznati ili manje plodni autori iz ovog pregleda.

Među pjesnicima koje Bašagić predstavlja u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* spomenuto je i ime Osman-bega Ljubovića,⁶⁵ iz čijeg pjesničkog opusa Bašagić donosi prepjev četiri gazela. Interesantno je primijetiti kako Bašagić u ocjeni ovih pjesama kaže da su “zadvojene sjetom i poletnim mislima”, ali se ipak po “finoći turskog jezika” ne mogu porediti sa pjesmama Derviš-paše Bajezidagića ili Muhameda Nerkesije. Iako je ova ocjena tek usputno navedena, njome Bašagić po prvi put pravi neku vrstu komparacije među pjesnicima, s obzirom na “kvalitet” jezika kojim su izraženi njihovi stihovi. Međutim, dalje od te ocjene nije otišao. Čak je u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* o ovom autoru dao manje podataka nego u *Kratkoj uputi u prošlost*

⁶² Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 209.

⁶³ *Isto*, str. 211.

⁶⁴ *Isto*, str. 213.

⁶⁵ *Isto*, str. 205-207.

Bosne i Hercegovine i donio tekst i prepjev samo jednog gazela, samo kao primjer njegove poezije, bez ikakve ocjene.

Već smo spomenuli kako je čudno da Bašagić ovdje nije opširnije prikazao život i djelovanje Mustafe Ejubovića – Šejh Juje, jednog od najplodnijih bošnjačkih stvaralaca na orijentalnim jezicima. Međutim, podaci sa kojima je raspolagao Bašagić u vrijeme pisanja *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine* bili su pogrešni i bazirali su se isključivo na onome što je o ovom stvaraocu napisao njegov otac Ibrahim-beg Bašagić u jednom broju godišnjaka *Salname*.⁶⁶ Iz tog teksta je Safvet-beg Bašagić preuzeo i pogrešan podatak o godini Šejh Jujine smrti. U navedenom tekstu je ta godina ispisana slovima *bin on dokuz* (=1019/1610.). Na osnovu toga Safvet-beg Bašagić u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* Šejh Juju navodi kao savremenika Derviš-paše Bajezidagića i njegovog sina Ahmed-bega. I ostali podaci koji su ovdje donoseni o Šejh Juji preuzeti su iz spomenutog teksta. Od Šejh Jujinih djela Bašagić u to vrijeme poznaje samo komentar djela *Mir'āt al-uşūl* koji je pod naslovom *Miftāh al-ḥuşūl* napisao za vrijeme školovanja u Istanbulu, kao i “jednu knjigu o retorici i jednu o islamskoj moralci”. On dalje navodi da se Šejh Jujo nakon školovanja vratio u Mostar, a koliko mu je njegov rad bio nepoznat u vrijeme pisanja *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine* govori i rečenica u kojoj kaže: “Ne zna se je li šta u Mostaru pisao ili nije.”⁶⁷ U kasnijim istraživanjima Bašagić je došao do novih saznanja o ovom “znamenitom Hercegovcu”, kako ga naziva u obradi u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.⁶⁸

Dva autora je Bašagić u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* predstavio pogrešno. Za Ahmed-efendiju Mostarca kaže da je djelom *Fatāwā-i Aḥmadī* (“Ahmedove decizije”) pribavio sebi istaknuto mjesto “na polju islamske jurisprudencije”, a spominje ga i kao autora djela *Anīs al-wā'izīn* (“Priatelj propovjednika”), dok mu kao godinu smrti navodi 1090. (1679.).⁶⁹ Ove podatke su još dugo vremena prenosili i kasniji istraživači, a tek je Hazim Šabanović utvrdio da se radi o dvije ličnosti sa istim imenom, ali iz različitog vremena. Ovdje spomenuti Ahmed-efendija Mostarac jeste autor djela *Anīs al-wā'izīn*, čiji se autograf iz 1089/1678. godine čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod br. 590,⁷⁰ dok je autor *Fatāwā-i Aḥmadī* njegov mlađi imenjак, poznati mostarski muftija, koji je umro oko stotinu godina kasnije, 1190/1776. godine.⁷¹

⁶⁶ Tekst pod naslovom *Ayyūbī-zāde Muştafā efendī ibn Yūsuf efendī al-Mostārī 'uḫyā 'an al-Bārī* objavljen je u: *Bosna ve Hersek Vilayet-i salnamesi*, godište III za 1302/1884. godinu, drugi dio, str. 6-8.

⁶⁷ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 198.

⁶⁸ Isti, *Bošnjaci...*, str. 118-123.

⁶⁹ Isti, *Kratka uputa...*, str. 205.

⁷⁰ Vidjeti: Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)*, “Svjetlost”, Sarajevo 1973., str. 347-352 (dalje: Šabanović, *Književnost...*).

⁷¹ Vidjeti: *Isto*, str. 481-483.

Drugi autor o kojem je Bašagić donio pogrešne podatke je “glasoviti šejh” Abdullah Gaibija, koji je u dva obimna sveska napisao komentar djela *Fuṣūṣ al-ḥikam* (“Dragulji mudrosti”) Muḥyiddīna ‘Arabīja, i u kojem je “najdublje zaronio u tajne toga tajinstvenoga djela.” Bašagić kaže da je Abdullah Gaibija umro oko 1100. (1688.) u St. Gradiškoj, gdje mu je sagrađeno turbe, a da se legende o njegovom životu među bosanskim dervišima prenose “od usta do usta.” Međutim, ovdje navedeni autor – Abdullah Bošnjak, komentator djela *Fuṣūṣ al-ḥikam* – nije osoba sa imenom Gaibija. Podaci koji su vezani za legende o Gaibiji odnose se na Mustafu Gaibiju.⁷² Neki od ovdje navedenih pogrešnih podataka nisu ostali ispravljani ni u Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, o čemu ćemo govoriti pri obradi ovih autora u tom djelu.

Među malobrojnim autorima proznih djela na arapskom jeziku Bašagić je spomenuo Mustafu Pručaka⁷³ i njegovo djelo *Tabšīr al-ġuzāt* (“Blagovijest borcima”) o bojevima pod Banjalukom, Zvornikom i nekim drugim bojevima iz vremena Hekim-oglu Ali-paše, a jedini biografski podatak o ovom autoru odnosi se na mjesto i vrijeme smrti. Za njega Bašagić kaže samo da je umro u Pruscu oko 1169. (1755.) godine.⁷⁴ Bašagić će u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* pisati opširnije o ovom autoru, kao i o sadržaju navedenog djela.

Bašagić u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* usputno napominje da se za mnoge autore još i ne zna da su “s naše gore lišće”, a među onima za koje se samo po imenu zna da su “zauzimali odlično mjesto meġju istočnim učenjacima”⁷⁵ nabraja slijedeće: učitelj Sokolovića Mahmudi Bedruddin (Maḥmud Badruddīn),⁷⁶ Munla Bali ef. (Munlā Balī efendī),⁷⁷ Šejhi Hamza Orlović (Šayḥ Ḥamza, poznat kao Ḥamza-dede, iz Orlovića kod Vlasenice),⁷⁸ Mehmed ef. Elbosnevi (Meḥmed al-Bosnawī), za koga kaže da je bio desna ruka šejhul-islama Jahja ef.,⁷⁹ Muniri ef. (Nūrullāh Munīrī, poznat i kao Munīrī Beligrāđi),⁸⁰ veliki kazasker Ridvan ef. Hrvat (Riḍwān efendī, rodod iz Hrvatske)⁸¹ i, kako kaže na kraju, “mnogi drugi.”

⁷² Vidjeti: *Isto*, str. 647

⁷³ Puno ime ovog autora je Muṣṭafā b. Muḥammad al-Aqḥiṣārī (Pručak).

⁷⁴ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 214.

⁷⁵ *Isto*, str. 199.

⁷⁶ Više u: Bašagić, *Znameniti...*, str. 39.

⁷⁷ Bio je prvi bosanski munla sa sjedištem u Sarajevu 986. (1578.). *Isto*, str. 14.

⁷⁸ *Isto*, str. 22-23.

⁷⁹ To je Mehmed efendī Qassām, rodod iz Tešnja, koji je bio mulazim (pomoćnik) kod šejhul-islama Minqārī-zāde Yaḥyā efendī-ja. Vidjeti: Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 146; *Isti*, *Znameniti...*, str. 43; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanī IV*, s. 194; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri II*, str. 55.

⁸⁰ Bašagić, *Znameniti...*, str. 51.

⁸¹ *Isto*, str. 64.

Sva ovdje spomenuta imena Bašagić je kasnije opširnije predstavio u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, gdje je citirao i literaturu na osnovu koje je naveo podatke o njima.

Međutim, ocjene koje Bašagić iznosi o pojedinim autorima nisu uvijek potkrijepljene odgovarajućim dokazima. Tako, naprimjer, u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* navodi da se Šejhi Huseini Lamećani (Ḥusayn Lāmakānī) “iskazao kao junak na peru”, ali ne iznosi na osnovu čega daje takvo mišljenje. Ni kasnije, u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* o tom “junaku na peru” nije dao nikakvih novih podataka.⁸²

U tom vremenu Bašagić spominje “glasovitog učenjaka”, Mostarca Ibrahim ef. Roznamedžiju (Ibrāhīm efendi Rūznāmaḡī), za koga tvrdi da je bio “diktator i demagog.” Istim riječima ga je opisao i u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, ne objašnjavajući po čemu mu je pripisao takve karakteristike.⁸³ Ovdje je Bašagić samo dodao, pozivajući se na *Putopis Evlije Čelebije*, kako je on u Mostaru sagradio lijepu džamiju, medresu i vodovod. Međutim, interesantno je da ga Bašagić uopće ne obrađuje u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, mada ga spominje pri obradi Ibrahim-paše Mostarca kao njegovog “zemljaka i imenjaka”,⁸⁴ kao i kad govori o Isa ef., rodod iz Bosne, koji je na nagovor Ibrahim efendije Roznamedžije postao kadija, a zatim munla u Beogradu.⁸⁵

U isto vrijeme je, kako navodi Bašagić, živio Jusuf-paša (Yūsuf paša), koji “je toliko bio učen, da bi mogao sjesti i na sedžadu šejhul-islama.”⁸⁶

Među pjesnicima koje Bašagić ovdje navodi samo po imenu, i za koje kaže da im se pjesme nalaze sačuvane po mnogim rukopisnim zbirkama, susrećemo imena pjesnika Zijaije Mostarca (Ḍiyā’ī al-Mostārī),⁸⁷ Hadži Derviš ef. Mostarca (Ḥāḡḡ Darwīš

⁸² Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 205; Isti, *Bošnjaci...*, str. 87. Tek je u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, str. 28, Bašagić dao malo više biografskih podataka o navedenom autoru. Kasnije je ovom autoru posvetio poseban rad Mehmed Handžić, “Husejin Lamekani”, *Narodna uzdanica*, kalendar za godinu 1942., Sarajevo 1941., str. 148-162.

⁸³ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 205; Isti, *Bošnjaci...*, str. 88.

⁸⁴ Isti, *Znameniti...*, str. 33.

⁸⁵ *Isto*, str. 35.

⁸⁶ Nije nam poznato kojeg Jusuf-pašu Bašagić ovdje spominje kao “učenog” (str. 205). Kao Nerkesijini savremenici u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* javljaju se dvije ličnosti pod ovim imenom: Jusuf-paša (str. 37) i Jusuf-paša Muhasib (str. 37-38), ali ni za jednog Bašagić ne navodi da se ističe učenošću, kako to ovdje kaže.

⁸⁷ Kasnija istraživanja o ovom istaknutom pjesniku donijela su mnogo novih rezultata, ali svi ti podaci nisu bili poznati u vrijeme kada Bašagić piše *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine*, jer on tada navodi kako se “samo toliko znade, da su negda bili” (Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 214). Malo podataka o ovom pjesniku Bašagić je imao i kad je pisao djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, među kojima je i pogrešan podatak o godini Zijaijine smrti (vidjeti: Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 26-27).

al-Mostārī),⁸⁸ Ali ef. Pruščanina (‘Alī efendi Šayḥī-zāde al-Aqḥiṣārī)⁸⁹ i Vehbije Bosne-
vije (Wahbī al-Bosnawī).⁹⁰ O svim ovim autorima Bašagić je pisao i u djelu *Bošnjaci i
Hercegovci u islamskoj književnosti*, gdje je iznio saznanja do kojih je došao kasnije, iako
su to bili mali pomaci. Rezultati kasnijih istraživanja doveli su do novih saznanja o ovim
autorima, a naročito o njihovom stvaralaštvu, jer je u rukopisima pronađeno dosta njihovih
stihova koji su u vrijeme Bašagićevo-
g života i rada bili neistraženi.

Na samom kraju, Bašagić je napomenuo kako je u ovom pregledu potrebno spomenuti
dva imena među onima koji “odlično mjesto zauzimaju na turskom Parnasu”, pjesnikinju
Habibu Stočević, te Arif-bega Stočevića, poznatog kao Hersekli Hikmet, koji je u to vrije-
me veoma popularan pjesnik u Istanbulu.⁹¹

Sigurno je da su u ovom poglavlju *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine* izostav-
ljena još mnoga imena koja je trebalo uvrstiti u ovaj pregled. Zato Bašagić, zaključujući
ovo poglavlje i knjigu u cjelini, kaže: “Eto toliko sam na brzu ruku skrpario o našim pregjima
koji su umjeli vješto perom baratati ili prebirati žice na istočnoj liri, da i na tome polju, kao
i na bojnome mejdanu ostave lijepu uspomenu svojim potomcima, da su negda na ovoj
slavnoj grudi živili ljudi, koji su nešto doprinijeli za istočnu prosvjetu.”⁹²

I na kraju, mora se još jednom podvući da je ovaj Bašagićev prilog uz djelo *Kratka upu-
ta u prošlost Bosne i Hercegovine* – koliko god to bio u suštini jedan kratki i gotovo samo
informativni pregled o životu i stvaralaštvu nekih istaknutijih autora iz vremena koje je
ovim djelom obuhvaćeno – ipak, pionirski rad na ovom polju, pisan na bosanskom jeziku. Time
izneseni podaci dobivaju mnogo više na svojoj vrijednosti, a pojedine pogreške postaju

⁸⁸ U knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ga spominje samo kao Pečevićinog savre-
nika i autora nazire na pjesmu o Mostaru Derviš-paše Bajezidagića, sa dva početna distiha u origina-
lu i prijevodu (Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 86-87). Iako ni danas nema podataka o životu ovog pjesnika,
više njegovih pjesama pronađeno je u rukopisnim zbirka-
ma u Sarajevu i Mostaru, o čemu će biti više
riječi pri predstavljanju djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

⁸⁹ U djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* citira stihove iz *Tadkira-i Riḍā*, i oslanjajući se
na nju kaže da je “na polju umjetnosti prvak”, te da se zove Šehović (Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 84-85).

⁹⁰ Ovog pjesnika Bašagić kasnije navodi pod imenom Ahmed Vehbi Kapić (Bašagić, *Bošnjaci...*, str.
153), u nekim kasnijim istraživanjima se spominje kao Ahmed Vehbi Zekić ili kao Ibrahim Vehbija,
tako da još uvijek nije potpuno razjašnjeno da li je ovdje riječ o dvije ili, možda, tri osobe pod ime-
nom Vehbi, o čemu ćemo više govoriti kasnije.

⁹¹ Ovom pjesniku Bašagić je posvetio rad “Arifi-Hikmet beg Rizvanbegović Stočević (Lik iz novije
turske književnosti)”, objavljen u časopisu *Nada*, god. IX, Sarajevo 1903., br. 16, str. 211-213 i br.
17, str. 227-229, gdje je predstavio poeziju ovog pjesnika kroz svoje prepjeve, dok je kratku biogra-
fiju i jedan gazel pjesnikinje Habibe Stočević dao kasnije u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj
književnosti* (Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 158-159).

⁹² Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 215.

manje važne i “otvorene” za ispravke kroz dalja istraživanja i samog Bašagića, ali i drugih istraživača koji su se posvetili radu na ovoj problematici.

Bašagićevi kasniji rezultati u ovoj oblasti pokazuju da se on predano posvetio daljim istraživanjima na ovom polju i svoja saznanja proširio do mjere u kojoj je mogao uraditi doktorsku disertaciju na ovu temu. U njoj su ovi autori obrađeni mnogo opširnije, temeljitije i na osnovu uvida u brojne rukopisne primjerke određenih djela ili pojedinačnih pjesama obrađenih autora, kao i na osnovu podataka koje su o tim autorima donosili poznati osmanski književni historičari, autori biografija osmanskih pjesnika.

Bašagićevi književno-estetski sudovi izneseni u ovom pregledu ograničeni su na mali broj stihova, često romantičarski obojeni, iskazani u vidu konstatacije, bez obrazloženja iznesenog suda. Bašagićev cilj nije ni bio da u ovom prilogu valorizira predstavljene autore, nego da predstavljanjem njihovih imena, a samo mjestimično i primjerima iz njihovog stvaralaštva, ukaže na njihovo postojanje i potrebu da se nastavi sa istraživanjima u ovoj oblasti. Ocjene koje je davao o pojedinim autorima ili stihovima, također su donesene sa istim ciljem.⁹³

Kada govori o stihovima Derviš-paše Bajezidagića, Muhameda Nerkesije ili Sabita Užičanina, a izvan ovog “kruga” najpoznatijih još jedino Osman-bega Ljubovića, Bašagić kroz svoje prepjeve tih stihova pokušava da ih približi čitaocu ponovo u formi stiha. U Bašagićevom prepjevu navedeni stihovi dobivaju jednu novu notu – notu Bašagića-pjesnika, pri čemu se prijevod ponekad udaljava od originala, ali je ostvaren cilj da se stih autora-pjesnika prenese kroz stih prevodioca-pjesnika. Međutim, u ovom djelu nije moguće vršiti poređenja između originala i prijevoda jer originala u njemu i nema, ali će zato u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* skoro svi prepjevani stihovi imati i izvorni tekst na jeziku na kojem su ispjevani.

U ovom radu smo više pažnje posvetili dijelu knjige *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* u kojem je Bašagić govorio o doprinosu Bošnjaka “istočnoj prosvjeti”. Međutim, potrebno je ukazati da je djelo *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* već samom svojom pojavom izazvalo veliki interes u naučnoj javnosti toga vremena. Ova “kratka povjest”, kako je sam Bašagić naziva u *Predgovoru* knjige, prvo je djelo na bosanskom jeziku nastalo na osnovu osmanskih historijskih izvora. Naveden na početku knjige, popis korištenih izvora pokazuje sa koliko je naučničke znatiželje Bašagić pristupio pripremanju za izradu ovog djela. S druge strane, Bašagić je težio da djelo bude pisano popularno, da bude zanimljivo za čitaoce različitih nivoa obrazovanja, te da bude poticajno za bolje upoznavanje prošlosti Bosne i Hercegovine među širokim narodnim masama, posebno među mladima. Zbog toga je historijske činjenice mjestimično “obogatio” anegdotama, predanjima, narodnim pjesmama i sličnim primjerima vezanim uz historijske događaje koje obrađuje.

⁹³ Vidjeti, naprimjer, ocjene o “prvim lastavicama” (str. 192), o Ahmedu Sudiji (str. 192), o Derviš-paši Mostarcu (str. 196), Hasanu Kafiji Pruščaku (str. 202), Muhamedu Nerkesiji (str. 202), Osman-begu Ljuboviću (str. 207), Sabitu Užičaninu (str. 209 i dalje).

Prve ocjene i prikazi knjige *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* odnosili su se upravo na njen dio u kojem je predstavljen historijski sadržaj, dok se u njima nikako ne govori o dijelu u kojem je dat pregled književnog stvaralaštva Bošnjaka.⁹⁴

Među prikazima koji su se pojavili neposredno nakon objavljivanja djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* posebno je zanimljiv jedan koji je, bez potpisa, objavljen u časopisu *Nada* iste godine kada i sama knjiga. Tek se kasnije, na osnovu arhive ovog časopisa, pohranjene u Zemaljskom muzeju, saznalo da ga je pisao Silvije Strahimir Kranjčević. Ocjene koje on daje o Bašagiću kao historičaru, a posebno o ovom djelu, pokazuju Kranjčevićovo razumijevanje za brojne teškoće sa kojima se Bašagić susretao kada je trebalo sakupiti, klasificirati i sažeti sav taj materijal u kratak pregled historije Bosne i Hercegovine kroz četiri stoljeća. U prikazu se ističe kako je Bašagićeva knjiga, “nastala od veoma raskidanih i vjetrom raznesenih listića (...) zahtijevala poseban sabirački trud, i pisac je u svojem prvencu sa historijskog polja morao da muku muči, koja u drugim prilikama ne pada umah svom silom na pleći. Nu tako je u svačem, što se pokreće na ovoj herceg-bosanskoj grudī (...) Pak tako se je i pisac upute našao pred tegobama svoje vrsti, – u jednu ruku bilo mu je, da zbog pusta pomanjkanja podataka prekapa ono do čega je uopće teško doći, u drugu pak da rukovodi svoj rad kroz gusto pletivo, što ga je nepoznavanje vrela gdjegdje nehote zamrsilo...”⁹⁵ Dalje se u prikazu ukazuje kako je ovim djelom u izučavanju historije Bosne i Hercegovine ispunjena praznina koja se odnosila na istraživanja osmanskog perioda, jer ta istraživanja nije bilo moguće provoditi bez poznavanja orijentalnih jezika i korištenja historijskih izvora na tim jezicima, a Bašagić je prvi koji je u svom djelu sadržaj tih izvora prezentirao na bosanskom jeziku.

O vrijednosti korištenja osmanskih izvora u Bašagićevom djelu pisao je u prikazu *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine* nekoliko godina kasnije Milan Prelog, ali je Bašagiću zamjerio da se na njih i previše oslanjao. Ukoliko bi pripremao novo izdanje *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine*, on Bašagiću preporučuje da podvrgne pažljivoj reviziji i istočne i zapadne izvore, te da iz teksta izbacī sve priloge koji nemaju karakter historijskih činjenica, poput legendi, anegdota i slično. Na taj način bi novo izdanje imalo sva obilježja ozbiljnog naučnog djela.⁹⁶

⁹⁴ Prikaze Bašagićevog djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* napisali su već 1900. godine Jovan Hranilović u *Viencu*, Ferdo Šišić u *Narodnim novinama*, Petar Tomić u *Napretku*, zatim Vlad. J. Radojević 1901. godine u *Bosanskoj vili*. Vidjeti više u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, Literatura, str. 279-290.

⁹⁵ * [S. S. Kranjčević], “Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet): *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od 1463.-1850.), Sarajevo. Vlastita naklada. Tiskarna Posanske Pošte 1900.”, *Nada*, VI/1900., br. 8, str. 127.

⁹⁶ Prikaz pod naslovom “Safvet beg Bašagić-Redžepašić: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od god. 1463.-1850.), Sarajevo 1900.” objavljen je u časopisu *Behar*, god. IX/1908-09, br. 1, str. 13-15, a potpisan sa Dr. M. P-og.

U prigodnim tekstovima posvećenim Safvet-begu Bašagiću, napisanim u povodu obilježavanja neke godišnjice njegovog života i rada, a kasnije i njegove smrti, susretale su se i dalje ocjene djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Najčešće pisane iz pera njegovih prijatelja i saradnika, samo mjestimično kritički intonirane, te ocjene ostaju na nivou ekspresije, bez neke dublje analize.⁹⁷ Međutim, kroz sve ove ocjene provlači se jedna zajednička nit, a to je vrijednost Bašagićevog djela kao “temeljnog kamena za bosansku prošlost od 1463.” – kako ga naziva H. Kreševljaković. Ono je potaknulo na dalja istraživanja historije Bosne i Hercegovine u doba osmanske vlasti, jer su sada historičarima bili pristupačni, prezentirani na bosanskom jeziku, do tada nepoznati podaci iz osmanskih izvora. Pri tome se mora imati u vidu činjenica da je to vrijeme u kojem su bili rijetki dobri poznavaooci orijentalnih jezika, kakav je bio Safvet-beg Bašagić.

Drugu bitnu odrednicu djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* predstavlja način izlaganja materije. Bašagić nije “povjesničar od zanata” – kako to i sam priznaje, pa historičari s pravom kritikuju njegov metodološki pristup u prezentiranju historijskih podataka u ovom djelu. Kod Bašagića je “suhoparni” historijski tekst protkan legendama i anegdota, mjestimično i narodnim pjesmama ispjevanim o pojedinim događajima. Iako metodološki “neobičan” kada se piše djelo iz historije, ovakav pristup je imao i svog opravdanja u činjenici da je ono pisano u namjeri da bude polazište za izradu potpunije historije Bosne i Hercegovine, te je i nazvano “kratkom uputom”, a ne, naprimjer, “kratkim historijom” ili nekim drugim, sličnim naslovom. U tom smislu su u djelo unesena i narodna predanja, kako bi ono bilo zanimljivije za širi krug čitalaca kojima su ta predanja ili narodne pjesme bili poznatiji i po sadržaju bliži nego historijske činjenice.

Na isti način je Bašagić postupio i u koncepciji onog dijela *Kratke upute u prošlost Bosne i Hercegovine* koji je nazvao *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* i u kojem je iznio sažet prikaz književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Podaci o autorima i djelima koje je predstavio u ovom pregledu poslužili su kasnije samom Bašagiću, ali i drugim istraživačima koji su se bavili ovom tematikom, kao polazna tačka za dalja istraživanja u ovoj oblasti.

Zbog toga su u svim osvrtima na ovaj pregled ukazuje upravo na činjenicu da je njegova osnovna vrijednost u tome što on predstavlja prvi, sažeti prikaz književnosti

⁹⁷ Vidjeti, naprimjer, dijelove o *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* u slijedećim tekstovima: Hamdija Kreševljaković, “Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić”, *Spomenica na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojuju sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja “İttihad” u Mostaru*, str. 17; Ahmed Muradbegović, “Mirza Safvet (Kratka pregled njegova rada)”, *Gajret*, god. X/1926., br. 9, str. 132; Alija Nametak, “Dr. Safvet beg Bašagić. 6. V. 1870. – 6. V. 1930.”, *Novi Behar*, IV/1931., br. 22. i 23., str. 323.

i kulture u Bosni u jednom dugom historijskom periodu, napisan jednostavno i na bosanskom jeziku, kako bi bio razumljiv širokim masama, a ne samo određenom krugu čitalaca.

Samo je u jednom osvrtu ovaj pregled ocijenjen kao naučna studija, bez navođenja argumenata koji su autora, Muhidina Džanku, opredijelili da iznese takvu ocjenu o njemu. U radu koji je posvetio Bašagiću kao “pioniru bošnjačke nauke o književnosti” navodi se kako je Bašagić “objavio dodatak uz knjigu ‘Kratka uputa...’ koji je naslovio sa: ‘Herceg-Bosna i istočna prosvjeta’, pri čemu bismo sintagmu ‘istočna prosvjeta’ u duhu savremenog jezika mogli označiti kao ‘orijentalna kultura’. Ovaj je dodatak bio prva naučna studija o književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima.”⁹⁸

Koliko god ovaj pregled bio pionirski rad u predstavljanju književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ipak se on ne može smatrati “naučnom studijom”.

U zaključku o Bašagićevom djelu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, možemo istaknuti nekoliko karakteristika, podijeljenih u dva dijela – historijski i književno-historijski. Ovakva podjela je opravdana saznanjem kako je i sam autor bio svjestan činjenice da je, nakon što je “dovršio ovo djelce o junačkoj prošlosti Bosne i Hercegovine,”⁹⁹ propustio da istakne jedan bitan segment iz bosanskohercegovačke prošlosti – književno stvaralaštvo, te ga predstavi makar i u najkraćim crtama.

Za prvi, historijski dio Bašagićevog djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, možemo izvući slijedeće karakteristične elemente:

- djelo predstavlja sažeti prikaz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vlasti, baziran na historijskim izvorima i dostupnoj literaturi;
- osnovni izvor podataka je djelo *Tārīḥ-i Būsna* Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita, u vrijeme kada Bašagić piše *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine* dostupno samo u rukopisu na osmanskome jeziku;
- ostali izvori na osmanskome jeziku korišteni su kroz njihova štampana izdanja iz druge polovine 19. stoljeća, iako su svi nastali ranije, uglavnom u vrijeme ili neposredno nakon događaja koji su u njima opisivani;
- pored literature na osmanskome jeziku, za izradu ove historije korištena je i literatura zapadne provenijencije – na njemačkom i hrvatskom jeziku;
- djelo je pisano sa namjerama da bude više popularnog nego znanstvenog karaktera, zato je naučna aparatura donesena samo na rijetkim mjestima, ali i tada često nepotpuna ili, tačnije, neprecizna;

⁹⁸ Muhidin Džanko, “Dr. Safet-beg (!) Bašagić književni historičar i kritičar: pionir bošnjačke nauke o književnosti”, *Razlika/Difference*, Časopis za kritiku i umjetnost kritike, Godina 1 – Broj 1, Tuzla, proljeće 2001., str. 97.

⁹⁹ Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 189.

- u djelo su unesene i narodne predaje, kako bi ono bilo zanimljivije za širi krug čitalaca kojima su one bile poznatije i po sadržaju bliže nego šture historijske činjenice;
- iako zamišljeno kao kratak pregled, bez ambicija da predstavlja sveobuhvatnu historiju Bosne u periodu koji obuhvata, djelo je mnogim kasnijim autorima poslužilo kao osnova u radu, prvenstveno zbog primarnih historijskih izvora koji su korišteni u njegovoj izradi.

Na osnovu svih ovih elemenata možemo zaključiti da se pri ocjeni Bašagićevog djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* mora uzeti u obzir nekoliko parametara – vrijeme nastanka djela, poznavanje osmanskih izvora s jedne, odnosno zapadne literature s druge strane, te način prezentiranja historijskih podataka, kako bi oni bili dostupni što širem krugu čitalaca.

Ako djelo posmatramo sa stanovišta vremena njegovog nastanka, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* je prvo djelo koje obrađuje historiju Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vlasti, a koje je objavljeno u Bosni i Hercegovini. Kada se radi o istraženosti historijskih izvora i literature, Bašagić je u ovom djelu prvi put učinio dostupnim javnosti podatke iz brojnih osmanskih izvora koje historičari toga vremena nisu mogli koristiti zbog nepoznavanja jezika na kojem su oni pisani. Istovremeno, Bašagić je za izradu ovog djela koristio i literaturu objavljenu u Evropi, najčešće na njemačkom jeziku, u kojoj je obrađivana historija Osmanskog carstva, a iz koje je on izdvajao podatke koji se odnose na Bosnu. Što se tiče prezentiranja historijskih podataka, oni su kroz djelo izneseni pregledno, u vidu hronike događaja, pri čemu je Bašagić nastojao da jednostavno i na popularan način svoju *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine* približi širokom auditoriju i upozna ih sa prošlošću Bosne i Hercegovine u datom periodu.

Osnovne karakteristike dijela knjige *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* sa podnaslovom *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* mogu se iskazati u slijedećem:

- on predstavlja prvi sumarni pregled književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, napisan na bosanskom jeziku;
- iako su neki autori navedeni samo imenom, jedan broj istaknutijih stvaralaca predstavljen je i stihovima u Bašagićevom prepjevu;
- ovdje se prvi put donosi ocjena stihova pojedinih autora sa notom komparacije u odnosu na stvaralaštvo drugih pjesnika njihovog vremena i žanrova u kojima stvaraju;
- stihovi korišteni u ovom pregledu uzimani su iz manuskripata ili iz biografija osmanskih pjesnika;
- podaci koje je iznio u ovom kratkom prikazu poslužili su i samom Bašagiću kao osnova za dalji i obimniji rad na ovom polju;
- svi kasniji istraživači književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima koriste se podacima iz ovog pregleda.

Uzimajući u obzir navedene karakteristike ovog poglavlja iz knjige *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, možemo zaključiti da je njegova osnovna vrijednost sadržajna, prije svega, u činjenici da je u njemu prvi put u jednom pregledu na bosanskom jeziku ukazano na raznovrsno pisano naslijeđe na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, stvarano u periodu od četiri stoljeća osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini. Koliko god ovaj pregled bio sažet i nepotpun, odnosno, koliko god je njime bio obuhvaćen samo mali broj autora i djela, kako su to pokazala kasnija saznanja, Bašagić je ovim pregledom na popularan način predstavio jedan broj tih autora i otvorio puteve za dalja istraživanja na tom polju. Koliko je ovaj pregled bio podsticaj i njemu samom da nastavi istraživanja po rukopisima i dostupnoj literaturi kako bi proširio svoja saznanja i prezentirao ih naučnoj i široj javnosti, najbolje pokazuje njegovo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao prva historija književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, o čemu će ovdje biti riječi kasnije.

Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti

U zaključku poglavlja *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* u knjizi *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* Safvet-beg Bašagić je istakao svoju želju i nastojanje da kroz dalja istraživanja i rad, koristeći se novim podacima iz izvora i literature do kojih će u tim istraživanjima doći, “upotpuni sliku” o životu i djelima autora koje je ovdje predstavio. Zbog toga je on uputio “jednu malu molbu na sve rodoljube, koji poštuju uspomenu svojih pregja” da mu pošalju sve eventualne podatke o životu i djelima autora koje je spomenuo, a koji bi mu mogli pomoći da upotpuni sliku o njima i njihovim djelima. “Koliko mi slabe sile dopuštaju” – kaže Bašagić – “nastojacu, da ta djela presadim u našu bašču ili obširnije prikažem njihov život i rad – kako svih spomenutih, tako i ostalih naših zemljaka, koji su se iztahnuli na polju istočne književnosti.”¹⁰⁰

Ovu nakanu Bašagić će uskoro i ostvariti. Slijedećih nekoliko godina on se posvećuje tom istraživačkom radu, sakupljajući podatke iz literature o pojedinim bošnjačkim autorima na orijentalnim jezicima, čija su imena i djela već bila naučno identifikovana i predstavljena u historijama književnosti i katalozima rukopisnih zbirki koji su do tada objavljeni na Zapadu. Rezultat tih njegovih naučnih istraživanja, poduzetih prvenstveno u bečkim bibliotekama i arhivima, predstavljen je u njegovoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Bosnien und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (Bošnjaci i Hercegovci na polju orijentalne književnosti), odbranjenoj na Univerzitetu u Beču u maju 1910. godine.

¹⁰⁰ Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (dalje: Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 215.

J. J. H. Prof. Bittner (entl. Professor am
 " " " Prof. von Karaborch
 Wien am 12. Jänner 1909
 Carl Oskar
 Redlichy

Bosniaken und Herzegovinen

auf dem Gebiete 37

der orientalischen Literatur.

von

Safvet-Beg Bašagić,
 abs. Philosoph.

SAFVET-BEG-BASAGIC

Wien 1909

Kako su vrijednost ove disertacije ocijenili njeni referenti, istaknuti profesori Bečkog univerziteta dr. Maximilian Bittner¹⁰¹ i dr. Josef Karabacek,¹⁰² ilustrovat ćemo sa nekoliko izvoda iz recenzije dr. M. Bittnera, u kojoj se, između ostalog, kaže da je Bašagić “razrješavao svojim djelom jedan krajnje interesantan i hvale vrijedan zadatak, ne samo sa stanovišta njegovih zemljaka nego i s gledišta istorije književnosti islamskih naroda”, te da je “posjedujući neobična znanja (...) umio, prije svega, da otkrije i koristi one izvore, koje je ne samo teško naći nego iz kojih bi mogao da crpi bogat materijal za svoju temu. Djela koja je on konsultirao većinom su napisana na turskom, a mnoga su sačuvana samo u rukopisu. Sigurno je, dakle, da nije bilo lako sakupiti materijal za ovu disertaciju i iz nje stvoriti priloženi rad.”

Za ovu disertaciju referent dalje kaže da se ona “pokazuje kao jedna vrsta specijalne istorije književnosti u kojoj se nalaze opisani i vrednovani život i djela svih onih mnogih Bošnjaka i Hercegovaca, koji su djelovali kao muhamedanski pisci, pišući na turskom, ali i na persijskom i arapskom jeziku.”

Bašagićeve prijevode kojima ilustruje izbor iz poezije obrađenih pjesnika ovaj referent ocjenjuje dosta uspješnim, ističući kako su oni preneseni “u, ne bez vještine, datom njemačkom prevodu.”¹⁰³

Na kraju recenzije, dr. M. Bittner ističe kako “gospodin Safvet-beg Bašagić pokazuje sasvim izvanredno znanje na području islamskih jezika i literature i u stanju ih je stručno odlično vrednovati.”¹⁰⁴ Međutim, referent skreće pažnju kako bi bilo potrebno izvršiti određene lektorske

¹⁰¹ Dr. Maximilian Bittner (1869.-1918.) bio je redovni profesor orijentalnih jezika na Univerzitetu u Beču, doktor filozofije i član Akademije nauka u Beču. Bavio se naročito izučavanjem fonetike i morfologije semitskih jezika.

¹⁰² Dr. Josef Karabacek (1845.-1918.) bio je redovni profesor istorije Orijenta i njenih pomoćnih nauka na Univerzitetu u Beču, na kojem je također predavao paleografiju i numizmatiku islamskih naroda, doktor filozofije, dugogodišnji direktor Kraljevske biblioteke u Beču, dvorski savjetnik i član Akademije nauka.

¹⁰³ Citati iz navedene recenzije doneseni su ovdje prema prijevodu u: Džemal Čehajić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safvet-bega Bašagića, Sarajevo, 1912.”, *Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, Odjeljenje za književnost, Knjiga VIII, Sarajevo 1979., str. 85-157 (posebno str. 116-117). Isti tekst objavljen je i kao pogovor uz obnovljeno izdanje Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, štampanog u trećoj knjizi *Izabranih djela Safvet-bega Bašagića* u Biblioteci Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine Izdavačke kuće “Svjetlost” iz Sarajeva, 1986. godine. Ova knjiga sadrži Bašagićeva djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (priredivač Dž. Čehajić) i *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* (priredivač A. Ljubović).

Kasnije je objavljen novi prijevod recenzija doktorske disertacije Safvet-bega Bašagića, u radu dr. Salima Hadžića “Safvet Beg Bašagić u Bečkom univerzitetskom arhivu”, *Preporod*, br. 10/755, Sarajevo 15. maj 2003, str. 22-23. Osim nekih sitnijih stilskih razlika, između ova dva prijevoda samo mjestimično postoje i razlike u prijevodu teksta recenzija. Na njih ćemo ukazati u bilješkama uz taj dio teksta.

¹⁰⁴ Citirano prema prijevodu S. Hadžića (nav. rad, str. 22). Ovaj dio teksta kod Dž. Čehajića nije tačno ni potpuno preveden.

intervencije ukoliko bi se rad objavljivao na njemačkom jeziku. Pored toga, on smatra da bi se mogli skratiti pojedini dijelovi teksta u kojima ima “mnoštvo slika i poređenja koja ne bi mogla izvršiti uvijek namjeravano djelovanje na čitaoca koji ne poznaje islamske jezike.”

U kratkom tekstu drugog referenta, dr. J. Karabaceka, u kojem se ističe kako se on potpuno priključuje mišljenju prvog referenta, također se ukazuje na potrebu revizije njemačkog teksta, ne samo u pogledu stilizacije, nego i u pogledu pravopisa imena. U zaključku se ističe kako “treba da se označi da je priloženi rad zaslužan posebno zbog korištenja rijetkih turskih originalnih izvora.”¹⁰⁵

Kao što se može vidjeti, neke sitnije primjedbe na Bašagićev rad oba referenta upućuju isključivo u domenu potrebe mjestimičnih ispravaka u stilizaciji ili usklađivanja prema pravopisu njemačkog jezika, napominjući da bi o tome trebalo voditi računa u slučaju da autor želi da objavi rad na njemačkom jeziku, ali ne dovodeći ni u kom slučaju u pitanje koncepciju rada podnesenog radi pristupanja ispitima Rigorosen,¹⁰⁶ a zatim i odbrani doktorske disertacije. Kao što je poznato, nakon Rigorosena, Safvet-beg Bašagić je doktorsku disertaciju pod navedenim naslovom odbranio na Univerzitetu u Beču i 20. maja 1910. godine promoviran u zvanje doktora filozofskih nauka.¹⁰⁷

Kako Bašagić nije planirao da djelo objavljuje na njemačkom jeziku, ono je ostalo sačuvano samo u rukopisnoj verziji u odjeljenju doktorskih disertacija u Univerzitetskoj biblioteci u Beču.¹⁰⁸ Dvije godine nakon toga Bašagić je svoju doktorsku disertaciju objavio na

¹⁰⁵ *Isto*. U navedenom radu je naznačeno da se rukopisi navedenih recenzija doktorske disertacije Safvet-bega Bašagića čuvaju se u Univerzitetskom arhivu u Beču (Archiv der Universität Wien), u mapi sa oznakom P. N. 2731 Rigorosenakt der philosophischen Fakultät der Universität Wien.

¹⁰⁶ U okviru priprema za odbranu doktorske disertacije bilo je potrebno položiti ispite nakon kojih se stiče pravo pristupa odbrani teze. Safvet-beg Bašagić je u maju 1909. godine podnio zahtjev Dekanatu Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beču za polaganje ispita Rigorosen. Ove ispite polagao je iz dva dijela – 3. marta 1910. godine iz orijentalistike (lingvistike i književnosti), a 25. aprila 1910. godine iz filozofije.

¹⁰⁷ Kopija diplome čuva se u Istorijskom arhivu Sarajevo, sa oznakom BS-16.

Prijevod diplome sačinio je dr. Drago Županić, profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu – Sarajevo i Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

¹⁰⁸ Rukopis doktorske disertacije Safvet-bega Bašagića vodi se pod brojem D-13971. Na naslovnoj stranici rukopisa naznačeno je da su referenti Herrn Prof. Bittner i Herrn Hofr. Prof. von Karabacek, mjesto i datum – Wien, um 12. Juni 1909. i potpis dekana – Redlich (Prof. dr. Oswald Redlich, 1856.-1944., profesor historije, član Akademije nauka u Beču).

Disertacija je pisana na njemačkom jeziku, jednostranično na listovima, a bilješke uz tekst, kao i prijevodi stihova koji se navode kao ilustracija pisani su na lijevoj strani, tj. na poledini prethodnog lista. Predgovor (Vorwort) ima zasebnu folijaciju I-V, sa oznakom na kraju da je disertacija završena u Docu, kod Sarajeva, 20. augusta 1908. Uvod (Einleitung) također ima zasebnu folijaciju I-XII, a nakon njega počinje nova folijacija 1-276. Na kraju je na šest stranica donesen popis izvora i literature.

Zanimljivo je napomenuti da je latinični tekst cjelokupne disertacije ispisan rukom nepoznatog prepisivača, dok je tekst arapskim slovima ispisivao sam Safvet-beg Bašagić, koji je samo mjestimično

bosanskom jeziku, tako da je ona, uz neke sitnije izmjene, štampana 1912. godine u *Glasniku Zemaljskog muzeja*,¹⁰⁹ a zatim iste godine kao posebna knjiga istovjetnog teksta.¹¹⁰ Umjesto ranijeg naslova *Bošnjaci i Hercegovci na polju orijentalne književnosti*, Bašagić je verziji na bosanskom jeziku dao naslov *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Uz ovu izmjenu, te sa napomenom na samom početku knjige da je “radnja primljena kao doktorska disertacija na Bečkom sveučilištu,” Bašagić verziju na bosanskom jeziku obogaćuje novim podacima o pojedinim autorima ili njihovim djelima, do kojih je došao u istraživanjima u periodu pripreme za objavljivanje bosanske verzije svoje doktorske disertacije.

Poređenjem teksta disertacije na njemačkom jeziku i njenog štampanog prijevoda na bosanski, može se primijetiti da među njima postoje određene razlike. Svakako je prva i najuočljivija razlika u samom naslovu. Već smo rekli da Bašagićeva doktorska disertacija nosi naslov *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (Bošnjaci i Hercegovci na polju orijentalne književnosti), a da je u verziji na bosanskom jeziku štampana pod naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Može se pretpostaviti da je na ovu izmjenu u naslovu donekle uticao i stav jednog od recenzenata doktorske disertacije, dr. Maximiliana Bittnera. U njegovoj recenziji, između ostalog, stoji: “Gospodin Safvet-beg Bašagić je razrješavao svojim djelom jedan krajnje interesantan i hvale vrijedan zadatak, ne samo sa stanovišta njegovih zemljaka, nego i s gledišta *istorije književnosti islamskih naroda*” (istakla L. G.), koji se “bore sa rođenim Turcima za prvenstvo na području, kako autor kaže, *orijentalnih, ili bolje, turske (islamske) literature*” (istakla L. G.).¹¹¹ Bašagić nigdje nije iznio obrazloženje za izmjenu naslova, čak je u *Glasniku Zemaljskog muzeja* uz ovaj naslov navedeno da je to “pismena radnja za doktorat iz filozofije”, dok je pri objavljivanju istog djela kao zasebne knjige dodat i podnaslov *Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*.

---

dopisao i poneku bilješku latiničnim pismom. Međutim, kako je tekst arapskim pismom ukomponiran u latinični tekst, očito je da je ovaj tekst ispisivao neko ko je bio veoma blizak Safvet-begu Bašagiću i ko je paralelno s njim učestvovao u ispisivanju teksta. Kako je rukopis pisan na Bašagićevom imanju u Docu kod Sarajeva, moglo bi se pretpostaviti da mu je kod ispisivanja pomagao neko od članova porodice. Sa sigurnošću se može reći da to nije bio njegov brat Muhamed, jer njegov rukopis nalazimo u jednom dokumentu u Arhivu Bosne i Hercegovine, vezanom za ponudu za otkup knjiga iz Bašagićeve biblioteke, iz 1928. godine. Taj rukopis se razlikuje od rukopisa kojim je pisan tekst disertacije.

Jedna kopija rukopisa doktorske disertacije Safvet-bega Bašagića nalazi se kod autorice ovog rada.

¹⁰⁹ Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti” (Pismena radnja za doktorat iz filozofije), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIV, Sarajevo 1912., januar-juni, str. 1-88; juli-septembar, str. 295-390. Objavljeno i kao separat sa posebnom paginacijom 1-184.

¹¹⁰ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (dalje: Bašagić, *Bošnjaci...*). Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1912.

¹¹¹ Citirano prema prijevodu recenzije u: Džemal Čehajić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safvet-bega Bašagića, Sarajevo, 1912.”, *Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, str. 116.

COPIA.

Q. F. F. F. Q. S.

SUMMIS AUSPICIIS AUGUSTISSIMI IMPERATORIS AC REGIS

FRANCISCI IOSEPHI I

IN UNIVERSITATE LITTERARUM VINDOBONENSI

NOS

HENRICUS SWOBODA

S. S. THEOLOGIAE ET PHILOSOPHIAE DOCTOR C. AC R. CAPELLANUS AULICUS
PRAELATUS S. S. DOMESTICUS THEOLOGIAE PASTORALIS PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS
EQUES ORDINIS CORONAE FERREAE CL. III.

H. T. UNIVERSITATIS RECTOR

RICHARDUS WETTSTEIN EQVES DE WESTERSHEIM

PHILOSOPHIAE DOCTOR DOCTRINAE PLANTARUM PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS EQUES ORDINIS
CORONAE FERREAE CL. III. CAES. ACADEMIAE SCIENTIARUM VINDOBONENSIS SOCIUS

ORDINIS PHILOSOPHORUM H. T. DECANUS

Guilhelmus Meyer-Lübke
*philosophiae doctor philologiae romanicarum professor publicus ordinarius imperatoris
austriacae consilii aulici caes. academiae scientiarum vindobonensis socius*

PROMOTOR RITE CONSTITUTUS

IN
VIRUM CLAUSTRISIMUM

Safvet Beg Bašagić
e Hercegovina oriundus

*postquam et dissertatione cui inscribitur „Posniaken und Hercegovcen
auf dem Gebiete der orientalischen Literatur.“ et examini bus legitimis
laudabilem in linguis islamiticis doctrinam probavit*

DOCTORIS PHILOSOPHIAE NOMEN ET HONORES IURA ET PRIVILEGIA

CONTULIMUS IN EIUSQUE REI FIDEM HASCE LITTERAS UNIVERSITATIS SIGILLO SANCTENDAS
CURAVIMUS.

VINDOBONAE, DIE XX. Maii MCMX.

Swoboda m.p.

Wettstein m.p.

Meyer-Lübke m.p.

Doktorska diploma dr. Safvet-bega Bašagića

Q.F.F.F.Q.S.
ZA VRHOVNOG VLADARA
VEOMA UZVIŠENOG CARA I KRALJA

FRANJE JOSIPA I.

NA BEČKOM SVEUČILIŠTU ZNANOSTI
MI

HENRICUS SWOBODA

DOKTOR SVETE TEOLOGIJE I FILOZOFIJE, C(CARSKI) I R(KRALJEVSKI) DVORSKI KAPELAN, SVETI PRELAT KUĆNI,
DRŽAVNI I REDOVNI PROFESOR PASTORALNE TEOLOGIJE, VITEZ REDA ŽELJEZNE KRUNE III. REDA

(H.T.) REKTOR SVEUČILIŠTA

RICHARDUS WETTSTEIN VITEZ OD WESTERSHEIMA

DOKTOR FILOZOFIJE, REDOVNI DRŽAVNI PROFESOR BIOLOGIJE, VITEZ REDA ŽELJEZNE KRUNE III. REDA
ČLAN BEČKE CARSKA AKADEMIJE NAUKA

(H.T.) DEKAN FILOZOFSKOG ODSJEKA

GULIELMUS MEYER-LÜBKE

DOKTOR FILOZOFIJE, REDOVNI DRŽAVNI PROFESOR RIMSKE FILOLOGIJE, ČLAN AULE SAVJETA AUSTRIJSKOG CARA
CARSKA BEČKE AKADEMIJE ZNANOSTI

ZAKONITO PROPISANI PROMOTOR
UVRŠTAVA U RED VEOMA GLASOVITIH MUŽEVA

SAFVET BEGA BAŠAGIĆA

PORIJEKLOM IZ NEVESINJA U HERCEGOVINI

POŠTO JE PRIJAVIO DISERTACIJU POD NASLOVOM «BOSANCI I HERCEGOVCI NA PODRUČJU ORIJENTALNE
LITERATURE» I POŠTO JE PROPISANIM ISPITIMA UZVIŠENU NAUKU NA ISLAMSKIM JEZICIMA ZADOVOLJIO

NASLOV DOKTORA FILOZOFIJE, S ČASTIMA, PRAVIMA I POVLASTICAMA
S POVJERENJEM SMO DODIJELILI I OVU ISPRAVU PEČATOM SVEUČILIŠTA PROVIDILI

BEČ, DANA 20., M(JESECA) MAJA, 1910.

Ako Bašagićev naslov *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* posmatramo kroz njegov odnos prema ovoj književnosti kao “prilogu kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine”, a ne kao “pismenoj radnji za doktorat”, može se u potpunosti prihvatiti mišljenje koje o tome daje Esad Duraković kada kaže da “ovdje valja posmatrati odrednicu *islamska* kao izraz istraživačeve svijesti da bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima pripada vrlo velikoj cjelini u kojoj, dakle, stvaralački praticipiraju i *etnički* Bošnjaci (i Hercegovci).”¹¹²

Na tragu daljih ocjena navedenog naslova je i mišljenje istog autora da je Bašagić kao istraživač spoznao “da ta književnost može biti bošnjačka u etničkom i geografskom smislu (...) ali u književno-historijskom smislu taj korpus stvaralaštva pripada velikoj nadnacionalnoj cjelini koja se kao takva formirala stoljećima i mnoštvom zajedničkih općih odlika.”¹¹³

Neke razlike između doktorske disertacije i njene kasnije bosanske verzije, koje se mogu utvrditi već i površnim pregledom ova dva teksta, više su tehničke prirode. Naprimjer, sva imena autora koje Bašagić obrađuje u disertaciji su pisana i arapskim pismom (u zagradama), dok su u bosanskoj verziji data samo u latiničnoj verziji. U ovom slučaju tekst disertacije je pouzdaniji kao izvor, jer daje imena u originalu, čime ne dolazi u pitanje eventualno pogrešno čitanje pojedinih imena.¹¹⁴ Mjestimično se neke riječi, konstrukcije ili rečenice razlikuju od jedne do druge verzije – u bosanskoj verziji je ponekad ispušteno nešto iz njemačke, a na drugom mjestu je dodato nešto što u njemačkoj verziji nema. Isto tako, na nekim mjestima se razlikuje broj stihova koje Bašagić navodi kao ilustraciju – nekad ih je više u jednoj, a nekad u drugoj verziji. Međutim, mnogo je manje suštinskih razlika između ove dvije verzije. Ipak, treba reći da Bašagić nigdje nije naveo da je napravio određene izmjene u verziji na bosanskom jeziku u odnosu na tekst disertacije koja je odbranjena dvije godine ranije. Bašagić u novoj verziji, također, donosi i opširnije podatke o nekim pjesnicima, navodi djela za koja je kasnije saznao, a obrade stvaralaštva pojedinih pjesnika potkrepljuje originalnim stihovima koje je naknadno pronašao, kao i svojim prepjevom tih stihova, kako on to već uobičajeno čini u citiranju stihova pojedinog autora.

Govoreći o ovim dopunama, Dž. Čehajić kaže: “Odstupanja su nastala kao posljedica autorovog sazrijevanja i njegova kontinuiranog studiranja predmeta, jer Bašagić je i dalje izučavao literarnu i kulturnu prošlost Muslimana Bosne i Hercegovine.”¹¹⁵

¹¹² Esad Duraković, “Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista”, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, knjiga VI, Sarajevo 1998., str. 20.

¹¹³ *Isto*.

¹¹⁴ Ovdje treba podsjetiti da su *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* objavljeni prije gotovo stotinu godina, kao prvo djelo ove vrste na bosanskom jeziku, te bi time navođenje imena autora u originalu imalo svoju punu opravdanost.

¹¹⁵ Džemal Čehajić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safvet-bega Bašagića, Sarajevo, 1912.”, *Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, str. 118.

Soviel sei nebenbei gesagt, um mehr Auf-
merksamkeit dieser Periode zuzuwenden, die wir
nur so im Fluge durchnehmen werden, da es uns
zu weit führen würde, wenn wir jeden einzelnen
ausführlicher bearbeiten läßen.

Feridun. ¹⁾

(فریدون)

Bei der Geburt in Sarajewo erhielt er den Namen
Sir-Ali. Den ersten Unterricht genoss er in der Heimath
und setzte sodann die höheren Studien in Konstanti-
nopol fort, wo er auch ständig blieb. Er diente als
Beamter in der Verkauf-Verwaltung bis zu seinem
Tode, der ihn 1069 (1658) dortselbst ereilte.

Anlässlich seines Ablebens dichtete ihm der
Dichter Naili ein Chronogramm, dessen letzter Vers
so lautet:

عدنی مقام البسوره شبر علی بالله

Von seinen Schöpfungen ist uns nur der
folgende Distichon bekannt:

الف سبرهك باد صبا البدرى ده هم
اشغفه رماغ ابترى آنى بوى محبت

Katibi. ²⁾

(کاتبی)

Geboren in Bosnien unter dem Namen
Dervis Mustafa. Er studirte in der Heimath und
in Konstantinopel, wo er in den Orden Mevlevi
eintrat. Er konnte ausserordentlich schnell und

Bašagić jeste vremenom sazrijevao i jeste kontinuirano izučavao književnu i kulturnu prošlost Bošnjaka, ali se ipak stiče utisak da su ove dopune većinom više bile spontane, od slučaja do slučaja, a da kasnija istraživanja nisu vršena s ciljem da se dopuni ovaj tekst gdje god je to moguće. U svakom slučaju, neke podatke do kojih je autor došao prije štampanja knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Bašagić je uvrstio u navedeno djelo, izvršio mjestimične dopune i ispravke, na pojedinim mjestima čak i revidirao neke svoje ranije zaključke, ali je, s druge strane, propuštao da ispravi ili izbaci neke rečenice koje u ovoj knjizi nemaju mjesta.¹¹⁶

Poređenjem rukopisa disertacije i štampanog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* kao njene verzije na bosanskom jeziku, može se vidjeti da su autori Chajali, Feizi, Rustem Paša Skradiner i Abdulkerim-zade Muhammed, koji su obrađeni u disertaciji, u bosanskoj verziji ispušteni.

Za prvog od ovih autora, u disertaciji obrađenog pod imenom Chajali (Ḥayālī), Bašagić kaže da mu je ime Abdulvehhab i da je sin ranije spomenutog Abdulkerima. Uz biografske podatke o ovom pjesniku, kao ilustraciju njegove poezije donosi pet distiha na turskom jeziku, koje je našao u tezkirama, kao i svoj prijevod tih stihova na njemački.¹¹⁷ Kada Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* obrađuje Abdulkerima, za Hajaliju samo kaže slijedeće: "Mevlana Abdulkerim ostavio je iza sebe sina Hajaliju, koji se istaknuo kao pjesnik."¹¹⁸

Kako u nauci nema nikakvih dokaza o porijeklu Abdulkerima, a naročito ne o njegovom bošnjačkom porijeklu, Bašagić je u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* ispustio dio teksta u kojem je u disertaciji obradio njegovog sina Hajaliju. Međutim, Abdulkerima je ostavio, iako se, kako smo već vidjeli, ne može dokazati njegovo porijeklo.

Drugi autor koji je u disertaciji obrađen, a u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ispušten, je pjesnik sa pseudonimom Feizi (Fayḏī).¹¹⁹ Za njega Bašagić u disertaciji navodi da se zove Feizibeg Ishakpašić i da je sin Isa-bega Ishakovića, a jedan distih na turskom jeziku, kao i prijevod na njemački, donosi prema Hammeru.

O ovom pjesniku nema podataka ni u jednom kasnijem pregledu književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Pod imenom Rustem Paša Skradiner (Isqrādinlī Rustem Pāšā) Bašagić je u disertaciji predstavio velikog vezira Rustem-pašu, kasnije poznatog kao Rustem-paša Hrvat. Za

¹¹⁶ Vidjeti, naprimjer, *Bošnjaci...*, str. 157 gdje stoji: "Žao mi je, što ovaj put o njima ne mogu više zabilježiti (o Karabegu i Muvekitu, prim. L. G.), jer nemam nikakvih podataka o njihovu životu, a radnju moram na vrijeme predati, da ne izgubim cijeli semestar." (istakla L. G.).

¹¹⁷ Disertacija, str. 25-28.

¹¹⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 19.

¹¹⁹ Disertacija, str. 30-31.

njegovo djelo *Historija osmanske dinastije*, čiji se jedan rukopisni primjerak čuva u Beču, Bašagić je naveo da je pisano jednostavno, u vidu hronike.¹²⁰

Rustem-pašu Hrvata Bašagić nije nikako spomenuo u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, ali ga je predstavio u leksikonu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, gdje je donio dosta podataka koje je o njemu dao u disertaciji.¹²¹

Još jedan autor, u disertaciji dosta opširno obrađen pod imenom Abdulkерim-zade Muhammed (‘Abd al-Karīm-zāde Muḥammad)¹²², ispušten je u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Bio je sin ranije spomenutog Abdulvehhaba Hajalije, pa je ispušten iz istih razloga kao i on, odnosno zbog neispitanog porijekla.

Kako se iz navedenih podataka može vidjeti, Bašagić je u disertaciji obradio nekoliko autora čije je porijeklo i do danas ostalo nepoznato, pa je njihove obrade jednostavno ispuštio iz djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Smatramo da je time na najbolji način ispravio neke svoje greške iz disertacije, što pokazuje da je Bašagić provjeravao svoje navode i vršio ispravke nekih svojih pogrešnih podataka i time iskazao istraživačku i naučnu ozbiljnost u interpretaciji dostupnih podataka.

S druge strane, u djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* unio je neke autore koje je u disertaciji samo spomenuo imenom ili je za njih, kako sam kaže, saznao “u zadnjem momentu”, odnosno neke koje nije ni spomenuo u disertaciji. Tako su ovdje obrađeni slijedeći autori: Servi (Sarwī),¹²³ Vali (Wālī),¹²⁴ ‘Aasim (‘Āšim),¹²⁵ ‘Aazim (‘Āzim),¹²⁶ Hilmi (Hilmī),¹²⁷ Mehmed Šakir Kurtćehajić,¹²⁸ Muvekit¹²⁹ i Edhem.¹³⁰

Ove dopune su nastale kao rezultat daljih Bašagićevih istraživanja i pokazuju da je on, i nakon odbranjene doktorske disertacije, nastavio da sakuplja podatke o književnom stvaralaštvu Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Dok je podatke o pojedinim autorima naknadno

¹²⁰ Disertacija, str. 35-39. Rukopis djela *Historija osmanske dinastije* čuva se u Hofbibliothek zu Wien, pod brojem Mxt 339.

¹²¹ Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Zagreb 1931. (dalje: Bašagić, *Znameniti...*), str. 65.

¹²² Disertacija, str. 42-46.

¹²³ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 21. U disertaciji je ovaj autor samo spomenut na kraju, među još nekoliko imena bošnjačkih autora za koje je Bašagić, kako navodi, “u zadnjem momentu” saznao (Disertacija, str. 275).

¹²⁴ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 32-33.

¹²⁵ *Isto*, str. 125.

¹²⁶ *Isto*, str. 126-127.

¹²⁷ *Isto*, str. 145-146. Ovaj pjesnik je u disertaciji spomenut samo imenom (Disertacija, str. 241).

¹²⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 155-157.

¹²⁹ *Isto*, str. 158.

¹³⁰ *Isto*, str. 170-171.

pronašao u izvorima i literaturi koje je koristio i u pripremi disertacije, o drugima je pisao na osnovu stihova koje je pronalazio u rukopisima. Na ove podatke i njihovu vrijednost ukazat ćemo nešto kasnije, kada budemo predstavljali navedene autore i njihova djela. Za ove razlike između teksta disertacije i knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* s pravom se može reći da su nastale kao rezultat Bašagićevog kontinuiranog istraživanja pisanog stvaralaštva Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

Jedna od razlika između teksta Bašagićeve disertacije i njegovog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ogleda se u stihovima koje je autor donosio kao ilustraciju stvaralaštva pojedinih pjesnika. Na nekim mjestima se razlikuju stihovi koji su donoseni kao ilustracija u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* od onih koje je Bašagić citirao u disertaciji, dok se češće radi o većem ili manjem broju stihova navedenih u jednom ili drugom tekstu. Te razlike se javljaju na više mjesta, ali su istaknutije samo kod nekih autora, kao što su Derviš-paša Bajezidagić, Muhamed Nerkesi, Sulejman Mezaki i Arif Hikmet. Na njih ćemo ukazati kod predstavljanja ovih autora.

Odabir stihova koji se donose kao ilustracija, kao i njihov broj, svakako proizlazi iz raspoloživih izvora i literature. Neke od citiranih stihova Bašagić je našao nakon što je disertacija bila završena, pa je mjestimično dodavao nove stihove, ali i mijenjao izbor stihova pojedinog autora. Nije moguće sa sigurnošću reći čime se je Bašagić rukovodio pri izmjeni stihova koje je već citirao u disertaciji. Ipak, moglo bi se pretpostaviti da su neke od ovih razlika, kako u odabiru tako i broju stihova u ove dvije verzije, mogle nastati i kao rezultat njegove pjesničke prirode. U disertaciji su stihovi dati u prijevodu na njemački, dok su stihovi u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* doneseni u prepjevu na bosanski jezik. Ako se ima na umu da je Bašagić kroz ovu knjigu težio da popularizira i širokim masama približi poeziju pjesnika koje je u djelu obradio, onda ovakva pretpostavka može biti sasvim opravdana. Međutim, ona za sada ostaje samo kao jedna od mogućnosti.

Pojedini Bašagićevi stavovi, navedeni u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, a kojih u disertaciji nema, izneseni su ciljano, kao upozorenje njegovim savremenima, ali i kao kritika tadašnjoj ulemi. Tako Bašagić, kada obrađuje Allameka, u zaključku o njemu navodi slijedeće: "... na žalost, danas ni u domovini o njemu niko ništa ne zna, a to je 'testimonium ignorantiae' za našu ulemu, koja uopće ne vodi računa o našim pregjima i njihovim djelima", čime se završava tekst u disertaciji,¹³¹ dok u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* nastavlja kritiku uleme riječima "jer je indolentna prema svemu, što bi moglo narod podsjetiti na učeniju ulemu u Bosni i Hercegovini i u očima proste svjetine oboriti im ugled, koji uživaju bez zasluga za narod i za znanost!"¹³² U ovoj Bašagićevoj kritici ogleda se refleksija izvjesne ogorčenosti u datom momentu zbog društvenih prilika, ali i procesa u muslimanskom društvu.

¹³¹ Disertacija, str. 126 (prijevod teksta prema knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*).

¹³² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 73.

Posebno kritičke tonove kod Bašagića nalazimo u obradi Hasana Kaimije u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Nakon biografskih podataka o ovom autoru, Bašagić u disertaciji navodi, pozivajući se na Hammera, kako je Kaimijin “*Divan* u Bosni veoma cijijenjen.” Nakon toga donosi kao ilustraciju po nekoliko njegovih distiha u tri odvojena citata, koje navode također i osmanski biografi Šejhi i Safai, sa svojim prijevodom tih stihova na njemački, a obradu završava podatkom da ima i stihova na hrvatskom jeziku u *Glasniku Zemaljskog muzeja*.¹³³

Međutim, na osnovu kasnijih saznanja, Bašagić u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ispravlja raniji podatak da je većina pjesama u Kaimijinom *Divanu* zasnovana na džifru – proricanju događanja. On kaže kako je riječ o djelu *Varidat*, navodeći da Hammer Kaimijin *Varidat* pogrešno naziva *divanom*. Svi dalji podaci o Kaimijinom djelu *Varidat* puni su kritičkih tonova koje Bašagić upućuje ovome djelu, a kao ilustraciju ovih ocjena donosi jednu nasumice uzetu strofu iz rukopisa sa prijevodom, kako bi potkrijepio svoje negativno mišljenje o navedenom djelu. Na kraju su dodati još neki podaci o pojedinim njegovim pjesmama “u hrvatskom jeziku”, sa nekoliko citiranih stihova.

O pjesniku Kaimiji i njegovim djelima danas se zna mnogo više nego u vrijeme kada je Bašagić pisao svoje djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Međutim, još uvijek se povremeno, posebno u katalogima rukopisa, miješaju dvije zbirke poezije Hasana Kaimije – *Divan* i *Varidat*, prvenstveno zbog toga što se pojedine pjesme iz jedne zbirke nađu prepisane u drugoj, pa neki autori ova djela citiraju kao *Divan I* – koji čine pjesme sufijskog karaktera – i *Divan II*, odnosno *Varidat* – zbirku kasida sa proročanskim sadržajem.¹³⁴

Bašagićeve negativne ocjene Kaimijinih pjesama iz *Varidata* treba shvatiti, prije svega, kao kritiku njihovog sadržaja, jer je Bašagiću kao prosvjetitelju bila strana proročanska tematika ove poezije. Zbog toga on smatra kako je “žalosno” da je to djelo bilo veoma popularno među Bošnjacima, o čemu svjedoče i brojni sačuvani rukopisi ovog djela. Svoj kritiku Bašagić pojačava negativnom ocjenom Kaimijinog turskog jezika, kojeg naziva “bosanskim žargonom”, a za stihove kaže kako “nijesu potekli iz pjesničke duše, nego sastavljeni na prste, da se skandiraju po kvalitetu slogova.”¹³⁵

I na drugim mjestima u verziji na bosanskom jeziku mogu se naći Bašagićeve ocjene kojima on želi potcrtati vrijednost pojedinih autora i njihovih stihova. Stiče se utisak da su te ocjene dodate sa ciljem da domaćem čitaocu ukažu na nesumnjiv kvalitet stihova nekog bošnjačkog autora, mada su te ocjene ponekad i pretjerane. Tako Bašagić, citirajući

¹³³ Disertacija, str. 166-168.

¹³⁴ Najiscrpniji podaci o ovom autoru i njegovim djelima mogu se naći u knjizi Jasne Šamić, *Divan de Kaimi, vie et oeuvre d'un poète bosniaque du XVII siècle*, objavljene u Parizu 1986. godine, koja predstavlja njenu doktorsku disertaciju.

¹³⁵ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 98.

hronogram o gradnji dvorca na Bešiktašu, koji je spjevao Ali-beg Pašić iz Užica, sa pseudonomimom Vusleti, i za koji je od sultana dobio alajbegluk u smederevskom sandžaku, o njemu daje veoma laskavu ocjenu u kojoj kaže: “U istinu taj kronogram valja smederevskog alajbegluka. *Meni bolji nije poznat u turskoj literaturi, premda sam dosta – sve po izbor – divana proturio kroz ruke* (istakla L. G.). Igra riječi i melodija stiha daju osobitu ljepotu poredanim mislima.”¹³⁶

Razlike između njemačke i bosanske verzije ovog teksta pojavljuju se i u zaključnim razmatranjima jedne i druge verzije. Pojedini autori, koji su u disertaciji samo navedeni imenom, u bosanskoj verziji su ovdje ispušteni zbog toga što ih je Bašagić u međuvremenu obradio i uvrstio u knjigu na mjestu gdje hronološki pripadaju, ali su dodata neka druga imena u ovom dijelu teksta u bosanskoj verziji, uz Bašagićevu napomenu kako je “u zadnjem času našao još glasovitih Bošnjaka i Hercegovaca.”

Na kraju disertacije stoji slijedeći tekst:

Osim toga, ovaj rad nije ništa drugo nego kratki pregled života i rada naših pionira na području orijentalne literature. To će vremenom moći biti tačnije i podrobnije urađeno kada jednom bečki i budimpeštanski orijentalisti usmjere svoju pažnju na nove austro-ugarske provincije i njihovu prošlost u vrijeme turske vladavine i kada bosanska Zemaljska vlada prestane gledati poprijeko na sve što podsjeća na četiri i po stoljeća turske vladavine u Bosni i Hercegovini. Nadajmo se da spomenici neće biti tako maćehinski uništavani, kako se to do sada dešavalo. Sada nema potrebe za uzrujavanjem, jer je državno-pravno pitanje definitivno riješeno. Kada tome pridodamo politički prevrat u Turskoj i slobodan pristup bibliotekama i arhivima u Istanbulu, možemo se nadati da ćemo u bliskoj budućnosti moći čuti još toga iz naše prošlosti o čemu mi sad nemamo pojma.

L'ésperance nous élance vers l'avenir! [Nada nas nosi ka budućnosti!]

Ali, što se tiče prijevoda citata, poglavito turskih pjesnika, priznajemo da uz najbolju volju neka homerovska poređenja i tako nismo mogli shvatiti i prevesti kako smo željeli. Njihov jezik je kao Homerov i zato je vrijedan divljenja, jer on kroz zvuk riječi jasno izražava svoje značenje. Poznato je da je turski jezik, uz pomoć arapskog i perzijskog, jako bogat poetskim izrazima, i svi turski pjesnici prije Preporoda, kojima pripadaju i svi naši pjesnici, izuzevši Hikmeta, uzdižu se do nerazumljivosti kad predstavljaju idole i ljepotu. Njihove umotvorine u stihovima daju se prevesti, odnosno, jasnije rečeno, samo slobodno prenijeti u jedan evropski jezik. Prijevod u ovom radu moraju biti mršavi i suhi iz dva razloga: ja nisam Osmanlija da mogu sa osjećanjem shvatiti žubor turskog jezika, a nisam ni Nijemac da ono što u najmanju ruku shvatim, prenesem u zvučni njemački jezik. Osim toga, držao sam se originala kao slijepac plota, kako bi prijevod bio prema mogućnostima što vjernije urađen, kad već nisam u stanju da to plastično presadim u njemački jezik.¹³⁷

¹³⁶ Isto, str. 106.

¹³⁷ Disertacija, str. 275-276. Zahvaljujemo se kolegici mr. Fazileti Hafizović, koja je ovaj dio teksta iz disertacije prevela s njemačkog jezika. Iako je citat dosta dug, smatrali smo da ga je potrebno donijeti u cjelini, jer se on ovdje prvi put navodi u prijevodu na bosanski jezik.

Na kraju teksta je naveden jedan stih na arapskom jeziku, bez prijevoda:

و ما ابرى نفسى اننى البشر
اسهو و اخطى ما لم يحمن القدر

U bosanskoj verziji je završni tekst drugačiji. Nakon navođenja imena još nekoliko autora i njihovih djela, koji nisu spomenuti u disertaciji, Bašagić ukazuje na tri pravca u kojima su se kretala njegova istraživanja.

Jedan od ciljeva ovog rada bio je da se pokaže kako podaci o ovdje obrađenim autorima i njihovom stvaralaštvu predstavljaju dovoljan dokaz da će se daljim istraživanjima rukopisne građe, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u bibliotekama u Turskoj, steći nova saznanja i o drugim, do tada nepoznatim autorima i njihovim djelima.

S druge strane, Bašagić ovim djelom želi pokazati da je u Bosni i Hercegovini u periodu pod osmanskom vlašću bila razvijena nauka i kultura, što pokazuju brojni tragovi pisanog stvaralaštva, nastajali na bosanskohercegovačkom prostoru do druge polovine 18. stoljeća, odnosno do dolaska na vlast Austro-Ugarske monarhije. Prezentiranjem tih podataka iz kulturne historije Bosne i Hercegovine neće se više moći govoriti o njenoj zaostalosti u odnosu na susjedne zemlje, jer će se pokazati da su takve ocjene proizvoljne i neutemeljene.

Bašagićevo djelo usmjereno je u još jednom pravcu, kojim on želi da skrene pažnju književnih historičara, “kad pišu o Južnim Slavenima, koji su pjevali i pisali u latinskom i talijanskom jeziku, da progovore koju i o našim zemljacima, koji su pjevali i pisali u arapskom, persijskom ili turskom jeziku.”¹³⁸ Na taj način bi se pokazalo – kaže Bašagić – da bi autori poput Kafije, Nerkesije, Mezakije i drugih koji su se isticali među “istočnim spisateljima”, da su pisali na latinskom jeziku, postigli u Evropi “isto tako visoko mjesto, ako ne i više.”¹³⁹

Kako se može primijetiti, između ove dvije verzije zaključka postoje bitne razlike. Dok je tekst u disertaciji namijenjen naučnicima, prije svega bečkim orijentalistima koji će ga ocjenjivati, dotle je tekst na bosanskom jeziku prilagođen širokom krugu čitalaca u Bosni i Hercegovini. Zbog toga se u disertaciji Bašagić posebno osvrće na probleme vezane za prevođenje poezije sa orijentalnih jezika na njemački, ističući kako ti prijevodi nisu mogli pokazati svo bogatstvo poetskih izraza originala. U tekstu na bosanskom jeziku Bašagić ne govori o tim problemima. Ovdje on, kao i u mnogim drugim situacijama, djeluje kao prosvjetitelj, te je težište zaključnog dijela teksta u bosanskoj verziji na popularizaciji i daljem proučavanju kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine. Samo na taj način bi se mogao steći detaljniji uvid u književno stvaralaštvo na orijentalnim jezicima i njegova objektivnija ocjena u poređenju sa stvaralaštvom pisanim na zapadnim jezicima.

¹³⁸ *Isto*, str. 172.

¹³⁹ *Isto*.

U ove dvije verzije također postoje i razlike između korištenih izvora i literature. One se najčešće tiču godina izdanja, broja svezaka, redosljeda i slično, dok je manji broj suštinskih razlika u izvorima i literaturi. U disertaciji je pri navođenju izvora pod br. 13 citirano djelo “Tezkire-i Latifi – zbirka biografija od Latifija: jedan stari rukopis. Nedostaje dio teksta na početku i na kraju.”¹⁴⁰ Ovaj izvor se ne navodi u popisu izvora uz knjigu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, iako u jednoj bilješci Bašagić za njega kaže: “U mojoj biblioteci imade sudeći po pismu i papiru dosta stara i potpuna Latifina ‘Tezkira’.”¹⁴¹ Isti rukopis Bašagić spominje još u jednoj bilješci,¹⁴² iako ovaj rukopis ne nalazimo ni u Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* ni u katalogu Univerzitetske biblioteke u Bratislavi, a nema ga ni među Bašagićevim rukopisima koji se danas nalaze u Rukopisnoj zbirci HAZU u Zagrebu.¹⁴³

U navođenju štampanih djela također ima nekih razlika. Iako djelo *Tarih-i Pečevi*¹⁴⁴ nije navedeno u popisu literature u bosanskoj verziji, ono se citira u bilješkama, dok su na kraju popisa literature ovdje navedena tri djela kojih u njemačkoj verziji nema.¹⁴⁵ Ovaj popis literature odnosi se na djela na orijentalnim jezicima, dok su djela na evropskim jezicima u obje verzije navedena posebno. U njemačkoj verziji su to “Njemačka i hrvatska djela”,¹⁴⁶ a u bosanskoj verziji su citirana samo “Njemačka djela”. Interesantno je primijetiti da u njemačkoj verziji nema djela *Geschichte der arabischen Litteratur* C. Brockelmanna, ali je citirano Zinkeisenovo djelo u sedam svezaka *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*.

U prilogu bosanske verzije su dodati *Popis imena i tumač nekih riječi*¹⁴⁷ i *Djela naših pisaca i pjesnika*, kojih u disertaciji nema. U ovom popisu dati su naslovi i oznaka stranice za djela domaćih autora koja se spominju u knjizi.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Prijevod teksta iz disertacije, str. 278.

¹⁴¹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 9, bilj. 1.

¹⁴² *Isto*, str. 23, bilj. 6.

¹⁴³ U Zbirci rijetkih starih knjiga i rukopisa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu nalazi se jedan rukopis ove tezkire iz Muhibićeve zbirke (R 38, prepisao Idris u Ohridu 1576. godine). Vidjeti: T. Paić-Vukić, “Arapski, turski i perzijski rukopisi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu”, *Trava od srca, Hrvatske Indije* 2, str. 234.

¹⁴⁴ Disertacija, str. 280. Pod br. 12 navedeno je izdanje ovog djela u dva toma, objavljeno u Istanbulu 1283. (1866.) godine.

¹⁴⁵ Vidjeti: Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 174, djela pod br. 23., 24. i 25.

¹⁴⁶ Disertacija, str. 282. Od “hrvatskih djela” navedena su slijedeća: Klaić, *Povjest Hrvata*; Knežević, *Carsko-turski namjesnici u Bosni i Hercegovini*; Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine 1463-1850*; Bašagić, *Gazi Chusrev Beg*; Jukić, *Bosanski prijatelj*; Behar, I. Svi navedeni naslovi sadrže podatke o mjestu i godini izdanja.

¹⁴⁷ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 176-182, trostupačno.

¹⁴⁸ *Isto*, str. 183-184, trostupačno.

Budući da se tekst Bašagićeve disertacije na njemačkom jeziku čuva u Beču i nije dostupan za svakodnevnu upotrebu, smatrali smo da je bilo potrebno detaljnije se osvrnuti na neke izrazitije razlike koje se mogu vidjeti upoređivanjem teksta disertacije na njemačkom jeziku i njene verzije na bosanskom jeziku. One su mjestimično rezultat nekih novih saznanja autora, korištenja novih izvora, ali i odnosa prema onima kojima je tekst namijenjen. To se najbolje može uočiti u zaključcima koje je Bašagić donio na kraju jedne i druge verzije.

U *Predgovoru* djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Bašagić se ukratko iznosi motive koji su ga potakli na istraživanja kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine. Zato on svoj tekst i počinje izrekom jednog njemačkog pripovjedača i romanopisca: “Uspomena na ljude u kojima se živo odrazila veličina čovjeka, najbolja je baština što nam je predala prošlost i povijest.” Vezujući ovaj citat za svoje uspomene iz najranijeg djetinjstva, kada je od svog oca slušao predanja o istaknutim Bošnjacima i Hercegovcima koji su bili “vrli junaci, mudri državnici, veliki učenjaci i vrsni pjesnici”, Bašagić ističe svoju želju da ta predanja poveže sa izučavanjem historije Bosne i Hercegovine i tako i sam doprinese osvjetljavanju prošlosti svoga naroda. Svjestan potrebe za obuhvatnijom naobrazbom i, posebno, poznavanjem orijentalnih jezika, kako bi mogao pristupiti ozbiljnijim istraživanjima ove teme, Bašagić je i odabrao studij na Bečkom sveučilištu, a posebno istraživanja građe i literature po bečkim arhivima i bibliotekama, što mu je omogućavalo da se ozbiljnije posveti ostvarivanju svojih želja iz mladosti. Prikupljajući materijale iz raznovrsnih izvora i literature na osmanskome i njemačkom jeziku, Bašagić je našao dosta podataka o brojnim Bošnjacima, njihovom životu i djelima, a rukopisi pojedinih djela ovih autora, koje je u međuvremenu sakupio za svoju rukopisnu zbirku, otvorili su mu mogućnost da na osnovu direktnog uvida u njihov sadržaj iznese ocjenu tih djela.

Bašagić je svjestan da njegovo djelo predstavlja pregled života i rada onih autora do čijih je djela mogao doći kroz izvore i literaturu, a da bi za pisanje potpunije historije književnosti bila potrebna mnogo šira istraživanja. Hronološki redoslijed, iako suhoparan, kako to i sam autor priznaje, bio je jedini mogući način da se u datim okolnostima predstave autori i njihovo stvaralaštvo, uz sve nedostatke koje takva obrada nosi i kojih je autor potpuno svjestan, a što će, kako na samom kraju ovog *Predgovora* stoji “budućnost ne samo sve to ljepše osvijetliti nego i na tome polju učiniti mnogo otkrića.”

U *Uvodu* u knjigu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Bašagić donosi kratak historijski pregled prilika u Bosni u vrijeme dolaska Osmanlija, svjestan novih okolnosti do kojih je došlo u životu Bošnjaka u vremenu u kojem i sam živi. To vrijeme, između ostalog, traži da se Bosna i Bošnjaci prilagode situaciji u kojoj su se našli odlaskom s vlasti Osmanske imperije, a dolaskom nove, drugačije vladavine koju je donijela Austro-Ugarska monarhija.

Kako je novo vrijeme, uz sve ostale izmjene, donijelo i drugačiji način obrazovanja, Bašagić nastoji da ukaže na potrebu da se Bošnjaci i dalje školuju u skladu s tim novim pristupom sticanju znanja. Da bi opravdao to svoje mišljenje i istakao ono što je pozitivno u kretanju ka modernijem načinu obrazovanja, bližem sistemu zapadnoevropskih vrijednosnih sudova, on skreće pažnju na pozitivne strane tih promjena i njihov uticaj na savremeniji put razvoja Bosne i Hercegovine. Ovakvim stavovima Bašagić se pokazao kao prosvjetitelj koji je na vrijeme prepoznao potrebu da se i Bošnjaci, u novonastalim uslovima života, prilagode promjenama koje su oni donijeli u sistemu školovanja. Jer, činjenica da je “prevrat godine 1878, kao smjena uprave i kao prodor oblika života nove civilizacije i kulture, zapadne i kršćanske, nasuprot orijentalnoj i islamskoj, za muslimansko stanovništvo predstavljao i udar i potres, nesreću i kob, i opšti poremećaj njihovog psihičkog i društvenog bića” – kako to ocjenjuje dr. Muhsin Rizvić.¹⁴⁹

Bašagić je pristalica savremenog obrazovanja, jer samo tako moguće je koristiti se brojnim rezultatima istraživanja do kojih se došlo na Zapadu. On je svjestan da su mogućnosti za istraživanja književnog stvaralaštva u okviru Osmanskog carstva, u čijem sastavu je i književno stvaralaštvo Bošnjaka, mnogo veće ako se koriste sadržaji zapadnoevropskih, a posebno austrijskih arhiva i biblioteka u kojima je i sam boravio i radio i iz kojih je crpio brojne podatke za svoje djelo. Upravo zato Bašagiću smeta nespremnost njegovih savremenika da shvate i prihvate novonastalu situaciju i da joj se prilagode u svim segmentima života, a posebno u obrazovanju. Bašagić pravi paralelu između Bosne i Hercegovine u vremenu u kojem on živi i Bosne i Hercegovine iz vremena dolaska Osmanlija, jer je i jedno i drugo vrijeme tražilo prilagođavanje drugačijem sistemu obrazovanja, ali i sveukupnom načinu življenja, pa zato ukazuje na potrebu da se sada, kao što su to i “stari Bošnjaci” učinili, prihvatiti novi sistem, te prepoznaju i prihvate prednosti koje on donosi u savremenijem pristupu obrazovanju.

Bašagić je već u *Predgovoru* djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* istaknuo da je u obradi autora primijenio hronološki redosljed, bez namjere da to bude historija književnosti. Međutim, on u ovom djelu kontinuirano prati književno stvaralaštvo bosanskohercegovačkih autora na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, shvaćeno u najširem smislu riječi, dakle ne samo lijepu književnost, nego cjelokupno njihovo stvaranje u oblastima jezika, historije, filozofije, prava, islamskih nauka itd., jednom riječju, pismenosti. Iako je jedan kraći pregled autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima već ranije dao u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine*, ovdje je po prvi put književno stvaralaštvo Bošnjaka označeno kao “prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine”. Ovako predstavljen književno-historijski pregled ovog stvaralaštva mogao je biti dat samo zahvaljujući korištenju podataka iz dostupnih izvora i literature, među

¹⁴⁹ Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. I, Sarajevo 1973., str. 51.

kojima su i rukopisi djela pojedinih bošnjačkih autora. Na taj način je uspio navesti ne samo biografske podatke o pojedinim autorima nego i citirati stihove, odnosno prozne fragmente iz njihovih djela, te na osnovu njih dati svoju ocjenu o pojedinim autorima. Posebnu vrijednost ovakvom načinu predstavljanja dali su Bašagićevi prijevodi, odnosno prepjevi stihova koje je donosio kao ilustraciju, tako da je ovo stvaralaštvo, makar i u fragmentima, postalo pristupačnije onima koji ga nisu mogli pratiti u izvornom obliku, na jednom od orijentalnih jezika.

Kako se može vidjeti iz popisa korištenih izvora i literature, te citiranja rukopisa i štampanih djela bošnjačkih autora koji su mu bili na uvidu, Bašagić je svoja istraživanja prvenstveno bazirao na najstarijim osmanskim tezkirama – biografijama pjesnika, od kojih su se neke čvale u rukopisnom fondu Dvorske biblioteke u Beču, dok su druge već bile štampane. Kao značajni izvori podataka poslužili su mu rukopisi djela pojedinih bošnjačkih autora, dok se među štampanim izdanjima nalaze naslovi koji i danas predstavljaju referencijalnu literaturu iz ove oblasti. Bašagić se koristi i istočnim i zapadnim izvorima i literaturom, dakle, on paralelno prati objavljene rezultate istraživanja do kojih se na ovom polju došlo u Turskoj, Egiptu ili drugim zemljama na Istoku, dok se, s druge strane, poziva na saznanja najistaknutijih evropskih orijentalista objavljena u historijama arapske ili osmanske književnosti do tog vremena.

Korištene izvore i literaturu koje Bašagić daje u popisu pokušat ćemo predstaviti prema vrstama izvora, a u okviru vrsta ćemo ih redati hronološki, jer smatramo da će se na taj način dobiti jasnija slika o vrijednosti izvora na kojima se zasnivao Bašagićev rad.

Osmanske tezkire – biografije pjesnika – predstavljale su prvorazredne izvore za istraživanja podataka o pojedinim autorima, jer su nastajale u različitim periodima i obuhvatale određene periode ili krugove autora, a i pristupi u predstavljanju su se razlikovali od autora do autora.

Najstarija od ovih je tezkira koju Bašagić navodi kao *Tadkira-i Sahī – (Biografije pjesnika) od Sehije*. Ovo djelo, koje je poznato i pod naslovom *Hešt bihišt* (Osam rajeva), jer je podijeljeno na osam perioda, dovršeno je 945/1538. godine. U njemu je Sehi (Sahī)¹⁵⁰ naveo preko dvije stotine pjesnika, sa citatima njihovih stihova, ali ni za jednog nije dao godinu rođenja niti smrti. Jedini podaci koje Sehi daje o ovim autorima odnose se na navođenje mjesta gdje se nalaze njihovi grobovi. U djelu su predstavljeni autori od vremena Murata II (vl. 1421.-1451.) do godine kada je djelo završeno.

¹⁵⁰ O ovom autoru ima veoma malo podataka. Zna se da je iz Jedrena i da je umro 955/1548. Ostali podaci o njegovom porijeklu i životu nisu poznati. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 257-261. Izdanje Sehijeve tezkire je štampano u Istanbulu 1325/1808. Kasnije su je preveli na njemački Otto Rescher i Necati Lugal i objavili pod naslovom *Sehi's Tezkere*, kao knjigu I u seriji *Türkische Dichterbiographien*, Tübingen 1941. Međutim, Bašagić je u svom radu koristio rukopisno izdanje ove tezkire iz Dvorske biblioteke u Beču.

Druga tezkira koju je Bašagić koristio kao izvor je tezkira čiji je autor ‘Abd al-Laṭīf Laṭīfi ili ‘Abd al-Laṭīf Ḥaṭīb-zāde, poznat pod imenom Laṭīfi.¹⁵¹ Djelo je napisano u periodu između 950/1543. i 953/1546. godine, a nosi naslov *Tadkira aš-šu‘arā’*. U ovom djelu predstavljeni su, prema arapskom alfabetu, pjesnici koji su stvarali u periodu od vremena vladavine Murata II do godine kada je djelo završeno. U ovoj tezkiri su dati nešto opširniji podaci o autorima nego u prvoj, Sehijevoj. Pored biografskih podataka sa godinama rođenja i smrti, za razliku od Sehija, ovdje su za oko tri stotine predstavljenih autora doneseni opširniji podaci o njihovim djelima, sa izborom iz stvaralaštva predstavljenih pjesnika i mjestimičnim ocjenama njihovih stihova.

Na ovu tezkiru se vremenski nastavlja djelo koje Bašagić citira kao *Tadkira-i ‘Āšiq Čelebī*. Autor ove tezkire, koja nosi naslov *Mašā‘ir aš-šu‘arā’* je Pir Mehmed ‘Āšiq Čelebī.¹⁵² Građa je raspoređena prema *abğad* sistemu, tj. prema bročanoj vrijednosti arapskih slova, a obuhvata pjesnike iz 15. i 16. stoljeća do 974/1566., godine završetka djela. U opširnom uvodnom izlaganju dat je opći osvrt na poeziju i pjesnike, a zatim je predstavljeno preko četiri stotine autora. Uz citate iz njihovog pjesničkog opusa, autor je ponekad dodavao i kratke izreke i anegdote, ali nije davao svoje ocjene, kao što je to slučaj u Latifijevoj tezkiri.

Bašagić je u popisu rukopisnih djela kojima se služio naveo i *Tadkira-i Qınalı-zade*, također iz Bečke biblioteke. Autor ove tezkire je Qınalı-zade Ḥasan Čelebī, a djelo nosi naslov *Tadkira aš-šu‘arā’*.¹⁵³ U djelu je predstavljeno preko šest stotina autora, a sadržaj je raspoređen prema arapskom alfabetu. Djelo obuhvata autore iz 15. i 16. stoljeća, do 994/1585. godine, kada je završeno. Podijeljeno je na tri odsjeka, od kojih su prva dva kraći i posvećeni su sultanima, dok treći odsjek, “o učenjacima i pjesnicima”, predstavlja osnovni sadržaj djela. I

¹⁵¹ Laṭīfi (896/1491.–990/1582.), rođen u Kastamonu, i sam je bio pjesnik. U svojoj biografiji sam autor navodi dvanaest svojih djela. Vidjeti: Brusali Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, III, s. 134-135 i Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 261-269. I ovo djelo je Bašagić koristio u rukopisnoj verziji (vidjeti ovdje bilj. 140 i 141), ali i u kasnijem štampanom “Ikdamovom izdanju”, tj. u izdanju koje je u Istanbulu 1314/1896. štampao Ahmed Cevdet, vlasnik časopisa *Ikdam gazetesi*. I ovu tezkiru je na njemački preveo Otto Rescher i objavio pod naslovom *Latîfi’s tezkere*, kao knjigu II u seriji *Türkische Dichterbiographien*, Tübingen 1950.

¹⁵² ‘Āšiq Čelebi je rođen u Prizrenu 926/1519., a umro 979/1571. O njemu vidjeti više: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 274-280. Bašagić je u svom radu imao na uvidu dva rukopisna primjerka ove tezkire. Ovo djelo je 1971. godine štampano u Londonu kao fototipsko izdanje, sa predgovorom i bilješkama na engleskom jeziku G. M. Meredith-Owens.

¹⁵³ Autor ovog djela, Qınalı-zade Ḥasan Čelebī iz Bruse (953/1546.-1012/1603.) bio je muderris i kadija. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 280-286. Kritičko izdanje ove tezkire, na osnovu tri rukopisa iz istanbulskih zbirki, sa predgovorom, biografijom autora i podacima o ostalim rukopisnim primjercima ovog djela u zbricima u Turskoj, objavljeno je 1989. godine u dva toma, u izdanju Türk Tarih Kurumu iz Ankare.

ova tezkira, uz biografske podatke i citirane stihove predstavljenih autora, donosi dosta pričica i anegdota o obrađenim autorima. Njome se završava serija od četiri najstarije tezkire koje su pisane na sličan način, u kojima su biografski podaci i navedeni stihovi obrađenih autora dopunjeni raznovrsnim pričicama, anegdotama i tekstovima sličnog sadržaja.

Osnovna vrijednost ovih izvora, kada je riječ o istraživanjima stvaralaštva bošnjačkih autora, leži u činjenici da su u njima, među pjesnicima iz perioda do kraja 16. stoljeća, navedeni i neki autori iz Bosne koji su u to vrijeme već bili poznati piscima osmanskih tezkira.

Među rukopisnim primjercima tezkira koje je koristio u svom radu, Safvet-Bašagić navodi još dvije tezkire – *Tadkira-i Riyādī*¹⁵⁴ i *Tadkira-i Şafā'ī*.¹⁵⁵ Rijazijeva tezkira sadrži biografije pjesnika iz 15. i 16. stoljeća, a završava se sa pjesnicima koji su stvarali do 1018/1609. godine, kada je tezkira napisana. Raspoređena je u dva dijela (perivoja, kako ih naziva autor tezkire). U jednom su obrađeni sultani-pjesnici, a u drugom ostali pjesnici. Ova tezkira sadrži biografije blizu četiri stotine pjesnika, navedenih prema arapskom alfabetu, sa navodima stihova za koje Bašagić ističe da su “hvale vrijedni”, dok autorima ostalih tezkira zamjera da su u njih uvrštavali i pjesnike koji to nikako nisu zaslužili.

Druga tezkira, Safaijeva, obuhvata period od 1052/1642. do 1132/1719. godine, kada je i napisana, a u njoj su unesene, prema arapskom alfabetu, biografije preko četiri stotine sedamdeset pjesnika. Ovo djelo predstavlja jednu od tezkira koje su pisane kao nastavak, odnosno dopuna ranijih tezkira. Ona se smatra nastavkom tezkire čiji je autor Mehmed Ridā, o kojoj će biti riječi kasnije, pri navođenju štampanih djela. Među tezkirama koje je Bašagić naveo u ovom dijelu, citirane su i dvije koje su nastale kao dopune pojedinim biografskim pregledima u kojima su, pored pjesnika, obrađeni i učenjaci i šejhovi. Bašagić ih citira kao ‘*Uššaḳī-zāde Dayl ‘Atā’ī*¹⁵⁶ i ‘*Şayḫī-zāde Dayl ‘Uššaḳī*.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Autor ove tezkire, koja nosi naslov *Riyād aš-šu‘arā’* (*Perivoji pjesnika*), je Mehmed Riyādī, rođen u Meki 980/1572., a umro u Istanbulu 1054/1644. I sam je bio pjesnik. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 290-294.

¹⁵⁵ Muştafâ Şafâ’î (umro 1138/1725), rođen je u Istanbulu. Bio je sekretar i hroničar. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 307-311.

¹⁵⁶ Autor ovog djela je İbrâhîm Hasib ‘Uššaḳī-zāde (1075/1644.-1136/1723.). Djelo je raspoređeno prema vladavini sultana, od Murata IV (vl. 1623.-1649) do Ahmeda II. (vl. 1691.-1695.), a obuhvata imena oko 150 istaknutih ličnosti iz navedenog perioda. Završava se sa godinom 1106/1695. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 357-360. Djelo predstavlja dopunu djela *Hadâ’iq al-ḥaqâ’iq fi takmila aš-Şaḳâ’iq* čiji je autor Naw‘î-zāde ‘Atâ’ullâh ‘Atâ’î, a ono je nastavak djela *aš-Şaḳâ’iq annu‘māniyya* koje je napisao ‘İşâmuddîn Aḥmad Taşköprü-zāde. Ova djela će biti predstavljena kasnije.

¹⁵⁷ Autor ove veoma opširne dopune prethodnog djela, koja nosi naslov *Waqā’i‘ al-fudalā’*, je Mehmed b. Ḥasan – Şayḫī (1078/1667.-1145/1732.). I ovo djelo je podijeljeno prema vladavini sultana, a obuhvata preko 400 imena učenjaka, šejhova, pjesnika, vezira, kadija i drugih istaknutih ličnosti iz vremena vladavine osmanskih sultana od Murata IV do Ahmeda III (vl. 1703.-1730.). Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 360-363.

Osim navedenih rukopisnih tezkira, Bašagić u popisu korištenih rukopisa citira još manuskripte Nerkesijinog djela *Hamsa-i Narkasī*, kao i dva historijska djela – djelo *Tārīḥ-i Āl-i 'Utmān*, historiju dinastije Osmanlija, za koje pretpostavlja da mu je autor Rustem-paša Skradinac, te djelo *Tārīḥ-i 'Ālī*.¹⁵⁸

Rukopis Nerkesijinog djela *Hamsa-i Narkasī* Bašagić je koristio kao osnovni izvor pri obradi ovog autora, a na osnovu njega je dao i većinu ocjena o stvaralaštvu tog poznatog sarajevskog pjesnika i prozaiste.

Iako je djelo *Tārīḥ-i 'Ālī* prvenstveno historijski zvor, ono sadrži i dio u kojem su predstavljene biografije pjesnika sa primjerima njihove poezije, pa je u tom smislu i uvršteno u popis korištenih rukopisa.

Mnogo su brojnija štampana djela koja Bašagić navodi u popisu, a među njima su svakako najznačajnije tezkire koje su u velikom broju štampane u Istanbulu krajem 19. stoljeća i čija su se izdanja već mogla koristiti u austrijskim bibliotekama početkom 20. stoljeća. Ovdje navedene tezkire bit će predstavljene hronološki, prema vremenu njihova nastanka, bez obzira na godine izdanja.

Djelo koje Bašagić navodi pod nazivom *Tadkira-i Riḍā* (Biografije pjesnika) je tezkira čiji je autor Mehmed Riḍā.¹⁵⁹ U ovoj tezkiri je predstavljeno preko 170 pjesnika koji su stvarali u periodu od 1000/1591. do 1050/1640. godine, kada je djelo završeno.

Među tezkirama koje su nastale nešto kasnije, Bašagić citira jednu iz prve polovine 17. stoljeća, pod naslovom *Tadkira-i Sālim* (Biografije pjesnika).¹⁶⁰ Ovo djelo je nastalo u periodu od 1132/1720. do 1134/1722. godine, a obuhvata stvaralaštvo pjesnika u periodu od trideset godina, tačnije od 1099/1688. godine, koju je autor odabrao kao početnu prema

¹⁵⁸ Djelo koje Bašagić navodi kao *Tārīḥ-i 'Ālī* je djelo iz opće historije, koje nosi naslov *Kunh al-ahbār*, a autor mu je Muštafā 'Ālī Geliboğlu. Djelo je napisano na turskom jeziku, ima četiri sveska, a pored historijskih podataka sadrži i biografije pjesnika sa citatima njihove poezije. Vidjeti: Dr. Mustafa Isen, *Künh 'ül-ahbār 'in tezkire kısmı*, Ankara 1994.

¹⁵⁹ Autor ovog djela Mehmed Riḍā, rođen je u Jedrenama, gdje je i umro 1082/1671. godine. Više o autoru i njegovoj tezkiri vidjeti u: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 298-301. Knjigu je štampao u Istanbulu 1316/1898. godine Ahmed Cevdet, vlasnik časopisa *Ikdām gazetesi*, kojeg susrećemo i kao izdavača nekih drugih tezkira. Dž. Čehajić u *Pogovoru* obnovljenog izdanja knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* pogrešno smatra da ova tezkira “pokriva isto područje kao i Riyazijeva” (str. 256). Mnogo je prihvatljiviji stav H. Šabanovića da ona “predstavlja donekle dopunu Tezkire Hasan Čelebije”. Vidjeti: Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* str. 31 (dalje: Šabanović, *Književnost...*).

¹⁶⁰ Autor ove tezkire je Mirza-zāde Mehmed Emīn, poznat kao Sālim. Rođen je u Istanbulu 1099/1687., tu je i pisao ovu svoju tezkiru i umro 1156/1743. godine. Pored ove tezkire, poznato je da ima i divan pjesama, kao i da je autor ili prevodilac više djela iz raznih oblasti. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 311-316. I ovu tezkiru je objavio Ahmed Cevdet u Istanbulu 1315/1897. godine.

godini svog rođenja, do 1132/1720. godine, kada je počeo skupljati materijal za svoje djelo. Pjesnici koji su predstavljeni u tezkiri raspoređeni su prema arapskom alfabetu, a unutar svakog slova pjesnici sa istim imenom poredani su prema godini smrti. Tezkira obuhvata preko 420 autora iz ovog perioda.

Djelo koje Bašagić citira kao *Tadkira-i Faṭīn* (Biografije pjesnika) je tezkira čiji je autor Dāwūd Faṭīn.¹⁶¹ Originalni naslov tezkire je *Ḥātīmat al-aš'ār*, a obuhvata pjesnike koji su stvarali u vremenu od 1135/1723. do 1269/1852. godine, pa se ona, s obzirom na period koji obuhvata, može smatrati nastavkom ranije napisanih tezkira, čiji su autori naprijed spomenuti Šafā'ī i Sālim. Iako ova tezkira obuhvata biografije i stihove oko 680 pjesnika iz navedenog perioda i po broju predstavljenih pjesnika spada u najobimnije tezkire, ona nema velike vrijednosti kao izvor, jer ima dosta manjkavosti u predstavljanju autora, a donosi i dosta pogrešnih podataka. Sa Fatinovom tezkirama, kao posljednjom u nizu biografija pjesnika koje su pisane u periodu od četrdesetih godina 16. stoljeća do sredine 19. stoljeća, završava se serija ove vrste djela u predstavljanju pjesnika i pjesničkih ostvarenja u osmanskoj književnosti, s tim što ovdje upotrijebljeni termin "osmanska književnost" podrazumijeva stvaralaštvo na osmanskom jeziku nastajalo širom Osmanskog carstva, pa su u ove preglede uključeni i brojni autori sa područja koja su nastanjivali Bošnjaci.

Ako pokušamo dati generalnu ocjenu navedenih tezkira, bez pojedinačne ocjene podataka koji se u njima mogu naći, možemo zaključiti da one predstavljaju, bez svake sumnje, veoma korisne izvore za istraživanja o životu i stvaralaštvu bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima. Nastajale kao tradicionalni oblik biografsko-antologijske sadržine, tezkire su kroz dugi period, od osnivanja Osmanskog carstva do polovine 19. stoljeća, bile prvorazredni izvori imena, biografija i tekstova autora koji su u njima obrađivani. Sadržaj tezkira varirao je od jednog do drugog djela. Dok su u pojedinim tezkirama doneseni samo najosnovniji podaci o pojedinim autorima, dotle su u drugima davane i ocjene njihovih stihova. Mada često pretjerane, izražavane kitnjastim frazama i sa puno pohvalnih epiteta, što je bio uobičajeni stil djela iz ove kategorije, te ocjene su ipak predstavljale određenu vrstu kritičkog pristupa vrednovanju stihova koji su bili citirani i ocjenjivani od strane autora ovih biografija. Međutim, značaj tezkira kao biografskih i antologijskih djela ogleda se, prije svega, u njihovoj informativnoj vrijednosti, jer su one prvi, a često i jedini pokazatelj o životu pojedinih autora i njihovim djelima. Zato su tezkire predstavljale prvorazredne izvore za sve kasnije istraživače književnosti osmanskog perioda, a među njima i za Safvet-bega Bašagića. S druge strane, odsustvo kriterija, po kojima bi se utvrdilo da li pojedini autor može biti uvršten u tezkiru, predstavlja najizrazitiji nedostatak ove vrste izvora.

¹⁶¹ Autor je rođen 1229/1814., a umro 1283/1866-67. Ima i divan pjesama, ali bez neke velike vrijednosti. Vidjeti: *The Encyclopediad of Islam*, vol. II, pp. 864-865; Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 339-345. Tezkira je litografisana u Istanbulu, prema ovdje navedenoj literaturi 1271/1854., a prema Bašagiću 1275/1858. godine.

Brojna biografska djela koja, pored imena pjesnika, sadrže i imena drugih istaknutih ličnosti – prije svega učenjaka, zatim šejhova raznih derviških redova, te viših funkcionera u svjetovnoj ili vjerskoj vlasti – također su bila zastupljena u Bašagićevim istraživanjima. Sva ova djela bila su mu na raspolaganju u bečkim bibliotekama početkom 20. stoljeća, bilo u formi manuskripata u rukopisnim zbirka, bilo kao već štampana izdanja.

Najpoznatije među ovim djelima je svakako djelo koje Bašagić citira pod skraćenim naslovom *aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya*. Puni naslov ovog djela koje je na arapskom jeziku napisao 'Išām ad-dīn Aḥmad Tašköprü-zāde¹⁶² je *aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya fī 'ulamā' ad-dawla al-'utmāniyya*. U njemu su predstavljene biografije istaknutih učenjaka i šejhova brojnih derviških redova od vremena prvog osmanskog sultana Osmana I, osnivača Osman-skog carstva, do kraja vladavine Sulejmana I Zakonodavca, dakle, perioda koji obuhvata oko 240 godina. Djelo je raspoređeno u deset poglavlja (nazvanih *ṭabaqāt*), prema vremenu vladavine deset sultana iz tog perioda. U njemu su obuhvaćene biografije 521 ličnosti, od kojih je 150 šejhova, dok su ostalo istaknuti učenjaci. Kako je djelo bilo napisano na arapskom jeziku, već nakon same njegove pojave ukazala se potreba za prijevodom na turski jezik. Prvi prijevod, uz dozvolu autora, napravio je Mehmed Hākī Muḥtasib-zāde, a zatim su urađena još tri prijevoda ovog djela, sa mjestimičnim dopunama originala.¹⁶³ Međutim, najpoznatiji prijevod ovog djela na turski jezik uradio je Mehmed Mağdī i naslovio ga kao *Hadā'iq aš-šaqā'iq*. Prijevod je završen 995/1587. godine, a sadrži i određena prošire-nja originala i dopune nekih biografija. Ovaj prijevod je štampan u Istanbulu 1269/1853. godine,¹⁶⁴ a da bi se moglo njime lakše koristiti i u Evropi, djelo je kasnije prevedeno i na njemački jezik.¹⁶⁵

Djelo *aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya* bilo je poticaj za kasnije autore da urade dodatke na ovo djelo, pa su se među naslovima djela koje je Bašagić koristio kao izvore ili literaturu za svoj rad našla i dva rukopisna primjerka ovih dodataka, kao i neki već štampani dodaci. Od ovih dodataka Bašagić je koristio slijedeće:

- *al-'Iqd al-manzūm* (Biografije učenjaka – dodatak Šekaiku) od Bali-zade – riječ je od djela sa punim naslovom *al-'Iqd al-manzūm fī dīkr afādīl ar-rūm*, koje je na arapskom jeziku napisao 'Alī b. Bālī, a koje obuhvata biografije 86 učenjaka

¹⁶² Autor je rođen 901/1495. u Brusi, a umro 968/1561. u Istanbulu. Bio je muderris i kadija, a pored ovog djela napisao je i više drugih djela iz oblasti tefsira, kelama i fikha. Pisao je i stihove na arapskom jeziku. Vidjeti: Š. Sāmī, *Qāmūs al-a'lām* IV, s. 2985-2986. Djelo je u originalu štampano u Egiptu 1299/1882. godine.

¹⁶³ O prijevodima ovog djela na turski jezik više u: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 354-355.

¹⁶⁴ Kako se može vidjeti, ovaj prijevod je štampan prije nego što je štampan originalni tekst na arapskom jeziku. Prevodilac djela, Mehmed Mağdī (umro 999/1590.), bio je također i autorov savremenik.

¹⁶⁵ O. Rescher, *Eš-Šaqā'iq en-No'māniyya von Tašköprüzade*, Istanbul 1927. Citirano prema: H. Šabanović, *Književnost ...*, str. 33.

i šejhova iz perioda od dvadeset i tri godine nakon završetka djela *aš-Šaqa'iq an-nu 'māniyya*;¹⁶⁶

- *'Uššaqī-zāde Dayl-i 'Atā'ī* (Biografije učenjaka i pjesnika) – pod ovim naslovom Bašagić je koristio rukopisni primjerak dodatka (dayl) koji je na već ranije napisani dodatak djelu *aš-Šaqa'iq an-nu 'māniyya* napisao Naw'ī- zāde 'Atā'ī;¹⁶⁷
- *Šayhī-zāde Dayl 'Uššaqī* (Biografije učenjaka i pjesnika) – ovo djelo se nastavlja na prethodno spomenuti dodatak i predstavlja također jedan od važnih izvora za proučavanje biografija brojnih istaknutih ličnosti iz perioda od 1043/1633. do 1130/1718. Djelo je poznato pod naslovima *Waqā'i 'al-fudalā'* i *Dayl-i dayl-i 'Atā'ī*.¹⁶⁸

Za ove izvore koji, kako smo vidjeli, predstavljaju dopune ranijih biografskih pregleda, mogu se iznijeti iste ocjene kao i za prethodne, samo što u njima ima više podataka o ličnostima koje nisu iz kruga književnih stvaralaca.

Sve ove biografije, kao i neke druge manje poznate, a koje Bašagić koristi u svom radu, odnosno one koje su posvećene određenim kategorijama – kao što su, naprimjer, ovdje korištene biografije velikih vezira, ili poznatih žena i sl., obuhvatale su i Bošnjake koji su se isticali kao književnici, naučnici ili visoki funkcioneri u Osmanskom carstvu. Iako su sva popisana djela našla svoje mjesto u Bašagićevim istraživanjima i korištena kao vrijedni izvori i literatura, ovdje su detaljnije predstavljena samo ona djela koja nose karakter općih biografskih ili historijskih pregleda, te se u ovom popisu mogu smatrati referencijalnim djelima u Bašagićevom radu.

Pored ovih izvora i literature na osmanskome jeziku, posebno mjesto u istraživanjima Safvet-bega Bašagića svakako su imala djela koja su već bila objavljena na njemačkom jeziku. To je, prije svega, voluminozno djelo *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* – četverotomna historija osmanskog pjesništva, čiji je autor Joseph von Hammer Purgstall.¹⁶⁹ Iako nazvano “historijom”, ovo djelo predstavlja više leksikon u kojem je dat biografski pregled sa ilustracijom stihova svih osmanskih pjesnika do kojih je Hammer došao istražujući po brojnim osmanskim tezkirama. Djelo obuhvata sve autore o kojima je našao podatka, bez obzira na obim njihovog stvaralačkog opusa, kao i na kvalitet citiranih stihova. Na taj način je Hammer predstavio, prema hronološkom redoslijedu, oko 2.200 pjesnika koji su stvarali u vremenu od osnivanja Osmanskog carstva do sredine 19. stoljeća, donoseći uz biografije i kraće ili duže citate iz poezije predstavljenih autora. Poseban značaj ovog djela ogleda se u tome što je to prvo predstavljanje ovog pjesništva naučnoj javnosti na

¹⁶⁶ I ovo djelo je štampano zajedno sa osnovnim djelom, a prevedeno je i na njemački. Vidjeti: Šabanović, *Književnost...*, str. 32.

¹⁶⁷ Vidjeti bilj. 156.

¹⁶⁸ Bašagić je koristio rukopisni primjerak ovog djela, vidjeti bilj. 157.

¹⁶⁹ Djelo je štampano u Pešti 1836.-1837. godine.

jednom evropskom jeziku. Pored toga, u djelu su zastupljeni i brojni bošnjački pjesnici na orijentalnim jezicima, čime je ovo stvaralaštvo također našlo svoj put do evropske naučne javnosti. Zbog svega toga, sasvim je razumljivo da se Safvet-beg Bašagić u svom radu vrlo često koristio upravo Hammerovim podacima o pojedinim autorima, a posebno stihovima koje je nalazio u Hammerovom djelu. Po ugledu na Hammera, koji u svom djelu često donosi ocjene o pojedinim autorima i njihovom stihovima, i Bašagić iznosi svoje ocjene o nekim bošnjačkim autorima ili njihovoj poeziji, pri tome ne uvažavajući uvijek Hammerove ocjene, nego donoseći sud na osnovu svojih impresija o tim stihovima i njihovim autorima. Pri tome se Bašagić, kad god je to bilo moguće, koristio primarnim izvorima – djelima samih autora, kao najsigurnijim izvorima za donošenje svojih sudova o stvaralaštvu obrađenih autora.

Drugo djelo iz historije književnosti, ali samo one stvarane na arapskom jeziku, također napisano na njemačkom, a koje je sve do danas ostalo jedno od referencijalnih djela za izučavanje ukupne pismenosti na arapskom jeziku, jeste djelo Carla Brockelmannna *Geschichte der arabischen Litteratur*.¹⁷⁰ Već smo naveli da Bašagić ovo djelo ne citira u popisu literature u originalu svoje doktorske disertacije, nego tek u njenoj verziji na bosanskom jeziku. Međutim, u tekstu i jedne i druge verzije, Bašagić se samo na jednom mjestu poziva na ovo djelo, kada navodi rukopise dva djela Hasana Kafije Pruščaka.¹⁷¹

U vremenu kada Safvet-beg Bašagić radi na izradi doktorske disertacije, u Engleskoj se već bilo pojavilo djelo E. J. W. Gibba *A History of Ottoman Poetry*.¹⁷² Djelo je pisano više za čitaoce engleskog govornog područja, kako to kaže i sam autor u Predgovoru, ne da “ova knjiga predstavi orijentalistima skicu razvoja osmanske poezije, nego da engleskim čitaocima omogući pristup literaturi koju jedva da je dotakao ijedan autor na našem (engleskom, prim. L.G.) jeziku.”¹⁷³ Međutim, na osnovu Bašagićevih bilježaka i citirane literature, ne može se reći da je ovo djelo Bašagiću bilo poznato, a očito je da se njime nije koristio. Kada se ima na umu činjenica da je ovo djelo objavljeno u Londonu i da je u cjelini štampano tek 1909. godine, a kao što znamo Bašagić je rukopis svoje disertacije već potpuno završio 1908. godine, očigledno je da se on ovim djelom nije ni mogao koristiti.

Kad se govori o Bašagićevom pristupu u istraživanjima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, te ocjenama koje on daje o autorima i njihovom stvaralaštvu, već smo

¹⁷⁰ Djelo je u dva sveska objavljeno u izdanju Weimar, Berlin 1898.-1902. godine, a ne u Leipzigu, kako stoji kod Bašagića (*Bošnjaci...*, str. 175), bez označene godine izdanja. Tek će kasnije biti objavljeno drugo, prošireno izdanje ovog djela sa dva osnovna sveska (Band) i tri dodatka (Supplementband), kao izdanje kuće E. J. Brill iz Leidena, u godinama 1937.-1949.

¹⁷¹ Disertacija, bilj. 3, uz str. 97; *Bošnjaci...*, str. 55, bilj. 5.

¹⁷² E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, I-III, London 1900.-1909.

¹⁷³ *Predgovor* istog djela; citirano prema reprint izdanju objavljenom 1984. (Cambridge, England), vol. I, p. vii.

istakli da je Bašagić koristio rukopisne tezkire i neke druge izvore iz bečkih biblioteka. Međutim, u popisu su kao posebna grupa izvora izdvojeni manuskripti djela bošnjačkih autora iz Bašagićeve rukopisne zbirke, kao i iz zbirke Hilmi ef. Muhibića,¹⁷⁴ dok su, također kao zasebna grupa, u literaturi izdvojena “Meni poznata tiskana djela bosanskih i hercegovačkih spisatelja.”¹⁷⁵

Na osnovu svih ovdje spomenutih podataka vezanih za popis izvora i literature koje je Bašagić koristio u pripremi doktorske disertacije, mora se primijetiti da je ovaj Bašagićev rad u izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima pripreman veoma temeljito. Bašagić je nastojao da stekne što potpuniji uvid u sve raspoložive izvore i dostupnu literaturu, te na osnovu tako prikupljene građe donese pregled autora i njihovog stvaralaštva, a zatim iznese svoje ocjene o tome. To je jedna od metodoloških dominanti Bašagićevog rada.

O Bašagićevim uvodnim razmatranjima u disertaciju bilo je riječi naprijed. Interesantno je da on nijednom riječju ne govori o tome da je autore obradio po periodima, niti navodi kriterije po kojima je tu periodizaciju napravio. O tome, kako se može vidjeti, nema riječi ni u primjedbama recenzenata. Međutim, činjenica je da je Bašagić stvaralaštvo bošnjačkih autora podijelio u četiri perioda, dajući kratak osvrt na historijske prilike svakog od tih perioda. Na osnovu sadržaja Bašagićevog djela može se vidjeti da njegova periodizacija za podlogu ima pojedine periode karakteristične za razvoj Bosne i Hercegovine u okviru Osmanskog carstva, dok se u pregledima osmanske književnosti periodizacija bazirala na razvojnim etapama u historiji Osmanskog carstva.

Ovdje ćemo pokušati da, na osnovu periodizacije koju je napravio E. J. Gibb – kao Bašagićev savremenik – u djelu *A History of Ottoman Poetry*, i one koju je u disertaciji, a

¹⁷⁴ U disertaciji je uz svaki rukopis označeno u kojoj zbirci se nalazi. Tako su, pored rukopisa iz Bašagićeve i Muhibićeve zbirke ovdje naznačeni i po jedan rukopis iz “biblioteke pored Careve džamije”, te iz Zemaljskog muzeja. Sva četiri rukopisa koji su označeni kao rukopisi iz Muhibićeve zbirke danas se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Vidjeti: T. Paić-Vukić, “Arapski, turski i perzijski rukopisi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu”, *Trava od srca, Hrvatske Indije* 2, str. 231-237.

¹⁷⁵ Disertacija, str. 280; *Bošnjaci...*, str. 175. Da je Bašagić uvijek nastojao da stekne uvid u svu objavljenu literaturu koja je mogla biti relevantna za njegov rad, može se vidjeti i iz jednog pisma koje mu je upućeno iz Istanbula, a u kojem se kaže da su mu poslate tražene knjige. Svih pet djela koja su u pismu navedena, uz oznaku cijene po kojoj su kupljena u Istanbulu, citirana su u ovom Bašagićevom popisu. Pismo je upućeno iz Istanbula 22. IV 1907. godine, a u potpisu stoji *A. Munib*. Zanimljivo je spomenuti da je isto pismo zatim napisano i na osmanskome jeziku, uz datum po hidžretskom kalendaru i potpis *Qapūdān-zāde ibn Munib*. Rukopis ovog pisma nalazi se u Istorijskom arhivu Sarajevo, u zbirci “Lični arhivski fondovi” u kojoj fond Safvet-bega Bašagića nosi oznaku BS. Ovo pismo je zavedeno pod br. BS 177.

zatim i u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, napravio Bašagić, ukažemo na neke bitnije razlike koje se susreću u ovim djelima.

Objašnjavajući način na koji je u svom djelu izvršio periodizaciju osmanske poezije, Gibb je istaknuo kako je osmanska poezija u svim svojim razvojnim fazama bila direktno vezana za osmansku historiju. Tako je prvi period, koji obuhvata razdoblje između 1300. i 1450. godine, prema njegovom mišljenju “embrionski period” i Osmanskog carstva i osmanske poezije. To je doba kada se može govoriti o književnosti koja je uglavnom nastajala u Maloj Aziji, ali je izuzetno mali procenat djela osmanskih autora. Svaka od malih azijskih zemalja koje su naseljavali turski narodi smatrala je sebe zasebnom i važnom silom, a susjedne države posmatrala sa antagonizmom. Svaka je imala i svoj poseban dijalekat turskog jezika. Iako se nisu mnogo međusobno razlikovali, ipak je svaki od tih dijalekata imao određeni fond riječi i gramatičkih formi specifičnih samo za njega. Pjesnici, ali i ostali pisci, bez obzira na to gdje su živjeli, pisali su isključivo na dijalektu svoje regije. Osmanska država je bila ta koja je morala povezati i ujediniti ovako suprotstavljene članice porodice turskih naroda, a to joj je uspjelo tek nakon jednog i po stoljeća, odnosno nakon osvojenja Konstantinopola, koji je postao zajednička prijestonica za svih devet dotadašnjih pokrajina. Tada je osmanski dijalekat, uz izvjesne modifikacije preuzete iz susjednih pokrajina, postao dominantni književni jezik u cijelom Osmanskom carstvu.

Drugi period, po Gibbu, obuhvata razdoblje od 1450. do 1600. godine i predstavlja stvarni početak osmanske poezije u doslovnom smislu te riječi, jer je osmanski jezik postao vladajući jezik u cijelom Carstvu i cjelokupno pisano stvaralaštvo nastaje na tom, a ne više na nekom od brojnih dijalekata iz porodice turskih jezika. Poezija na osmanskom jeziku razvija se paralelno sa rastom moći Osmanskog carstva, a vladajući sultani javljaju se kao mecene pjesnika. Ovaj period započinje osvajanjem Konstantinopola i vladavinom sultana Mehmeda II Osvajača (vl. 1451.-1481.), dostiže vrhunac u periodu vladavine sultana Sulejmana I Zakonodavca (vl. 1520.-1566.) i završava se srednjim klasičnim dobom, koje obuhvata period vladavine Selima II (vl. 1566.-1574.), Murata III (vl. 1574.-1595.) i Mehmeda III (vl. 1595.-1603.). Cijeli ovaj period karakterizira uticaj perzijskih pjesnika na poeziju osmanskih autora.

Treći period, kasno klasično doba, obuhvata 17. stoljeće i označava dalju “perzijanizaciju” osmanske poezije, tako da taj uticaj dostiže najviši nivo koji je zabilježen u historiji osmanske poezije. Početak ovog perioda označava vladavina Murata IV (vl. 1623.-1640.), a završetak vladavina Mustafe II (vl. 1695.-1703.), posljednjeg sultana klasičnog perioda.

Osamnaesto i prva polovina 19. stoljeća čine period tranzicije, koji počinje vladavinom Ahmeda III (vl. 1703.-1730.). U tom periodu se javljaju romantičari u osmanskoj poeziji, počinje oslobađanje od uticaja perzijske škole i konačno, u književnost dolaze uticaji sa Zapada.

Za razliku od Gibbove, Bašagićeva periodizacija je direktno vezana za stvaralaštvo Bošnjaka i Hercegovaca u okvirima Osmanskog carstva, tako da on nikako ne uzima u

obzir period koji je kod Gibba naznačen kao prvi, a koji se završava polovinom 15. stoljeća. Već samim naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Bašagić svoje djelo ograničava na “Bošnjake i Hercegovce”, odnosno na njihovo stvaralaštvo u okviru “islamske književnosti”. Zbog toga u njegovoj periodizaciji prvi period započinje osvojenjem Bosne od strane sultana Mehmeda II Osvajача 1463. godine i odgovara drugom periodu kod Gibba. Tako krug autora koje je Bašagić obuhvatio u ovom periodu čine prvi Bošnjaci koji su, nedugo nakon dolaska na sultanski dvor, uspjeli da steknu slavu kao književnici i učenjaci. Iako nije dokazano bosansko porijeklo nekih od ovih autora, što je bilo poznato i samom Bašagiću, stiče se utisak da je on težio da na neki način stvori krug autora sa novoosvojenih područja koji su ulaskom u okvire Osmanskog carstva našli svoje mjesto među “istaknutim” ličnostima u tim krugovima i potpuno se uklopili u okvire islamske civilizacije.

Drugi period, po Bašagiću, počinje u vrijeme bosanskog namjesnika Gazi Husrev-bega (1521.-1540.), zatim se proteže kroz “Sokolovića eru”, kako Bašagić naziva period kada se među visokim osmanskim funkcionerima nalaze članovi porodice Sokolović, a završava se u prvoj polovini 17. stoljeća.¹⁷⁶ Taj period se smatra vremenom procvata Bosne u svim sferama života, od društveno-političke stabilnosti u tom regionu do razvoja gradova i izgradnje brojnih ustanova vjerskog, prosvjetnog, kulturnog i humanitarnog karaktera, za šta, također, velika zasluga pripada Gazi Husrev-begu.

Vidjeli smo da se kod Gibba vrhunac književnog stvaralaštva u Osmanskom carstvu, u drugom periodu po njegovoj podjeli, veže za vladavinu sultana Sulejmana Zakonodavca, dok kod Bašagića period općeg procvata u Bosni i Hercegovini započinje dolaskom Gazi Husrev-bega na mjesto bosanskog namjesnika, a nastavlja se skoro do polovine 17. stoljeća.

Treći period, po Bašagićevoj periodizaciji, obuhvata doba od polovine 17. do početka 18. stoljeća. Kako je to vrijeme opadanja državne i vojne moći Osmanskog carstva, među visokim dvorskim funkcionerima nema više tako mnogo Bošnjaka kao ranije. Međutim, uprkos stagnaciji, koja se ogleda i u književnom stvaranju, u ovom periodu se javlja veliki broj Bošnjaka koji su obrazovanje sticali u Carigradu, a zatim djelovali kao profesori na medresama ili službenici u institucijama uprave. Među njima je nekoliko autora koji su se pokazali kao uspješni pjesnici i spisatelji.

Ovdje moramo primijetiti da se vrijeme života i stvaranja prvih autora iz ovog perioda podudara sa vremenom u kojem su živjeli i djelovali autori koji su u djelu obrađeni na kraju drugog perioda. Iako je svaka periodizacija uslovna i približno ograničena u odnosu na historijske okolnosti, moramo reći da je u ovom slučaju prožimanje dva perioda najuočljivije.

---

¹⁷⁶ Dž. Čehajić u Pogovoru djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ovaj period ograničava “do kraja XVI vijeka” (str. 265), iako je veliki broj autora obrađenih u ovom periodu živio i djelovao skoro do polovine 17. stoljeća.

Dok je treći period kod Gibba, koji obuhvata 17. stoljeće, označen kao “kasno klasično doba” u kojem je do maksimuma došla do izražaja “perzijanizacija” u osmanskoj književnosti, kod Bašagića je to vrijeme kada se među bošnjačkim pjesnicima, ali i autorima iz raznih oblasti proznog stvaralaštva, nalazi veliki broj onih koji su se školovali u prijestonici Osmanskog carstva, te radili kao profesori u medresama ili kao kadije.

I, na kraju, u četvrtom periodu koji, po Bašagiću, obuhvata 18. i 19. stoljeće, sve je manji broj Bošnjaka među pjesnicima koji stvaraju na orijentalnim jezicima. Budući da je to vrijeme brojnih ratovanja Osmanskog carstva sa susjednim zemljama, a zatim i unutarnjih pobuna i sukoba u samoj Bosni, u takvim historijskim okolnostima, smatra Bašagić, treba tražiti uzroke što se na polju stvaralaštva na orijentalnim jezicima sve rjeđe javljaju pjesnici iz Bosne i Hercegovine.

Ovaj period je kod Gibba označen kao period tranzicije, kada u tursku književnost prodiru uticaji sa Zapada i javljaju se prvi romantičari, dok su, po Bašagiću, ratovi, pobune i nemiri, u kojima su Bošnjaci i Hercegovci bili vojno angažovani, imali presudan uticaj na opadanje svih vidova kulturnog djelovanja, pa tako i književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini na orijentalnim jezicima.

U okviru periodizacije koju je Bašagić napravio u predavljanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, on se ukratko osvrtao i na historijske okvire u kojima su stvarali autori koje je ovdje obradio. U najkraćim crtama iznio je i osnovne podatke o društveno-političkim prilikama koje su imale uticaja i na cjelokupan kulturnohistorijski okvir određenog perioda, te i na književno stvaralaštvo. Uz biografske podatke o autorima koji su ovdje predstavljeni, Bašagić donosi i izvode iz njihovog pjesničkog ili proznog opusa, a zatim te izvode analizira i o njima daje svoje ocjene. Za neke druge autore, o kojima ima manje podataka, Bašagić se zadovoljava navođenjem osnovnih, ponekad vrlo oskudnih podataka, ne želeći da ih ispusti iz ovog pregleda, iako je svjestan da o njima u to doba ne može mnogo reći. Međutim, ovi podaci su kasnije mogli služiti kao osnova za dalja istraživanja u ovoj oblasti i zato oni, i u ovako skromnom obimu, svakako imaju vrijednost.

Ovdje ćemo pokušati da predstavimo autore prema periodizaciji koju je Bašagić napravio, pri čemu se nećemo držati hronološkog redoslijeda obrađenih autora, kako je to urađeno u Bašagićevom djelu, nego ćemo nastojati da unutar jednog perioda ukažemo na one autore koji su svojim djelima podstakli Bašagića da im posveti više pažnje nego drugima, da prenese ocjene koje je u literaturi našao o njihovim djelima, ali i iznese svoje mišljenje o stvaralačkom opusu tih autora.

Prije obrade autora po periodima, Bašagić je iznio jedan kratki osvrt na historijske prilike prije pada Bosne pod osmansku vlast, te ukazao na velike promjene do kojih je došlo u sveukupnom životu ulaskom Bosne u krug zemalja koje su se razvijale pod uticajem islamske civilizacije. U tim okvirima počeli su se razvijati i pismenost, obrazovanje i literarno stvaralaštvo. Zato je bilo neophodno poznavanje orijentalnih jezika – arapskog,

turskog i perzijskog, jer su samo uz poznavanje tih jezika i Bošnjaci mogli uzeti učešća u raznim domenima života u carstvu – kao visoki funkcioneri, državni i administrativni službenici, ali i kao naučnici i književni stvaraoci.

Prvi period

Tri su “pionira” koji se, po Bašagiću, izdvajaju na kulturnom planu u ovom periodu – Adni, Abdulkerim i Ajas. Prvi među njima je Mahmud-paša, kojeg Bašagić navodi po pjesničkom imenu Adni (‘Adnī = Edenski), iako se, kako kaže, u nekim tezkirama susreće i pseudonim Adli (‘Adlī). Bašagić smatra da je ovaj drugi pseudonim nastao greškom prilikom prepisivanja, koja se kasnije prenosila i zadržala u pojedinim tezkirama. Potvrdu pjesnikovog pseudonima Adni Bašagić nalazi i u Latifijevoj tezkiri za koju kaže: “U mojoj biblioteci imade sudeći po pismu i papiru dosta stara i potpuna Latifina ‘Tezkira’. Tu je lijepo i čitljivo napisano ‘Adni’, dok u ‘Ikdamovu’ nepotpunu izdanju iste stoji ‘Adli’.”¹⁷⁷ Međutim, u popisu literature kojom se koristio nije navedeno ovo djelo, iako ga je Bašagić često citirao u bilješkama. H. Šabanović navodi da je u *Divanu* ovog pjesnika također napisano ‘Adnī, dok u njegovoj penči stoji ‘Adlī.’¹⁷⁸

O porodičnom imenu i porijeklu pjesnika Adnije također postoje različita mišljenja, ali ona ne ulaze u okvire ovog rada. Jedino što želimo dodati ovom prilikom je to da je u *The Encyclopaedia of Islam* Mahmud-paši posvećeno mnogo prostora, ali isključivo kao historijskoj личности, a nijednom riječju nije spomenuto da je bio i pjesnik koji je imao divan pjesama.¹⁷⁹

Međutim, nas ovdje zanima prvenstveno književno stvaralaštvo ovog autora, odnosno ocjena tog stvaralaštva koju je Bašagić dao na osnovu nekih Adnijinih stihova koje je našao u tezkirama i drugim izvorima i literaturi.

U zaključku ovdje iznesenih stavova, Bašagić dodaje samo još svoje mišljenje kako bi “radi starine trebala turska kritika, da malo obzira uzme na pjesnike iz naših krajeva, koji ništa ne zaostaju, ako ne natkriljuju savremene turske pjesnike, a ipak ih ignoriraju svakom zgodom. Koliko je meni poznato, još nijedan novi turski pisac nije svratio pažnje na Adniju, da mu ime zabilježi u kakovu povijest literature, a kamo li da je u antologiji starih umotvorina donio koji njegov stih i podsjetio današnji naraštaj na prvog protektora znanosti i umjetnosti među velikim vezirima u turskoj povijesti. To je žalosno, ali je živa istina, koja se ne da prešutjeti što ćemo kasnije čuti kod mnogih naših pjesnika na turskom Parnasu.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Isto*, str. 9, bilj. 1. Djela kojima se Bašagić koristio u radu navedena su u pregledu korištene literature, pa prilikom citiranja neće biti davana objašnjenja o njima.

¹⁷⁸ Šabanović, *Književnost...*, str. 42.

¹⁷⁹ *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VI, pp. 69-72 (sub Maḥmūd Pasha).

¹⁸⁰ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 18.

Upravo ovi Bašagićevi stavovi, koje iznosi u vezi sa pjesnikom Adnijem, ali ih ponavlja i kasnije, kada govori o nekim drugim bošnjačkim pjesnicima, ukazuju na njegov kritički sud o savremenim historičarima književnosti. Njegove najveće zamjerke upućene su na zanemarivanje stvaralaštva bošnjačkih autora u okvirima osmanske književnosti u kojoj su, sticajem historijskih okolnosti, participirali i Bošnjaci kao jedan od naroda koji je živio i stvarao u sklopu Osmanskog carstva. S druge strane, to stvaralaštvo je stvarano u Bosni i od strane Bošnjaka, pa kao takvo predstavlja bošnjačku kulturnu baštinu pisanu na orijentalnim jezicima, a najčešće na osmanskome turskom.

Upoređivanje kasnijih istraživanja sa Bašagićevim navodima vezanim za Adnijino književno stvaralaštvo pokazuje da saznanja do kojih je Bašagić došao do sada nisu skoro nikako proširena. Sve ocjene o stihovima ovog pjesnika donesene su, uglavnom, na osnovu mišljenja koja su o njima iznesena u tezkirama i kod Hammera. Stoga je Bašagić smatrao da bi bilo suviše opširno da te ocjene navodi u cijelosti, pa je iz njih izdvajao pojedine izvode, a zatim ih potkrepljivao prepjevom onih stihova koji su potvrđivali citirane ocjene.

Kasnija istraživanja su donijela samo neka nova saznanja iz Adnijine biografije, kao i otkrila da se u istanbulskim bibliotekama čuvaju tri rukopisa *Divana* ovog autora.¹⁸¹ Međutim, nakon stihova koje je Bašagić navodio iz korištene literature, do danas nije bilo novih prijevoda niti ocjena ostalih stihova ovog autora..

Kada je riječ o druga dva autora iz ovog kruga, Bašagić je svjestan neizvjesnosti njihovog porijekla i sam kaže kako ih bilježi uz Adniju, jer je “svu trojicu kao ratni plijen doveo Mehmed aga iz njihova zavičaja, a nigdje im se porijeklo ne ističe.”¹⁸²

Sigurno je da ni Bašagić, koristeći se dostupnom literaturom, nije uvijek bio u mogućnosti da provjerava podatke koje je tamo nalazio. Tako je među djelima Abdulkerima naveo i “hašiju na Mutale’u”. Međutim, istraživanja o rukopisu, autoru, tematici i sadržaju tog djela, vršena na osnovu provjere navedenih izvora i literature, kao i onih koji Bašagiću nisu bili dostupni, a zatim i putem katalogâ zbirki orijentalnih rukopisa kod nas i u inostranstvu, nisu rezultirala nikakvim novim podacima o spomenutom djelu.¹⁸³

I na kraju, rezimirajući stavove o “tri mlada sužnja”, Bašagić ponovo ističe kako su oni bili “prvi naši pioniri na polju istočne prosvjete” te kako je “providnost jednoga odredila za prvog državnika i vojskovođu, drugog za najvišeg sudiju i muftiju, a trećeg za velikog šejha i učenjaka tada najmoćnije i najkulturnije države na svijetu.”¹⁸⁴

Bašagićeve ocjene o pojedinim ličnostima koje obrađuje, kao što je ovdje slučaj, a takvih ima i kasnije na više mjesta, često su date sa željom da se apostrofira uloga i značaj

¹⁸¹ Šabanović, *Književnost...*, str. 43.

¹⁸² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 19.

¹⁸³ O tome vidjeti više u: Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVIII, Sarajevo 1996., str. 33. (dalje: Ljubović, *Logička djela...*)

¹⁸⁴ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 21.

koji su Bošnjaci imali u Osmanskom carstvu. Na taj način Bašagić nastoji da njemu savremenom čitaocu ukaže na potrebu izučavanja prošlosti Bošnjaka – kako historijskih, tako i kulturnohistorijskih prilika – da bi se mogao steći bolji uvid u tu prošlost.

Bašagićeva prosvjetiteljska crta, koja se često susreće u njegovim tekstovima, i ovdje je došla do izražaja u ocjeni stihova pjesnika Adnije. Citati iz nekoliko starijih osmanskih tezkira u kojima se autori pohvalno izražavaju o poeziji ovog pjesnika doneseni su sa ciljem da pokažu kako je navedeni pjesnik bio cijenjen među svojim savremenicima. Zato Bašagić, citirajući stihove ovog autora, ističe kako su oni nastali u vrijeme kad se kod nas tek počelo razvijati stvaralaštvo na osmanskome jeziku, ali već pokazuju dotjeranost u formi i izrazu, kao karakteristiku izgrađenog pjesničkog stila.

Među bošnjačkim pjesnicima iz prvog perioda spomenut je i Servi (Sarwī) i o njemu su doneseni samo kratki biografski podaci i tri distiha koje, kako sam Bašagić kaže, u nedostatku originala prenosi prema Hammerovom prijevodu.¹⁸⁵ Bašagićeve podatke prenosili su i M. Handžić i S. Balić, a istog pjesnika obrađuje i H. Šabanović. Iako ispravlja Bašagićeve i Hammerove podatke, ni on nije, kako sam navodi, koristio tezkiru na koju se poziva, pa ni njegovi podaci nisu utemeljeni na provjerenim činjenicama.¹⁸⁶ To je uradio tek nekoliko godina kasnije A. Popovic, koristeći se tekstom iz spomenutog rukopisa iz Beča, rukopisima ovog djela u zbirkama u Parizu, Istanbulu i Kairu, kao i ostalom relevantnom literaturom. Na osnovu ovih podataka, Popovic je utvrdio da se ne radi o bošnjačkom pjesniku pod navedenim imenom Servi, kako kaže Bašagić, niti Serveri, kako pretpostavlja Šabanović, nego o pjesniku iz Burdura u Maloj Aziji.¹⁸⁷ Očito je Hammer pogrešno pročitao navedeni naziv mjesta, a Bašagić od njega preuzeo taj podatak, koji se zatim prenosio i u ostalim pregledima ove književnosti u kojima je ovaj autor naveden kao Bošnjak.

¹⁸⁵ *Isto*. Već smo ranije vidjeli da je ovaj pjesnik spomenut na samom kraju disertacije među autorima koje tek treba obraditi, samo po imenu i sa godinom smrti, na osnovu rukopisa iz Bečke biblioteke (Mxt 32). Prema Bašagiću, kao i prema Hammeru na kojeg se poziva, autor ovog rukopisa pod naslovom *Taḡkīra-i šu‘arā’-i mawlawiyya* je Ġālib-dede. Isti naslov i isti ovaj autor navedeni su i u katalogu rukopisa ove biblioteke. Vidjeti: Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, II, str. 412-413. Međutim, autor navedene tezkire je Asrār-dede, čiji je šejh bio upravo Ġālib-dede, pa Šabanović smatra da je otuda greška u autorstvu nastala prvo kod Hammera, a zatim i kod Flügela i Bašagića. Prema abecednom pregledu autora koje sadrži tezkira Esrar-dede, a koji je donesen u djelu: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, str. 349, u navedenoj tezkiri se nalazi samo ime Sürûrî (Derviş), a ne Servi.

¹⁸⁶ Šabanović u *Književnosti...* navodi kako “M. Surejja spominje jednog pjesnika pod književnim imenom Serveri Dede... Možda je tu riječ o Bošnjaku Serviju?” (str. 85).

¹⁸⁷ Alexandre Popovic, “Le poète Servi Bosnavi a-t-il existé?” *Turcica* IX/2-X, Paris – Strasbourg 1978., p. 30-38. U radu je navedena i sva relevantna literatura.

U trećoj knjizi *Izabranih djela* Safvet-bega Bašagića, u kojoj su objavljena djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, A. Ljubović, priređivač djela *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, u kojem se također spominje pjesnik Servi-dede, ukazao je na navedeni rad A. Popovica,¹⁸⁸ dok Dž. Čehajić, priređivač djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, taj rad ne spominje, nego se poziva samo na podatke S. Balića i H. Šabanovića.¹⁸⁹

U grupu najstarijih poznatih autora spada i Ali-beg Hercegović, sa pjesničkim pseudonimom Širi (Šīrī), o kome Bašagić također piše na osnovu oskudnih biografskih podataka i nekoliko stihova u tezkirama. Uz originalni tekst i svoj prepjev nekoliko stihova ovog autora, Bašagić o njemu zaključuje slijedeće: “Ti stihovi uza svu svoju jednostavnost dovoljno su svjedočanstvo, da Širiji damo odlično mjesto među pjesnicima prve polovice X. vijeka po Hidžr.”¹⁹⁰

Upoređivanjem ovih podataka sa onima koje nalazimo u kasnijim radovima u kojima se piše o ovom pjesniku, može se primijetiti da su u skoro svim primjerima citirani samo oni stihovi koje je naveo Bašagić, dok za neke druge podatke, kojih kod Bašagića nema, nisu navedeni sigurni izvori.¹⁹¹

Na osnovu ovdje navedenog, moramo primijetiti da je stvaralaštvo ovog pjesnika do sada ostalo predstavljeno isključivo prema Bašagićevim podacima preuzetim iz tezkira, kao i prema njegovom prepjevu citiranih stihova, dok se ostali podaci ne mogu prihvatiti kao sasvim pouzdani.

Posljednji pjesnik iz prvog perioda prema Bašagićevoj klasifikaciji je pjesnik Mustaj-paša Sun’i (Sun’ī). Iako nije “krv naše krvi”, kako to kaže Bašagić, on ga je uvrstio u

¹⁸⁸ Bašagić, *Znameniti...*, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. III, Sarajevo 1986., str. 421, bilj. 133.

¹⁸⁹ Bašagić, *Bošnjaci...*, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. III, Sarajevo 1986., str. 39, bilj. 17.

¹⁹⁰ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 23.

¹⁹¹ Šabanović, naprimjer, navodi neke podatke iz njegovog života “iz dokumenata Dubrovačkog arhiva”, bez ikakvih drugih oznaka (Šabanović, *Književnost...*, str. 60), dok S. Balić donosi samo prijevod četiri stiha “iz njegove gazelske poezije”, za koji kaže samo da “potječe od Bašagića”. Ustvari, riječ je o dva odvojena distiha koje je Bašagić prenio i preveo iz dvije različite tezkire (prva dva distiha su prema Ašik Čelebiju, a druga dva prema Latifiju (Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 22 i 23). Isto tako, Balić u *Kulturi Bošnjaka* (str. 86), donosi prijevod jednog gazela ovog pjesnika, bez navođenja izvora. Iste stihove u sličnom prijevodu daje F. Nametak u *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo 1989., str. 50 (dalje: F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*), navodeći kao izvor spomenuto Balićevo djelo, a kao prevodioca, pogrešno, Bašagića, jer kod njega nema ovih stihova. Balić Širiji pripisuje autorstvo djela *Tārīh-i feth-i Mısır*, ali ni za ovaj podatak ne donosi nikakav izvor (*Kultura Bošnjaka*, str. 86).

pjesnike iz najranijeg perioda “jer je prvi i zadnji put vidio sunce na našoj grudi.”¹⁹² Neke kasnije ispravke Bašagićevih podataka o Mustaj-paši odnose se isključivo na biografske, odnosno historijske podatke, dok je poezija ovog pjesnika i dalje predstavljena samo na osnovu dva distiha koje je Bašagić prenio iz rukopisa Latifijeve tezkire i uz njih donio svoj prepjev. Osim ovih podataka koje je o Mustafa-paši Sun’iji kao pjesniku dao Bašagić, nijedan kasniji istraživač nije donio ništa novo.

Na osnovu iznesenih podataka može se vidjeti da je Bašagić u ovom, prvom periodu, kojim je obuhvatio pola stoljeća vladavine Osmanlija u ovim krajevima, obradio šest ličnosti. Od prve trojice, Adnije, Abdulkerima i Ajasa, koje naziva “prvim lastavicama”, donio je nekoliko primjera Adnijinih stihova kojima je potkrijepio pohvale što su ih o njegovoj poeziji iznijeli ovdje citirani autori tezkira i Hammer. Bašagić se u svemu složio sa datim ocjenama i sudovima, uz napomenu da je nakon ovakvih sudova svaka dalja ocjena ove poezije suvišna.

O pogrešnom uvrštavanju pjesnika Servije u autore iz Bosne već smo govorili. Tu se Bašagić poveo za Hammerom, a i citirane stihove je donio, kako i sam kaže, “po Hammerovom prijevodu”, jer nije imao na uvidu original. Ni podaci o stvaralaštvu pjesnika Širije i Sun’ije, kao posljednjih autora iz ovog perioda, nakon Bašagića nisu dopunjavani.

Ako pokušamo rezimirati podatke o autorima iz “prvog perioda”, vidjet ćemo da Bašagiću pripada zasluga što je njihovo stvaralaštvo po prvi put predstavljeno bosanskohercegovačkoj naučnoj i široj javnosti. Međutim, to nikako ne znači da su njegovim djelom obuhvaćeni svi bošnjački autori tog vremena. Danas se zna za dva autora iz tog perioda, koje Bašagić nije uvrstio u svoj pregled.

Prvi je Derviš Jakub-paša Bošnjak, koji je bio vezir na dvoru sultana Bajezida II (vl. 1481.-1512.), beglerbeg Bosne i komandant osmanske vojske u bici na Krbavskom polju 1493. godine. Napisao je jednu epsku pjesmu o pobjedi osmanske vojske u toj bici. Ovog autora je Hammer uvrstio u djelo *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, ali u njemu nije bilo istaknuto njegovo bošnjačko porijeklo, tako da Bašagić u to vrijeme nije znao da je on Bošnjak i nije ga uvrstio u djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Više podataka iz biografije Jakub-paše Bošnjaka, poznatog i pod imenom Hadum Jakub-paša, donio je H. Šabanović u knjizi *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* na osnovu njemu dostupnih izvora i literature.¹⁹³ Uz prijevode Jakub-pašine pjesme koje navodi

¹⁹² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 23. Po Bašagiću se rodio u Veseloj Straži, a umro u Sarajevu, dok Šabanović navodi kako je rođen “vjerovatno u Sarajevu, a nikako u Veseloj Straži” (Šabanović, *Književnost...*, str. 56). U daljem tekstu Bašagić opisuje njegovo djelovanje u Bosni, zadužbine koje je u njoj ostavio, te podatak da je bio i sahranjen pored džamije, poznate kao Skenderija, koju je podigao u Sarajevu. Danas nema ni džamije ni “dva visoka bašluka” na njegovom grobu koje spominje Bašagić.

¹⁹³ Šabanović, *Književnost...*, str. 49-55.

Šabanović, potrebno je spomenuti i najnoviji prijevod na bosanski jezik Adnana Kadrića, pod naslovom “Kasida fahrija”¹⁹⁴

Drugi autor, Muhamed-beg Čengić, koji je umro 957/1550., uvršten je u kasnije preglede književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima na osnovu jednog hronograma koji je Muhamed Enverija Kadić prepisao u svoju *Hroniku*, prema kojoj ga je već Mehmed Handžić spomenuo u djelu *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*.¹⁹⁵ Kako je ovo jedini spomen tog autora i jedina njegova pjesma, Bašagiću je on ostao nepoznat.

Drugi period

Prema periodizaciji koju je napravio u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, Safvet-beg Bašagić je početak drugog perioda vezao za djelovanje Gazi Husrev-bega kao bosanskog namjesnika. Iznoseći kako se Bosna u vremenu Gazi Husrev-bega ubrzano razvijala na svim poljima – od širenja njenih granica, preko izgradnje brojnih vjerskih, obrazovnih, kulturnih i drugih ustanova i spomenika, pa do procvata prosvjete i kulture – Bašagić ukazuje kako je sve to ostavilo izuzetnog traga na dalji napredak Bosne u svim segmentima njenog razvoja. On ističe kako se, pored brojnih Bošnjaka na visokim položajima u Osmanskom carstvu, u to vrijeme pojavljuje i nekoliko “vrsnih” pjesnika i proznih autora, koji su svojim radovima, kako kaže Bašagić, “podigli trajne spomenike na polju istočne literature.”¹⁹⁶

Ovaj period, po Bašagiću, karakterizira nekoliko istaknutih bošnjačkih stvaralaca na orijentalnim jezicima. To su, s jedne strane, pjesnici koji stvaraju najčešće na turskom jeziku, iako se susreće i nekoliko autora poezije na perzijskom jeziku. S druge strane, u ovom periodu se javlja i nekoliko najistaknutijih proznih autora koji su pisali na arapskom jeziku, a čije stvaralaštvo ulazi u najširi pojam pisane riječi na ovom jeziku, jer obuhvata brojne naučne discipline.

Među pjesnicima ovog perioda on posebno izdvaja mostarskog pjesnika Hasana Zijaiju (Hašan Diyāʿī), kao pjesnika čiji se stihovi često mogu naći u rukopisnim zbirka – međžmuama, a Bašagić ovdje citira nekoliko njegovih stihova koji su se njemu posebno svidjeli, donoseći uz izvorni turski tekst i svoj prepjev ovih stihova, kao i hronogram sa Sinan-begove džamije u Čajniču, također sa prepjevom i oznakom godine 972/1564. Od ostalih

¹⁹⁴ Vidjeti: Adnan Kadrić, “Dvije poeme na osmanskom jeziku o opisu Jakub-pašine odbrane Sarajeva i pobjede na Krbavskom polju 1493. godine“, *Analni Gazi Husrev-begove biblioteke XXVII-XXVIII*, Sarajevo 2008., str. 209-231 (prijevod ove pjesme na str. 227-229).

¹⁹⁵ Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1933., str. 113 (dalje: Handžić, *Književni rad...*).

¹⁹⁶ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 25.

podataka o ovom autoru, Bašagić iznosi samo da je umro 972/1564. i da je ostavio divan pjesama, o čemu je podatke našao u djelu *Kašf az-zunūn*.¹⁹⁷

Ako uporedimo podatke do kojih su došli kasniji istraživači Zijajinog djela, može se primijetiti da su se u početku samo prenosili oni podaci koje je Bašagić iznio o tom autoru.¹⁹⁸ Na greške koje su se kod Bašagića pojavile u vezi sa datumom smrti ovog pjesnika ukazao je tek H. Šabanović, navodeći kako je Zijajia umro 992/1584., a ne 972/1564., kako stoji kod Bašagića, ali ostavljajući mogućnost da se kod Bašagića radi o slučajnoj omašci.¹⁹⁹ I sam Bašagić je već u radu *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* naveo kako je Zijajia 986/1578. prepisao jedan rukopis *Sunbulistana*, na čijem kraju ima hronogram za koji se navodi da ga je nepoznatom pjesniku u snu izrekao Zijajia, a koji također daje godinu 992/1584. kao godinu Zijajijine smrti.²⁰⁰ Zanimljiv je podatak koji nalazimo u jednoj rukopisnoj međzmi koja je nastala u Mostaru, a u kojoj je kao godina Zijajijine smrti navedena 993/1585. Dalja istraživanja o životu i radu ovog pjesnika dovela su do novih saznanja o njegovom stvaralaštvu, a u radovima pojedinih bosanskohercegovačkih orijentalista naučnoj javnosti je predstavljeno više pjesama ovog autora.²⁰¹ U rukopisnom odjelu biblioteke Selimiyye u Edreni pronađen je jedan prijepis Zijajinog *Divana*, tako da se sada pruža mogućnost da se detaljnije osvijetli cjelokupno pjesničko stvaralaštvo Hasana Zijajije.²⁰² Na osnovu sadržaja ovog rukopisa Zijajinog *Divana*, u kojem se nalazi i hronogram gradnje Starog mosta u Mostaru, potvrđeno

¹⁹⁷ Hāġġi Ḥalīfa, *Kašf az-zunūn* I, str. 798. U citiranom djelu je kao godina smrti ovog autora navedena 992. (hidžretska) godina, dok je 972. stavljena u zagradu.

¹⁹⁸ M. Handžić u djelima *al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna*, str. 59 (dalje: Handžić, *al-Ġawhar al-asnā...*) i *Književni rad...*, str. 53, samo preuzima podatke koje je u *Bošnjacima...* donio Bašagić.

¹⁹⁹ Šabanović, *Književnost...*, str. 74.

²⁰⁰ Bašagić, *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* (dalje: Bašagić, *Popis...*), br. 267. Zanimljiv je podatak koji nalazimo u jednoj rukopisnoj međzmi koja je nastala u Mostaru, a u kojoj je kao godina Zijajijine smrti navedena 993/1585. Vidjeti: Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 31, bilj. 11. Rukopis ove međzme je jedan od malobrojnih sačuvanih rukopisa iz Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta nakon njegovog stradanja 17. maja 1992. godine tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i danas se u zbirci rukopisa Orijentalnog instituta vodi kao R 22 (raniji broj 4288).

²⁰¹ Vidjeti radove: Džemal Čehajić, “Diyā’ī Ḥasan Čalabī al-Mostārī”, *POF* XXII-XXIII/1972-73, Sarajevo 1976., str. 329-344; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. II, Sarajevo 1998., str. 66-69; Fehim Nametak, “Kronostihovi mostarskog pjesnika Hasana Zijajije”, *Trava od srca, Hrvatske Indije II*, Zagreb 2000., str. 191-205; Sabaheta Gačanin, “Iz divana Hasana Zijajije Mostarca: stihovi na perzijskom”, *POF* 55/2005., Sarajevo 2006., str. 189-216

²⁰² Dr. Müberra Gürgendereli iz Ankare je na osnovu ovog rukopisa *Divana* Hasana Zijajije (br. T. 8II-2127) uradila doktorsku disertaciju u kojoj je donijela i transliteraciju cjelokupnog teksta *Divana* na savremenu tursku latinicu. Vidjeti: Müberra Gürgendereli, *Hasan Ziyā’ī: Hayatı – eserleri – sanatı ve divanı*, Ankara, 2002.

je da je Zijaija autor navedenog hronograma koji se ranije pripisivao nepoznatom pjesniku ili Derviš-paši Bajezidagiću.²⁰³

Drugi pjesnik iz ovog perioda, čijem je životu i djelu Bašagić u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* posvetio opširan prikaz, je Derviš-paša Bajezidagić. Kako je dosta biografskih podataka o sebi i sam Bajezidagić iznio u predgovoru svome djelu *Muradnama*,²⁰⁴ a o njemu je pisao i Pečevija u *Historiji* i Fevzija Mostarac u *Bulbulistanu*, Bašagiću se pružila mogućnost da o ovom autoru donese opširne biografske podatke, te brojne stihove. Uz prepjev Derviš-pašinih stihova, Bašagić iznosi i svoje impresije o nekim stihovima ovog autora. Tako za gazel, koji je Derviš-paša ispjevao noć uoči smrti, Bašagić kaže: “Ja pred tjem stihovima stojim i pitam se, je li i jedan turski pjesnik iz XVI. vijeka s obzirom na jezik, misli i polet rekao nešto ljepše i ozbiljnije od toga gazela.”²⁰⁵

Bašagić ističe kako je svoju ocjenu o poeziji ovog pjesnika dao samo na osnovu stihova koje je našao kod nekih ranijih autora tezkira, u Fevzijinom *Bulbulistanu*, te stihova koje je sam pronašao u nekim rukopisnim medžmuama. Dvije rubaije ovog pjesnika, ispjevane na perzijskom jeziku, koje je Bašagić našao ispisane na kraju Derviš-pašine vakufname, ponukale su ga da ih ovdje citira “kao dragocjene umotvorine” kojima “osim izraza udivljenja nemamo šta pokloniti.”

Posebnu vrijednost stihova Derviš-paše Bajezidagića Bašagić vidi u jasnoći izraza koje u njima nalazi. On navodi kako ovaj pjesnik u stihovima ne koristi neobične riječi i izraze, kako mu stihovi nisu pretrpani brojnim perzijskim i arapskim frazama ni teško razumljivi, kakva je bila tendencija u poeziji njegovog vremena. Bašagić, zatim, iznosi svoja zapažanja kako Bajezidagićeva poezija nije namijenjena samo odabranim čitaocima nego širokim masama, ali kako je njegov jezik, jednostavan, a uz to “klasičan i jedar i – što je rijetko kod turskih pjesnika prije preporoda, upravo moderan.”²⁰⁶

²⁰³ Ovaj hronogram se dugo vremena pripisivao nepoznatom pjesniku, a zatim Derviš-paši Bajezidagiću, iako je već H. Šabanović (*Književnost...*, str. 76) ukazao na podatak da je Zijaija autor ovog natpisa. Vidjeti, npr.: O. Mušić, “Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka”, *POF* XIV-XV/1964-65, Sarajevo 1969., str. 95; L. Hadžiosmanović i E. Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995., str. 64; E. Memija i L. Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1997., str. 58.

²⁰⁴ Danas smo u prilici da cjelokupni tekst *Muradname*, koja ima preko 1420 distiha, bilo Derviš-pašinih autorskih, bilo prevedenih stihova djela *Saḥānāma-i Binā'ī*, čitamo u prijevodu na bosanski jezik, uz kritičko izdanje izvornog teksta (arapskim grafemama) prema dostupnim rukopisima i njegovu transkripciju na tursku latinicu. Vidjeti: Adnan Kadrić, *Objekt Ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXVIII, Sarajevo 2008.

²⁰⁵ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 44.

²⁰⁶ *Isto*, str. 49.

Sve ove ocjene pokazuju Bašagićev stav o vrijednosti poezije kao forme književnog izražavanja. On smatra kako je zadatak pjesnika da stvara stihove koji će i jezikom i sadržajem biti pristupačni čitaocu, a takvi su, po njegovom mišljenju, stihovi koje u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* donosi u originalu i svom prepjevu.²⁰⁷ U zaključnoj ocjeni o ovom pjesniku Bašagić kaže: “Lahak jezik, savršena forma, birane misli – glavno su obilježje njegove poezije, a tima svojstvima živa mašta i visok polet daju ono, što nas osvaja, kad čitamo Derviš pašine pjesničke umotvorine, da kao Riza, završujući njegovu biografiju uskliknemo:

*I ako mu je ime Derviš (siromah), bio je na polju znanosti vladar.
Njegovo pero dalo je svijetu dosta svjetla, bio je mjesec na nebu umjetnosti.”*²⁰⁸

Svi kasniji istraživači u pregledima književnosti ili radovima vezanim za ovog pjesnika i njegovu poeziju uglavnom su se koristili podacima koje je o Derviš-paši dao Bašagić, jer je on iznio do sada najiscrpnije podatke o ovom autoru i njegovom djelu. Podatke o Derviš-pašinom stvaralaštvu obogatio je Omer Mušić, otkrivši da je on autor i jedne pjesme u pohvalu gradu Sarajevu, koja se do tada smatrala djelom anonimnog autora.²⁰⁹ Pored toga, Fehim Nametak, uz podatke o nekoliko objekata koje je Derviš-paša zavještao svome rodnom gradu Mostaru, te o vrijednim rukopisima koje je ostavio za biblioteku uz svoju džamiju, navodi kako je u Kadićevom *Zborniku* zapisana elegija koju je ovaj pjesnik spjevao povodom smrti majke.²¹⁰

²⁰⁷ Bašagić donosi slijedeće stihove ovog autora: gazel o osvojenju Egre (7 stihova, uz prepjev prva 3 stiha); gazel o Mostaru (8 stihova, sa prepjevom); gazel o sudbini (9 stihova, uz prepjev 8 stihova – bez predzadnjeg); naziru na Hafizov gazel (5 stihova, sa prepjevom); dvije rubaije na perzijskom jeziku, sa prepjevom, te više pojedinačnih stihova iz tezkira, od kojih su neki prepjevani, a neki nisu.

²⁰⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 50. Iz citata je ispušten originalni tekst navedenog distiha, a ostavljen je samo Bašagićev prijevod.

²⁰⁹ O. Mušić, “Jedna turska pjesma o Sarajevu iz XVII vijeka”, *POF* III-IV/1952-53, Sarajevo 1953., str. 575-587.

²¹⁰ F. Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 41. Međutim, Nametak nije zapazio da je navedenu elegiju (mersiju) prema Kadićevom ispisu prepisao i djelimično preveo Mehmed Mujezinović u knjizi *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine* (knj. III, str. 212), ali da je pogrešno naveo da se radi o hronogramu smrti Derviš-pašinog oca. Isti tekst, na osnovu Kadićevog rukopisa, i novi, cjeloviti prijevod svih devet stihova objavio je Adnan Kadrić u radu “Derviš-paša Bajezidagić i njegovo djelo Zübdetü’l-eş’âr”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XXV-XXVI, str. 87-109 (pjesma i prijevod na str. 99-100). Kadrić je u jednoj bilješci naveo kako je “elegiju majci djelomično prevodio rahmetli Mehmed Mujezinović” (str. 99, bilj. 21), ali nije spomenuo da je Mujezinović smatrao kako je hronogram posvećen smrti Derviš-pašinog oca. Isti prijevod A. Kadrić je donio i u knjizi *Objekt Ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, str. 46-47.

Kako je ponekad teško doći do određenih podataka o stvaralaštvu pojedinih autora pokazuje i slučaj sa Derviš-pašinim djelom *Zübdetü'l-eş'âr* koje se čuva u Istanbulu, a koje je dugo vremena bilo pripisivano drugom autoru.²¹¹ Istraživanja Zehre Toska pokazala su da je autor ovog djela Derviš-paša Bajezidagić, a na te podatke ukazao je Adnan Kadrić u radu "Derviš-paša Bajezidagić i njegovo djelo *Zübdetü'l-eş'âr*". Uz predstavljanje rukopisa ovog djela iz zbirke Muzeja Topkapi Saraja u Istanbulu, u radu su doneseni pojedini podaci iz biografije Derviš-paše Bajezidagića iskazani kroz primjere njegove autobiografske poezije.²¹²

Bašagićevi prepjevi Derviš-pašine poezije preneseni su u skoro svim dosadašnjim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, kao i u antologijama ove poezije.²¹³ Samo je O. Mušić dao svoj prozni prijevod Derviš-pašine pjesme posvećene Mostaru,²¹⁴ a tek u posljednje vrijeme Esad Duraković je ovu pjesmu, koju on naziva odom, čitateljima ponudio u vlastitom prepjevu.²¹⁵

Ovi primjeri pokazuju da se, nakon Bašagića, sve do nedavno, do spomenutog Durakovićevog prepjeva i, posebno, do navedenih prijevoda Adnana Kadrića, rijetko koji prevodilac kod nas odlučivao da ponovo prevodi Derviš-pašinu poeziju, a i podaci o biografiji ovog autora, od kojih je većina preuzeta iz samih Derviš-pašinih djela, te djela *Bulbulistan* Fevzije Mostarca, također dugo nisu bili bitnije prošireni u odnosu na saznanja do kojih je došao Bašagić. Jedino se u Kadićevoj *Hronici*, pored spomenute elegije o smrti majke, javljaju i neke Derviš-pašine manje poznate pjesme, ali one još uvijek nisu prevedene, pa prema tome ni ocijenjene od strane istraživača i prevodilaca ove poezije. Sve ovo je još jedan od dokaza sa koliko je istraživačkog žara Bašagić pristupio obradi djela ovog autora.

Ovdje ćemo pokušati da ukažemo na karakteristične elemente koji se mogu vidjeti u tri prijevoda, odnosno prepjeva Derviš-pašine pjesme o Mostaru. Na početku treba reći da je original gazela ispjevan u devet distiha, u strogo propisanoj formi rime *aa, ba, ca, da ...*, a da se svaki distih završava riječju *Müstârin*, tj. riječju *Mostar* u genitivu. Napomenut ćemo

²¹¹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Istanbul 1961., str. 275.

²¹² A. Kadrić, "Derviš-paša Bajezidagić i njegovo djelo *Zübdetü'l-eş'âr*", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XXV-XXVI, str. 87-109.

²¹³ Vidjeti, npr., Bašagićeve prepjeve više Derviš-pašinih pjesama u: F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja ...*, str. 62, 64, 65, 66; Isti, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 37, 39, 40; L. Hadžiosmanović i E. Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, str. 51-61; E. Memija i L. Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, str. 47-55; A. Isaković, *Biserje: Antologija bošnjačke književnosti* ("Ljiljan", Sarajevo 2002.), str. 207-209.

²¹⁴ Vidjeti prijevod pjesme u radu: O. Mušić, "Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka" *POF* XIV-XV/1964-65, Sarajevo 1969., str. 73-100, posebno str. 75-76.

²¹⁵ E. Duraković, "Mostarska nazira kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji", *Hercegovina* br. 9, Mostar 1997., str. 187-192.

da je jedna od osnovnih karakteristika ove pjesničke vrste da svaki distih predstavlja zasebnu cjelinu. To je veoma važno u slučajevima kada se pri prepisivanju preskoči neki stih, jer se na taj način ne gubi osnovna poruka pjesnika. Upravo takav primjer imamo u prijevodu koji je za svoj prepjev koristio Bašagić, a u kojem je ispušten šesti stih iz ovog gazela.

Kod Bašagića je svaki distih, što je u njegovim prepjevima postalo gotovo pravilo, prepjevan u formi strofe od četiri stiha u kojima se rimuju drugi i četvrti stih. Riječ *Mostar* je u prepjevu spomenuta samo u tri stiha. Ovaj Bašagićev prepjev je postao već antologijski i tako na najbolji način približio poeziju ovog pjesnika širokoj čitalačkoj publici.

Prijevod Omera Mušića je ispisan u obliku zasebnih devet stihova, ali u njima nema ritma ni rime. Stihovi se doimaju kao prozni zapisi. Iako je ovaj prijevod filološki tačniji, čak se i riječ *Mostar* nalazi u svakom stihu, kao što je u originalu, pri njegovom čitanju se ne može osjetiti čar poezije. Međutim, ovaj Mušićev rad je prvenstveno namijenjen istraživačima, a posebnu vrijednost na tom polju daje je kritičko izdanje teksta navedenog gazela.

U novom prepjevu ove pjesme, koji je sačinio Esad Duraković, težište je na poređenju slika u dvjema pjesmama sa istom tematikom, formom i rimom, pri čemu je Bajezidagićeva pjesma poslužila kao uzor jednom drugom mostarskom pjesniku, Derviš-paši Žagriću, da joj napiše *naziru* – paralelu. Zato se prevodilac, kako sam navodi, služio premetanjem reda riječi “težeći za afektivnosti karakterističnoj za ode.” Između Bašagićevog i Durakovićevog prepjeva ne treba praviti paralele, jer su oni nastali sa različitim ciljem. Dok se Durakovićev prepjev Bajezidagićeve pjesme mora posmatrati paralelno sa prepjevom Žagrićeve *nazire*, jer je povod za taj prepjev upravo odnos između te dvije pjesme, dotle se Bašagić, usudujemo se reći, nije ni potrudio da pažljivije pročita stihove *nazire* Derviš-paše Žagrića koje, kako se može vidjeti na osnovu Durakovićevog prepjeva, potpuno neopravdano potcjenjuje.

Pažnju Safvet-bega Bašagića posebno je zaokupljalo stvaralaštvo još jednog autora iz ovog perioda. To je Muhamed Nerkesi (Muhammad Narkasī) iz Sarajeva, za koga on u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* kaže da pripada krugu pjesnika koji su slijedili moderni izraz u poeziji i prozi svog vremena i u tome “tako daleko dotjerali, da ih mi, koji smo naučeni na jedri klasični štil i jasne pjesničke slike, ne možemo razumjeti, što ne ćemo pedantno razglobiti rečenicu po rečenicu.”²¹⁶ Ovakav Nerkesijin izraz Bašagić opravdava time kako je on, upravo kao moderan pisac i pjesnik, svojim majstorskim stilom zauzimao jedno od vodećih mjesta među osmanskim piscima i pjesnicima svoga vremena.

Iako je poznat kao stilista “*kath’ exochen*”, kako kaže Bašagić za njegova prozna djela, među njima se posebno ističe *Hamsa-i Narkasī* (Nerkesijini peterci) – pet zasebnih knjiga u kojima se prepliću proza i poezija. Citirajući jedan odlomak iz ovog djela, Bašagić daje i prijevod tog teksta, pa zaključuje kako se čitalac mora diviti kompoziciji odabranih fraza i poređenja, ali, istovremeno, osjetiti da takav “blješteći” stil nije prirodan. Međutim, dodaje

²¹⁶ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 59.

Bašagić, takav je bio ukus njegovih savremenika i Nerkesija je svoj jezik i stil podredio takvom ukusu, a to je često dovodilo do nejasnog i nerazumljivog teksta.

Za razliku od proze, Nerkesijine pjesme se odlikuju jasnijim i jednostavnijim mislima, a posebno su mu raspjevane lirske, naročito ljubavne pjesme.

Kod predstavljanja biografije i djela ovog autora, kasniji istraživači su se oslanjali uglavnom na Bašagićeve podatke, iako se ne zna odakle je on naveo pogrešnu godinu rođenja ovog pjesnika. Taj podatak se prenosio bez provjeravanja sve do pojave Šabanovićeve *Književnosti...* u kojoj je dato više biografskih podataka o ovom autoru. Šabanović se pozivao na neke historijske izvore i, posebno, kasnija istraživanja savremenog turskog historičara osmanske književnosti Ö. F. Aküna²¹⁷ posvećena životu i radu Muhameda Nerkesije. Ipak, kad je riječ o ocjeni stvaralaštva ovog autora, Šabanović o tome kaže: "Podrobniju ocjenu Nergisijinih pjesama i stila prepuštam Bašagiću, koji je u svojim Bošnjacima i Hercegovcima rekao u tom pogledu što je potrebno."²¹⁸

Treba reći da su se kasniji istraživači u pregledima bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima prilikom navođenja ilustracija Nerkesijinog stvaralaštva, posebno kada je riječ o njegovom specifičnom stilskom izrazu, uglavnom oslanjali na prijevode Nerkesije koje je Bašagić dao još u *Bošnjacima...* O Nerkesijinim stihovima Bašagić daje veoma laskave ocjene, smatrajući da sami stihovi iz njegovih kasida najbolje mogu pomoći "da čitatelji stvore sebi sud o veličini pjesnika Nerkesije."²¹⁹ Uz sve pohvalne epitete poeziji ovog sarajevskog pjesnika, Bašagić smatra najljepšom njegovu pjesmu posvećenu Sarajevu. Iz štampanog izdanja ove pjesme Bašagić citira 11, od ukupno 24 distiha, uz zaključak da je "Derviš-pašina pjesma u slavu Mostara bila uzorom Nerkesiji, ali ju je tako vješto obradio, da ne zaostaje za uzorom."²²⁰

Dvadesetak godina nakon Bašagića, Mehmed Handžić je u radu "Sarajevo u turskoj pjesmi" objavio navedenu pjesmu u cjelini, koristeći štampani tekst, ali i prijepis iz rukopisa u jednoj međzmi iz tadašnje zbirke Manuscripta turcica u Zemaljskom muzeju.²²¹

²¹⁷ Ömer Faruk Akün, u: *Islam Ansiklopedisi*, 9, s. 194-197 (sub Nergisi). Šabanović ga stalno pogrešno citira kao Arkun ili Arkün, iako kaže da je rezultate njegovih istraživanja o životu i djelima Muhameda Nerkesije obilno iskoristio u svom prikazu ovog autora. (Vidjeti u: *Književnost...*, str. 226-240).

²¹⁸ Šabanović, *Književnost...*, str. 240. Istu ocjenu iznio je mnogo ranije Mehmed Handžić u radu "Sarajevo u turskoj pjesmi" (Vidjeti u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, god. XI, br. 7, str. 174).

²¹⁹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 66.

²²⁰ Pjesma je štampana u časopisu *Vatan*, god. XI/1896, br. 25, str. 2, ali obiluje štamparskim greškama, pa zato ovu pjesmu ne donosi cjelovitu. Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 67-68.

²²¹ Rad je objavljen u četiri nastavka u XI godištu *Glasnika Islamske vjerske zajednice* iz 1943. godine (br. 7, str. 161-174; br. 8-9, str. 193-206; br. 10, str. 235-250; br. 11-12, str. 269-281), a tekst i prijevod ove pjesma dati su u br. 7, str. 166-169. Svi rukopisi iz Zemaljskog muzeja su kasnije preneseni u Rukopisnu zbirku Orijentalnog instituta i stradali prilikom paljenja Orijentalnog instituta u maju 1992. godine.

Pjesma se kasnije prenosila kroz brojne radove i preglede bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, posebno u radovima koji su bili posvećeni pjesmama o gradovima, jer je ta vrsta poezije među bošnjačkim pjesnicima bila dosta zastupljena.

Za Nerkesijinu poeziju na turskom i perzijskom jeziku Bašagić kaže kako veliki broj sačuvanih pjesama svjedoči o njihovoj popularnosti i pokazuje da je Nerkesija bio “rođeni pjesnik”, te da njegove pjesme po formi i mislima slijede ukus njegovog vremena i mogu se porediti s najljepšim pjesmama prije preporoda. Da bi i primjerom potkrijepio svoj stav, Bašagić donosi tri distiha u originalu i prepjevu, uvodeći čitaoca u njih uzvikom: “Zar ni jesu krasni slijedeći stihovi!”

*Kad maštanje o tvojoj obrvi
Takne strunu na mladoj mi duši –
Kao gusle moje pusto srce
Od žalosti i jada protuži.*

*Kakve misli, kakve li riječi
Po mome su srcu razasute!
I ako ja neprestano šutim
Ko što knjige zatvorene šute.*

*O Nerkesi, tvoja pjesma šeće
Redom kao čaša od rubina
A društvu ti pribavlja veselje
Njen sadržaj poput rujna vina.*

Ocjenjujući ove stihove, Bašagića-kritičara nadvladava Bašagić-pjesnik koji njihovo značenje predstavlja riječima: “Po mom skromnom mišljenju slagji je svaki taj distihon, neko ukragjeni poljubac s usana obožavane djevojke.”²²² Ovo je samo jedan od primjera u kojima Bašagić kao pjesnik, ponesen poezijom koju prevodi, odnosno prepjevava, izriče hvalospjeve protkane emotivnim pristupom navedenim stihovima. Ovakve ocjene pojedinih stihova ipak više predstavljaju odraz njegove pjesničke prirode i ushićenosti tom poezijom, a ne stavom zasnovanim na stvarnom kritičkom vrednovanju tih stihova.

I dalje, govoreći o Nerkesijinom djelu *Munša'āt* (Uzorci pisama) – zbirci od 32 pisma koja je on pisao prijateljima ili dostojanstvenicima – Bašagić se kritički izražava i kaže da mu je i u ovom pismima “štil nepristupačan kao i u ostalim djelima u prozi”, potkrepljujući svoj stav i mišljenjem Hammera koji smatra da su ta pisma “manje više primjeri kako ne treba pisma pisati, jer su nenatkriljivi uzorci zavijenog, izobličienog i nenaravnog štila; u šarolikom zasadu osmanskih rukovjeta pisama uobraženi narcis.”²²³

Kad je riječ o prijevodima Nerkesijinih prozних djela na bosanski jezik, do sada je jedino Salih Trako preveo njegovo djelo *al-Wasf al-kāmil fī aḥwāl wazīr al-‘ādil* (Savršeni opis biografije pravednog vezira), koje predstavlja biografiju bosanskog vezira Murteza-paše,²²⁴

²²² *Isto*, str. 66.

²²³ *Isto*, bilj. 4.

²²⁴ S. Trako, “Al-Vasfu 'l-kāmil fī aḥwāl wazīri 'l-‘ādil”, *POF* X-XI/1960-61, Sarajevo 1961., str. 179-192.

dok se djelom *Munša 'āt* nije niko posebno bavio, samo su citirani oni dijelovi koje je Bašagić već ranije preveo, a iz *Ĥamsa* je preveden samo jedan odlomak.²²⁵

Razloge za to treba svakako tražiti upravo u Nerkesijinom stilu po kojem Bašagić Nerkesiju upoređuje sa talijanskim pjesnikom Giambattistom Marinom,²²⁶ iako – kako kaže Bašagić – Nerkesija, koji je bio nešto mlađi savremenik ovog pjesnika, “nije imao pojma ni o Marinu ni o marinizmu.” Ovaj pravac, koji je, po Bašagićevom mišljenju, Nerkesija doveo do savršenstva, u osmansku književnost je došao iz perzijske književnosti, gdje je popularan još od 10. stoljeća i odakle se raširio po cijelom islamskom svijetu. U Nerkesiji, kao predstavniku tada modernog kitnjaskog stila u osmanskoj književnosti, ovaj pravac je našao svog najistaknutijeg autora.

Ovaj period karakterizira i nekoliko drugih istaknutih autora koji nisu pisali poeziju, ali čije je prozno stvaralaštvo obilježilo vrijeme do sredine 17. stoljeća.

Prvo mjesto među ovim autorima svakako pripada Ahmedu Sudiji (Aḥmad Sūdī) za kojeg Bašagić kaže da je bez sumnje bio najpopularniji bošnjački pisac u vremenu u kojem je živio, te da se “Bosna može ponositi, da je Turcima dala najdubljeg i najvještijeg komentatora i tumača perzijskih klasika, koji je ne samo učeno pobio duzine predšastnika i savremenika, nego se takogjer tako visoko digao, da mu u toj struci nema premca u turskoj literaturi svih vjekova.”²²⁷

Ovako visoko mjesto Sudiji su obezbijedili komentari glasovitih djela perzijskih klasika – *Gulistān* (Ružičnjak) i *Būstān* (Vrt), koje je napisao Šayḥ Mušliḥuddīn Sa‘dī, kao i komentar Hafizovog *Divana*. Interesantno je da Bašagić nigdje ne navodi primjere iz Sudijinih komentara kojima bi potkrijepio svoje ocjene izrečene o ovom komentatoru, pa ipak oštro zamjera savremenom turskom autoru Muallimu Nadžiju²²⁸ koji se kritički osvrće na Sudijine komentare, navodeći kako Sudija u njima pravi više grešaka nego svi komentatori čija mišljenja pobija. Bašagić odlučno odbija sve prigovore upućene navodnom Sudijinom nepoznavanju perzijskog jezika, pa čak ide dotle da u odbrani ovog Bošnjaka napada i cje-

²²⁵ Muhamed Nerkesija Sarajlija, “Odlomak iz Petoknjižja (Ĥamse)”. Prijevod s turskog: Fehim Nametak, *Glasnik VIS u SFRJ*, god. XLVII, br. 2, Sarajevo 1984., str. 231-235.

²²⁶ Giambattista Marino (1569.-1625.), talijanski pjesnik koji se smatra utemeljiteljem stilskog pravca u baroknoj poeziji punog igre riječi, neobičnih alegorija, drastičnih hiperbola, a sve sa ciljem da se na čitaoca ostavi dubok utisak, da ga začuđi i zadivi. Po njemu je pravac dobio ime *marinizam*.

²²⁷ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 30.

²²⁸ Mu‘allim Nāḡī (1850.-1893.), turski pjesnik, koji je u početku pjesničke karijere pisao modernu poeziju jednostavnog jezika, u kojoj se reflektuju njegova osjećanja. Poezija mu je strukturalno dobra, metar i rima savršeni, ali je sadržaj sasvim jednostavan i nemaštovit. Zanimala ga je klasična divanska književnost i osmanski jezik. Pored nekoliko pjesničkih zbirki i eseja, napisao je jedno djelo o književnim terminima. Vidjeti: *The Encyclopaedia of Islam*, Volume VII, Leiden – New York 1993., str. 255.

lokupni rad Nadžija, nazivajući ga “darovitim piscem pamfleta” koji ne poznaje perzijski jezik dovoljno da bi mogao ocjenjivati Sudijine komentare. Iz njih se najbolje može vidjeti, navodi Bašagić, kako Sudija dobro poznaje svu literaturu koja je do njegovog vremena napisana o perzijskim klasicima. Da bi još jače istaknuo Sudijinu akribičnost u radu na komentarima, Bašagić ističe kako je “sve tu švabskom strpljivosti i pažnjom obragjeno”, što, po njegovom mišljenju, “mora imponirati i učenjaku i laiku.”²²⁹

Stvaralaštvo ovog autora izazivalo naročitu pažnju među istraživačima u oblasti perzijske književnosti, jer je on najpoznatiji kao komentator perzijskih klasika. Iz kasnijih istraživanja, posebno onih koje je o ovom autoru i njegovom komentaru Sa‘dijevog djela *Gulistān* proveo Š. Sikirić, kao i nekih ocjena koje je dao Dž. Čehajić u svom radu posvećenom ovom autoru,²³⁰ može se vidjeti da su Bašagićeve ocjene o radu ovog autora služile kao polazište za kasnija istraživanja, da su neki biografski podaci ispravljani nakon uvida u rukopisna djela ovog autora, ali i da su se pojedini podaci jednostavno prenosili iz rada u rad bez dodatne provjere. Tako, naprimjer., kod Šabanovića stoji da “u jednom prepisu njegovog komentara na *Gulistān* (istakla L. G.), koji je prepisan 1037=1627/28. godine iz autografa, dakle samo nekoliko godina poslije njegove smrti, jasno piše da mu je rođeno ime Ahmed (Vid. Gazi Husrev-begova biblioteka).”²³¹ Međutim, u popisu rukopisa Šabanović navodi rukopise iz Istanbula i Beča, a ne navodi da rukopis ovog djela iz Gazi Husrev-begove biblioteke. Prenoseći navedenu informaciju, Dž. Čehajić kaže da je Šabanović “bio prvi kod nas koji je na osnovu rukopisa *Gulistāna* (istakla L.G.) prepisanog sa autografa 1037/1627/28. godine utvrdio da mu je ime Ahmed”, pozivajući se na podatak prema Šabanoviću da se taj rukopis nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, ali mu ne navodi broj. Kada se ovi podaci uporede sa podacima iz kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, može se vidjeti da ni jedan ni drugi ne odgovaraju stvarnom stanju. Prema kataloškoj obradi ovog rukopisa, radi se o rukopisu koji predstavlja Sudijin komentar tri poglavlja Sadijevog djela *Būstān* (istakla L. G.), koji je iz autografa prepisao Ḥāfiẓ Ḥasan Ğundī b. ‘Abdullāh u ramazanu 1073/9. IV – 8. V 1663. godine, a brojevima ispisana godina je 1037/1628.²³² Provjerom rukopisa bi se moglo ustanoviti da li je prva navedena godina prepisa omaškom označena kao 1073., pa onda prema tome i preračunata, ili se u rukopisu godine ispisana slovima i brojem razlikuju. Ovo je primjer kako se, kad je riječ o rukopisima, u literaturi mogu naći podaci koje je dobro provjeriti ako je to moguće.

²²⁹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 32.

²³⁰ Vidjeti radove: Šaćir Sikirić, “Sūdī kao komentator Sādiijina Gulistana”, *POF* I/1950, Sarajevo 1950., str. 51-67; Džemal Čehajić, “Ahmed Sudi Bošnjak”, *POF* 28-29/1978-79, Sarajevo 1980., str. 103-122.

²³¹ Šabanović, *Književnost...*, str. 89.

²³² Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. IV, obradio Fehim Nametak, London – Sarajevo 1998., str. 171.

Nakon ovog primjera postaju jasniji pojedini Bašagićevi pogrešni podaci o biografiji ili djelu nekih autora, jer ih je i on nekada samo preuzimao iz već objavljenih tekstova. Međutim, treba reći da je njegovom vrednovanju pojedinih autora ponekad nedostajalo kritičnosti. Upravo ovo je jedan od takvih primjera. Š. Sikirić je u navedenom radu izdvojio preko stotinu primjera u kojima se Sudija razilazi u mišljenju sa drugim komentatorima i utvrdio da je u nešto više od polovine tih primjera Sudijin stav ispravniji nego kod ostalih komentatora. Ipak, kako kaže Sikirić, to mu ne daje pravo za “manifestiranje superiornosti kojom se on u ovakvim slučajevima razmeće”, jer je na pojedinim mjestima i on pravio velike previde. Zato Sikirić donekle smatra opravdanim stav Muallim Nadžija da je Sudija “kapriciozni učenjak” i da mu je upravo ta karakterna crta uzrok brojnih pogrešaka. S druge strane, kako smo vidjeli, Bašagić njegovom radu ne nalazi nikakve zamjerke. To dolazi otuda što se nije udubljavao u Sudijine komentare djela perzijskih klasika, nego je u prvi plan isticao kako se Sudija svojim poznavanjem perzijskog jezika može meritorno suprotstaviti mišljenjima koja su o značenju pojedinih stihova iznosili osmanski kritičari ove poezije. Bašagićeva pretjerana pohvala ovom autoru više je rezultat njegovog htijenja da znanje ovog komentatora-Bošnjaka istakne iznad drugih, čime je, možda i nehotično, kod čitaoca izazvao suprotan efekat – da su jedino Sudijini stavovi ispravni i da je on nepogrešiv, dok svi ostali komentatori griješe. Analiza komentara, koju je izvršio Š. Sikirić, pokazala je da je ovaj Bašagićev stav neodrživ, iako nijedan autor ne negira Sudijino izvanredno poznavanje perzijskog jezika i poezije kojoj piše komentare.

Bašagić obrađuje još jednog izuzetno cijenjenog komentatora u ovom periodu – Abdullaha Bošnjaka (‘Abdullāh al-Bosnawī), koji je po svom komentaru Ibn ‘Arabijevo djelo *Fuṣūṣ al-ḥikam* (Dragulji mudrosti) dobio i nadimak Šāriḥ al-Fuṣūṣ (Komentator Dragulja). Među podacima iz biografije ovog autora, donesenim na osnovu dostupne literature, Bašagić je naveo čak i natpis sa njegovog groba u Konji, ali je prenio i neke pogrešne podatke o ovom autoru, kao što su oni preneseni iz narodne tradicije po kojima je njegov pseudonim Gaibi (Ġā’ibī). Ove podatke kasnije je i sam Bašagić ispravio u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, ali su ove dvije ličnosti su još dugo zamjenjivane, tako da su podaci iz narodne tradicije, koji se odnose na Mustafu Gaibiju, i u radovima nekih kasnijih istraživača pripisivani Abdullahu Bošnjaku.²³³

²³³ Kasnija istraživanja su pokazala da je Bašagić ovdje zamijenio Abdullaha Bošnjaka sa jednim drugim dervišem, šejhom Mustafom, koji je nosio nadimak Gaibi i koji je, prema narodnoj tradiciji, pokopan u Staroj Gradišci. Podatke da se Abdullah Bošnjak zvao Gaibi Bašagić je preuzeo iz teksta koji je njegov otac Ibrahim-beg Bašagić napisao u godišnjaku *Salname*, god. V, 1304/1886., str. 153-154. Pogrešku je prvi uočio M. Handžić, mada tek nakon štampanja djela *al-Ġawhar al-asnā...*, te je na margini teksta naveo. “Ovu grešku sam napravio slijedeći Safvet-bega.” Ovaj podatak će kasnije i sam Safvet-beg Bašagić ispraviti u djelu *Znameniti...* str. 1 (Abdullah el-Bosnevi) i str. 21 (Gaibija

Međutim, Bašagić je ovom autoru posvetio posebnu pažnju upravo zbog njegovog komentara Ibn ‘Arabijevog djela *Fuṣūṣ al-ḥikam*. On citira i mišljenje Hadži Halife da je “taj komentar pomiješan s tekstom i veoma dobar: možda bolji od svih komentara”, a iznosi i svoj stav kako je ovo djelo upravo u Abdullahu Bošnjaku našlo “svoga komentatora, koji ga je najdublje shvatio i najljepše osvijetlio.”²³⁴ Da bi ukazao na vrijednosti ovog komentara, Bašagić donosi kao ilustraciju samo jedan njegov odlomak, u originalu i svom prijevodu, navodeći kako bi za opširniji prikaz tog djela bilo potrebno mnogo više prostora nego što je Bašagić zacrtao za ovo svoje djelo. Uz popis ostalih radova ovog autora, Bašagić predstavljanje Abdullaha Bošnjaka zaključuje mišljenjem da bi ovom autoru i njegovom opusu trebalo posvetiti posebnu studiju u kojoj bi se detaljno proučila njegova djela, izložila njegova načela o brojnim pitanjima i dala slika derviškog reda bajramija, čiji je Abdullah Bošnjak bio istaknuti predstavnik.

Bašagićeve ocjene djela ovog autora su prenošene u svim kasnijim radovima u kojima se spominje Abdullah Bošnjak, bilo da je riječ o pregledima djela bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima ili o pojedinačnim radovima o ovom autoru. Od njegovih djela jedino je prevedena kasida koju je Abdullah Bošnjak napisao u slavu djela *Fuṣūṣ al-ḥikam* i njegovog autora Ibn ‘Arabija,²³⁵ te jedan traktat čiji je prijevod donio Dž. Čehajić u radu “O jednom filozofskom traktatu šejha Abdullaha”,²³⁶ dok su o nekim načelima njegovog učenja pisali, u već spomenutim radovima, također F. Hadžibajrić i Dž. Čehajić. Tako je tek djelomično osvijetljeno bogato stvaralaštvo ovog autora, samo unekoliko naznačeno u Bašagićevim djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

Na tragu orijentalno-islamske filozofske tradicije i, posebno, učenja Ibn ‘Arabija, u Bosni je u drugoj polovini 16. stoljeća stvarao još jedan autor koji se isticao teološkim, pravnim i filozofsko-sufijskim djelima. To je Ali-dede Bosnevi (‘Alī-dede al-Bosnawī), kako ga u naslovu predstavlja Bašagić, a zatim donosi njegovo puno ime i nadimak Šayḥ at-turba, te podatak da je rodom iz Mostara. Pored biografskih podataka datih na osnovu korištene literature, naročito Pečevijine *Historije*, Bašagić citira dijelove iz dva najpoznatija djela ovog autora – *Muḥāḍarāt al-awā’il wa musāmarāt al-awāḥir* (Predavanja o prvim

---

Mustafa ef.). Vidjeti i radove: F. Hadžibajrić, “Uvodne tesavufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* I, str. 35-47 (posebno str. 36, bilj. 1); Dž. Čehajić: “Šejh Abdulah Bošnjak ‘Abdi’ bin Muhamed al-Bosnevi (um. 1054/1644)”, *Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu* 1/1982., str. 75-89.

²³⁴ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 79.

²³⁵ F. Hadžibajrić, “Tesavufsko-tarikatska poema Abdullaha Bošnjaka”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* II-III, str. 21-32.

²³⁶ Dž. Čehajić, “O jednom filozofskom traktatu šejha Abdullaha”, *POF* 32-33/1982-83, Sarajevo 1984., str. 65-86. Prijevod traktata je na str. 69-82.

dogadajima i kazivanja o posljednjim zbivanjima) i *Hawātim al-hikam al-musammā bi ḥall ar-rumūz wa kašf al-kunūz* (Pečati mudrosti, nazvani Rješenje simbola i otkrivanje riznica). Uz citat i prijevod jednog fragmenta iz ovog drugog djela, Bašagić pokazuje kako Ali-dede Bošnjak ovdje raspravlja o stvarima koje su običnom čitaocu nerazumljive. O njima može raspravljati samo učenjak koji dobro poznaje mističnu filozofiju i teologiju, smatra Bašagić, a takav je, po njegovom mišljenju, upravo Ali-dede Bošnjak.

Na kraju teksta posvećenog životu i djelu ovog autora Bašagić, kao što to često čini i u zaključnim rečenicama pri obradi nekih drugih autora, ponovo poziva da se obrađuju djela Bošnjaka kako bi se kasniji naraštaji upoznali sa stvaralaštvom brojnih autora “na polju istočne prosvjete.”

Koliko se može vidjeti, svi kasniji istraživači su svoje radove bazirali na istoj literaturi kao i Bašagić. Pored prikaza stvaralaštva ovog autora predstavljenog u pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ovom autoru je Ismet Kasumović posvetio svoju doktorsku disertaciju, više radova u časopisima te, na kraju, knjigu *Ali-dede Bošnjak i njegova filozofijsko-sufijska misao*.²³⁷

U *Zaključku* navedene knjige, Ismet Kasumović je rezimirao svoj pristup istraživanjima ovog autora i njegovih djela, navodeći, između ostalog, kako je riječ nedovoljno istraženom piscu, ali i oblasti stvaralaštva, u okviru izučavanja kulturno-historijske baštine Bosne i Hercegovine. Govoreći o izvorima i literaturi, koje je koristio u svojim istraživanjima, Kasumović je istakao da su mu, pored Bašagića i drugih autora koji su pisali o Ali-dede Bošnjaku i njegovim djelima, kao najznačajniji izvori koristili podaci autorovih savremenika, Pečevije i Munirije Beligradije, kao i brojni rukopisi djela ovog pisca.

Upravo ovi posljednji navodi, koji govore o brojnim sačuvanim rukopisnim primjercima djela Ali-dede Bošnjaka u rukopisnim zbirkama, a koji su u Kasumovićevoj knjizi pojedinačno navedeni, sa osnovnim podacima i sadržajem svakog rukopisa, predstavljaju, po našem mišljenju, posebno vrijedan prilog ovoj knjizi. Sa stanovišta današnjih rezultata istraživanja u ovoj oblasti, analiza svih djela Ali-dede Bošnjaka, koju je I. Kasumović dao u navedenoj knjizi, predstavlja najcjelovitiji i najdetaljniji pregled života i stvaralaštva Ali-dede Bošnjaka. Međutim, treba reći da je Kasumovićevo djelo pisano kao studija o filozofsko-sufijskim učenjima Ali-dede Bošnjaka, dok je Bašagić ovog autora predstavio kao jednog u nizu bošnjačkih stvaralaca na orijentalnim jezicima.

Druga polovina 16. i početak 17. stoljeća obilježeni su stvaralaštvom jednog od najznačajnijih i najplodnijih pisaca na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini, Hasana Kafije Pruščaka (Ḥasan Kāfī Aqḥiṣārī). Predstavljanje ovog autora Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* započinje emotivno, kao nekom vrstom uvoda u kojem on kritikuje svoje savremenike zbog toga što ne proučavaju kulturnu prošlost svoje zemlje.

²³⁷ I. Kasumović, *Ali-dede Bošnjak i njegova filozofijsko-sufijska misao*, “El-Kalem”, Sarajevo 1994.

Ovaj Bašagićev uvodni dio, nakon kojega će opširno govoriti o životu Hasana Kafije Prušćaka i djelima koje je on napisao, pokušaj je Bašagićevog oslikavanja vremena i sredine u kojima on živi u oblasti obrazovanja u Bosni, a posebno “osvješćivanja mlađeg naraštaja”. On želi ukazati na potrebu da se dužna pažnja posveti onim stvaraocima iz prošlosti Bosne koji su u svoje vrijeme predstavljali značajna imena na polju na kojem su djelovali. Ne bez razloga, on spominje samo neke, po njegovom mišljenju najistaknutije “velike sinove”, kao što je Derviš-paša Bajezidagić, Ali-dede Bošnjak i Hasan Kafija Prušćak. Ukazujući na nepoznavanje ovih autora, njihovog života i djela, Bašagić, koji u svoje pisanje uvijek unosi i određenu dozu pedagoškog pristupa obrazovanju čitalaca njegovog djela, želi da uputi kritiku na nepoznavanje istinskih predstavnika bošnjačkih stvaralaca iz doba osmanske uprave, a da se manje pažnje posvećuje nekima od ličnosti koje su ostale samo u sferi legendi i narodne predaje.

Bašagić je u svom djelu Hasana Kafiju Prušćaka predstavio na osnovu literature koja mu je u to vrijeme bila dostupna, pa ne treba da čudi šta su podaci o ovom autoru ostali nepotpuni, a mjestimično i pogrešni. S druge strane, jedan ovako značajan i plodan pisac iz Bosne, koji se istakao djelima iz raznih naučnih disciplina, svakako je zainteresovao brojne kasnije istraživače da mu posvete obimnije radove ili cijele knjige. Prvi iscrpniji pregled života Hasana Kafije Prušćaka i popis sa dvadeset naslova djela dao je M. Handžić u svom djelu na arapskom jeziku *al-Ġawhar al-asnā fi tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna*.²³⁸ Uz podatke koje je preuzeo od Bašagića, kao i iz drugih izvora i literature, Handžić je Prušćaku pripisao i neke radove koje on nije napisao.²³⁹ Iako je u međuvremenu objavljen još izvjestan broj radova o ovom autoru ili nekim njegovim djelima, tek je mnogo kasnije, uz korištenje svih tada raspoloživih izvora i literature, H. Šabanović posvetio jedan svoj rad Hasanu Kafiji Prušćaku.²⁴⁰ Navedeni rad je autor u cijelosti prenio u svoje biobibliografsko djelo *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*.²⁴¹ Hasanu Kafiji Prušćaku i njegovom stvaralačkom opusu posvećena i monografija Omera Nakičevića *Hasan Kafija Prušćak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*.²⁴² Nažalost, ovo djelo nije opravdalo očekivanja naučne javnosti u validnom predavljanju stvaralaštva ovog autora, jer je u njemu na više mjesta izostalo konsultovanje dostupnih historijskih izvora i literature, kao i kritičko vrednovanje Prušćakovih djela i cjelovito sagledavanje njegovog

²³⁸ Handžić, *al-Ġawhar al-asnā* ..., str. 50-59.

²³⁹ Vidjeti, naprimjer, radove koje on označava pod br. 6, 15, 18, 19 i 20, dok je ispustio neka druga djela ovog autora. Koliko se zna, Hasan Kafija Prušćak je napisao 17 djela iz različitih oblasti (filozofije, teologije, politike, prava, filologije, stilistike i retorike).

²⁴⁰ H. Šabanović, “Hasan Kafi Prušćak”, *POF XIV-XV/1964-65.*, Sarajevo 1969., str. 5-31.

²⁴¹ Isti, *Književnost...*, str. 153-192.

²⁴² O. Nakičević, *Hasan Kafija Prušćak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*, Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, Sarajevo 1977.

mjesta i značaja u kulturnoj historiji Bosne, kako u vremenu u kojem je on živio i stvarao, tako i u kasnijim refleksima koje su njegova djela imala u brojnim oblastima stvaralaštva u kojima se ovaj autor veoma uspješno predstavio.

Mnogo ozbiljnije istraživana i naučno utemeljena saznanja o djelima ovog autora predstavljena su u monografiji *Hasan Kafija Pruščak, Izabrani spisi* koju su priredili Amir Ljubović i Fehim Nametak.²⁴³ U knjizi su, pored biografskih podataka za koje su, prije svega, korišteni oni koje je naveo H. Šabanović u spomenutom radu i navedenoj knjizi, doneseni i prijevodi nekih Kafijinih djela. Posebnu vrijednost ovoj knjizi daje iscrpna bibliografija radova Hasana Kafije Pruščaka sa podacima o svim do sada poznatim rukopisima njegovih djela u rukopisnim zbirka u svijetu, izdanjima pojedinih djela i objavljenim prijevodima, sa naznakom jezika na koji je određeno djelo prevedeno. Inače, treba napomenuti da je stvaralaštvo ovog autora bilo dugo godina predmet istraživanja A. Ljubovića, a rezultati tih istraživanja objavljeni su u brojnim radovima u naučnim časopisima i zasebnim knjigama.

Kako smo mogli vidjeti na osnovu podataka koje je Bašagić iznio o Hasanu Kafiji Pruščaku, a posebno na osnovu kasnijih istraživanja o ličnosti i stvaralaštvu ovog autora, očito je da je on još od vremena u kojem je živio i radio postao predmet interesovanja istraživača. Najstarije podatke koje o njemu donosi, Bašagić prenosi od Kafijinih nešto mlađih savremenika Ataija (umro 1634.) i Katib Čelebija (umro 1657.), a izvori podataka o ovom autoru bili su mu i *Putopis* Evlije Čelebije i Muvekkitova *Historija Bosne*. Iz ovih djela je preuzeo i neke pogrešne podatke i takve ih unio i u svoj rad. Svakako da su oni pogrešni podaci, koje je Bašagić donio na osnovu literature koja mu je u to vrijeme bila pristupačna, tokom kasnijih istraživanja ispravljani, ali ostaje nepobitna činjenica da se svi kasniji radovi posvećeni ovom autoru naslanjaju uglavnom na podatke iz Bašagićevog djela, koristeći ih kao polazište na kojem su kasnije dopunjavana ili ispravljana njegova saznanja.

Međutim, Bašagić je popis Pruščakovih radova, kako je i naveo u svom djelu, dao na osnovu dostupne literature, najčešće samo sa naslovom i tematikom pojedinog djela, bez iznošenja bilo kakvih ocjena o tom djelu. Izuzetak su samo dva djela iz popisa, koje je Bašagić imao na uvidu. Dok je za djelo *Rawḍāt al-ġannāt fī uṣūl al-‘tiqādāt* (Rajske bašče o temeljima vjerovanja), čiji je jedan rukopis imao u svojoj zbirci, dao samo vrijeme nastanka i sadržaj po poglavljima, drugo djelo – *Uṣūl al-ḥikam fī niẓām al-‘ālam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta) – Bašagić smatra jednim od najboljih Pruščakovih djela, u kojem su iznesena njegova viđenja Osmanskog carstva i krize u koju je ono zapalo. Uz citat i prijevod uvodnog dijela teksta, gdje Pruščak raspravlja o uzrocima opadanja moći osmanske države i potrebama da se isprave greške koje su do nje dovele, Bašagić ističe kako je Hasan Kafija Pruščak prepoznao da sve pojave u društvu koje su dovele do krize

²⁴³ *Hasan Kafija Pruščak, Izabrani spisi*, Uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, "Veselin Masleša", Biblioteka "Kulturno nasljeđe BiH", Sarajevo 1983.

imaju svoje uzroke u pogrešnom upravljanju carstvom, a zatim je, koristeći kao argumentaciju za svoje stavove citate iz Kur'ana i hadisa (korpusa tradicije), ukazivao na vrijednosti pravde i dobre politike, kao osnovnih oslonaca uređenju države. U tu svrhu je koristio izvode iz djela "istočnih" učenjaka i pisaca, primjere iz prakse vladara i državnika, a ponekad navodio priče i anegdote iz prošlosti, kako bi čitaocu slikovito pružio pouku o nekom od postavljenih pitanja.

Nekoliko godina kasnije, Bašagić je preveo Pruščakovo djelo *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-‘ālam*, a uz prijevod iznio ideju o osnivanju društva za izdavanje i prevođenje djela bošnjačkih autora na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.²⁴⁴

Već smo vidjeli da je stvaralački opus Hasana Kafije Pruščaka, nakon Bašagića, predstavljen u kasnijim biibliografskim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ali i u djelima autori koji su se bavili izučavanjem stvaralaštva Bošnjaka u pojedinim oblastima u kojima je pisao i Hasan Kafija Pruščak. Ova istraživanja dovela do novih saznanja o Pruščakovom djelu, kojima je dopunjeno ono što je Bašagić rekao o ovom autoru, a posebnu vrijednost za bolje upoznavanje djela Hasana Kafije Pruščaka predstavlja monografija o ovom autoru koja obuhvata studije o njegovom radu na logici, filološkim raspravama, viđenju uređenja države, djelatnosti u oblasti prava, dogmatike i, na kraju, o njegovom hagiografsko-historijskopravnom, a u jednom dijelu i autobiografskom spisu. Uz ove studije su dati prijevodi šest Pruščakovih djela iz navedenih oblasti.²⁴⁵

Među proznim autorima ovog perioda Bašagić nije mogao zaobići Ibrahima Pečeviju, autora djela *Tarih-i Peçevî* (Pečevijina Historija), koje predstavlja historiju Osmanskog carstva u periodu od 1520. do 1640. godine. Ocjenjujući Pečevijino djelo kao jedno od rijetkih u ovoj oblasti koje se ističe jednostavnošću jezika i historijskom vrijednosti, Bašagić kaže kako je Pečevi "sebi uzeo za zadaću, da prikaže najsjajniju epohu turske povjesnice u pravom svijetlu sa svima dobrim i hrgjavim stranama, da prorešeta vijesti pristranih predšastnika i popuni ih svježom predajom očevidaca", citirajući pri tome Hammerovu ocjenu ovog djela u kojoj se kaže kako "pisac pripovijeda većinu dogagajaja svoga vremena kao očevidac, prijašnje iz usta oca i drugih očevidaca s obzirom na savremene, njemu iz prijevoda poznate ugarske historičare." U zaključku ocjene Pečevijine *Historije* Bašagić kaže kako su mu "jednostavan jezik, kritičan duh, svetost historijske istine i kulturne bilješke" glavna obilježja djela, dodajući da je to upravo "ono što Pečeviju diže nad prošle i savremene turske povjesničare, a nas zadužuje lijepom uspomenom."²⁴⁶

²⁴⁴ O ovome će biti više riječi u poglavlju o prevodilačkom radu Safvet-bega Bašagića.

²⁴⁵ Vidjeti ovdje bilj. 243. Monografija je, uz manje izmjene i dopune, objavljena pod naslovom: Amir Ljubović – Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo 1999.

Pruščakovom djelu u oblasti stilistike posvećena je knjiga Munira Mujića *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2007.

²⁴⁶ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 82.

U vrijeme kada je Safvet-beg Bašagić pisao svoje djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, njemu je na raspolaganju bio samo originalni tekst Pečevijine *Historije* na osmanskome jeziku, iz kojeg je on iščitavao, a zatim crpio podatke o životu ovog autora, kao i Hammerova *Historija Osmanskog carstva* na njemačkom jeziku. Tako je Bašagić podacima koje je iznio u svom djelu olakšao rad kasnijim istraživačima života i djela ovog autora.

Opširan pregled sadržaja Pečevijine *Historije* dao je H. Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*²⁴⁷, dok kao posebnu vrijednost ovog Pečevijinog djela S. Balić navodi upravo u njegovoj mogućnosti da, pored osmanskih, u pisanju svoje *Historije* koristi i zapadne izvore. Na osnovu toga on je Pečeviju svrstao u red rijetkih autora, koji su se u svojim djelima služili i podacima iz zapadnih izvora i kome je bila dostupna građa i literatura na mađarskom jeziku, a preko mađarskih prijevoda posredno i na latinskom.²⁴⁸

Prijevozom djela *Historija* Ibrahima Pečevije na bosanski jezik, danas su podaci koji se mogu naći u ovom djelu postali pristupačni širokom krugu čitalaca. Time je bosanskohercegovačkoj široj javnosti predstavljeno djelo za koje prevodilac u *Predgovoru* kaže kako “nema nijednog bošnjačkog pisca niti pjesnika na turskome jeziku čija su djela još za njihova života pobudila takvu pažnju kao što je *Historija* Ibrahima Alajbegovića Pečevije.”²⁴⁹

Bašagićevim ocjenama Pečevijine *Historije* prevodilac F. Nametak dodao je još neke kojih kod Bašagića nema, ali o jednoj nije govorio. Dok Bašagić ističe jednostavnost jezika u ovom djelu, F. Nametak o tome ne govori, vjerovatno smatrajući da je to sam autor najbolje istaknuo u uvodnom dijelu, u kojem kaže kako je želio da njegovo djelo bude napisano “svakom pristupačnim i svakodnevnim razumljivim jezikom očišćenim od stranih riječi i srokova.”²⁵⁰

Već smo vidjeli kako Bašagić bitnom karakteristikom Pečevijinog djela smatra “kritičan duh”, odnosno “svetost historijske istine”, gdje su potpuno razdvojene činjenice od predaje u kojoj se može naći i izmišljenih priča. F. Nametak ove karakteristike smješta u kontekst ozbiljnosti i objektivnosti kojima Pečevija pristupa radu na pisanju *Historije*, navodeći kako je Pečevija veoma savjestan u navođenju korištenih izvora, kako pojedine događaje opisuje šturo, a druge opširno, upravo u srazmjeri sa podacima koje o tim događajima može naći u izvorima. Pored toga – ocjenjuje Nametak – radi objektivnijeg sagledavanja opisanih događanja, Pečevija izbjegava, koliko god je to moguće, da iznese vlastiti sud o tome, nego prepušta da čitalac sam dođe do zaključka nakon iznošenja poda-

²⁴⁷ Šabanović, *Književnost...*, str. 290-316.

²⁴⁸ S. Balić, *Kultura Bošnjaka*, str. 72.

²⁴⁹ Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija*. Predgovor, prijevod i bilješke Fehim Nametak. “El-Kalem”, Sarajevo 2000. Knjiga 1, str. 5.

²⁵⁰ *Isto*, str. 15.

taka onako kako ih daju izvori. To se posebno vidi, smatra Nametak, u slučajevima kada kod opisa nekog događaja postoje dvije varijante – “turska” i “mađarska”. Ocjenu njihove objektivnosti Pečevija ustupa čitaocu.

Kao i Bašagić, i Nametak ističe kako se posebnu vrijednost Pečevijinom djelu daju veoma zanimljive “kulturne opservacije”, a ovu ocjenu ilustruje sa nekoliko primjera iz *Historije*, iz kojih se može vidjeti kako su to interesantni i korisni podaci kulturološkog sadržaja.

Iz navedenih ocjena se jasno može vidjeti da je Bašagić uočio osnovne karakteristike Pečevijinog djela, a da je Nametak, radeći na prijevodu *Historije*, detaljno proučio ovo djelo i istaknuo sve relevantne elemente za njegovu valorizaciju.

Još jednom autoru prozih tekstova iz ovog perioda Bašagić je posvetio posebnu pažnju. To je Muḥammad b. Mūsā iz Sarajeva, poznat po imenu Allamek (‘Allamak = mali sveznalica), za kojeg Bašagić kaže da su mu ga dali savremenici jer je “koliko radi učenosti, toliko radi darovitosti, slovio na Istoku kao rijetka pojava.”²⁵¹ Kritikujući svoje savremenike koji ne pokazuju interesovanje za naučni rad ovog autora, Bašagić upućuje prijekor tadašnjoj ulemi koja je “indolentna” prema djelima prethodnika koji su se istakli na nekom naučnom polju, smatrajući kako će njihova djela oboriti nezasluzeni ugled koji oni “uživaju bez zasluga za narod i znanost.” Bašagić je spomenuo neka djela ovog autora, koja je našao u dostupnim izvorima i literaturi, zaključujući kako bi taj opus sigurno bio daleko obimniji i kompletniji da ovaj autor nije prerano umro. Za ova Allamekova djela Bašagić navodi samo da su to komentari i glose, da spadaju u oblasti logike, sintakse i stilistike, dok je samo o jednom djelu, nedovršenoj glosi uz Qādī Bayḏāwījev komentar Kur’ana, iznio neobrazloženu ocjenu o Allamekovoju “individualnosti” i o tome kako su se njegova mišljenja citirala u drugim djelima, što pokazuje njegovu učenost.

Detaljnijem pregledu naučne aktivnosti ovog autora prišao je tek H. Šabanović u svojoj *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, u kojoj je, uz Bašagićeve podatke, koristio i neke druge izvore i literaturu objavljenu nakon Bašagićevo djela, a posebno saznanja o Allamekovim radovima u oblasti arapske filologije, do kojih je došao Husein Abdel Latif es-Sayyid u doktorskoj disertaciji posvećenoj ovom autoru i njegovim radovima.²⁵² Šabanović je naveo dvanaest naslova djela ovog autora, od kojih je jedanaest na arapskom jeziku i predstavljaju komentare ili superkomentare, dok je jedno Allamekovo djelo prijevod s arapskog na turski. Koliko je do sada poznato, šest kraćih ili dužih tekstova su iz oblasti egzegeze Kur’ana, od čega su tri glose, a tri komentari pojedinih dijelova Kur’ana. Četiri glose je napisao uz djela iz sintakse i stilistike, a jedan komentar spada u

²⁵¹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 72.

²⁵² Šabanović, *Književnost...*, str. 131-151; Husein Abdel Latif es-Sayyid, *Muḥamed Musa “Allamek” – Bosanac, arapski jezikoslovac iz prve polovine XVIII stoljeća*. Rukopis neobjavljene doktorske disertacije odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 1965. godine.

oblast logike. Rukopis koji predstavlja prijevod s arapskog jezika govori o vladarskim odlukama i pravima i spada u oblast administracije.

U okviru programa naučnoistraživačkog rada Orijentalnog instituta u Sarajevu u oblasti koja pokriva područje proznog stvaralaštva na arapskom jeziku, djela ovog autora bila su predmet istraživanja u dvije monografije.²⁵³ Navedena istraživanja su pokazala da je Safvet-beg Bašagić s pravom upućivao zamjerke učenim ljudima iz njegovog vremena koji se nisu trudili da svojim savremenikima ukažu na stvaralaštvo bošnjačkih učenjaka iz ranijeg perioda koji su pisali djela iz raznovrsnih naučnih disciplina, a među kojima je Muhamed Musić Sarajlija – Allamek zauzimao istaknuto mjesto.

Bašagićev stav o “individualnosti” Allamekovih komentara pojasnio je A. Ljubović ocjenom kako se oni “odlikuju samostalnim pristupom problematici o kojoj govore i izuzetno smjelom kritikom bilo autora osnovnog djela, bilo drugih komentatora, bez obzira na njihov autoritet i ugled koji su imali u to vrijeme.”²⁵⁴ Ovakva ocjena mogla se iznijeti na osnovu stavova samog autora, koji su jednom svom djelu objašnjava kako je u razgovoru sa jednim svojim učenikom ukazao na potrebu da se isprave greške ranijih komentatora, ukoliko se one uoče, te da njihov ugled i autoritet ne smiju biti prepreka za kritiku njihovih mišljenja.

Iz svih radova koji su se bavili bilo kojim segmentom djelovanja ovog autora mogu se izvući zajedničke karakteristike njegovog djela. One se ogledaju u komentatorovoj odluci da nijedan stav ne uzima apriori kao ispravan i da nikoga ne smatra neprikosnovenim autoritetom čije se mišljenje ne bi smjelo pobijati. Na toj razini su i nastali svi njegovi komentari i superkomentari u kojima slijedi taj metod izlaganja kao prepoznatljiv vid onoga što Bašagić naziva individualnošću.

Kako se može vidjeti, u ovom dijelu knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, koje Bašagić označava kao “drugu periodu”, opširnije su obrađeni istaknutiji autori poezije i proze iz vremena koje je obilježeno ličnošću Gazi Husrev-bega, zatim dolazi “Sokolovića era” u kojoj se, uz brojne istaknute ratnike i visoke državne funkcionere u Osmanskom carstvu, među Bošnjacima “našlo i nekoliko vrsnih pjesnika i književnika koji su podigli trajne spomenike na polju istočne literature”,²⁵⁵ a nakon nje vrijeme do sredine 17. stoljeća, kada počinje period stagnacije.

²⁵³ U djelima A. Ljubovića i S. Grozdanića *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo 1995. (dalje: A. Ljubović – S. Grozdanić, *Prozna književnost...*) i A. Ljubovića *Logička djela...*, Allamek je predstavljen djelima u slijedećim oblastima: logika, egzegeza Kur’ana i korpus tradicije, gramatika i sintaksa, metrika i stilistika.

²⁵⁴ A. Ljubović – S. Grozdanić, *Prozna književnost...*, str. 28.

²⁵⁵ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 24 i 25.

Ovdje citirani autori su oni koje je Bašagić opširnije predstavio u ovom periodu stvaralaštva Bošnjaka na sva tri orijentalna jezika. Pored njih, u ovom dijelu su predstavljeni i brojni drugi, manje ili više poznati pjesnici. Stihove pojedinih pjesnika Bašagić donosi u originalu i prepjevu, a uz njih često daje i ocjene koje je o o njima i njihovoj poeziji našao u tezkirama, kao i svoje ocjene tih stihova. Vrijednost ovih primjera često leži upravo u činjenici da su korišteni iz rukopisnih zbirki, što pokazuje interesovanje Bošnjaka kroz stoljeća da zapišu i trajno ostave makar i pojedinačne stihove autora za čije postojanje ponekad možemo saznati samo iz manuskripata.

U ovom periodu je stvaralo nekoliko mostarskih pjesnika čije je stihove Bašagić nalazio u raznim rukopisnim međzmuama. Tome, uslovno rečeno, “mostarskom krugu” pjesnika, koji su svoje stihove posvetili Mostaru, pripadao je i Hadži Derviš ef. Mostarac, kojeg Bašagić spominje samo kao autora *nazire* (pjesme-paralele) na pjesmu Derviš-paše Bajezidagića o Mostaru i citira prva dva distiha sa prepjevom, ne dajući nikavih drugih podataka ni o autoru ni o njegovoj poeziji.

Kao što se može vidjeti iz navedena dva distiha, Bašagić je znao za ovu pjesmu, a u bilješci je spomenuo i gdje se nalazi, ali je naveo da ona “toliko zaostaje za uzorom da ga ne može ni dovikati!”²⁵⁶ M. Handžić je u djelu *al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna* samo prenio navedenu Bašagićevu ocjenu. Međutim, nakon prijevoda ove *nazire*, te poređenja između ove dvije pjesme, O. Mušić je zaključio kako je ovaj autor čak “konkretniji kad opisuje ljepote Mostara, iako ide istim redom kao Derviš-paša.”²⁵⁷ U radu posvećenom *naziri* kao pjesničkoj vrsti, Esad Duraković je dao novi prepjev obiju ove pjesme, uz napomenu da ih je nastojao ritmizirati i u objema zadržati istu monorimu kako bi se mogle vidjeti formalne odlike *nazire*. Tematska podudarnost u stihovima ovih dviju pjesama može se pratiti njihovim uporednim čitanjem. Iako nije dao konkretnu ocjenu *nazire* u odnosu na pjesmu-uzor, Duraković je to učinio indirektno, uvodeći čitaoca u pjesme. Dok “Derviš-paša Bajezidagić sa ushićenjem pjeva Mostaru,” kaže Duraković, “na ovu Bajezidagićevu pjesmu uzvratio je nazirom Derviš-efendija Mostarac zvonkim poetskim glasom.”²⁵⁸

Na osnovu ovih radova može se zaključiti da je Bašagićeve i Handžićeve ocjene o tome da *nazira* “puno zaostaje” za pjesmom-uzorom opovrgnuta, a još jednom se pokazalo da istraživanje rukopisne građe često dovodi do nekih novih saznanja na kojima se mogu temeljiti ocjene poezije pojedinih bošnjačkih pjesnika.

²⁵⁶ *Isto*, str. 43, bilj 1.

²⁵⁷ O. Mušić, “Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka”, *POF XIV-XV/1964-65*, Sarajevo 1969., str. 78.

²⁵⁸ Esad Duraković, “Mostarska nazira kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji”, *Hercegovina* 9, Mostar 1997., str. 187-192, posebno str. 190-191.

Danas možemo samo pretpostaviti da Bašagić u vrijeme rada na doktorskoj disertaciji nije imao vremena da se posveti prevodenju i ocjenama stihova svih autora o kojima je pisao, tako da je stvaralaštvo nekih autora ostalo zanemareno. Jedan od tih autora je svakako bio i ovaj mostarski pjesnik. Kasnija istraživanja rukopisne građe pokazala su da se sačuvalo više njegovih pjesama, među njima i pjesme o Sarajevu i Mostaru, te da je pisao *nazire* na stihove svojih savremenika. Međutim, biografski podaci o ovom autoru su i do danas ostali oskudni.

Dosta podataka o pjesmama o gradovima, kao i njihovim autorima, među kojima je bio i Hadži Derviš Žagrić, dali su M. Handžić, O. Mušić i V. Boškov u radovima o poeziji bošnjačkih autora posvećenoj gradovima Mostaru i Sarajevu.²⁵⁹

Govoreći o mostarskom pjesniku Medžaziji, Bašagić kaže da je s pravom odabrao pseudonim koji znači "Metaforički". Uz početne stihove jednog gazela i njihov prijevod kojim želi pokazati kako su mu metafore uistinu mračne, Bašagić iznosi mišljenje kako je Medžazijina pjesma o mostarskom mostu "još nezgrapnija i zamršenija", te kako je pitanje da li bi i sam pjesnik "mogao kazati, šta je htio s tijem reći!", ali ne donosi nijedan stih iz ove pjesme.²⁶⁰

U radu o pjesmama posvećenim Mostaru, O. Mušić je preveo u cjelini i navedenu pjesmu, za koju kaže: "Pjesma je puna metafora, slikovitih, ali teško razumljivih poređenja, zbog čega se Bašagić o njemu vrlo nepovoljno izrazio."²⁶¹

Međutim, kada donosi podatke o ovom pjesniku na osnovu Bašagićeveog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kod Mušića se potkrala jedna greška u kojoj je ovog pjesnika poistovjetio sa njegovim savremenikom koji nosi pseudonim Šani. Dok kod Bašagića stoji: "Šani je imao jednog čudnog savremenika, koji je pjevao pod imenom Medžazi"²⁶² Mušić, pozivajući se na ovaj podatak, kaže: "Ime mu je Šani, a pseudonim Medžazi."²⁶³ Ovu pogrešku prenosi F. Nametak, koji ovog autora u dva pregleda književnog stvaralaštva Bošnjaka obrađuje pod imenom "Medžazija Šanija",²⁶⁴ a

²⁵⁹ O pjesmama o gradovima vidjeti više u radovima: M. Handžić, "Sarajevo u turskoj pjesmi", *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, br. 7, str. 161-174; br. 8 i 9, str. 193-206; br. 10, str. 235-250; br. 11 i 12, str. 269-281, Sarajevo 1943.; O. Mušić, "Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka", *POF XIV-XV/1964-65*, Sarajevo 1969., str. 73-100; Isti, "Dvije turske pjesme o Sarajevu", *Glasnik Vrhovnog islamskog strajevništva u FNRJ*, br. 10-12, Sarajevo 1962., str. 362-368; V. Boškov, "Šehrengiz u turskoj književnosti i šehrengiz o Mostaru", *Radovi Filozofskog fakulteta VI/1970-1971.*, Sarajevo 1971., str. 173-211.

²⁶⁰ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 52.

²⁶¹ O. Mušić, "Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka", *POF XIV-XV/1964-65.*, posebno str. 81-84.

²⁶² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 52.

²⁶³ Mušić, nav. rad, str. 81, bilj. 26.

²⁶⁴ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo 1989., str. 87 (dalje: F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*); Isti, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 41-42.

zatim i L. Hadžiosmanović i E. Memija u antologijama bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima.²⁶⁵

Na osnovu Mušićevog prijevoda Medžazijine pjesme o mostarskom mostu, Alija Isaković o ovom pjesniku iznosi suprotan stav Bašagićevom, te kaže:

Današnjem čitaocu ne treba mnogo da se uvjeri kako je Bašagić bio nepravedan prema Medžaziji, vrlo izuzetnoj, originalnoj pjesničkoj ličnosti s kraja 17. vijeka (!) koja – onako impresionistički nezadrživa – ne samo da nije bila shvaćena u svome vremenu, nego nije ni dvije stotine godina kasnije.²⁶⁶

Možemo samo pretpostaviti da Bašagićev romantičarski pjesnički duh nije mogao prihvatiti ovakav “mračni” način izražavanja poezije, te da zbog toga nije išao dalje u ocjenama stihova ovog pjesnika. Jer, kao što se može vidjeti na više primjera, Bašagić mnogo više pažnje posvećuje stihovima koji su se njemu kao pjesniku svidjeli, pa o tim stihovima daje opširnije ocjene. Ipak, u slučaju ove pjesme Bašagić nije imao pravo, jer ona nije ni toliko “zamršena” ni “nezgrapna”, kako kaže Bašagić.

Veoma zanimljive podatke o jednom drugom pjesniku iz ovog perioda donosi Bašagić u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*. Riječ je o sarajevskom pjesniku koji se zvao Salih Češljić (Šālih Ṭaraq-zāde), a koji je pisao pod pjesničkim imenom Šanija (Šānī). Ovaj pseudonim je, kako smo naprijed vidjeli, u nekim radovima pogrešno označavan kao pseudonim pjesnika Medžazije. Za ovog autora Bašagić kaže kako su ga kao pjesnika zabilježili njegovi savremenici Kinali-zade Hasan Čelebi i Ali, a na osnovu tih podataka i kasniji autori, pa je uvršen i u *Qāmus al-a'lām* “u koji su pristup našli rijetki naši pjesnici i književnici.”²⁶⁷

Ako uporedimo podatke koje daje Bašagić o ovom pjesniku i podatke koje o njemu nalazimo u kasnijim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, možemo vidjeti da je Bašagićevo djelo bilo osnovni izvor informacija o ovom autoru. Literatura koju Bašagić citira prenosi se i u drugim radovima, iako su ovi podaci ponekad nekritički ili pogrešno preneseni. Tako, naprimjer, Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* navodi neke podatke o ovom autoru iz tezkire Kinali-zade Hasan Čelebija, iako tih podataka tamo nema. Tezkira je nastala za života ovog autora, pa u njoj ne može biti naznačena godina smrti pjesnika Šanije, a ne spominju se ni “sposobnosti da piše dobre gazele”.²⁶⁸ U djelu *Kultura Bošnjaka* S. Balić za ovog autora kaže da se “okušao, ne bez

²⁶⁵ L. Hadžiosmanović – E. Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995., str. 72; E. Memija – L. Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1997., str. 71.

²⁶⁶ A. Isaković, *Biserje*, Opatija 1990., str. 223.

²⁶⁷ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 51. O djelima koje ovdje citira vidjeti u popisu literature koju je Bašagić dao uz knjigu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

²⁶⁸ Šabanović, *Književnost...*, str. 112-113.

uspjeha, kao pjesnik gazela”, te kao godinu njegove smrti navodi 1658., ne citirajući izvor odakle je preuzeo navedene podatke.²⁶⁹ I sam Bašagić je u leksikonu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini* ovog autora predstavio dva puta, prvo kao pjesnika, a zatim kao kadiju, pod imenom *Šani I Tarak-zade* i *Šani II Potur Salih ef.*, Na ovu grešku je ukazao priređivač obnovljenog izdanja ovog leksikona A. Ljubović, ali nije napomenuo da se ona ne pojavljuje u djelu *Bošnjacima i Hercegovci u islamskoj književnosti*.²⁷⁰

U pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima u kojima su, nakon Bašagića, navedeni neki stihovi pjesnika Šanije, prenose se samo oni koje daje Bašagić, kao i njegov prepjev tih stihova, iako u korištenoj literaturi ima i drugih stihova ovog autora.

Za stihove koje donosi kao ilustraciju Bašagić kaže: “Nama se čini, da mu nijesu na odmet slijedeći stihovi” i citira dva distiha, sa svojim prepjevom. Navodeći ove stihove u Bašagićevom prijevodu, F. Nametak smatra “da ne odaju neku originalnu pjesničku pojavu” i da se “slične metafore sreću i u mnogih turskih pjesnika njegova doba.”²⁷¹ Ova ocjena je, nakon Bašagićeve, jedina izrečena o stihovima ovog pjesnika. To ne treba ni u kom slučaju da nas čudi, jer su navedena dva distiha jedini do sada prevedeni stihovi ovog pjesnika kod nas. Ako bi se u rukopisima našlo još njegovih stihova, pored onih nekoliko citiranih u tezkiri Kinali-zade Hasan Čelebija, vjerovatno bi se mogla bolje osvijetliti poezija ovog pjesnika za kojeg Bašagić kaže da je uvršten u literaturu u kojoj se rijetko citiraju naši pjesnici.

Ovim podacima nisu iscrpljeni svi pjesnici koje Bašagić obrađuje u vremenu koje on naziva “drugom periodom”. O nekima od njih donosi one biografske podatke koji su mu dostupni, od drugih citira poneki stih, najčešće uz svoj prepjev, dok za nekoliko pjesnika navodi samo ime. O većini ovih pjesnika gotovo da ni danas nema nekih novih podataka, a rijetki su oni koji su kasnije opširnije obrađeni. Jedan od tih pjesnika, za kojeg Bašagić navodi samo godinu smrti i jedan distih,²⁷² je pjesnik Vahdeti (Waḥdatī) iz Dobruna. O ovom pjesniku i nekim njegovim pjesmama pisao je kasnije M. Handžić na osnovu podataka iz jedne rukopisne međzmue u kojoj, kako se u radu navodi, ima “više od četrdeset što kraćih što duljih njegovih pjesama.”²⁷³ Iako Handžić nije naveo gdje se nalazi spomenuta međzmua, F. Nametak je otkrio da je riječ o rukopisu koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, te u *Pregledu književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih*

²⁶⁹ Balić, *Kultura Bošnjaka*, str. 96.

²⁷⁰ Bašagić, *Znameniti...*, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. III, Sarajevo 1986., str. 430, bilj. 155.

²⁷¹ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 76.

²⁷² Distih nije donesen u originalu, nego samo u Hammerovom prijevodu na njemački, te sa Bašagićevim prijevodom u bilješki (Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 51).

²⁷³ M. Handžić, “Vahdeti”, *Glasnik IVZ* br 5-6, 1936., str. 194-200.

Muslimana na turskom jeziku ukazao i na neke druge rukopise u kojima ima stihova Vahdetije iz Dobruna.²⁷⁴

Ovom autoru i njegovoj poeziji posvetio je poseban rad Slobodan Ilić.²⁷⁵ Uz sve do tada objavljene podatke o njegovom životu i stvaralaštvu, u radu su doneseni brojni stihovi i njihov prijevod, a detaljno su navedeni podaci o Vahdetijinim pjesmama iz rukopisnih zbirki u Sarajevu, Istanbulu, Mostaru i Bursi. Na osnovu nekih hronograma ovog autora, stavljena je pod znak pitanja godina smrti koja se navodi u ranijim radovima.

Iz navedenih podataka se može vidjeti da su dalja istraživanja rukopisa i literature donijela nove i vrijedne podatke o stvaralaštvu ovog autora na turskom jeziku. Posebnu vrijednost ovome daju stihovi ovog autora koje je S. Ilić dao u transkripciji i prijevodu, a podaci o tome u kojim rukopisnim zbirkama se nalaze ovi stihovi ostavljaju mogućnost upoređivanja tih rukopisa.

I o pjesniku Lamekaniju (Ḥusayn Lāmākānī) za kojeg Bašagić, na osnovu literature, samo navodi godinu smrti i podatak da se “odlikovao kao učenjak i spisatelj”, kasnije je opširnije pisao M. Handžić koji je u svom vlasništvu imao jednu rukopisnu međžmuu sa stihovima ovog autora.²⁷⁶ Uz podatke o derviškom redu kojem je Lamekanija pripadao, te svu raspoloživu literaturu vezanu za ime i porijeklo ovog autora, u radu je predstavljeno, uz Handžićev prijevod, pet pjesama Husejna Lamekanije. Tako su Bašagićevi osnovni podaci obogaćeni i prošireni na najbolji način – izvornim stihovima samog autora. Na osnovu podataka i literature iz ovog Handžićevog rada, Lamekanija je predstavljen i u kasnijim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, bez detaljnije obrade njegovih ostalih pjesama.²⁷⁷

Još jedan pjesnik iz ovog perioda, o čijem životu i poeziji ima vrlo malo podataka, jeste sarajevski pjesnik i pripadnik mevlevijskog derviškog reda Tevekkuli-dede (Tawakkulī-dede). Samo dva distiha ovog pjesnika ispjavana na perzijskom jeziku, a koje je našao u djelu *Tadkīra-i šu‘arā’-i mawlawiyya* (Biografije mevlevijskih pjesnika) Galib-dede,²⁷⁸

²⁷⁴ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 58. Katalošku obradu podataka o ovoj međžmui (R 3049), kao i drugim rukopisima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u kojima se nalaze stihovi ovog autora, Nametak je dao u *Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, Svezak IV, obradio F. Nametak, London – Sarajevo 1998., str. 362-363.

²⁷⁵ S. Ilić, “Hurufijski pjesnik Vahdeti Bosnevi i njegov Divan”, *POF* 38/1988., Sarajevo 1989., str. 63-95.

²⁷⁶ M. Handžić, “Husejn Lāmākānī”, *Narodna uzdanica*, kalendar za godinu 1942., str. 148-162.

²⁷⁷ Šabanović, *Književnost...* str. 216-219; Balić, *Kultura Bošnjaka*, str. 91-92; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 73-76. Nametak je ukazao na postojanje i drugih pjesama ovog autora u već spominjanoj međžmui u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (R 3049), kao i na *Divan* ovog pjesnika u biblioteci Süleymaniye u Istanbulu.

²⁷⁸ Iako je već navedeno da se radi o tezkiri čiji je autor Esrar-dede, i dalje će se u navođenju ovog djela prema Bašagiću koristiti ime Galib-dede kao autora navedene tezkire, jer je ono preuzimano i u nekim drugim pregledima književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Tačne podatke o autoru tezkire vidjeti ovdje u bilj. 185.

potakla su Bašagića da iznese ocjenu kako vrijede “cijelog jednog divana kakova derviša.”²⁷⁹ Ovo je još jedan primjer kako je Bašagić znao, povremeno, zadivljen nekim stihovima pojedinih pjesnika, izreći ocjenu koja je bila očito pretjerana. Dva distiha, bez obzira na njihovu ocjenu, ne mogu biti mjerilo vrijednosti jednog pjesnika. Bašagić je to sigurno činio sa željom da ukaže kako su bošnjački autori stvarali stihove koji su se mogli mjeriti sa pjesničkim opusom brojnih osmanskih pjesnika, makar ta ocjena bila više njegov trenutačni dojam nego stav utemeljen na kritičkom pristupu tim stihovima.

Nakon Bašagića, o ovom pjesniku nisu doneseni nikakvi novi podaci. Jedino M. Handžić u rukom ispisanoj bilješci navodi da ovog pjesnika spominje Muhamed Enveri Kadić u svojoj *Hronici*, u godini 1085. (1674.), čime bi se vrijeme njegove smrti pomjerilo u drugu polovinu 17. stoljeća, ali taj podatak ni on ni ostali kasniji autori više ne koriste.²⁸⁰

U ovom periodu Bašagić se posebno osvrće na život i djelovanje nekoliko osoba koje ne pripadaju krugu književnih stvaralaca, ali su svojim djelovanjem značajno obilježili vrijeme u kojem su živjeli. Prema Bašagićevom mišljenju, jedna od posebno zanimljivih ličnosti iz ovog perioda je šejh Hamza Orlović, čije je djelovanje potaklo osnivanje jednog pokreta, po njemu nazvanog pokretom hamzevija. O tome su pisali neki kasniji istraživači, ali to više spada u pregled djelovanja derviša i derviških redova u historijskom kontekstu nego u književnohistorijski pregled.²⁸¹

Pored Hamze Orlovića, Bašagić se osvrće na još nekoliko ličnosti o kojima je našao podatke u osmanskim biografijama. Za njih Bašagić kaže: “Ovdje neka nam dozvoljeno bude iz pieteta spomenuti još slijedeće naše zemljake, koji su kao učenjaci došli na glas, premda nam nije poznato, da su ostavili kakovih književnih spomenika”, a nakon nabranjanja četrnaest imena šejhova, profesora medresa ili kadija iz ovog perioda, dodaje:

To su sve ljudi od riječi i visoka čina među turskim učenjacima, o kojima Katib Čelebi, Atai, Uššaki-zade i Šeichi dosta opširno pišu u zbirka biografija rumske uleme.²⁸²

Bašagić je u ovom, prema njegovoj periodizaciji, drugom periodu, koji je obuhvatio stvaralaštvo bošnjačkih autora do polovine 17. stoljeća, posebno ukazao na činjenicu da su

²⁷⁹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 73.

²⁸⁰ M. Handžić, *al-Ğawhar al-asnā...*, str. 43. Iako u tekstu također citira tezkiru Galib-dede kao izvor, što je očito preuzeo od Bašagića, u istoj bilješci navodi da se biografija ovog pjesnika nalazi u djelu *Samā' hāne-i adab*. Ovo djelo je skraćena verzija ranije spomenute Esrar-dedeove tezkire koju je pod navedenim naslovom objavio Ali Enver u Istanbulu 1309. (1891-92.) godine. U Kadićevoj *Hronici* (sv. IV, fol. 217) prenosi se jedna čudnovata epizoda vezana za ime ovog šejha, koju Kadić smješta u 1085. godinu i na osnovu koje kao godinu smrti Tevekkuli-dede navodi upravo ovu godinu. Međutim, ovi podaci su više vezani za legendu nego za činjenično stanje, pa ovaj podatak ostaje i dalje upitan.

²⁸¹ O ovom pokretu su pisali Teufik Okić, Adem Handžić, Muhamed Hadžijahić, Džemal Čehajić i drugi.

²⁸² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 88.

posljednje godine ovog perioda rezultirale sve većim brojem pjesnika iz Bosne i Hercegovine. On navodi kako je to vrijeme kada su se Bošnjaci isticali na svim poljima djelovanja u Osmanskom carstvu pa su osnivali “ogromne zaklade” i, uz ostalo, formirali “bogate biblioteke”, te na sve načine učestvovali u cjelokupnom razvoju obrazovanja, nauke, kulture, graditeljstva i drugih vidova ukupnog razvoja Bosne u okvirima Osmanskog carstva. Bašagić se žali kako su ostali samo pisani podaci o velikim zadužbinama koje su vremenom propale, dok “su nam se sačuvala mnoge vakufname, da nam pripovijedaju o velikodušju naših pređa iz ponosne dobe.”²⁸³

Na osnovu svega navedenog, možemo zaključiti da je Bašagić u ovom dijelu obradio sve one bošnjačke autore koji i danas slove kao istaknuti stvaraoci u oblasti književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima, kako u poeziji tako i u prozi. Današnja saznanja o pojedinim autorima, kao što smo već vidjeli, mnogo su uznapredovala od vremena u kojem Bašagić o njima piše, ali ima i izvjestan broj autora o kojima nakon Bašagića skoro da nema nikakvih novih podataka, kako o životu, tako ni o njihovom stvaralaštvu. Među njima su pjesnici Ahmed Vali,²⁸⁴ Salih Šani,²⁸⁵ Jusuf Visali,²⁸⁶ Tevekkuli-dede,²⁸⁷ Ahmed Sabuhi,²⁸⁸ Habibi,²⁸⁹ Mustafa Sijahi²⁹⁰ i Mehmed Šinasi.²⁹¹

Međutim, postoji jedan broj pjesnika o kojima Bašagić nije donio nikakvih podataka. Većina tih autora nije bila obuhvaćena tezkirama, koje su predstavljale najstarije izvore za upoznavanje autora i njihovih djela, a za neke se u to vrijeme nije znalo da su iz Bosne, tako da ti autori nisu ušli u Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Uglavnom su to pjesnici, čiji su stihovi sačuvani, najčešće, u rukopisnim međzmuama, a kasnija istraživanja rukopisne građe i katalogizacija manuskripata u rukopisnim zbirkaama dovodila su do otkrivanja novih imena i stihova bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima. Tako je iz ovog perioda registrovan pjesnik Edaija Sinan Čelebija (Edā’ī Sinān Čelebī), prema jednoj međzmu iz Gazi Husrev-begove biblioteke.²⁹² Na osnovu sadržaja nekih međzmuua u rukopisnim zbirkaama u Sarajevu i Mostaru, kao i u Kadićevoj *Hronici*, sada se zna za veći broj pjesama Ubejdije (‘Ubaydī) Mostarca, pjesnika s kraja 16. i početka 17. stoljeća, koji je bio sin pjesnika Zijaije, što je navedeno i u naslovima nekih njegovih

²⁸³ *Isto*, str. 89.

²⁸⁴ *Isto*, str. 32-33.

²⁸⁵ *Isto*, str. 51.

²⁸⁶ *Isto*, str. 52.

²⁸⁷ *Isto*, str. 73.

²⁸⁸ *Isto*, str. 83-84.

²⁸⁹ *Isto*, str. 85-86.

²⁹⁰ *Isto*, str. 86.

²⁹¹ *Isto*.

²⁹² F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 55-56.

pjesama. Bašagiću je ostao nepoznat, a F. Nametak navodi da u samo jednoj medžmui u Gazi Husrev-begovoj biblioteci ima trideset pjesama ovog autora, ali da je “preuranjeno o njemu davati određenije ocjene jer mu je poezija sasvim neznatno proučena.”²⁹³ Međutim, do sada nije preveden još nijedan stih ovog pjesnika. Za njega F. Nametak u *Divanskoj književnosti Bošnjaka* kaže da je “vjeran sljedbenik svoga oca u lirsko-mističnoj poeziji”, ali i da spada u pjesnike kojima “još nije posvećena dužna pažnja.”²⁹⁴

Među ovim pjesnicima posebno je zanimljiv slučaj Muhameda Karamusića, sa pseudonimom Nihādī. Njegov natpis sa Sokolovićevoeg mosta u Višegradu spominje već Evlija Čelebija, a Hammer ga je uvrstio u svoje djelo *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, navodeći da u Berlinu postoji njegov *Divan* i iz njega citirao četiri gazela. *Divan* je obrađen i u katalogu turskih rukopisa Berlinske biblioteke.²⁹⁵ Međutim, iako se koristio Hammerovim podacima, Bašagić u svoje djelo nije uvrstio ovog pjesnika, jer se nije znalo da je iz Bosne. Tek je M. Handžić, na osnovu podataka iz jedne medžmue, donio više podataka o ovom pjesniku, sa punim imenom, zanimanjem i godinom smrti, uz tekst i prijevod nekoliko stihova ovog pjesnika, kao i fragmente iz tužbalice (*martıyya*) koju je pjesnik Kemterija spjevao povodom njegove smrti.²⁹⁶ Handžićeve podatke upotpunio je F. Nametak u *Pregledu književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, pri čemu je ustanovio i u kojoj medžmui su Nihadijini stihovi, jer tog podatka kod Handžića nije bilo, te donio prijevod još nekoliko stihova ovog autora.²⁹⁷

Svi ovi primjeri pokazuju kako se i dalje otkrivaju imena i stihovi bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima za koje Bašagić nije znao ili nije znao da su Bošnjaci.

²⁹³ *Isto*, str. 57.

²⁹⁴ F. Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 33.

²⁹⁵ Vidjeti: Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama* (Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović), Sarajevo 1996., str. 262; Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit II*, Pesth 1837., str. 549-550; Wilhelm Pertsch, *Verzeichniss der türkischen Handschriften der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889., str. 402.

²⁹⁶ M. Handžić, “Nihadi”, *Glasnik IVZ III*, broj 12, Sarajevo 1935., str. 534-537. Pjesnika Kemteriju Bašagić također ne spominje, jer se o njemu zna samo na osnovu medžmua. Iz ovih podataka se može vidjeti da je živio u 16. stoljeću, a u Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta nalazila se i medžmua koju je on ispisivao i koja je bila poznata kao Kemterijina medžmua. U njoj je bilo njegovih stihova, ali i stihova drugih pjesnika, među kojima i bošnjačkih pjesnika Zijaije, Ubejdije, Derviš-paše Bajezidagića i drugih. Na nekoliko mjesta je navedeno ime prepisivača Kemterije iz Banje Luke i godina 1054/1664. Vidjeti u: S. Trako – L. Gazić, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost*, Sarajevo 1997.

²⁹⁷ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 70. Kako se može vidjeti iz Nametkovog djela, riječ je o već ranije spominjanoj medžmui pod br. R 3049 iz Gazi Husrev-begove biblioteke.

Treći period

U pristupnom tekstu za obradu autora iz ovog perioda, Bašagić se još jednom osvrće na prvu polovinu 17. stoljeća, navodeći kako je to vrijeme u kojem su se Bošnjaci isticali na svim poljima djelovanja u Osmanskom carstvu, osnivali velike zadužbine, formirali bogate biblioteke i učestvovali u cjelokupnom razvoju obrazovanja, nauke, kulture, graditeljstva i drugih vidova razvoja Bosne u okvirima Osmanskog carstva. Iako su mnoge zadužbine vremenom propale, sačuvali su se dokumenti koji svjedoče o njihovom osnivanju i postojanju.

U drugoj polovini 17. stoljeća više nema onako velikog broja visokih funkcionera iz Bosne, kao što je bio slučaj u prethodnom periodu, ali se u administraciji, upravi, obrazovanju i nauci još uvijek susreću brojni Bošnjaci i Hercegovci, dok se među književnim stvaraocima ovog perioda susreće nekoliko imena bošnjačkih autora koji svojim pjesničkim opusom našli mjesta u antologijama poezije na osmanskome jeziku iz 17. stoljeća, kao što su Alauddin Sabit, Hasan Kaimija, Sulejman Mezakija, Zekerija Sukkerija i mnogi drugi. Među stvaraocima koji su obilježili ovaj period nisu samo pjesnici nego i prozni pisci. U ovo doba živi i djeluje jedna od najmarkantnijih ličnosti među Bošnjacima iz druge polovine 17. i početka 18. stoljeća, najistaknutiji i najplodniji predstavnik prozne književnosti u krugu bošnjačke inteligencije tog vremena, autor koji je sa uspjehom pisao djela iz oblasti islamskog prava, logike, teologije, sintakse, stilistike, leksikografije i drugih naučnih disciplina, Mostarac Mustafa Ejubović – Šejh Jujo. Među poznatijim proznim autorima iz ovog perioda javljaju se imena Mehmeda Aruzije, Ahmeda Bejazića i Mahmuda Damada. Karakteristika prozne književnosti među Bošnjacima je da u njoj preovladavaju djela na arapskom jeziku, dok je poeziju obilježilo stvaralaštvo na osmanskome turskom i, rjeđe, perzijskom jeziku. O većini pjesnika iz ovog perioda, koje je Bašagić predstavio na osnovu dostupnih izvora i literature ni danas nema mnogo novih podataka. Ipak, najznačajniji među njima bili su predmetom detaljnijih istraživanja, što je rezultiralo i studijama, odnosno monografijama o tim autorima, o čemu će biti riječi pri predavljanju tih autora.

Najstariji među pjesnicima ovog perioda koji ima divan pjesama je Sulejman Mezakija (Sulaymān Maḏāqī) iz Čajniča. Na osnovu tezkira u kojima se “kićenim riječima” opisuje njegovo pjesničko stvaralaštvo, kao i velikog broja hronograma ispjevanih povodom njegove smrti, Bašagić zaključuje kako je Mezakija kao pjesnik sigurno bio veoma cijenjen među savremenima. Neke od tih hronograma citira u originalu i svom prepjevu, a pojedine stihove ovog autora donosi kao ilustraciju njegove derviške orijentacije. Za ovog pjesnika Bašagić kaže: “To vam je jedna lirsko-bekrijska pojava, koja s vremenom prelazi u mistiku, dok se sasvim ne pretopi u mevlevijski panteizam.”²⁹⁸

²⁹⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 94.

Citirajući stihove pjesnika Mezakije, te uz njih svoj prepjev, kako to on uobičajeno čini kad donosi stihove pjesnika koje obrađuje, Bašagić ukazuje kako bi u okviru posebne studije trebalo detaljnije proučiti njegovu poeziju, kako bi se mogla ocijeniti njena vrijednost.

Jedini novi podaci o Mezakijinoj poeziji kod nas, nakon Bašagićevih, odnosili su se na rukopise njegovog *Divana* u Istanbulu i Kairu, iako su kasnija istraživanja po istanbulskim rukopisnim zbirkama pokazala da ima više prijepisa *Divana* ovog autora, dok se njegove pjesme mogu naći po brojnim rukopisnim međzmuama u domaćim, ali i u ostalim zbirkama rukopisa.²⁹⁹

Stihove pjesnika Mezakije koje je Bašagić donio kao ilustraciju njegove poezije prilikom predstavljanja ovog pjesnika prenosili su ostali bosanskohercegovački orijentalisti u kasnijim pregledima književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Isto tako, u antologijama bošnjačke književnosti koje su obuhvatale i poeziju ovog autora, prenošeni su uvijek Bašagićevi prepjevi njegove poezije.³⁰⁰ Sve ovo pokazuje da Bašagić sasvim opravdano ukazuje na potrebu izrade posebne studije i izučavanja cjelokupnog pjesničkog djela ovog bošnjačkog autora.

U ovom periodu je djelovao i jedan autor čiji su život i kompletno književno stvaralaštvo izazivali veliko interesovanje istraživača, a ocjene njegovog djela bile su ponekad potpuno suprotne. To je autor kojeg Bašagić obrađuje pod naslovom Kaimi-baba, a zatim navodi da mu je ime Hasan i da je iz Sarajeva (Ḥasan Qā'imī). On je jedan od onih pjesnika čiju poeziju Bašagić oštro kritikuje zbog toga što su mu stihovi, kako kaže, "veoma labavi – ko kad nijesu potekli iz pjesničke duše, nego sastavljeni na prste, da se skandiraju po kvalitetu slogova", dodajući kako u Kaimijinom djelu *Varidat*, odnosno "tima glasovitima 'Mišlima' nema gijavolje misli, za koju bi se mogao zagrijati kakav prijatelj turske poezije."³⁰¹

U vrijeme izrade svoje doktorske disertacije Bašagić je citirao, prema Hammeru, nekoliko stihova iz Kaimijinog *Divana*, dok u bosanskoj verziji disertacije te stihove ne donosi, nego Hammerovu ocjenu kako je *Divan* ovog autora u Bosni veoma popularan smatra pogrešnom, poistovjećujući ovdje *Divan* sa zbirkom *Varidat*. Očito je da Bašagić u to vrijeme još uvijek ne razlikuje dvije Kaimijine zbirke pjesama – *Varidat* (Nadahnuća), kojoj on, kako smo vidjeli, odriče svaku pjesničku vrijednost – i *Divan*. Tek će u leksikonu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini* navesti da su to dva različita djela.

²⁹⁹ Šabanović, *Književnost...*, str. 343-346; Balić, *Kultura Bošnjaka*, str. 96-97; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 111-113; Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mermer, *Mezâkî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara 1991., posebno str. 36.

³⁰⁰ Osim Bašagićevog prijepisa Mezakijinih stihova, postoji prijevod tridesetak pojedinačnih stihova ovog pjesnika iz raznih gazela u kojima se spominju neke historijske ili mitske ličnosti. Vidjeti: Amina Šiljak-Jesenković, "O nekim junacima Perzije u stihovima Bošnjaka Mezakije", *Beharistan*, br. 1, Sarajevo 2001., str. 62-84.

³⁰¹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 98.

Kasnija istraživanja su pokazala da je u brojnim rukopisnim kolekcijama sačuvano na desetine prijepisa Kaimijinog *Divana*, ali i *Varidata*, te da se ova dva djela često miješaju i u katalozima rukopisa.

Bašagić, kako smo već vidjeli, smatra da su sve to rukopisi *Varidata* i navodi kako je žalosno da je ovo djelo u Bosni sačuvano u većem broju primjeraka nego djela svih ostalih autora iz ovih krajeva. Svakako da je ta njegova primjedba i pretjerana i pogrešna, iako ne treba zanemariti činjenicu da je djelo mnogo prepisivano i zbog svojih “proročanstava” bilo veoma popularno u masama. Međutim, Bašagićev prosvjetiteljski duh nije mogao prihvatiti tu činjenicu. On je stalno težio napretku u kulturi Bošnjaka, a ovakva vjerovanja u proročanstva su za njega predstavljala nazadovanje. Upravo o tome govori Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* kada kaže kako “Bašagić nije shvaćao da njegovi Bošnjaci iz XVIII vijeka nisu mogli da gledaju stvari i događaje očima jednog obrazovanog bosanskog bega, i doktora bečkog sveučilišta iz XX v.”³⁰²

Međutim, da je Kaimijino stvaralaštvo, kao i njegova ličnost i kao pjesnika i kao derviša, još dugo vremena bilo veoma popularno, govore i podaci koje daje F. Nametak o pjesmama koje su Kaimiji posvetili njegovi savremenici, ali i kasniji pjesnici i prepisivači njegove poezije, među kojima su bili i poznati sarajevski pjesnici Mehmed Mejlija iz 18. i Muhamed Šakir Muidović iz 19. stoljeća.³⁰³

Pregledi književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, kao i radovi koji donose tekstove i prijevode pojedinih pjesama ovog autora, doveli su do novih saznanja o njegovom životu i djelu, godini njegove smrti, kao i do novih, utemeljenijih ocjena njegove poezije. To posebno vrijedi za istraživanja Jasne Šamić u okviru rada na doktorskoj disertaciji posvećenoj životu i pjesničkom djelu ovog autora. Ona je ukazala na bitne razlike između dvije zbirke pjesama Hasana Kaimije, napominjući da se one u radovima ili katalozima rukopisa često miješaju, jer su označene kao “divan”. Zbog toga se u djelu J. Šamić ove zbirke označavaju kao *Divan I* i *Divan II (Vâridât)*. *Divan I* predstavlja Kaimijine pjesme sufijske inspiracije, posvećene osnivaču kadirijskog derviškog reda Abdulkadiru Gejlaniju, dok *Divan II*, odnosno *Vâridât*, predstavlja mješavinu mistične poezije i proročanskih stihova u kojima su historijski događaji predskazani na osnovu “džifra” – proricanja događanja. Ova zbirka sadrži duge kaside, pa se često naziva i *Qaṣā'id-i Qā'imī* (Kaimijine kaside). Ocjenjujući ovu zbirku pjesama, J. Šamić je zaključila kako se u mističnom dijelu, u kojem se koristi poznatom sufijskom simbolikom, Kaimija često ponavlja, kako ponekad doslovno preuzima ajete iz Kur'ana, “pa se mora priznati da kombinacija poetskih elemenata nije uvijek sretno upotrijebljena tako da u tom smislu djelo ovog autora nema veliku poetsku vrijednost”, dok su stihovi iz drugog, historijskog dijela ove zbirke pjesama

³⁰² Šabanović, *Književnost...*, str. 356.

³⁰³ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 124; Isti, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 52-54.

“svojevrсна ‘pjesnička’ hronologija zbivanja na zapadnim granicama Osmanskog carstva,” međutim, kako kaže autorica, “nažalost, u tim stihovima je često teško prepoznati ono što nazivamo pjesničkim, izuzev ritma i rime.”³⁰⁴

Iz svega navedenog mogli smo vidjeti da su Bašagićeva saznanja o stvaralaštvu ovog pjesnika bila nedovoljna, te zbog toga i mjestimično netačna, ali da su svi kasniji istraživači ipak počinjali od ovih podataka, a onda ih ispravljali i proširivali saznanja o ovom autoru, njegovom životu i stvaralaštvu. Pored poezije na osmanskome turskom jeziku, to se odnosi i na Kaimijine pjesme na bosanskom jeziku.

Uz veoma malo biografskih podataka o pjesniku Zekerijja Sukkeriji (Zakariyyā Sukkarī) iz Sarajeva, Bašagić navodi da je on autor kompletnog divana pjesama, te da Šafā’ī u tezkiri kaže kako je među savremenima predstavljao “pjesnika slatke riječi.” Uz nekoliko stihova sa svojim prepjevom, koje smatra lijepim, to je sve što je Bašagić rekao o ovom pjesniku.

Nešto više biografskih podataka i podataka o *Divanu* daje F. Nametak u djelu *Divanska književnost Bošnjaka*, ističući da je bio “Mezakijin sljedbenik i učenik, čovjek koji je stasao pod uplivom ovog velikog pjesnika.”³⁰⁵ Kasnije će ove podatke razraditi Amina Šiljak-Jesenković u radu posvećenom hronogramima ovog pjesnika, u kojem je na osnovu podataka iz objavljene literature iznijela neke nedoumice oko biografskih podataka o Sukkeriji, uključujući tu i podatke koje je o njemu dao i Bašagić.³⁰⁶

Divan ovog pjesnika, za koji Bašagić na osnovu njemu dostupne literature samo navodi da postoji, bio je izvor novih podataka koji su daleko bolje osvijetlili život i poeziju pjesnika Sukkerije. Bašagićevi podaci poslužili su samo kao polazna tačka u tim istraživanjima. Ne treba zaboraviti da je upravo potreba za traganjem i obradom pronađenih djela bošnjačkih autora prioritet koji Bašagić često ističe u svom radu. Sada kada je poznato gdje se nalazi Sukkerijin *Divan*, a naročito kada je tekst *Divana* transliteriran na savremenu tursku latinicu, istraživačima će biti olakšan dalji rad na prevođenju cjelokupnog pjesničkog opusa ovog autora.³⁰⁷

Po mišljenju Safvet-bega Bašagića, najoriginalniji pjesnik kojeg je “Bosna prije preporoda dala turskoj lijepoj knjizi (...) punim imenom (se) zove Alauddin Sabit (...) a član je

³⁰⁴ Jasna Šamić, *Divan de Kaimi, vie et oeuvre d’un poète bosniaque du XVII siècle*, Paris 1986. Prijevodi citata uzeti su iz rada J. Šamić, “Kaimijina kasida na -ari iz njegovog djela *Varidat*”, *POF* 35/1985., Sarajevo 1986., str. 51-90.

³⁰⁵ F. Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 57.

³⁰⁶ A. Šiljak-Jesenković, “Bošnjački pjesnik Zekerijja Sukkeri i njegova epigrafika”, *POF* 44-45/1994-95., Sarajevo 1996., str. 75-97.

³⁰⁷ Kritičko izdanje jedinog rukopisnog primjerka Sukkerijinog *Divana* dato je u transliteraciji na tursku latinicu u djelu: Dr. Erdoğan Erol, *Sükkeri, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını – sayı 89 “Divanlar Dizisi: 2”, Ankara 1994.

jedne plemenite bosanske porodice.”³⁰⁸ Kao potporu podacima da pjesnik ‘Alā’uddīn Tābit iz Užica svakako spada u Bošnjake, Bašagić citira dijelove iz tezkira Šafā’ija i Šayḥija, koji su bili Sabitovi savremenici i koji ga također navode kao bošnjačkog pjesnika. Uz pohvale koje Sabitovoj poeziji upućuju navedena dva biografa, kao i Sālim, također njihov savremenik, Bašagić iznosi razloge koji, po njemu, opravdavaju potrebu i mogućnost detaljnijeg prikaza poezije ovog autora. Oni se ogledaju u većem broju Sabitovih pjesama koje ima na uvidu, u originalnosti njegovog pjesničkog izraza i u ocjenama koje su moderni turski kritičari izrekli o njegovom pjesničkom djelu.

Na osnovu fragmenata iz Sabitovih pjesama, sa prepjevima koje uz njih donosi, Bašagić ističe neke karakteristike Sabitove poezije koje, po njegovom mišljenju, ukazuju na nesumnjive uticaje naše narodne poezije na njegovo stvaralaštvo. Ovo mišljenje, koje je isticao i ranije, kada je obrađivao poeziju Derviš-paše Bajezidagića ili Muhameda Nerkesije, Bašagić podvlači kada govori o originalnosti Sabitove poezije. On opširno obrazlaže svoj stav po kojem se u poeziji pjesnika iz Bosne i Hercegovine osjeća uticaj narodne poezije, sa karakterističnim pjesničkim izrazima i slikama kojih nema u stihovima drugih pjesnika, a Sabit je, po njegovom mišljenju, u tome najoriginalniji. Kao potvrdu ovog stava, Bašagić donosi nekoliko Sabitovih stihova, u originalu i prepjevu, uz napomenu kako mu ograničenost prostora ne dozvoljava da to pokaže na više primjera Sabitove poezije. Uz izvode iz *Miradžijje* (Uspeće na nebo), a zatim iz *Zafername* (Knjiga o pobjedi), Bašagić je ukazao na specifičnosti Sabitovog plastičnog predstavljanja slika, a njegov opis zime smatra “jedinственim, ne samo u istočnoj nego i u svjetskoj književnosti,” gdje do punog izražaja dolazi Sabitova originalnost, jer je on, kako navodi Bašagić, gdje god je to bilo moguće, upotrebljavao “poznate i primitivne turske riječi, koje su i bosanskim muslomanima većinom poznate,” za razliku od drugih pjesnika njegovog vremena, koji su u svojim stihovima koristili brojne arapske i perzijske riječi.

Iako sam Bašagić na kraju ovog prikaza priznaje da je bio i opširniji nego je to disertacija zahtijevala, brojni primjeri iz Sabitove poezije, upravo u Bašagićevom prepjevu, prenošeni su u skoro svim kasnijim pregledima i antologijama bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima. Međutim, ono što je izazivalo posebnu pažnju među istraživačima, bio je upravo Bašagićev stav o Sabitu kao najistaknutijem predstavniku pjesnikâ koji su svoju poeziju pisali pod uticajem naše narodne poezije, pa njihove pjesme zbog toga imaju poseban pjesnički izraz i slike koje se ne susreću u osmanskoj poeziji toga vremena. “Taj snažni genije – navodi Bašagić – pokušao je prvi istočnu umjetnu i narodnu poeziju dovesti u sklad – preplećući oboje našim narodnim prisposodobama i figurama – i tako stvoriti novi smjer i otvoriti nove vidike turskoj umjetnoj pjesmi.”³⁰⁹

³⁰⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 127.

³⁰⁹ *Isto*, str. 129.

Ocjene koje je iznio o Sabitu i njegovoj poeziji, Bašagić je potkrijepio stihovima, kao i ocjenama nekih Sabitovih savremenika o toj poeziji, te ocjenama savremenih turskih književnih kritičara. Više godina kasnije, Bašagić se kritički osvrnuo na studiju koju je, kao doktorsku disertaciju, o ovom autoru objavio Jan Rypka.³¹⁰ Iako navodi kako mu je, nakon što je pročitao navedeno djelo, “imponovala Rypkina marljivost, koju je utkao u svoje djelo”, te kako je u djelu obuhvaćeno sve što se tada moglo prikupiti po bibliotekama i privatnim zbirkama, Bašagić Rypki zamjera na načinu prezentiranja Sabitovih stihova. Po Bašagićevom mišljenju, u Rypkinom djelu je težište na neuobičajenim, ponekad nerazumljivim, pa čak i prostim izrazima, što nikako nije karakteristika isključivo ovog pjesnika. Nasuprot tim Rypkinim ocjenama, Bašagić kaže kako je Sabita predstavio u *Bošnjacima...* “kao originalna i duhovita pjesnika na turskom Parnasu”, ali ne na osnovu literature o pjesniku, nego na osnovu uvida u dva divana ovog pjesnika. Zato Bašagić posebno upućuje kritike što se Rypka u svojoj knjizi poziva na stavove pojedinih turskih kritičara, a ne iznosi vlastiti sud na osnovu uvida u poeziju ovog autora. Tek će kasniji književni kritičari, među njima i turski, kao Vasfi Mahir Kocatürk, ukazati na Sabitovu poeziju kao izraz njegove snažne ličnosti, novog poetskog stila, zanimljive igre riječi, te, posebno, izvjesnog sarkazma u njegovoj poeziji.³¹¹

Bašagićevo mišljenje da se u Sabitovim stihovima osjećaju uticaji narodne poezije zastupali su i neki kasniji istraživači, mada se u literaturi susreću i drugačija mišljenja o tome. Skoro potpuno isti stav kao što je Bašagićev, prenosi M. Handžić u djelu *al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu ‘arā’ Būsna*, ali i u radu posvećenom Sabitovoj poemi *Miradžija*, u kojem je, uz njegovu biografiju, opširno predstavljen milje u kojem Sabit živi i djeluje, a zatim donesen tekst poeme u originalu i prijevodu, te objašnjenja nekih mjesta iz poeme. Handžić se nije upuštao u detaljniju ocjenu svog stava, on ga jednostavno prenosi prema Bašagićevom mišljenju, a u tekstu se na neki način ustručava direktnog iznošenja svog mišljenja, time što kaže: “Čini se da je Sabit stajao i pod uplivom naše narodne pjesme, odakle je u tursku pjesmu unio mnogo pjesničkih izraza i slika.”³¹²

O snažnim uticajima narodne poezije, kako lirske tako i epske, na poeziju Alauddina Sabita pisao je Muhsin Rizvić koji je, na osnovu Bašagićevih prepjeva Sabitovih stihova, zaključio kako Sabitova *Zafernama* “prilično liči na našu narodnu epsku pjesmu” i kako iz nje “izbija nešto plebejsko, bez istočnjačke fantastičnosti i egzaltacije.”³¹³

³¹⁰ Dr. Jan Rypka, *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*, Pragae 1924. Kritički prikaz navedenog djela, pod istim naslovom, dao je Bašagić u nekoliko brojeva časopisa *Gajret* iz 1926. godine (br. 7, str. 109-111; br. 10, str. 158-259; br. 13, str. 207-208; br. 15-16, str. 250-251).

³¹¹ V. M. Kocatürk, *Türk edebiyati tarihi*, Ankara 1964.

³¹² M. Handžić, “*Miradžija*” *Sabita Užičanina*, Sarajevo 1940.; ovdje citirano prema izdanju: Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, Knjiga I, Sarajevo 1999., str. 662.

³¹³ M. Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, Knjiga I, Sarajevo 1973., str. 24.

Do istog zaključka došao je i Alija Bejtić u radu koji je posvećen arhivskim dokumentima o Sabitovom kretanju u službi, ali gdje je dat i osvrt na njegovu poeziju, a unutar toga posebno na spjev *Zafernama*. Bejtić smatra kako su u ovom spjevu vidljivi tragovi muslimanske narodne epske pjesme, koje on nalazi u kompoziciji spjeva, njegovoj dužini, izlaganju događaja, te upotrebi epiteta, poređenja, upravnog govora, što je sve karakteristično za narodne epske pjesme, a nalazi se i u ovom Sabitovom spjevu.³¹⁴

Ovom mišljenju se tokom svojih istraživanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima pridružio i Džemal Čehajić koji smatra da su se bošnjački pjesnici, uz usvajanje principa arapsko-perzijske poetike i književnosti, istovremeno “napajali i izrazom i formama naše narodne poezije, pokazivali više realizma i održavali dublje lokalni ambijent”, pri čemu naročito ističe pjesnika Sabita Užičanina za kojeg tvrdi kako je “uspjio više od drugih da spoji orijentalnu i našu narodnu poeziju i na taj način pruži bogat izraz turskoj poeziji, koji je vladao oko pola stoljeća osmanskom književnošću.”³¹⁵

Ovo mišljenje Čehajić je iznio u diskusiji vođenoj upravo povodom drugačijeg stava Vanče Boškova, koji smatra da, kada je riječ o odnosu između “naše narodne i turske klasične poezije, onda bi trebalo prije govoriti o uticaju turske umjetničke poezije na našu narodnu putem turske narodne poezije, a ne vice versa.” Boškov dalje navodi kako je turska narodna poezija bila pod uticajem umjetničke, divanske poezije, te su brojni motivi, metafore i simboli svakako preuzeti iz te poezije. Međutim, kako su istraživanja turske narodne poezije u Bašagićevo vrijeme bila tek u začetku, Boškov smatra da Bašagić “nije mogao da pretpostavi da treba govoriti o uticaju turske, i divanske i narodne, poezije na našu narodnu poeziju.”³¹⁶

Upoređujući sve navedene stavove, slobodni smo iznijeti mišljenje kako je očito da u Sabitovim spjevovima ima sličnosti sa narodnom epskom poezijom, a one se ogledaju u dužini i kompoziciji spjeva, kao i u metaforama, epitetima i drugim elementima karakterističnom za narodnu poeziju. Međutim, smatramo da se ne može sa sigurnošću tvrditi ni da je u pitanju isključivo uticaj turske narodne poezije, budući da u narodnoj poeziji različitih sredina postoje brojni zajednički elementi, o čijim međusobnim uticajima nema sigurnih dokaza.

Ovim, ali i nekim drugim pitanjima vezanim za valorizaciju Sabitovog pjesničkog opusa, kao što su jezik i stil, o kojima su vodili polemike Safvet-beg Bašagić i Jan Rypka,

³¹⁴ A. Bejtić, “Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga II-III, Sarajevo 1974., str. 3-20.

³¹⁵ Iz diskusije na Naučnom skupu “Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja”, *Posebna izdanja ANU BiH*, Sarajevo 1977., str. 228.

³¹⁶ V. Boškov, “Neka razmišljanja o književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini”, referat sa Naučnog skupa “Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja”, *Posebna izdanja ANU BiH*, Sarajevo 1977., str. 62.

trebalo bi posvetiti zasebnu studiju. Sabitovom stvaralaštvu u novije vrijeme posvećene su knjige koje je na turskom jeziku priredio Turgut Karacan, dok je lingvostilističkoj analizi Sabitovog opusa kod nas posvećena doktorska disertacija Adnana Kadrića, te jedan rad istog autora.³¹⁷ Prijevodi fragmenata iz Sabitovih spjevova, uz *Miradžiju* kao jedino cjelovito djelo u prijevodu na bosanski, nisu dovoljni za analizu ukupnog stvaralačkog opusa Alauddina Sabita, a podatak da su njegovi stihovi nezaobilazni kao ilustracija u svim studijama i antologijama koje se bave divanskom književnošću, samo potvrđuje potrebu za studijskom analizom njegovog djela.

Pored ovih pjesnika koji su predstavljali najistaknutije bošnjačke autore u poeziji, svakako je bilo još dosta drugih pjesnika koji su se svojom poezijom uklapali u navedeni period. Uz uobičajene biografske podatke u mjeri u kojoj je tim podacima raspolagao na osnovu izvora i literature, Bašagić je često donosio i poneki stih kao ilustraciju poezije određenog pjesnika. Mjestimično je čak davao ocjenu o poeziji nekog autora na osnovu samo dva-tri njegova stiha, kao što je to učinio, naprimjer, za Mehmed-efendiju Fevziju iz Sarajeva, za čije pjesme kaže da “nijesu loše i čitaju se jako lahko.”³¹⁸ Isto tako, navodeći stihove pjesnika Zikrije iz Užica koje citiraju i hvale svi biografi, Bašagić kaže kako se u njima može naći više osjećanja “nego u cijelom divanu kakova savremenog stihotvorca, koji se razmeće s bombastičnim frazama!”³¹⁹ Na nekim drugim mjestima je ukazivao na potrebu studioznije obrade poezije nekog pjesnika da bi se mogla dati ocjena o njegovoj poeziji, kao što smo to vidjeli kod pjesnika Mezakije. Slično mišljenje Bašagić iznosi nešto kasnije, kada govori o pjesniku Mehmedu Rifdiji (Rifdî), koji se isticao kao autor nježne i osjećajne lirike. Iako u tezkirama stoji da ovaj pjesnik ima kompletan divan, njegov cjelokupni opus je ostao nepoznat, jer divan još nije pronađen. Tek kada “dobar kritičar osvjetli njegov divan” – smatra Bašagić – moći će se dati sud o vrijednosti Rifdijine poezije. Međutim, ponekad je Bašagić i sam, kao pjesnik, oduševljen nekim stihovima. U takvim situacijama on emotivno reaguje na te stihove i ocjenjuje ih kao stihove sa najvišim pjesničkim dometom. Po tome je karakteristična Bašagićeva ocjena hronograma koji je spjevao Ali-beg Pašić, pod pseudonimom Vusleti (Wuṣlatî), a koja je već navedena kao primjer Bašagićevog nastojanja da domaćem čitaocu ukaže na visok kvalitet stihova pojedinih bošnjačkih pjesnika, kako bi inicirao dalja istraživanja u ovoj oblasti. Napominjemo

³¹⁷ Turgut Karacan, *Dere-nâme (ya da) Hâce-i Fesâd ve Söz Ebesi – Sâbit*, Sivas 1990.; Isti, *Zafer-nâme – Sabit*, Sivas 1991.; *Bosnali Alaeddin Sabit, Divan* (haz. Turgut Karacan, Sivas 1991.; Adnan Kadrić, “Lingvostilistička analiza pjesničkog stvaralaštva Sabita Alaudina Bošnjaka”, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2007. godine (Rukopis na Filozofskom fakultetu u Sarajevu); Adnan Kadrić, “Sintaksostilska izražajnost stilskih figura u poeziji Sabita Užičanina”, *Pismo*, Časopis za jezik i književnost VI/1, Sarajevo 2008., str. 96-120.

³¹⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 92.

³¹⁹ *Isto*, str. 108.

da Bašagić o ovom hronogramu kaže: “Meni bolji nije poznat u turskoj literaturi, premda sam dosta – sve po izbor – divana proturio kroz ruke.”³²⁰

Sa istom tom nakanom, iako je nigdje ne ističe, Bašagić posebno citira ocjene koje su o pojedinim pjesnicima dali autori osmanskih tezkira, apostrofirajući pri tom epitete koje uz citirane stihove bošnjačkih pjesnika donose biografi poput Šejhija, Safaija, Salima i drugih. Brojni su takvi primjeri u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, a kao ilustraciju ćemo dati samo dva koja Bašagić ovdje prenosi. Tako on navodi mišljenje Safaija o pjesniku Mustafi Zariji (Muštafa Zārī) koji za njega kaže da je “u vrtu savremenih pjesnika tugujući slavuj” ili Salima o Ahmedu Rušdiji (Aḥmad Rušdī) u kojem iznosi da je kao pjesnik “darovit, duhovit i visoko naobražen.” Iako ovakvih primjera sa ocjenama najpoznatijih osmanskih biografa ima više, one su kod Bašagića uvijek donošene sa ciljem da ukažu na ocjenu kvaliteta poezije bošnjačkih autora, pri čemu Bašagić, uz informacije koje prenosi, ponovo djeluje i kao prosvjetitelj.

U ovom periodu, koji Bašagić imenuje kao treći, obrađeno je i nekoliko autora koji su se istakli djelima iz raznih naučnih disciplina. Ne treba zaboraviti da je cjelokupno pisano stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima nosilo odrednicu “književnost” u najširem smislu te riječi, odnosno u onome što je u tradicionalnom arapsko-islamskom značenju obuhvatao pojam *adab*, stvaralaštvo uopće, tj. pisana djela iz svih oblasti koje su u funkciji obrazovanja čovjeka i oplemenjivanja njegovog duha, a u koje su, pored lijepe književnosti, uključena i djela iz gramatike, teologije, filozofije, historije, prava, jezikoslovlja, matematike itd.

Jedan od autora iz ovog perioda, koji se svojim stvaralaštvom istakao u oblastima koje ne spadaju u lijepu književnost, bio je mostarski učenjak, profesor i autor više radova iz različitih naučnih oblasti, Mustafa Ejubović, poznat pod imenom Šejh Jujo. Uz podatke o njegovom životu i radu, te uz legende koje se o njemu stoljećima prenose u njegovom rodnom gradu, Bašagić ukazuje na Mostar kao tadašnji obrazovni centar, u čemu je velika zasluga upravo Šejh Jujina, jer je on dugo godina bio profesor, ali i autor školskih udžbenika. Po Bašagiću, dvije su karakteristične vrline ovog učenjaka “visoki polet i volja za rad.” One su rezultirale brojnim naučnim raspravama koje je sam napisao, ali i bogatom bibliotečkom ostavštinom u kojoj se nalazilo preko 60 raznih djela koja je sam prepisao. “Ni jedan čas ne biti besposlen – uza sve zemne blagodati: učenost, ugled i blagostanje – znači biti valjani radenik na polju prosvjete i odličan sluga svoga naroda.” To su vrijednosti koje Bašagić naročito cijeni u životu Šejh Juje, ali i u životu uopće, i on to i ovoga puta, kao i u mnogim drugim prilikama, ponovo ističe. Njegova je zasluga, navodi Bašagić, što je kroz školske udžbenike i opširne komentare pojedinih djela iz različitih naučnih oblasti učenicima približio razumijevanje logike, retorike, sintakse i drugih disciplina.

³²⁰ *Isto*, str. 106.

Iako su kasnija istraživanja dovela do novih rezultata o životu i djelima ovog autora, a brojni istraživači su mu posvetili studije i knjige vezane za određenu oblast njegovog djelovanja, ovdje treba još jednom ukazati na Bašagićevo kontinuirano sakupljanje rukopisne građe i istraživanje stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima. U djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* on kaže da na uvidu ima samo dva djela ovog autora – *Šarḥ ‘alā ar-risāla as-samarqandiyya fī al-ādāb* (Komentar Samarqandijevog traktata o retorici) i komentar djela *Īsāgūḡī* o logici,³²¹ te da zbog toga ne može dati ocjenu o vrijednosti njegovih djela. U *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, objavljenom nekoliko godina kasnije, među rukopisima u Bašagićevoj zbirci, pored navedena dva, nalazimo još jedno Šejh Jujino djelo, ali i više djela u kojima se on javlja kao prepisivač ili vlasnik rukopisa. Međutim, najveći broj Šejh Jujinih djela, među kojima se ističe i više autografa, nalazio se u Karadoz-begovoj biblioteci u Mostaru, a odatle je prenesen i sada se čuva u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu. Iako su pojedina djela ovog autora predstavljena u više studija, radova ili priloga, ipak je do danas njegov cjelokupan opus ostao nedovoljno istražen. Potrebno je još jednom napomenuti da je Šejh Jujo najmarkantnija ličnost u intelektualnom krugu svoga vremena, te da je najplodniji bošnjački pisac na arapskom jeziku. Pojedini radovi ovog autora već su bili predmetom naučnih studija. U knjizi *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* obuhvaćena su djela ovog autora iz oblasti logike, disputacije, nauke o pojmovima, pravne prakse i jezikoslovlja, dok su četiri Šejh Jujina djela iz oblasti logike predstavljena u knjizi *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*.³²² Više radova o ovom autoru i njegovom djelu bavi se općim pregledom biografskih i bibliografskih podataka, pojedinim tematskim studijama, te rukopisima njegovih djela.³²³

Iz ovog pregleda treba izdvojiti obimnu knjigu Mustafe Jahića posvećenu analizi arapske gramatike u Šejh Jujinom djelu *al-Fawā'id al-'abdiyya* (Napomene Abdullahu). Isti autor je već ranije pisao o apozitivima i o akuzativima u navedenom djelu, a pojedinim traktatima Šejh Jujinog djela posvećeni su i radovi drugih istraživača. Svi oni pokazuju kao osnovnu karakteristiku Šejh Jujinog djela čini detaljna analiza pitanja koja se u njemu

³²¹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 122.

³²² Vidjeti: A. Ljubović – S. Grozdanić, *Prozna književnost ...*, posebno str. 31-40, 46-50, 66-68, 75-76, 118-119; Ljubović, *Logička djela...*, posebno str. 42-53.

³²³ Šabanović, *Književnost...*, kao i radove: M. Mujić, “Šejh Jujo (1650-1707) u svjetlu književno-istorijskog materijala”, *Zora*, Počasni broj, Mostar 1968/69., str. 291-301; H. Hasandedić, “Djela Mustafe Ejubovića (Šejh Juje) i Ibrahim efendije Opijača koja se nalaze u Arhivu Hercegovine u Mostaru”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* IV, Sarajevo 1976., str. 57-68; M. Ždralović, “Prilog poznavanju djela Šejh Juje”, *Hercegovina* I, Mostar 1981., str. 119-137; A. Ljubović, “Na marginama rukopisnih djela Mustafe Ejubovića (1651-1707)”, *Hercegovina* IV, Mostar 1985., str. 225-238; M. Jahić, “Rukopisi djela Šejh Juje u Gazi Husrev-begovoj biblioteci”, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke* XI-XII, Sarajevo 1985., str. 39-54.

obrađuju i čijem tumačenju Šejh Jujo pristupa kao izvrstan poznavalac tematike kojom se bavi, koji pri tumačenju pojedinih pitanja navodi više različitih mišljenja, a na kraju iznosi vlastite zaključke.³²⁴

Uz sve ove, bez sumnje vrijedne doprinose prevođenju nekih traktata, odnosno izučavanju pojedinih oblasti u kojima se Šejh Jujo iskazao kao plodan autor, pred bosanskohercegovačkim orijentalistima ostaje obaveza da se naučno vrednuje njegovo ukupno pisano stvaralaštvo. Od dvadeset sedam kraćih ili dužih rasprava ovog autora, iz više naučnih disciplina, rukopisi tri komentara iz oblasti disputacije za sada su još uvijek nepoznati,³²⁵ kao i jedna zbirka propovijedi koju Ibrahim Opijač navodi među Šejh Jujinim djelima.³²⁶

Ovdje se mora primijetiti da su Bašagiću, ali i kasnijim istraživačima koji su se, kroz preglede stvaralaštva na orijentalnim jezicima, bavili Šejh Jujinim pisanim opusom, veliku pomoć u registrowanju njegovih djela pružali podaci njegovog učenika i biografa Ibrahima Opijača, te popis radova koji je napravio sam Šejh Jujo. Na taj način je olakšano istraživanje rukopisa njegovih djela. Uz podatke o rukopisima pojedinih Šejh Jujinih djela koji su naznačeni u Šabanovićevoj *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, značajne nove informacije o rukopisima iz Šejh Jujinog opusa donosi A. Ljubović u dijelu knjige *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, u kojem su obrađena djela ovog autora.³²⁷ Na osnovu ovih rukopisnih primjeraka Šejh Jujinih djela moći će se nastaviti rad na prevođenju, analizi i vrednovanju njegovog ukupnog djela.

U trećem periodu, po Bašagićevoj podjeli, kroz kratak pregled je predstavljeno 27 ličnosti iz kruga “učenjaka i profesora”, sa najosnovnijim biografskim podacima i opisom kretanja u službi, detaljno navodeći na kojim su sve medresama radili pojedini profesori iz

³²⁴ Mustafa Jahić, *Arapska gramatika u djelu Al-Fawa'id al-'abdiyya Mustafe Ejubovića*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 2007.; Isti, “Apozitivi u arapskoj rečenici – prema poglavlju ‘Apozitivi’ u djelu *Al-Fawa'id al-'Abdiyya* Šejh Juje”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XV-XVI, Sarajevo 1990., str. 169-189; Isti, “Priloški akuzativi u arapskom jeziku u djelu Mustafe Ejubovića *al-Fawā'id al-'abdiyya*”, *POF* 44-45/1994-95., Sarajevo 1996., str. 13-50. Među radovima o Šejh Jujinim djelima treba spomenuti i opširan pregled sadržaja njegovog komentara al-Farġānījevog dogmatičkog spjeva *Bad' al-amālī* u radu: Rešid Hafizović, “Mustafa Ejubović – Šejh Jujo i njegova summa theologica”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XVII-XVIII, Sarajevo 1996., str. 51-73, kao i analizu i prijevod Šejh Jujinog kratkog traktata o disputaciji u radu: Muhamed Mrahorović, “Mustafa Ejubović – Šejh Jujo Risāla fi ādāb al-baḥṭ (Traktat o disputaciji ili o metodi postupka u raspravi)”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XVII-XVIII, Sarajevo 1996., str. 97-106. Isti traktat je objavljen u knjizi: *Mustafa Ejubović Šejh Jujo, Dva logička traktata: Risāla fi ādāb al-baḥṭ i Zubda al-ādāb*. Priredio, preveo i naučno obradio: mr. Muhamed Mrahorović, Sarajevo 2008.

³²⁵ Vidjeti: A. Ljubović – S. Grozdanić, *Prozna književnost ...*, str. 46-47 i str. 48, bilj. 78.

³²⁶ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 122, pod br. 22; Šabanović, *Književnost...*, str. 409, pod br. 27

³²⁷ Vidjeti ovdje bilj. 322.

ovog popisa, odnosno gdje su sve bili imenovani kao kadije. Na osnovu njemu pristupačne literature, mjestimično je dodao i poneki hronogram spjevan povodom smrti pojedinih profesora iz ovog pregleda. Očito je da je Bašagić time htio da istakne kako su oni bili cijenjeni među savremenima, te su o njihovoj smrti bili ispjevani i hronogrami. Na isti način Bašagić je postupio i kod ukazivanja na neke od “glasovitih šehova”, ističući njihovo derviško opredjeljenje i ugled koji su uživali ne samo u svom okruženju nego i mnogo šire. Kao “glasovitu ulemu” u posljednjih četrdeset godina ovog perioda, Bašagić je predstavio još sedamnaest imena, također samo sa osnovnim biografskim podacima i opisom kretanja u službi, posebno se osvrćući na medrese u kojima su radili i mjesta gdje su bili u službi kao kadije.

Sa mnogo više podataka na osnovu dostupne literature, te uz stihove pojedinih autora u originalu i svom prepjevu, Bašagić je predstavio veći broj pjesnika iz ovog perioda, a ovdje ćemo ukazati samo na one koji se po nekim specifičnostima izdvajaju od ostalih. To se posebno odnosi na pjesnike iz Užica, Mustafu Zariju (Muṣṭafā Zārī) i Ebu Bekra Zikriju (Abū Bakr Dīkrī), koji su, uz već spomenutog najpoznatijeg među njima – Sabita i Ali-bega Pašića Vušletiju, čiji je jedan hronogram Bašagić ocijenio najboljim njemu poznatim hronogramom u cjelokupnoj osmanskoj književnosti, svojom poezijom obilježili drugu polovinu 17. stoljeća.

Predstavljajući pjesnika Zariju iz Užica, Bašagić u bilješki napominje: “Pošto je taj gradić vjekove dijelio tugu i radost s ponosnom Bosnom, makar danas i pripadao Srbiji, mi njegove glasovite sinove ubrajamo među Bošnjake, premda smo sve ostale pjesnike i učenjake, koji su se rodili na teritoriju današnje Srbije ispustili iz ove radnje. Užičane broje među Bošnjake i svi stari i noviji turski biografi...”³²⁸ Nekoliko Zarijinih stihova Bašagić preuzima iz Safaijeve tezkire i, uz ocjenu kako su mu lijepi ti stihovi, donosi u originalu i svom prepjevu četiri distiha ovog autora.

Već smo spomenuli kako je Bašagić predstavio Sabita, zatim kako je visoko ocijenio stihovani hronogram Vušletije, te kako su Zarijinu poeziju hvalili osmanski biografi, njegovi savremenici. Ovome treba dodati Bašagićeve impresije o stihovima Zikrije, za koje navodi da ih hvale i citiraju svi biografi. Donoseći tri distiha u originalu i svom prepjevu, Bašagić iznosi i svoj stav o njima, riječima:

U istinu su lijepi; više u njima imade čuvstva i poezije nego u cijelom divanu kakova savremenog stihotvorca, koji se razmeće s bombastičnim frazama!³²⁹

Stvaralaštvo ovog kruga pjesnika ni do danas nije detaljnije istraženo. U pregledima i antologijama književnosti gdje se obrađuju ovi pjesnici, također se daju samo Bašagićevi prepjevi. Jedino S. Balić o pjesniku Zikriji kaže da je u tuđini pisao “domoljubne stihove”, te donosi prijevod jednog takvog distiha, ali bez podataka odakle je distih preuzet.³³⁰

³²⁸ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 104, bilj. 1.

³²⁹ *Isto*, str. 108.

³³⁰ S. Balić, *Kultura Bošnjaka*, str. 84.

Ni o većini drugih pjesnika koje je Bašagić predstavio u ovom periodu skoro da nema novih podataka, a niti ocjena njihove poezije. Jedine nove informacije o njima, u odnosu na Bašagićeve podatke, vezane su za rukopise divana pojedinih pjesnika, uglavnom u turskim rukopisnim zbirka koje Bašagić nije imao na uvidu. Ovi podaci su najčešće dati u Šabanovićevoj *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, kao i u Nametkovom *Pregledu književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, ali se u većini slučajeva u istraživanjima nije otišlo dalje od iznošenja tih informacija.

Nekoliko pjesnika iz ovog perioda treba spomenuti zbog nekih Bašagićevih ocjena o njihovom stvaralaštvu. To se, prije svega, odnosi na pjesnika Ahmeda Rušdiju (Aḥmad Rušdī) iz Mostara. Iako je pogrešno naveo njegov pjesnički pseudonim, kao Mechaf (Plašivi), umjesto Šaḥḥāf (knjižar), kako prvi primjećuje tek H. Šabanović, F. Nametak smatra da je ova greška kod Bašagića nastala “vjerovatno zbog nečitkosti rukopisa kojim se služio.”³³¹

Bašagić prenosi ocjene koje su o ovom pjesniku donijeli autori tezkira i kaže:

Njegovi biografi Šeichi, Safai i Salim s bombastičnim frazama ističu njegove vrline. Zadnji mu posvećuje cijelu stranicu najbiranijih izraza, iz kojih se razumije, da je bio kao čovjek skroman, plemenit i pun žive šale, a kao pjesnik darovit, duhovit i visoko naobražen.³³²

Koliko je Rušdi bio cijenjen pjesnik, Bašagić pokazuje i podacima da je povodom njegove smrti ispjevano više hronograma, od kojih neke i donosi u originalu. Ono što je, po Bašagiću, karakteristično u poeziji ovog pjesnika, to su stihovi koji “dišu proljetnom svježinom i mirišu nježnim majskim cvijećem. Ukrašeni su umjetnom ljepotom istočne fantazije i zadahnuti pjesničkom dušom hercegovačkog poleta, koji proviruje iz mnogih Rušdinih umotvorina.”³³³ Po ovome ga Bašagić poredi sa Derviš-pašom Bajezidagićem, koji i sam u *Bulbulistanu* spominje pjesnika Rušdiju i citira jedan njegov gazel na perzijskom jeziku. Isti gazel prenosi i Bašagić, sa svojim prepjevom, a uz njega donosi i još nekoliko gazela istog pjesnika ispjevanih na turskom jeziku kao primjer “nježnih izljujeva njegove duše”, u kojima se ovaj pjesnik, po Bašagiću, “prikazuje u svojoj pravoj slici kao lirski pjesnik kat’ exohen.”³³⁴

Iako se neki biografski podaci o ovom pjesniku razlikuju u pojedinim tezkirama i pregledima književnosti, ipak se nigdje ne dovodi u pitanje visoki kvalitet njegove poezije o kojoj se sada može suditi samo na osnovu stihova koje je Bašagić prepjevao iz njegovih

³³¹ Šabanović, *Književnost...*, str. 385; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 128; M. Handžić, *al-Ġawhar al-asnā...*, str. 35; Isti, *Književni rad...*, str. 56. Handžić ovaj pseudonim čita kao Muhaf.

³³² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 115-116.

³³³ *Isto*, str. 116.

³³⁴ *Isto*.

kasida, gazela i hronograma. Više prijepisa rukopisa *Divana* ovog pjesnika, koji se nalaze u turskim bibliotekama, ukazuju na popularnost njegove poezije. Međutim, oni istovremeno pružaju mogućnosti za detaljnije istraživanje ove poezije, jer će samo tako ocjene koje su o njoj iznijeli pisci tezkira i književni historičari, a sa citatima iz pjesama različitih žanrova potkrijepio Safvet-beg Bašagić, moći biti naučno valorizovane. I u ovom primjeru se ogleda Bašagićeva tendencija da predstavi vrijednosti bošnjačkih pjesnika i njihove poezije na orijentalnim jezicima, ali i podstrek za dalja istraživanja na tom polju. Nekoliko rukopisa *Divana* ovog pjesnika poslužili su kao osnova Adnanu Kadriću za predstavljanje poetskih osobitosti njegovih kasida, gazela i hronograma, kao uvod u šire istraživanje poetike *Divana* ovog pjesnika.³³⁵

Upravo na tragu potrebe detaljnijeg izučavanja poezije bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima i njenim vrednovanjem u okviru osmanske poetike je i Bašagićev stav o pjesniku Mustafi Ledunniji (Muştafâ Ladunnî). Samo dva distiha ovog pjesnika, u originalu i svom prijevodu, Bašagić donosi kao ilustraciju njegove poezije, a nakon njih kaže:

Te poredbe u sklopu turskih fraza imadu neki osobiti čar, dočim u prijevodu, kako se vidi, nemaju nikakva smisla. Svaki jezik ima svoje osebine, koje se ne dadu u drugi jezik pretočiti. Takovih osebina u turskom jeziku nalazi se više nego u svim, što ih poznam.³³⁶

Ovi Bašagićevi navodi su zanimljivi stoga što on u prevođenju stihova uvijek nastoji da ih ponovo pretoči u stihove, pa je taj prepjev često slobodniji. Ovaj primjer je jedan od rijetkih u kojima Bašagić nije postupao na takav način, a sâm je objasnio i zašto. Može se samo pretpostaviti da je Bašagić u ovom slučaju bio toliko zanesen formalnim savršenstvom koje je našao u ovim stihovima, da i u njima vidi obilježja marinizma o kojem je govorio kad je obrađivao Nerkesijinu poeziju. Ovdje je čak tipičan primjer forme rubaije Bašagić preveo skoro prozним prijevodom, što nije nikako svojstveno njegovim prepjevima odabranih stihova bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima.

Jedan takav primjer, u kojem ističe jednostavnost jezika i razumljivost stihova, Bašagić daje kada predstavlja poeziju pjesnika Rifdije, savremenika Ledunnije. Uz konstataciju da je, kako se vidi iz tezkira u kojima su navedeni primjeri njegove poezije, ovaj pjesnik “rado pjevao rubâi-je, a pjesnici rubâi-ja rijetki su na turskome Parnasu”, Bašagić o njegovoj poeziji kaže:

Rifdi je zbilja nježan i čuvstven liričar. Stihovi mu teku glatko, a jezik mu je veoma lahak prema onome vremenu. Njegove pjesničke umotvorine mogu se i danas čitati i razumiti. Mi bar ne možemo opaziti nikakove razlike izmeđju njega i današnjih turskih pjesnika, koji pjevaju gazele

³³⁵ Adnan Kadrić, “Uvod u poetiku *Divana* Ahmeda Rušdija Mostarca”, *POF* 58/2008., Sarajevo 2009., str. 97-124.

³³⁶ *Isto*, str. 141.

i rubâi-je. Kad jednom dobar kritičar osvjetli njegov divan, zaboravljeni Rifdi bez dvojbe stupiće u prve redove osmanlijskih pjesnika prije preporoda.”³³⁷

Iako autori osmanskih tezkira – njegovi savremenici – spominju da ima *Divan* i iz njega citiraju stihove koje prenosi i Bašagić, u rukopisnim zbirkama do sada nije pronađen nijedan rukopis njegovog *Divana*, niti su u katalozima registrovani stihovi ovog pjesnika. U svim kasnijim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima daju se isti podaci i stihovi koje je Bašagić donio u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, prenoseći ih iz tezkira Salima i Safajia, a na isti način je postupio i Hammer u *Historiji osmanske poezije*. Za sada su to jedini poznati stihovi ovog pjesnika, koje Bašagić citira i donosi u svom prepjevu.

Potrebno je spomenuti još jednog pjesnika u ovom periodu je za kojeg Bašagić kaže da ga ne spominju “ni Šeichi, ni Safai, ni Salim”, ali da se njegovi stihove nalaze po domaćim zbirkama – međžmuama. Riječ je o mostarskom pjesniku Husejnu Čatrnji, koji je pjevao pod pseudonimom Husami. Bašagić citira tri distiha iz njegove kaside o pehlivanu Šahinu koji je sa svojim učenicima prešao na konopcu preko Neretve.

Navedenu kasidu u cijelosti je preveo O. Mušić u radu o mostarskim pjesnicima i njihovim pjesmama posvećenim Mostaru, pri čemu je uz prijevod spomenute kaside iznio i neke svoje pretpostavke o dva pseudonima pod kojima je ovaj pjesnik pjevao. Kako nemamo nikakvih drugih saznanja o tome osim onih koje je iznio Mušić u tom radu, smatramo da sličnosti koje on nalazi među pjesmama koje upoređuje ipak nisu dovoljan dokaz da se radi o istom pjesniku sa dva različita pseudonima.³³⁸

Ovim Bašagićevim podacima, a naročito kasnijim istraživanjima po međžmuama bosanskohercegovačkih rukopisnih zbirki, došlo se do novih saznanja o poeziji Bošnjaka na orijentalnim jezicima, posebno onih koji nisu bili zabilježeni u osmanskim tezkirama, ali koji su, kako se može vidjeti, ostavili brojne tragove u stihovima posvećenim gradovima, spomenicima, ličnostima i drugim opisima vezanim za njihovu sredinu i vrijeme. Ti podaci su i danas ostali prvorazredan izvor, ne samo u poeziji nego i u historiji i kulturi određenog prostora i vremena na koje se odnose.

Da su rukopisne međžmue uvijek bile izvor brojnih podataka o poeziji Bošnjaka na orijentalnim jezicima, govore nam i danas imena nekih autora čije stihove možemo naći u međžmuama, a koji do sada nisu bili registrovani među bošnjačkim pjesnicima ovog perioda. Ove međžmue su, kako smo na više mjesta mogli vidjeti, i Bašagiću služile kao prvorazredan izvor za izučavanje ove poezije. Jedan od autora koje je Bašagić samo imenom spomenuo u svojoj disertaciji bio je pjesnik Osman-beg Ljubović,

³³⁷ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 143.

³³⁸ O. Mušić, “Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka”, *POF XIV-XV/1964-65*, Sarajevo 1969., str. 73-100, posebno str. 85.

sa pseudonimom Hilmi (Ḥilmī), za kojeg je tada naveo samo da je iz Nevesinja, dok u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* za njega kaže da je živio u drugoj polovini XII vijeka po Hidžri, ali da o njemu nije uspio naći više podataka. Nekoliko gazela ovog pjesnika Bašagić je pronašao u jednoj medžmui iz svoje rukopisne zbirke, pa je jedan gazel donio u originalu i svom prepjevu kao ilustraciju poezije ovog pjesnika.

Pregled ovog perioda Bašagić završava sa nekoliko imena pjesnika koje je našao u medžmuama, uz konstataciju da je to sve što je u svom dotadašnjem istraživanju mogao naći kako u tezkirama, tako i u medžmuama koje je pregledao. Od pjesnika Bejazi-zade Maila citira jednu rubajiju, navodi kako je Kudsija Mostarac autor jedne “interesantne poslanice” o Mostaru i Mostarcima, iz koje donosi početne stihove, zatim citira jedan distih Hilmije Mostarca, kao i dva distiha iz jednog od dva njemu poznata gazela pjesnika Mailije Mostarca, te, na kraju, samo imenom spominje pjesnika Savabiju Tuzlaka.

Upravo ovi podaci ponukali su kasnije istraživače da o ovdje spomenutim autorima pokušaju dati više informacija, te navesti neke njihove stihove. Ovo se posebno odnosi na istraživanja poezije pjesnika koje Bašagić navodi kao Mostarce. Kasnija istraživanja ukazala su na to da je pjesnika Kudsiju (Qudṣī) Bašagić pogrešno označio kao mostarskog pjesnika, što je vjerovatno rezultat sadržaja stihova u kojima on pjeva o nekim Mostarcima iz njegova vremena. Više podataka o ovom autoru, njegovom punom imenu i porijeklu donio je H. Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, te F. Nametak u *Pregledu književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* na osnovu naslova njegovih pjesama iz dva rukopisa, jednog u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a drugog u Orijentalnom institutu.³³⁹

U jednoj rukopisnoj medžmui u Orijentalnom institutu nalazi se više stihova pjesnika Mailije (Māilī), kao i njegovo puno ime Mustafa-aga Krpo-zade, te stihovi Hilmije (Ḥilmī) Mostarca. Tako su Bašagićevi podaci upotpunjeni novim saznanjima o ovom pjesniku i njegovoj poeziji.³⁴⁰ Isto tako, u jednoj medžmui u Gazi Husrev-begovoj biblioteci sačuvana je pjesma Savabije (Ṣawābī) iz Tuzle, kojeg Bašagić spominje samo imenom.³⁴¹ Međutim, navedene pjesme iz ovih medžmua su samo registrovane, dok

³³⁹ Šabanović, *Književnost...*, str. 493-495; F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...* str. 177-178.

³⁴⁰ Šabanović, *Književnost...*, str. 415-416 i 657-658; F. Nametak, *Nav. djelo*, str. 178-179; vidjeti i: S. Trako i L. Gazić, “Dvije mostarske medžmue”, *POF* 38/1988, Sarajevo 1989., str. 97-124. Danas ova medžmua, među malobrojnim sačuvanim rukopisima iz ranije Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta, nosi oznaku R 21.

³⁴¹ F. Nametak, “Nekoliko novih podataka o književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima”, *POF* 34/1984., Sarajevo 1985., str. 79-84, posebno str. 81. U ovom radu su u kratkim crtama izneseni podaci o još nekim do tada nepoznatim autorima čiji se stihovi nalaze u nekoliko rukopisnih medžmua u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

poezija ovih pjesnika nije prevedena. Katalogizacija rukopisa u našim, ali i stranim zbirkama manuskriptata, i dalje otkriva nova imena Bošnjaka čije je stvaralaštvo ostalo zapisano u brojnim rukopisima širom svijeta, što otvara nove mogućnosti za istraživanja u ovoj oblasti.

Iz ovih Bašagićevih navoda jedino je ostao potpuno nepoznat pjesnik Bejazi-zade Mail (Bayāḏī-zāde Mā'il). Njega spominje jedino M. Handžić, ali samo na osnovu Bašagićevih podataka.³⁴² U ostalim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima o njemu i njegovoj poeziji nema spomena, a ni Bašagić ne navodi odakle je uzeo stihove koje citira, tako da su ovo jedini podaci o tom autoru.

Jedan od pjesnika iz ovog perioda koji je ostao nepoznat Bašagiću, a koji ima *Divan*, je Mehmed Rešid. Prve podatke o ovom autoru dao je M. Handžić u radu o pjesmama o Sarajevu, u kojem je preveo i jednu pjesmu Mehmeda Rešida.³⁴³ O *Divanu* ovog pjesnika, sa prijevodom nekih pjesama ili fragmenata iz većih spjevova, opširnije je pisao Š. Sikirić, prema čemu ga je u *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* uvrstio i H. Šabanović, dok je pjesmu o sudbini iz *Divana* Mehmeda Rešida prevela L. Gazić.³⁴⁴ Ako se ima u vidu da ovaj pjesnik nije bio spomenut ni u jednoj tezkiri, a da su kasniji podaci o njemu dati tek na osnovu uvida u sadržaj jednog rukopisa u vlasništvu Mehmeda Handžića, koji je kasnije prenesen u Gazi Husrev-begovu biblioteku, kao i iz rukopisa Kadićeve *Hronike*, može se razumjeti zašto je ovaj sarajevski pjesnik Bašagiću ostao nepoznat.

Među autorima ovog perioda Bašagić nije obradio Ibrahima Opijača, iako ga je spomenuo kao autora Šejh Jujine biografije. M. Handžić ga je u svojim radovima naveo samo kao autora navedene biografije, dok je neka djela Ibrahima Opijača kasnije pronašao u Karađozbegovoj biblioteci u Mostaru.³⁴⁵ Opširnije podatke o ovom autoru, sa pregledom njegovih radova na osnovu više rukopisa koje je imao na uvidu, kao i tekstom Šejh Jujine biografije, dao je O. Mušić.³⁴⁶ Ovi podaci, kao i kasnija istraživanja, dovela su do novih saznanja o stvaralaštvu ovog autora. Ona su predstavljena u Šabanovićevoj *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, zatim u djelu *Prozna književnost*

³⁴² M. Handžić, *al-Ġawhar al-asnā...*, str. 68 i *Književni rad...*, str. 58.

³⁴³ M. Handžić, "Sarajevo u turskoj pjesmi", *Glasnik IVZ XI*, Sarajevo 1944. Rad je objavljen u četiri nastavka, a tekst i prijevod pjesme Mehmeda Rešida sa kratkom biografijom objavljeni su u br. 10, na str. 235-243.

³⁴⁴ Š. Sikirić, "Dīvān Mehmed Rešīda", *POF VI-VII/1956-57*, Sarajevo 1958., str. 55-76; L. Gazić, "Jedna neobjavljena pjesma Mehmeda Rešida", *POF XXII-XXIII/1972-73.*, Sarajevo 1976., str. 345-354.

³⁴⁵ Isti, "Nekoliko dragocjenih rukopisa u Karađozbegovoj biblioteci u Mostaru", *Glasnik IVZ II*, broj 12, Sarajevo 1934., str. 633-639.

³⁴⁶ O. Mušić, "Ibrahim Opijač Mostarac", *POF X-XI/1960-61.*, Sarajevo 1961., str. 31-53.

Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima A. Ljubovića i S. Grazdanića, dok je sadržaj i prijevod Opijačevog kratkog traktata o rješenju zagonetke na tekiji u Blagaju bio predmet posebnog rada.³⁴⁷

Među Bošnjacima koji su stvarali na arapskom jeziku Bašagić ne spominje autora po imenu Ahmed sin Hasanov Bošnjak. O njemu ne piše ni M. Handžić u djelu *al-Ġawhar al-asnā fi tarāġim ‘ulamā’ wa šu ‘arā’ Būsna*, ali ga u *Književnom radu bosansko-hercegovačkih muslimana*, u dijelu o stvaralaštvu na arapskom jeziku u oblasti stilistike navodi kao autora koji je, pod naslovom *aš-Šarḥ al-mufīd* (Korisni komentar), napisao komentar as-Samarqandijevog traktata *al-Farīda fi al-isti ‘ārāt* (Skupocjeni biser o metafori). Na osnovu izdanja teksta navedenog komentara, objavljenog u Istanbulu bez oznake godine, budući da još uvijek nije poznato da li je negdje sačuvan njegov autograf ili neki prijepis, Esad Duraković je priredio “optimalno tačnu” verziju arapskog teksta, preveo ga na bosanski jezik, te donio kraću uvodnu studiju o arapskoj stilistici i njenom mjestu u radovima bošnjačkih autora, a posebno o metafori kao stilskoj figuri kojoj je posvećen ovaj komentar.³⁴⁸ Ovakvim metodom u pristupu obradi izdanja navedenog komentara omogućena je njegova upotreba u naučne svrhe, jer može u potpunosti zamijeniti kritičko izdanje za sada nepoznatog rukopisnog originala.

Završavajući obradu Bašagićevog trećeg perioda, možemo zaključiti da su ostali nepoznati, prije svega, oni autori o kojima nije bilo podataka u izvorima i literaturi koje je on koristio, odnosno oni za koje se u to vrijeme nije znalo da su Bošnjaci. Zbog toga nam se čini i razumljivim da ih ne nalazimo u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*. S druge strane, Bašagićeva saznanja o stvaralaštvu pojedinih autora bila su nedovoljna, pa su podaci o tim autorima mjestimično pogrešni, kao što je to, naprimjer, kod Hasana Kaimije. Istovremeno, ne možemo tvrditi da su sve ocjene koje je Bašagić dao o pojedinim autorima bazirane na detaljnom proučavanju njihovih djela. One su ponekad iznesene više kao impresija Bašagića-pjesnika o stihovima nekog autora. Takve primjere iz ovog perioda imali smo u Bašagićevim sudovima o stihovima Mehmeda Fevzije iz Sarajeva, Zikrije iz Užica, te Ali-bega Pašića Vusletije. Kod nekih drugih autora, kao što su Sulejman Mezakija i Mehmed Rifdija, Bašagić je ukazao na potrebu studioznije obrade njihove poezije, kako bi se o njoj mogao izreći validan sud.

Na osnovu svega iznesenog, možemo reći da su istraživanja nakon Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* samo u nekim slučajevima rezultirala

³⁴⁷ Šabanović, *Književnost...*, str. 439-445; A. Ljubović – S. Grozdanić, *Prozna književnost...*, str. 88-89, 120-121, 180-181; Mejra Softić, “Rješenje zagonetke na Blagajskoj tekiji Ibrahima Opijača Mostarca”, *POF* 51/2001., Sarajevo 2003., str. 215-225.

³⁴⁸ E. Duraković, *Arapska stilistika u Bosni, Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXIII, Sarajevo 2000.

studijama o pojedinim autorima i njihovom djelu, što smo već naglasili, dok je većina podataka ostala na razini otkrivanja novih imena bošnjačkih autora ili njihovih stihova u rukopisnim zbirkama, na što je također ukazano u informacijama o radovima ili priložima koji donose takve podatke.

Četvrti period

Na početku posljednjeg perioda, prema podjeli kakvu je sačinio u ovom djelu, Bašagić kaže kako se od četrdesetih godina 18. stoljeća sve rjeđe javljaju bošnjački autori na orijentalnim jezicima. Uzroke za stagnaciju u pisanom stvaralaštvu uopće Bašagić nalazi u historijskim prilikama toga vremena, kada nije bilo vremena “baviti se s perom nego samo s oružjem” – kako to opisuje Bašagić, pojačavajući to svoje mišljenje citiranjem latinske izreke “Inter arma silent Musae.”³⁴⁹ To je vrijeme u kojem dolazi do unutarnjih razmirica i borbi u samoj Bosni, zatim stalnih graničnih sukoba na područjima prema Austriji i Crnoj Gori i, najzad, vrijeme u kojem brojni Bošnjaci učestvuju kao ratnici Osmanske imperije u vojnim pohodima daleko od Bosne. Sva ova događanja imala su odraza i opadanje književnog stvaralaštva Bošnjaka.

Među istaknute pjesnike ovog perioda Bašagić na prvom mjesto stavlja Fevziju Blagajca (Fawzi). Uz nekoliko osnovnih podataka o vremenu u kojem je živio, Bašagić donosi jednu priču iz Fevzijinog *Bulbulistana* (Vrt slavuja), kao ilustraciju iz koje se može vidjeti “jezik i način pisanja” ovog autora. Pored još četiri stiha posvete – a djelo je posvećeno Hekim-oglu Ali-paši – i dva stiha u kojima je sadržana godina pisanja djela, tj. 1152/1739., to je sve što je Bašagić citirao od ovog autora. Pošto je navedeno djelo, o čemu i njegov autor govori u uvodnom dijelu, spjevano po uzoru na čuvena djela perzijskih klasika – *Gulistān* (Ružičnjak) Sadija Širazija i *Bahāristān* (Proljetni vrt) Abdurrahmana Džamija, te djela dvojice autora iz 16. stoljeća – *Sunbulistān* (Vrt zumbula) Kemal-paše-zade i *Nigāristān* (Galerija slika) šejha Šudža’a, Bašagić iznosi svoj stav u kojem kaže kako se *Bulbulistan* ne može upoređivati sa prva dva djela koja su jedinstveni primjeri klasične perzijske književnosti, dok o druga dva ne može govoriti jer su mu poznata samo po naslovu. Međutim, Bašagić smatra da Fevzijino djelo svakako zaslužuje da se predstavi široj javnosti.

O ovom autoru dugo nakon Bašagića nije bilo novih podataka. Fevziji i njegovom djelu *Bulbulistan* posvetio doktorsku disertaciju Milivoje Malić. Disertacija je objavljena u

³⁴⁹ U njemačkoj verziji disertacije ova izreka je navedena samo u tekstu, dok je u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* ona stavljena dva puta – i kao moto i u tekstu. Iako se ova izreka uobičajeno prevodi riječima: “Za vrijeme rata šute muze”, Bašagić u bilješci daje poetičniji prijevod: “U zveki oružja šute vile”. Dvostruki citat je dao očito sa željom da istakne kako su historijske okolnosti imale velikog uticaja i na književno stvaralaštvo Bošnjaka.

Parizu 1935. godine, a u njoj je, uz prijevod *Bulbulistana* na francuski jezik, data analiza idejnih i estetskih vrijednosti ovog djela u kontekstu društvenih i političkih kretanja u vremenu u kojem je ono nastalo.³⁵⁰ Na taj način je djelo Fevzije Mostarca, kroz prijevod na francuskom jeziku, prezentirano zapadnoeuropskoj javnosti. U Bosni i Hercegovini je tek Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, osim podataka o rukopisima *Bulbulistana*, ukazao na još neke pjesme ovog autora u rukopisnim zbirka-ma Orijentalnog instituta u Sarajevu i Arhiva Hercegovine u Mostaru.³⁵¹ Potaknut ovim podacima, Dž. Ćehajić je nastavio istraživanja u bosanskohercegovačkim rukopisnim zbirkama i otkrio više Fevzijinih pjesama na turskom jeziku, a preveo je i *Bulbulistan* sa perzijskog na bosanski jezik.³⁵² Tako je cjelokupno do sada poznato stvaralaštvo ovog autora predstavljeno široj javnosti, a na tu potrebu je, kako smo vidjeli, ukazao Bašagić u svom tekstu.

Iako je Bašagić u ovom periodu istakao, pored Fevzije, još samo Arif Hikmet-bega, kao autore čija je poezija vrijedna pažnje, moramo reći da su kasnija istraživanja otkrila bogatu književnu zaostavštinu čiji su autori u navedenom periodu kod Bašagića samo ukratko predstavljeni.

Među pjesnicima iz te grupe svojom poezijom se ističe sarajevski pjesnik Mehmed Mejlija (Maylī). Uz osnovne biografske podatke o ovom autoru, Bašagić navodi da je napisao mnogo pjesama i hronograma, te da se isticao kao kaligraf. Tri distiha iz jednog hronograma o osvojenju Ostroga u Crnoj Gori 1182/1768. godine, te još jedan iz, kako kaže, zbirke njegovog oca, Bašagić je prenio u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, ali nije dao prijevod nijednog od navedenih stihova, što je kod njega vrlo rijetko. Ovdje je zanimljivo napomenuti da je stihove iz hronograma o osvojenju Ostroga u disertaciji preveo na njemački.³⁵³ Prije Bašagića, samo je Sejfudin Kemura u radu posvećenom ovom autoru donio nekoliko njegovih hronograma, ali su i cjelokupan tekst i izvodi iz poezije dati samo na turskom jeziku.³⁵⁴

Do Bašagića o ovom autoru nije bilo podataka na bosanskom jeziku, a nije uvršten ni u tezkire, jer je njegova poezija dugo vremena ostala nepoznata. Kao savremenika spominje

³⁵⁰ Milivoje Malić, *Bulbulistan. Shaikh Fewzi de Mostar, poète herzégovinien de langue persane*, Paris 1935.

³⁵¹ Šabanović, *Književnost...*, str. 451-452.

³⁵² Dž. Ćehajić, "Pjesme Fevzije Mostarca na turskom", *POF XVIII-XIX/1968-69*, Sarajevo 1973., str. 284-314; Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, preveo sa persijskog jezika, uvod sa napomenama i komentarima napisao Džemal Ćehajić, Sarajevo 1973.; Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*. Prijevod s perzijskog Džemal Ćehajić. Stilizacija Džemaludin Latić, Kulturni centar I.R. Iran u BiH, Sarajevo 2003.

³⁵³ Disertacija, str. 252-253.

³⁵⁴ Kemūrā Sayfuddīn Fahmī, "Marḥūm darwīš Mehmed Meylī efendi", Kalendar "Gajret" za 1324/1906-07., dio na turskom jeziku, str. 92-97.

ga Mula Mustafa Bašeskija u *Ljetopisu*, među učenim ljudima svoga vremena.³⁵⁵ Međutim, kasnije su, osim u pregledima književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, brojni Mejljini stihovi, sačuvani u rukopisnim međzmuama i drugim manuskriptima, bili predmet obrade i postali su dostupni javnosti, bilo kroz radove u časopisima, bilo kroz izbore ili antologije poezije.³⁵⁶

Kako se može vidjeti, nakon što je pronađeno mnogo pjesama ovog autora, u potpunosti se možemo složiti sa zaključkom F. Nametka koji u obradi ovog pjesnika u *Pregledu književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* kaže: “Rukopisi Mejljinih pjesama po međzmuama naših orijentalnih zbirki su toliko brojni da ih nije lako pobrojati. Tek skupljanjem, prevodenjem i analizom njegovih pjesama moći će se otkriti ovaj pjesnik, koji će tada, vjerujemo zasjati punim sjajem.”³⁵⁷

Izbor iz poezije ovog pjesnika, u kojem je prevedeno preko stotinu pjesama ovog autora, među kojima su gazeli, semaije, kalenderije, rubaije, kaside, tarihi i druge pjesme, svjedoči o raznolikosti tema u njegovom pjesničkom opusu, predstavlja nadahnutu lirsko-sufijsku poeziju ovog autora, ali i pokazuje izuzetnu vještinu u pisanju tariha kao posebno zahtjevne pjesničke vrste. Pored toga, kao pjesnik Sarajeva, Mejljija ostavlja svjedočanstva koja, osim umjetničke, imaju i kulturno-historijsku vrijednost jer govore o ličnostima i događanjima iz njegovog vremena.

Veoma zanimljivu i još uvijek nerasvjetljenu pjesničku ličnost iz ovog perioda predstavlja autor sa pseudonomom Vehbi (Wahbī). Dok Bašagić navodi da mu je prezime Kapić, M. Handžić i H. Šabanović za njega kažu da se prezivao Zekić. Interesantno je da Bašagić u disertaciji ne navodi prezime ovog pjesnika, a kao ilustraciju njegovih hronograma navodi stihove koji se razlikuju o onih citiranih u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*.³⁵⁸ Pod imenom “Ahmed Vehbi Zekić, rođen u Stocu, nastanjen u Travniku”

³⁵⁵ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo 1968., str. 248.

³⁵⁶ Vidjeti, npr.: M. Handžić, “Sarajevo u turskoj pjesmi”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, Sarajevo 1943., dio o Mejlji u br. 10, str. 248-250; M. Mujezinović, “Epigrafika i kaligrafija Mehmeda Mejlje”, *Naše starine* IV, Sarajevo 1957., str. 131-168; S. Trako – L. Hadžiosmanović, “Poezija Mehmeda Mejlje El-Kuranije, sarajevskog pjesnika XVIII stoljeća”, *Radio Sarajevo, Treći program* XI, 38, Sarajevo 1982., str. 418-431.; Mehmed Mejlja Guranija, *Izbor iz poezije*, prevod, priređivanje i predgovor L. Hadžiosmanović i S. Trako, Sarajevo 1989.; L. Gazić i S. Trako, “Međzmu sarajevskog pjesnika Mehmeda Mejlje Guranije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XV-XVI, Sarajevo 1990., str. 105-130.; L. Hadžiosmanović, Lamija – E. Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, “Preporod”, Sarajevo 1995.; E. Memija i L. Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, “Alef”, Sarajevo 1997.

³⁵⁷ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 185.

³⁵⁸ Disertacija, str. 254.

stihove ovog autora navodi M. E. Kadić u svojoj *Hronici*. Uz rukopise *Divana* i *Ljetopisa* ovog autora u Orijentalnoj zbirci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu stoji oznaka da im je autor Ibrâhîm Wahbî, odnosno Ibrahim Kapić Stočević.³⁵⁹ Na osnovu ovih rukopisa, kao i nekih stolačkih dokumenata, R. Mahmutćehajić nastoji dokazati kako je ime Ibrahim Vehbi jedino ispravno, dok je i dalje upitno prezime ovog autora. Na osnovu svih raspoloživih podataka može se pretpostaviti da postoje dvije, a možda i tri osobe sa pjesničkim imenom Vehbija, kako navodi F. Nametak. Iako Bašagić kaže da u njegovoj zbirci rukopisa ima nekoliko kasida ovog pjesnika pisanih “po svoj prilici njegovom vlastitom rukom”, u dostupnim katalogima rukopisa iz Bašagićeve zbirke nismo našli spomenute ove kaside. Nakon svega navedenog, za istraživače i dalje ostaje otvoreno pitanje i imena i djela ovog autora.³⁶⁰

U ovom posljednjem periodu živio je i stvarao sarajevski pjesnik Fadil-paša Šerifović. O njemu Bašagić donosi samo nekoliko biografskih podataka i tri distiha u originalu, sve preuzeto iz Fatinove tezkire. Ista literatura korištena je i u kasnijim pregledima književnosti, u kojima se javljao poneki novi podatak o Fadil-pašinom stvaralaštvu, sve do Šabanovića kome su, začudo, ostali nepoznati rukopisi Fadil-pašinog *Divana*, iako su tada u Gazi Husrev-begovoj biblioteci bila dva prijepisa i u Orijentalnom institutu jedan. Na osnovu podataka o ovom autoru koje je crpio iz dostupnih izvora i literature, F. Nametak je detaljno predstavio život i djelovanje Fadil-paše Šerifovića, a u doktorskoj disertaciji i nekim drugim radovima predstavio je njegovo bogato pjesničko stvaralaštvo. U izboru poezije iz *Divana* Fadil-paše Šerifovića koji obuhvata blizu 6000 distiha, Nametak je nastojao da pokaže kako je ovaj autor bio “posljednji značajniji izdanak divanske poezije u Bosni. Značajniji od njega je jedino Arif Hikmet-beg Rizvanbegović.”³⁶¹

Kada se ima u vidu da je stvaralaštvo ovog autora još dugo nakon Bašagića bilo nepoznato, iako su rukopisi njegovog *Divana*, kako smo vidjeli, bili u Sarajevu, onda ne treba da čudi da ga ni Bašagić nije poznavao niti je mogao iznijeti svoj sud o ovom autoru i njegovom djelu. S druge strane, znamo da se Bašagić najčešće služio izvorima i literaturom iz bečkih biblioteka, kao i onim djelima Bošnjaka koje je imao u svojoj rukopisnoj zbirci ili u “Muhibbića biblioteci”, kako to on sam navodi i na kraju disertacije i na kraju knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. U to vrijeme jedan rukopisni primjerak Fadil-pašinog *Divana* bio je u privatnom vlasništvu, a drugi u Istanbulu, tako da su Bašagiću bili nedostupni.

Ali jedna druga ličnost iz ovog perioda, ličnost čijim je životom i djelom Bašagić očito bio zadivljen, bio je Arif Hikmet Rizvanbegović. Za njega Bašagić navodi da je bio “megju

³⁵⁹ M. Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, II, br. 1536 i 1537, str. 238.

³⁶⁰ Sva literatura i izvori o ovom autoru navedeni su radu: R. Mahmutćehajić, “Ibrahim Vehbi – kadija, pjesnik i epigrafičar”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* IV, str. 77-94.

³⁶¹ F. Nametak, *Pregled književnog stvaranja...*, str. 210.

učenima – učen, među pjesnicima – pjesnik, među bekrijama – bekrija, među mladeži – mladić, među sudcima – sudac i prijatelj pravde,³⁶² ukazujući tako na brojne vrline kojima se odlikovao, ali i na mogućnost prilagođavanja sredini u kojoj se nalazio. Nekoliko crtica iz njegovog života, protkanih primjerima Hikmetove učenosti i mudrosti u određenim situacijama, Bašagić je prenio kao potvrdu ovih svojih stavova. Ono što je Bašagiću posebno imponiralo kod ovog autora bila je njegova ljubav prema rodnom kraju – Hercegovini, iako je najveći dio života proveo u Turskoj, gdje je i umro. Tu ljubav Bašagić nalazi i u Hikmetovim pjesmama koje, iako ispjevane na turskom jeziku, nose nešto “što nas podsjeća na divlju hercegovačku prirodu” i “pune (su) divote kao veličanstveno vrelo Bune.”³⁶³

Na primjeru ovog autora, kao i u nekim ranijim prilikama, Bašagić ostaje dosljedan svojoj tvrdnji da postoji neki unutarnji fluid koji povezuje pjesnike ovog područja, koji se provlači kroz njihove stihove i, na neki način, oslikava sredinu iz koje oni dolaze. Bašagićeva predstava o ukupnom stvaralaštvu Bošnjaka na orijentalnim jezicima, stvorena na osnovu brojnih primjera u izvorima i literaturi, kod njega je podstakla želju da u poeziji ovih pjesnika traži veze i uticaje koje je sredina mogla imati na njihovo stvaranje, pa tako on u Hikmetovoj poeziji vidi stihove koji “izviru” kao iz vrele Bune.

Kroz ocjene Hikmetove poezije, Bašagić ga predstavlja kao posljednjeg divanskog pjesnika, autora čija poezija, iako stvarana pod uticajem zapadno-evropskih književnih neoklasicističkih pokreta, uz klasičnu formu, sadrži i osobnosti njegovog pogleda na život, u čemu se ogleda njegova mistička orijentacija. I, ono što je povremeno karakteristično za Bašagića kada piše o stvaralaštvu nekog autora, a što je potcrtano u njegovom stavu o Hikmetu, to je ocjena njegove vrijednosti kao čovjeka, ocjena u kojoj Bašagić iznosi kako djela onog autora koji ga “zadivljuje svojim časnim, poštenim i junačkim životom”, vrednuje i “deset puta više” nego djela drugih autora koji ne žive takav život. Ovakvi Bašagićevi stavovi često su u savremenoj književnoj kritici ocjenjivani kao apologetski, ponekad i kao elitistički. Međutim, u ovakvim ocjenama potrebno je uvijek, i prije svega, vraćati se na vrijeme u kojem Bašagić piše i na skoro potpuno nepoznavanje ove materije u njegovom bližem okruženju. Tek sa Bašagićevim prijevodima, makar i fragmentarno, poezije ovog, ali i drugih bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, ova poezija se “otkrila” javnosti u Bosni i Hercegovini i postajala živi dio njihove kulturne prošlosti. Sve do tada, ona je bila prisutna samo u svijesti malobrojnih poznavalaca stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Zato se Bašagićev impresionistički pristup u vrednovanju ove poezije mora shvatiti kao njegovo pravo, ali i kao obaveza koju je sebi zadao ovim istraživanjem, da tu poeziju predstavi, prikaže i ocijeni za svoje savremenike, kako bi ukazao na njeno postojanje kroz stoljeća, a i njeno otkrivanje u ovoj sredini tek na razmeđu 19. i 20. stoljeća. U tom

³⁶² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 161.

³⁶³ *Isto*, str. 162.

vremenu u kojem je ona, tek sa Bašagićem, postala pristupačna širokoj javnosti, ne treba tražiti nekakvu “elitističku teoriju kulture” niti “hochkulturalni stav”, kako danas pojedini autori ocjenjuju Bašagićevo djelo.³⁶⁴

I zato, kada Bašagić kaže da se u Hikmetovim stihovima ogleda “duh, veličina i polet jednog genija”, on želi da i onima koji ne poznaju turski jezik na kojem Hikmet pjeva približi njegovu poeziju i tako ilustruje mišljenje koje je o njemu iznio. A da to nije samo njegova impresija, Bašagić svoje stavove potkrepljuje i mišljenjima savremenih turskih kritičara koji Hikmeta također ocjenjuju velikim književnikom i velikim čovjekom.

S druge strane, kada govori o Hikmetovom rođaku i savremeniku Rustem-begu, koji je pjevao pod pseudonimom Rif’at (Rif ‘at), Bašagić donosi jedan njegov hronogram, prenesen iz Fatinove tezkire, gdje ovaj pjesnik upućuje novogodišnju čestitku u kojoj slavi sultana Abdulmedžida kao pravdenog vladara pod čijim “okriljem velikaši i siromasi žive u veselju i zadovoljstvu” i u čije vrijeme je sa svijeta “nestalo zuluma i nepravde.” Za vrijeme tog sultana, navodi Bašagić, Omer-paša Latas je pobio ili prognao brojne Bošnjake, među njima i samog tog pjesnika i njegovu sestru Habibu, također pjesnikinju, te njegovog rođaka Hikmeta. “Mi mu to laskanje ne možemo oprostiti” – kaže dalje Bašagić, uz napomenu da takav hvalospjev Hikmet nikada ne bi napisao. “Prije bi jezik pregrizao, nego tako što rekao.”³⁶⁵

Ovi Bašagićevi stavovi predstavljaju još jednu potvrdu njegovog vrednovanja ne samo poezije nekog pjesnika nego i njegove ličnosti, što je on sam, kako smo već vidjeli upravo kod Hikmeta, isticao kao mogući nedostatak objektivne kritike u slučajevima u kojima daje ocjenu nekog djela kroz ocjenu autorove ličnosti. Takvi njegovi sudovi, iako ponekad kritički neutemeljeni, izneseni su u skladu sa njegovim prosvjetiteljskim djelovanjem kojim su veoma često protkani njegovi tekstovi. U vremenu kada su Bašagićevi podaci i ocjene prvi koji su bošnjačkim širokim masama dostupni kroz ove tekstove, ovakav pristup se može donekle i opravdati. Temeljitija književnokritička ocjena svakako i ne može biti izrečena na osnovu nekoliko stihova, ali poruka koju Bašagić prenosi na ovaj način, opravdava u velikoj mjeri odsustvo takve kritike.

Potvrda ovog Bašagićevog stava proizlazi i iz podatka da su ocjene stihova koje Bašagić ovdje kritikuje donesene samo u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, dok su u disertaciji na njemačkom jeziku u obradi pjesnika Rif’ata citirana samo tri distiha sa prijevodom na njemački, bez ikakvog komentara.³⁶⁶ Razloge za to možemo tražiti činjenici da Bašagić u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* prenosi poruku

³⁶⁴ Vidjeti u radu: M. Džanko, “Dr. Safet-beg Bašagić, književni historičar i kritičar: pionir bošnjačke nauke o književnosti”, *Razlika/Difference*, br. 1, Tuzla 2001., str. 93-120, posebno str. 93 i 94.

³⁶⁵ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 155.

³⁶⁶ Disertacija, str. 236; Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 155.

svojim savremenikima, dok u disertaciji ove podatke daje više kao informaciju o stihovima tog pjesnika.

Nekoliko prozних autora koji su stvarali u ovom periodu Bašagić je kratko predstavio u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, a ti su podaci iskorišteni kao osnova za kasniju obradu ovih autora i detaljnije upoznavanje sa sadržajem njihovih djela.

Jedan od tih autora je Mustafa Pruščak (Muṣṭafā Aqḥiṣārī). U disertaciji je o njemu naveo samo da je autor djela *Tabšīr al-ġuzāt* o borbi oko Banje Luke i Zvornika u doba Hekim-oglu Ali-paše, te rasprave *Risāla ad-dākir fī ziyāra ahl al-maqābir* napisane 1152/1739., da su oba djela napisana na arapskom jeziku i da je autor umro 1169/1755. U *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* Bašagić je prvi od ova dva rukopisa opisao detaljnije, navodeći kako je djelo *Tabšīr al-ġuzāt* (Vesela vijest junacima) autor napisao 1150/1753. godine i posvetio ga Hekim-oglu Ali-paši koji je bio na čelu bosanske vojske u borbi protiv Austrijanaca. Uz uvod, 22 poglavlja i zaključak, čije naslove Bašagić donosi u originalu i prijevodu, on kaže kako “tu nema ništa o onim znamenitim dogagjajima u Bosni, koji su, kako veli, bili povod, da napiše to djelo (...) Koga interesira primitivno ratovanje u vrijeme osvita islama, u tome djelu može naći dosta zanimive lektire u ajetu, hadisu, mudroj riječi i historijskoj priči.”³⁶⁷ Ocjena koju je Bašagić dao o ovom djelu pokazuje da je on znao i negativno ocijeniti neko djelo, ako je smatrao da sadržaj ne zaslužuje pozitivnu ocjenu. Iako je rukopisni primjerak ovog djela imao u svojoj zbirci, taj rukopis nije citirao među rukopisima na kraju djela.

I drugu raspravu istog autora Bašagić je posjedovao u svojoj rukopisnoj zbirci, ali o njoj i u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* daje samo naslov – *Risāla ad-dākir fī ziyāra ahl al-maqābir* (Knjiga pobožnoga o posjećivanju grobova) – i godinu pisanja, 1152/1739. Iste podatke prenio je M. Handžić u djelu *al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu ‘arā’ Būsna*, dok je u *Književnom radu bosansko-hercegovačkih muslimana* dodao podatke o još četiri “brošure” ovog autora koje su se nalazile u njegovoj biblioteci.³⁶⁸ Kasnije je H. Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* ukazao na uticaj koji je Hasan Kafija Pruščak djelom *Uṣūl al-ḥikam fī niẓām al-‘ālam* imao na ovog autora, te dao opis sadržaja još četiri njegove rasprave.³⁶⁹

Podaci o stvaralaštvu ovog autora dati su i u knjizi *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, sa podacima o rukopisima njegovih djela,³⁷⁰ a do sada je na

³⁶⁷ Disertacija, str. 252; Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 151.

³⁶⁸ Handžić, *Književni rad...*, str. 112.

³⁶⁹ Šabanović, *Književnost...*, str. 470-479. Šabanović ne navodi “Brošuricu o postu šest dana ševala” koja se nalazi u istom kodeksu i koju je spomenuo M. Handžić, kao ni komentar jednog djela iz oblasti hadisa, o čemu je pisao M. Tajib Okić u radu “Islamska tradicija”, *Gajret, kalendar za godinu 1937*, Sarajevo 1936., str. 34-72, posebno str. 64-65.

³⁷⁰ A. Ljubović – S. Grozdanić, *Prozna književnost...*, str. 77-79, posebno str. 77, bilj. 44.

bosanski jezik prevedeno pet rasprava ovog autora koje se nalaze u jednoj medžmui u Gazi Husrev-begovoj biblioteci za koju se pretpostavlja da je autograf.³⁷¹ Detaljan pregled sadržaja komentara jednog djela iz oblasti hadisa, koji je pod naslovom *ar-Rādī li al-murtaḍī* (Zadovoljstvo za onoga ko ga želi prihvatiti) napisao Mustafa Pruščak, po temama koje obrađuje, dat u radu Omera Nakićevića "Muhaddis Mustafa Pruščak".³⁷²

Svaki objavljeni rad o Mustafi Pruščaku donio je, uz prijevod određenog teksta, neke nove podatke iz života i rada ovog autora. Jedan od njih govori da je dobio *iğāzat-nāmu* (diplomu) po kojoj je stekao pravo da predaje hadis.³⁷³ Iz svega navedenog, možemo zaključiti kako su radovi o Mustafi Pruščaku, nakon Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, osvijetlili stvaralaštvo ovog autora i pokazali kako je u okvirima pravne prakse raspravljao o različitim pitanjima ne samo sa vjerskog, nego i sa moralnog i zdravstvenog aspekta, kako je dužnu pažnju posvećivao i pitanjima iz svakodnevnog života, te kako je bio dobro upoznat sa islamskom tradicijom.

O još jednom autoru iz istog vremena, Omeru Novljaninu, autoru proznog djela *Ġazawāt-i Hekīm oĝlu 'Alī-pāšā*, također potaknutog borbama Hekim-oglu Ali-paše kao i Mustafa Pruščak, Bašagić u disertaciji donosi samo podatak da je bio kadija u Sanskom Mostu i da je za ovo djelo kao nagradu dobio "Sitte Kadiluk", te da mu je djelo štampano dva puta, 1154/1741. i 1293./1876., oba puta u Carigradu. Ocjenjujući djelo *Ġazawāt-i Hekīm oĝlu 'Alī-pāšā* (Vojne Hekim-oglu Ali-paše) u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Bašagić kaže je autor u njemu "ovjekovječio junaštvo naših djedova". Uz napomenu da mu je "štil lahak i gladak", da su vlastiti doživljaji ili pripovijedanja

³⁷¹ Kasim Dobrača, *Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa II*, Sarajevo 1979., str. 600-602. Prijevodi ovih pet rasprava, onim redom kojim su ispisane u navedenom kodeksu, objavljeni su u radovima: M. Omerdić, "Traktat o vrlinama džemata hadži Mustafe Pruščaka", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XIII-XIV*, Sarajevo 1987., str. 68-84; Isti, "Traktat o postu šest dana mjeseca ševvala hadži Mustafe Pruščaka", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XV-XVI*, Sarajevo 1990., str. 163-168; N. Šukrić, "Etika milosrđa ili 'Traktat o samilosti i sažaljenju spram živih stvorenja' od H. Mustafe sina Muhammeda Pruščaka (?-1169/1755-56)", *Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu 2*, Sarajevo 1987., str. 155-204; N. Krstić, "Muṣṭafa ibn Muḥammad al-Aqḥiṣārī (Pruščanin): Rasprava o kafi, duvanu i pićima", *POF XX-XXI/1970-71.*, Sarajevo 1974., str. 71-107; A. Kadić, "Rasprava o posjećivanju grobova od Mustafe Pruščaka", *Islamska misao*, br. 136, april 1990., str. 20-30.

³⁷² O. Nakićević, "Muhaddis Mustafa Bošnjak", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XI-XII*, Sarajevo 1985., str. 3-18. Osnovno djelo pod naslovom *al-Hādī li al-muhtadī* napisao je Muḥammad b. Abū al-Ḥasan al-Maġribī at-Tilimsānī. U literaturi kojom raspoložemo nismo mogli naći ovo djelo ni njegovog autora. Rukopis komentara Mustafe Pruščaka je nepotpun, ali iz postojećeg sadržaja se može vidjeti da je sve spomenute rasprave autor napisao prije ovog komentara.

³⁷³ O tome više u navedenom radu O. Nakićevića.

vjerodostojnih očevidaca prikazani “kratko i jezgrovito”, Bašagić ocjenjuje kako ono čitaocima pruža ne samo historijsku predstavu o navedenom vremenu, nego i “lijepu sliku onoga vremena i o kulturnom stanju Bosne i Hercegovine”. Uz još nekoliko podataka o štampanim izdanjima i o tome kako se “krasan rukopis nalazi u biblioteci kod Careve džamije, koji je uvakufio Ali-pašin sin da opodsjeća Bošnjake na vezirovanje njegova oca”, to je sve što je Bašagić rekao o ovom autoru i njegovom djelu, navodeći kako mu nije poznato vrijeme njegove smrti.³⁷⁴

Ni do danas nema više biografskih podataka o samom autoru, ali su u Šabanovićevoj *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* doneseni podaci o rukopisima i izdanjima djela *Ġazawāt-i Hekīm oĝlu ‘Alī-pāšā*, zatim najvažnijim djelima u kojima se ono citira kao izvor, a posebno o prijevodima na njemački, engleski i francuski jezik.³⁷⁵ Prijevodom ovog djela na bosanski jezik otvorene su mogućnosti da se potvrde ocjene koje je Bašagić o njemu iznio i da se ovo djelo ponudi javnosti kao prijevod jednog historijskog izvora, ali i kao ilustracija karakteristike proznog stvaralaštva Bošnjaka u 18. stoljeću, “kad se sve više autora opredjeljuje za epiku – oslikavanje aktuelnih zbivanja”, kako navode prevodioci u *Pregovoru* knjige. Pored prijevoda Novljaninovog djela *Ġazawāt-i Hekīm oĝlu ‘Alī-pāšā*, ovdje naslovljenog *Historija Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše*, knjiga sadrži i prijevod djela *Tawārīh* (Historija), Novljaninovog savremenika Ahmeda Hadžinesimovića iz Prusca, odnosno *Kronike događaja*, kako je nazivaju prevodioci.³⁷⁶

Ovaj autor i njegova *Historija* nisu bili poznati Bašagiću, zbog toga što se autograf djela čuvao u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Detaljan opis sadržaja *Historije* Ahmeda Hadžinesimovića, sa analizom jezika i pravopisa, te biografiju autora, dao je M. T. Okić u radu “Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka (Ahmed Hadžinesimović iz Prusca)”, a iz tog rada je sve podatke skoro doslovno preuzeo u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* H. Šabanović.³⁷⁷ Jedini novi podaci, koji su navedeni i u prijevodu djela na bosanski, odnose se na jedan prijepis *Historije* u rukopisnoj kolekciji Provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru.³⁷⁸

Prijevozom navedena dva historijska izvora, njihov sadržaj je u cijelosti postao dostupan historičarima koji se zanimaju za događanja u 18. stoljeću, a ne znaju osmanski jezik i ne mogu koristiti izvore u originalu.

³⁷⁴ Disertacija, str. 252-253; Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 152.

³⁷⁵ Šabanović, *Književnost...*, str. 690-694.

³⁷⁶ Djelo su preveli F. Nametak i L. Hadžiosmanović u knjizi pod naslovom: Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736 – 1739 (dvije bosanske kronike)*, Zenica 1994.

³⁷⁷ M. Tajib Okić, “Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka (Ahmed Hadžinesimović iz Prusca)”, *Gajret, kalendar za god. 1939*, Sarajevo 1938., str. 159-191; Šabanović, *Književnost...*, str. 501-515.

³⁷⁸ O rukopisu vidjeti u: Vančo Boškov, *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XV, Sarajevo 1988., str. 26.

Bašagić je u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* pod zajedničkim naslovom “Karabeg i Muvekit” ukratko predstavio ova dva autora, sa zanimljivom opaskom u tekstu da nema podataka o njihovom životu, a da rad mora predati kako ne bi izgubio “cijeli semestar”. U disertaciji je kratko spomenuo samo Karabega, ali ne i Muvekkita, iako je njegovo rukopisno djelo *Tārīḥ-i diyār-i Bosna* naveo u popisu rukopisa kojima se koristio u svom radu. U knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* naglasio je Muvekkitove zasluge za očuvanje brojnih historijskih podataka o Bosni, sakupljenih u ovom rukopisnom djelu. Danas su poznati brojni podaci iz života i rada ovog autora, a kako je objavljen prijevod djela *Tārīḥ-i diyār-i Bosna* na bosanski jezik, može se mnogo bolje sagledati vrijednost podataka koje ono sadrži. Isto tako, moguće je vidjeti koliko je ovo djelo služilo kao izvor za brojne kasnije radove.³⁷⁹

Uz neke već spomenute razlike između teksta disertacije i knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, pri kraju knjige su obrađene neke ličnosti kojih u disertaciji nema. Jedna od njih je novinar Mehmed Šakir Kurtćehajić (1845.-1870.), poznat kao vlasnik i urednik časopisa *Gulšeni saraj*, a druga, za nas mnogo interesantnija ličnost, je Safvet-begov otac Ibrahim-beg Bašagić, za kojeg autor u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ponovo spominje kako su ga kratke biografije “glasovitih Bošnjaka i Hercegovaca” po bosanskim salnamama (kalendarima) potakle na sakupljanje građe za disertaciju, o čemu je već pisao i u pregovoru ovog djela.

Uz napomenu da je Ibrahim-beg Bašagić pisao pod pseudonimom Edhem, ovdje su doneseni osnovni podaci o njegovom životu i radu, te tri distiha na turskom jeziku, koje Safvet-beg Bašagić donosi u originalu i svom prijevodu. Na kraju teksta, Bašagić citira, u originalu i prijevodu, rubajiju koju je povodom očeve smrti, “prvi put spjevao u perzijskom jeziku”.

U kasnijim pregledima književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, Ibrahim-beg Bašagić se najčešće spominje samo kao autor kratkih biografija nekih istaknutijih Bošnjaka u salnamama, dok njegovu poeziju niko ne spominje. Ibrahim-beg Bašagić se javlja i kao prepisivač u dva rukopisa. Na jednom mjestu se potpisuje kao Ibrāhīm Edhem b. Luṭfullāh an-Nawasīnī, a na drugom Nawasīnī Ibrāhīm, ali u oba rukopisa dodaje i Raġab-pāšā zāde.³⁸⁰

Rezimirajući četvrti period iz Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, možemo vidjeti da je on među pjesnicima ovog perioda na prvo mjesto stavio Fevziju

³⁷⁹ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1 i 2. Preveli: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo 1999.

³⁸⁰ Bašagić, *Popis...*, br. 69 i 120; Bratislava, *Katalog...*, br. 188, 193 i 380 (kodeks TF 128) i br. 384 (dio iz kodeksa TG 20). Ovdje želimo dodati da je hronogram povodom njegove smrti, kao i povodom smrti njegove žene, spjevao M. E. Kadić. Vidjeti: Kadić, *Hronika XXVII*, fol. 374; tekst i prijevod hronograma povodom smrti Ibrahim-bega Bašagića objavljen u radu: M. Mujezinović, “Muhamed Enveri-efendi Kadić kao epigrafičar”, *Glasnik VIS*, god. XI-1960, str. 320-321; hronogram smrti njegove žene u Kadićevoj *Hronici XXVIII*, fol. 405.

Mostarca, te da su kasnija izučavanja njegovog stvaralaštva potvrdila visoke ocjene koje je o njemu iznio Bašagić. Ovaj period se, po Bašagiću, završio sa stvaralaštvom Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića, posljednjeg divanskog pjesnika među autorima iz Bosne i Hercegovine koji su pjevali na turskom jeziku, uz napomenu da ovaj autor, kao čovjek i pjesnik, zaslužuje da mu se posveti zasebna studija. Iako su pojedine pjesme iz Hikmetove poezije prevedene na bosanski, još uvijek ne postoji studija posvećena stvaralaštvu ovog autora.

S druge strane, veoma malo podataka Bašagić je dao o poeziji Mehmeda Mejlije i Fadil-paše Šerifovića, dvojice sarajevskih pjesnika čiji su stihovi Bašagiću ostali skoro nepoznati. Ovi autori i njihova poezija danas su poznati ne samo naučnoj nego i široj javnosti, posebno kroz studije i prijevode njihovih stihova objavljene u izdanjima Biblioteke Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine.³⁸¹

Saznanja o stvaralaštvu prozних autora iz ovog perioda mnogo su uznapredovala nakon Bašagića, a prijevodi njihovih tekstova, naročito onih koji, pored književne, imaju i vrijednost kao historijski izvori, osvijetlili su pojedina događanja iz historije Bosne i Hercegovine u 18. stoljeću. Podatke o ovim autorima i prijevodima njihovih djela donijeli smo uz tekst koji se odnosi na te autore.

Na samom kraju djela Bašagić navodi imena nekoliko autora koje je “u zadnji čas” pronašao.

Šejh Ibrahim b. Hamza b. Turhan el-Bosnevi, kako mu ime navodi Bašagić, je aš-Šayḥ Ibrāhīm b. Tīmūrḥān b. Ḥamzah b. Muḥammad al-Bosnawī, ar-Rūmī al-Ḥanafī, poznat kao al-Qazzāz, koga spominju M. Handžić u djelima *al-Ġawhar al-asnā fi tarāğim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna* i *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, te H. Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, sa više podataka o njegovom životu i radu.³⁸²

Mehmed-halifa b. Hasan el-Bosnevi kod Bašagića je citiran prema Flügelovom katalogu Nacionalne biblioteke u Beču, ali se ne navodi djelo čiji je on autor. M. Handžić, a prema njemu kasnije i H. Šabanović, dopunjavaju podatke o imenu ovog autora i njegovom djelu pod naslovom *Tārīḥ-i Mehmed-ḥalīfa*, dok F. Nametak ukazuje na drugog autora istog imena i djela sa istom tematikom i iz istog vremena.³⁸³

³⁸¹ U ovoj ediciji su, između ostalog, objavljena i djela: Fadil-paša Šerifović, *Divan*. Uvod, prijevod, bilješke i rječnik sastavio Fehim Nametak. Prejev “Divana” Melika Salihbegović, Sarajevo 1981.; Mehmed Mejlija Guraniya, *Izbor iz poezije*. Prijevod, priređivanje i predgovor Lamija Hadžiosmanović i Salih Trako. Prejev Muhamed Dželilović, Sarajevo 1989.

³⁸² M. Handžić, *al-Ġawhar al-asnā...*, str. 24-25; Isti, *Književni rad...*, str. 27-28; Šabanović, *Književnost...*, str. 202-204.

³⁸³ Handžić, *Književni rad...*, str. 39; Šabanović, *Književnost...*, str. 326; Mehmed Halifa Bošnjak, *Ljetopis 1650.-1665.*, Preveo Fehim Nametak, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXIV, Sarajevo 2002., str. 5-8.

Kasniji pregledi su neke od navedenih ličnosti predstavili malo opširnije, dok o nekim drugima ni do danas nema nikakvih novih podataka osim onih koje je dao Bašagić na osnovu bečkih rukopisa. Samo jedan od autora iz ovog popisa kasnije je detaljno obrađen na osnovu autografa iz Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta u Sarajevu. Riječ je o Ibrahimu Munibu Pruščaku čije je djelo *Mağmū‘a-i fihhiyya* (Pravni zbornik) predstavljalo osnovni izvor podataka iz biografije samog autora, te sadržavalo fetve – decizije koje je on kao muftija izdavao o brojnim pravnim pitanjima. Pored toga, autor je u ovom manuskriptu zabilježio i brojne tekstove književne i kulturnohistorijske sadržine.³⁸⁴

Još uvijek se povremeno pronalaze nova imena Bošnjaka među autorima na orijentalnim jezicima, pa je i danas aktuelna jedna od zaključnih Bašagićevih rečenica, u kojoj on, saznajući naknadno za neka djela jednog autora, koja mu nisu bila poznata kad je tog autora obrađivao, kaže: “Eto to je dobar dokaz, da će i naš naraštaj imati široko polje za istraživanje naših pregja i njihovih pjesničkih i učenih djela po rafama kod nas i u bibliotekama u Carigradu.”³⁸⁵ Neke od ovih autora smo spomenuli u zaključcima o svakom od perioda prema Bašagićevoj periodizaciji, ali je njihov broj daleko veći. Pojedini od ovih autora registrovani su u pregledima književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima koji su objavljeni nakon Bašagića, a nekim pjesnicima su doneseni kratki podaci na osnovu njihovih stihova pronađenih prilikom katalogizacije rukopisnih zbirki, prije svega u Sarajevu, a obrada skoro svake rukopisne međzmue otkrila je neko novo ime među autorima iz Bosne i Hercegovine.³⁸⁶

Na kraju djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Bašagić ističe kako je njegovo djelo samo uputa za dalja istraživanja kulturne historije Bosne i Hercegovine, kojom on želi da pokaže kako se na tom području stoljećima njegovala umjetnost pisane riječi, a što je ostalo nepoznato svima onima koji ne znaju arapski, turski ili perzijski jezik, na

³⁸⁴ S. Trako, “Ibrahim Munib Akhisari i njegov ‘Pravni zbornik’”, *POF* 28-29/1978-79, Sarajevo 1980., str. 215-245. Nažalost, danas su to jedini podaci o ovom autografu koji je izgorio zajedno sa svim ostalim manuskriptima u maju 1992. godine.

³⁸⁵ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 172.

³⁸⁶ Podatke o ovim autorima i njihovim stihovima sadrže katalozi rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, Orijentalnog instituta, Bošnjačkog instituta, Arhiva Hercegovine, te radovi u kojima su predstavljani sadržaji pojedinih rukopisnih međzmua. Najveći broj ovih radova objavljen je u časopisima *Prilozi za orijentalnu filologiju* i *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*. Njihov popis, kao i imena bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, koja u ovim radovima susrećemo po prvi put, zahtijevao bi mnogo više prostora nego što to dozvoljava ova bilješka, pa ćemo ovdje spomenuti samo nekoliko autora koji su o tome pisali više od ostalih: O. Mušić, S. Trako, R. Hajdarović, F. Nametak, L. Gazić, ne umanjujući pri tome ni u kom slučaju doprinos ostalih autora koji su kroz svoje radove ukazivali na neke do tada nepoznate bošnjačke stvaraoce na orijentalnim jezicima, odnosno na novootkrivena djela već poznatih autora.

kojima je nastalo ovo bogato stvaralaštvo. U zaključku on kaže kako ovim djelom želi da skrene pažnju književnim historičarima, koji pišu o djelima Južnih Slavena na latinskom ili talijanskom jeziku, da je potrebno uzeti u obzir i stvaralaštvo na arapskom, persijskom ili turskom jeziku. Na taj način će se steći bolja slika o bogatstvu i raznovrsnosti pisanog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini.

Na osnovu toga se može zaključiti da su postojala tri cilja koji su Bašagića opredijelili za rad na disertaciji:

- prikazati, na osnovu izvorne rukopisne građe i dotadašnjih saznanja iz literature, stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima,
- osvijetliti, koliko mu je to bilo moguće na osnovu raspoložive građe, kulturnu historiju Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine,
- skrenuti pažnju književnih historičara na stvaralaštvo na arapskom, turskom i perzijskom jeziku koje je u Bosni i Hercegovini stoljećima egzistiralo paralelno sa onim na latinskom ili talijanskom jeziku.

“Ako mi bude pošlo za rukom od to troje postići barem jedno, smatraću ovu disertaciju korisnim djelom” – kaže Bašagić na kraju djela.

Realizirajući navedena tri cilja u kojima je Bašagić usmjerio svoja istraživanja, pokušat ćemo da u zaključku razmatranja ovih segmenata njegovog rada ukažemo na domete koje je postigao.

Ako pokušamo slijediti način na koji Bašagić predstavlja pojedine autore, možemo zapaziti da on za neke od tih autore nekada donosi biografske podatke, uglavnom na osnovu korištenih izvora i literature, dok u situacijama kada o autoru nema nikakvih podataka osim njegovih stihova, on samo navodi stihove koji su mu poznati, naznačavajući da je to sve što u datom trenutku zna o spomenutom autoru. Ono što je po Bašagiću najbitnije za autora kojeg predstavlja, to su u većini slučajeva stihovi obrađenih pjesnika, iako i u predstavljanju prozних autora donosi, kao ilustraciju, fragmente iz njihovih djela.

Na osnovu citiranih stihova pojedinih pjesnika, može se vidjeti da Bašagić nastoji da svoje stavove o poeziji predstavljenih autora potkrijepi i navođenjem originalnih stihova i svojim prepjevom, kako bi i čitaocu omogućio da stekne uvid u stihove koje ocjenjuje. Kad god je u prilici da stihove pojedinih pjesnika citira direktno iz nekog rukopisa, Bašagić to uvijek čini, ne propuštajući da istakne kako je navedene stihove našao u rukopisu. Samo u situacijama kada nema na uvidu rukopis sa citiranim tekstom, on ga prenosi iz osmanskih tezkira ili druge dostupne literature – a najčešće je to Hammerova *Historija osmanske poezije*.

Književno-estetske ocjene koje Bašagić donosi o stvaralaštvu pojedinih autora temelje se na stavovima autorâ tezkira u slučajevima u kojima se on slaže s njima. U takvim situacijama on samo preuzima navedene ocjene, skoro kao konstataciju koja je neupitna. Kada se poziva na ocjene koje daje Hammer u *Historiji osmanske poezije*, Bašagić ih u nekim

slučajevima prihvata, ali ponekad polemizira sa Hammerovim stavovima, navodeći razloge svog neslaganja. Na mjestima gdje iznosi isključivo vlastite ocjene – a najčešće se radi o stihovima koje citira u originalu i svom prepjevu – tada kod Bašagića nalazimo povremeno neobrazloženih ocjena. One su u tim slučajevima više odraz emotivnog nego kritičkog pristupa u ocjeni takvih stihova.

Drugi cilj, koji je Bašagić sebi zacrtao, odnosi se na pregled kulturnohistorijskih prilika u Bosni i Hercegovini kroz višestoljetni period u kojem su se Bošnjaci u svim segmentima života uklapali u kulturne i civilizacijske tokove Osmanskog carstva. Iako je Bosna predstavljala mali geografski prostor u okviru ovog carstva, brojni Bošnjaci su se isticali ne samo po visokim vojnim i političkim funkcijama, nego kao djelatnici na raznim poljima obrazovanja, nauke i kulture. Među njima je bio veliki broj profesora istaknutih medresa kao najviših obrazovnih institucija, kao i kadija u raznim pokrajinama širom Osmanskog carstva. Sve je to davalo sliku jedne sredine u kojoj se njegovala nauka i kultura, jer samo su iz takve sredine mogli izrasti brojni autoriteti u različitim oblastima, a prije svega u oblasti književnog stvaranja u najširem smislu te riječi, pri čemu se pod pojmom stvaralaštva podrazumijeva ukupna pisana riječ, ne samo u književnosti, nego i u filozofiji, religiji, pravu, gramatici i svim drugim naučnim disciplinama.

Na ovom planu je Bašagić iznio kratke preglede najvažnijih historijskih događanja u Bosni i Hercegovini koji su, po njegovom mišljenju, imali uticaja na pisano stvaralaštvo u cjelini. Precizirajući koja su to događanja bila u svakom od četiri perioda, kako ih je on podijelio u kontekstu historijskih prilika i društveno-političke situacije, Bašagić je isticao kako su se ta događanja reflektovala na forme i teme u stvaralaštvu Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Brojni faktografski podaci, ograničeni samo na popis imena, vrijeme u kojem su živjeli, te pozicije koje su zauzimali kao ulema – priznati učenjaci, profesori poznatih medresa ili šejhovi derviških redova kojima su pripadali, imali su za cilj da ukažu na činjenicu da su brojni Bošnjaci, zahvaljujući svom obrazovanju, dostigli visoke položaje ne samo u domovini nego i širom Osmanskog carstva.

I, kao treći cilj Bašagićevo djela, javlja se njegova intencija da pokaže kako je potrebno da književni historičari, koji pišu o stvaralaštvu Južnih Slavena na latinskom ili talijanskom jeziku, predstavite i stvaralaštvo na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku, jer je riječ o paralelnim tokovima na različitim jezicima. I dok se na Zapadu ovo stvaralaštvo smatra autentičnim stvaralaštvom ovih prostora, dotle se o stvaralaštvu na orijentalnim jezicima govori kao o nekom “uvezenom” stvaralaštvu koje nije karakteristično za slavenske narode. Jezik na kojem su nastala djela autora iz Bosne i Hercegovine ne treba da dijeli njihove stvaraoce, jer “prosvjeta je prosvjeta, pa došla ona sa Istoka ili sa Zapada” – kaže Bašagić u zaključku. Svoju prosvjetiteljsku prirodu on ističe i u ovom zaključnom stavu, kao što to često čini i ranije, ne propuštajući da ukaže na potrebu stalnog izučavanja prošlosti Bosne i Hercegovine i njenih dometa u oblasti kulture i civilizacije.

Značaj Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* na ovom planu ogleda se, prije svega, u prezentiranju rezultata do kojih je došao u istraživanjima rukopisne građe i ocjena koje je o stvaralaštvu Bošnjaka na orijentalnim jezicima sam dao ili preuzeo iz literature, jer su ti rezultati bili putokaz budućim istraživačima i služili kao osnova na kojoj su proširivali i upotpunjavali Bašagićeve rezultate na ovom polju. Bašagić je kroz svoje djelo stvaralaštvo na orijentalnim jezicima približio naučnoj i široj javnosti i pokazao da su u Bosni i Hercegovini nastajala djela čiji su autori bili Bošnjaci, ali su jezici na kojima su stvarali bili arapski, turski ili perzijski, kao što su jezici nekih drugih autora sa južnoslavenskih prostora bili latinski ili talijanski.

Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao prva historija književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, napisana na bosanskom jeziku na samom početku 20. stoljeća, obrađuje život i stvaralaštvo 74 pjesnika, 21 proznog autora, predstavlja 65 istaknutih učenjaka, profesora i šejhova derviških redova, te na kraju, samo imenom navodi još sedam “glasovitih Bošnjaka i Hercegovaca” koje je “u zadnjem času našao.”

Bašagiću pripada zasluga što je stvaralaštvo brojnih bošnjačkih autora njegovim djelom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* predstavljeno bosanskohercegovačkoj naučnoj i široj javnosti. Ipak, ne može se reći da nije ostalo još dosta autora koje on nije uvrstio u ovo djelo, iako to, ni u kom slučaju, ne umanjuje njegov izuzetan doprinos na ovom polju. Razlozi zbog kojih pojedini autori nisu spomenuti u Bašagićevom djelu su višestruki. Ako ih pokušamo rezimirati, možemo vidjeti da većina tih autora nije bila obuhvaćena tezkirama, koje su predstavljale najstarije izvore za upoznavanje autora i njihovih djela. Za neke od autora spomenutih u tezkirama, u to vrijeme se nije znalo da su iz Bosne, tako da nisu uvršteni u knjigu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. U tu kategoriju spadaju i pjesnici koji su obuhvaćeni Hammerovom *Historijom osmanske poezije*, ali nije bilo poznato njihovo bošnjačko porijeklo, kao što je to bio slučaj, naprimjer, sa pjesnikom Nihadijom, o čemu je ovdje već bilo riječi.

Međutim, postoji jedan broj pjesnika čiji su se stihovi sačuvali, u većini slučajeva, samo u rukopisnim međzmuama, tako da su Bašagiću ostali nepoznati, jer su tek kasnija istraživanja rukopisne građe i katalogizacija manuskripata u rukopisnim zbirka otkrivala imena do tada nepoznatih autora i njihovih stihova. O pojedinim autorima iz ove grupe već smo govorili, kao, naprimjer, o Mehmedu Rešidu, čiji je *Divan* bio u vlasništvu M. Handžića, ili o Ahmedu Hadžinesimoviću, autoru *Historije*, čiji se autograf čuva u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Ipak, najveći broj ovih autora danas nam je poznat iz rukopisnih međzmu, čija su istraživanja, kao i kataloška obrada, otkrila više do tada nepoznatih bošnjačkih autora.³⁸⁷

³⁸⁷ Podatke o ovim autorima sadrže brojni radovi u časopisima *Prilozi za orijentalnu filologiju* i *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, te objavljeni katalozi rukopisnih zbirki Gazi Husrev-begove biblioteke i Orijentalnog instituta u Sarajevu, te Arhiva Hercegovine i Provincijalata hercegovačkih franjevacu u Mostaru. O njima vidjeti više u popisu literature.

Među rukopise koje Bašagić nije koristio, a koji predstavljaju prvorazredne izvore za izučavanje književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, potrebno je istaknuti *Hroniku* Muhameda Enverije Kadića, jer ona, po podacima koje sadrži, predstavlja bogat izbor stihova bošnjačkih pjesnika iz perioda od sredine 16. do početka 20. stoljeća, a u vremenu kada je Bašagić pripremao svoje djelo, još uvijek je bila u fazi ispisivanja. I nepotpun pregled sadržaja književne građe iz dvadeset osam svezaka rukopisa *Hronike*, pokazuje koliko je ovaj rukopis, sa svojih oko 11.000 pisanih stranica, vrijedan izvor za izučavanje književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima.³⁸⁸

Ne možemo tvrditi da su sve ocjene koje je Bašagić dao o pojedinim autorima bazirane na detaljnom proučavanju njihovih djela. One su ponekad iznesene više kao impresija Bašagića-pjesnika o stihovima nekog autora. Samo za pojedine autore, kao što su Sulejman Mezakija i Mehmed Rifdija, Bašagić je ukazao na potrebu studioznije obrade njihove poezije, kako bi se o njoj mogao izreći validan sud. U dosta slučajeva, on samo prenosi ocjene koje su o pjesnicima iznesene u tezkirama ili kod Hammera, ne komentarišući te ocjene.

Bašagić je u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* obradio skoro sve bošnjačke autore koji i danas slove kao istaknuti stvaraoci u oblasti književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima, kako u poeziji tako i u prozi. Današnja saznanja o pojedinim autorima, kao što smo već vidjeli, u mnogim slučajevima su jako uznapredovala od vremena u kojem je Bašagić o njima pisao. Isto tako, Bašagićeva saznanja o stvaralaštvu pojedinih autora bila su nedovoljna, pa su podaci o tim autorima mjestimično pogrešni, kao što je to, naprimjer, kod Hasana Kaimije.

Među obrađenim autorima veoma je mali broj onih čije stvaralaštvo nije ilustrirao stihovima, poput pjesnika Visalije, Behadira, Lamekanije, Asima i Savabije. I danas je poezija ovih pjesnika ostala skoro potpuno nepoznata, iako se mjestimično navode podaci i stihovi nekih od ovih autora, otkriveni u manuskriptima rukopisnih zbirki u Bosni i Hercegovini, kao i u Turskoj. Samo je nekoliko pjesama Lamekanije preveo M. Handžić u zasebnom radu o ovom autoru.³⁸⁹

Pojedinim proznim autorima istraživači baštine na orijentalnim jezicima posvetili su zasebne studije, o čemu je također već bilo riječi. Uz Hasana Kafiju Pruščaka, Mustafu Ejubovića – Šejh Juju, Muhameda Musića Allameka, čiji je rad predstavljen kod Bašagića, svakako je potrebno istaknuti prozno stvaralaštvo Ibrahima Opijača, Mustafe Muhlisije, Ahmeda Hadžinesimovića ili Ahmeda sina Hasanova Bošnjaka, koje Bašagić nije obradio.

U Bašagićevom djelu predstavljen je izvjestan broj autora o kojima nakon njega skoro da nema nikakvih novih podataka, kako o životu, tako ni o njihovom stvaralaštvu. Na te autore smo u tekstu ukazali u okviru perioda u kojima su živjeli i stvarali.

³⁸⁸ O M. E. Kadiću i sadržaju njegovog djela vidjeti: F. Nametak, "Kadićev *Zbornik* kao izvor za proučavanje književne građe", *Radio Sarajevo – Treći program* 38 – 1982., Sarajevo 1982., str. 438-477.

³⁸⁹ M. Handžić, "Husejn Lâmekâni", *Narodna uzdanica*, kalendar za godinu 1942., str. 148-162.

Svakako da u kasnijim pregledima ove književnosti nalazimo i autore koji su Bašagiću bili nepoznati, prije svega zbog neistraženosti rukopisne građe, ali i zbog toga što on nije imao uvida u sadržaje carigradskih rukopisnih zbirki, odakle je brojne podatke crpio, na primjer, H. Šabanović za svoje djelo *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, koje je do sada najobimnije djelo ove vrste kod nas.

Međutim, na primjerima smo vidjeli da istraživanja o stvaralaštvu nekih ovdje obrađenih autora nisu ni do danas dala nove rezultate. S druge strane, poetsko, ali i prozno stvaralaštvo pojedinih autora predstavljeno je, u većini slučajeva, na osnovu pronađene izvorne građe u rukopisnim zbirkama, u okviru monografija o pojedinim autorima, studija o određenim oblastima stvaralaštva ili, pak, samo u okviru predstavljanja pojedinačnih pjesama nekih autora. Ako se sve to ima na umu, onda ostaje nepobitna činjenica da Bašagićevo djelo – prvo ove vrste kod nas, ostaje kao temeljna literatura na koju se nadograđuju kasnija istraživanja i saznanja. Iz svih pregleda i studija o književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, bez obzira na vrijeme njihovog nastanka ili jezike koje obuhvataju, mogu se vidjeti, prije svega, podaci do kojih je on došao, a tek onda rezultati daljih istraživanja.

Na osnovu svega iznesenog, možemo reći da su istraživanja nakon Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* samo u nekim slučajevima rezultirala studijama o pojedinim autorima i njihovom djelu, o čemu smo već ovdje govorili, dok je većina podataka ostala na razini otkrivanja novih imena bošnjačkih autora ili njihovih stihova u rukopisnim zbirkama, na što je također ukazano u informacijama o radovima ili priložima koji donose takve podatke.

Bez namjere da na bilo koji način umanjujemo vrijednosti svih kasnijih pregleda književnog stvaralaštva Bošnjaka na sva tri ili samo nekom od orijentalnih jezika, kao i doprinose objavljenih monografija, brojnih studija ili kraćih radova i priloga o ovoj tematici, ipak moramo ukazati da je Bašagićev rad, kao pionirski rad ove vrste, na neki način “otvorio vrata” i potaknuo na dalja istraživanja.

Osvrti na Bašagićeve *Bošnjake i Hercegovce u islamskoj književnosti* počeli su se javljati odmah po njihovom objavljivanju, ali su to bili prikazi informativnog karaktera.³⁹⁰ Nakon ovih prvih prikaza djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, dugo se nije niko osvrnuo ne samo na ovo djelo u smislu njegove ocjene i valorizacije, iako je ono bilo jedino djelo te vrste na bosanskom jeziku, nego ni na ukupan Bašagićev naučni i književno-historijski rad. Tek je krajem 1925. godine, u povodu obilježavanja 55-godišnjice života i 30-godišnjice rada Safvet-bega Bašagića, napisano nekoliko tekstova o Bašagićevom radu. Svi su oni prigodnog karaktera, pa samim tim i više pregledi nego ocjene njegovog rada.

³⁹⁰ Vidjeti: A. A. B., “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”, *Biser*, god. I/1912., br. 5, str. 92-93; Edhem Mulabdić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti. Dr. Safvet-beg Bašagić. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine”, *Zeman*, god. II/1912., br. 82, str. 1-2.

Tako, naprimjer, H. Kreševljaković, navodi kako je za pisanje djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* bilo potrebno vršiti dugotrajna istraživanja rukopisa i literature, a to je Bašagić mogao uraditi jer je uvijek pokazivao interesovanje i ljubav za izučavanje pisanog naslijeđa iz prošlosti Bosne i Hercegovine.³⁹¹

Istim povodom je o Bašagićevom radu pisao i Ahmed Muradbegović, ali je on, ističući vrijednosti Bašagićevih istraživanja i rada kojim popunjava “ogromnu prazninu u našoj kulturnoj i literarnoj historiji”, počeo ukazivati na neke manjkavosti Bašagićevog kritičkog pristupa u obradi književnohistorijskih tema. Muradbegović zamjera Bašagiću da pokazuje suviše “mladenačkoga oduševljenja i onoga sopstvenoga uveličavanja, koje je odlika svijui poletnijih duhova”, dok mu, istovremeno, nedostaje “više kritičarskoga hladnog i analizatorskog duha.”³⁹²

Uskoro nakon ovog osvrtu, Muradbegović objavljuje prvu ozbiljnu i kritički intoniranu analizu Bašagićevog ukupnog rada, a u okviru toga i *Bošnjaka...*, zamjerajući Bašagiću kako je njegov metodološki pristup ovo djelo učinio “jednostavnim biografskim pregledima pojedinih učenjaka i pjesnika, koje je naša zemlja dala istočnoj kulturi i islamskoj književnosti.” Ipak, ovako oštru kritiku Muradbegović ublažava konstatacijom da je “kao početak i kao ishodna tačka za daljnje poslovanje u tome pogledu ovaj (je) rad od *neprocjenjive vrijednosti*” (istakla L. G.).³⁹³ Dakle, Muradbegović je svjestan značenja pionirskog Bašagićevog naučnoistraživačkog rada u ovoj oblasti. Stoga se ove njegove oštre kritike tog rada mogu shvatiti i kao neka vrsta podsticajne kritike za dalji, studiozniji rad na ovom polju.

Bašagićeve podatke iz djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* prvi je iskoristio Milan Prelog u djelu *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladave*.³⁹⁴ U poglavlju pod naslovom *Pregled književnog rada u Bosni*, sa podnaslovom *Rad muslimana na književnom polju*, Prelog je istaknuo “samo najvažnije pojave na polju književnog rada u Bosni”, ali uz konstataciju da “pogledamo li samo u najkrupnijim crtama rad Bošnjaka muslimana na polju lijepe književnosti i znanstvenog rada, zadiviti će nas oni po svojoj kvantiteti i kvaliteti.”³⁹⁵ Bašagićeve *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* su u napomenama

³⁹¹ Hamdija Kreševljaković, “Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić”, *Spomenica na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojenu sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja “Ittihad” u Mostaru*, str. 17.

³⁹² Ahmed Muradbegović, “O značenju Dr. Safvetbega Bašagića u našoj književnosti”, *Spomenica na Proslavu...*, str. 25-26.

³⁹³ Isti, “Mirza Safvet (Kratka pregled njegova rada)”, *Gajret*, god. X/1926., str. 131-137.

³⁹⁴ M. Prelog je objavio dvije knjige pod naslovom *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladave*, I. dio (1463-1739.), II. dio (1739-1878.). Sarajevo, s. a.

³⁹⁵ M. Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladave*, II. dio (1739-1878.), str. 173. Podvučeni tekst je u knjizi spacioniran.

navedeni kao osnovni izvor podataka o stvaralaštvu na orijentalnim jezicima. Iz teksta se može vidjeti da su *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* bili i jedini izvor za ovaj pregled u kojem je M. Prelog predstavio ukratko samo petnaest autora – pjesnika i proznih stvaralaca, pri tome prenoseći, ili citirajući, samo ono što je Bašagić o njima rekao.

Na osnovu iste literature, odnosno Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Hamza Humo u radu pod naslovom *Veličine istočnog parnasa*, iznoseći svoje žaljenje što je bogato stvaralaštvo domaćih autora nastalo “na tuđem jeziku”, istaknuo kako su ti pisci stvarali na istočnim jezicima, isto kao što su neki dubrovački pisci stvarali na zapadnim. U tekstu koji je prigodnog karaktera, kao primjer kulturnog djelovanja “muslimana Bosne i Hercegovine”, ponovo nalazimo Bašagićeve stavove iz knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* o potrebi jednakog odnosa prema stvaralaštvu na orijentalnim jezicima i onome na latinskom i talijanskom. U prilogu je, na osnovu podataka iz Bašagićevog djela, predstavljeno četrnaest autora, uz mjestimično citirane Bašagićeve prijevode stihova pojedinih autora.³⁹⁶

Bašagićevim djelom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* u najvećoj mjeri se služio M. Handžić kod pisanja svog djela *al-Ġawhar al-asnā fi tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna*, objavljenog na arapskom jeziku u Kairu, 1930. godine, dakle nepunih dvadeset godina nakon Bašagićeve knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Ali sudbina ova dva slična projekta bila je sasvim različita. Dok je Bašagićevo djelo, u prvobitnoj verziji na njemačkom jeziku ostalo samo kao rukopis doktorske disertacije, pa prema tome dostupno uskom krugu istraživača koji su taj rukopis mogli koristiti u Univerzitetskoj biblioteci u Beču, a zatim objavljeno na bosanskom jeziku, odnosno ponovo pristupačno samo užem prostoru Bosne i okolnih prostora, dotle je Handžićevo djelo, objavljeno na arapskom jeziku, predstavilo, po prvi put, brojne bošnjačke autore u arapsko-islamskom krugu u kojem je književna baština Bošnjaka na orijentalnim jezicima bila potpuno nepoznata. Na taj način su i dometi Bašagićevih istraživanja, na koje se naslanjao M. Handžić, i koje je u neznatnoj mjeri proširio, dospjeli posrednim putem u literaturu na arapskom jeziku. Ipak, ono što nedostaje ovom djelu, a što kod Bašagića nalazimo i u njemačkoj i u bosanskoj verziji teksta, to su prijevodi stihova odabranih kao ilustracija stvaranja pojedinih autora. Bašagić skoro sve stihove prevodi na njemački, odnosno na bosanski, dok su oni kod Handžića dati samo u izvornom obliku, a to je najčešće na turskom, u nekoliko slučajeva na perzijskom jeziku, tako da tematiku ili sadržaj odabranih stihova mogu razumjeti samo istraživači koji poznaju navedene jezike. Samo su rijetki primjeri doneseni na arapskom jeziku.

U hronološkom slijedu, slično djelo, ali na bosanskom jeziku, također je iz pera M. Handžića. U *Književnom radu bosansko-hercegovačkih muslimana*, objavljenom 1933.

³⁹⁶ H. Humo, “Veličine istočnog parnasa”, *Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta 1903-1928*, str. 11.

godine, M. Handžić već u uvodu ističe ono što Bašagić navodi u zaključku knjige *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, odnosno ukazuje na potrebu da se književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima uzme u obzir u “historiji naše književnosti” isto kao i stvaralaštvo na latinskom i talijanskom jeziku.

Govoreći, zatim, o već objavljenim radovima iz navedene oblasti, Handžić je citirao, između ostalih, i Bašagićeva djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, kao djela u kojima je dat “lijep prikaz historije književnosti kod naših muslimana.”³⁹⁷ Međutim, ovaj Handžićev rad je koncipiran na drugačiji način nego što je i njegov *al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna* i Bašagićevi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao najobimnija do tada objavljena djela iz ove oblasti. Pjesnici su u ovom Handžićevom djelu predstavljani tabelarno, hronološkim redom, a vrijednost ovom djelu daje navođenje čitavog niza novih imena Bošnjaka koji su stvarali na orijentalnim jezicima, koje je Handžić nalazio u rukopisima koje ni Bašagić ni on ranije nisu imali na vidu. Prvorazredan izvor novih podataka predstavljala je rukopisna *Hronika* M. E. Kadića, iz koje je Handžić tabelarno predstavio imena 39 autora koje u toku rada nije bio evidentirao među pjesnicima na turskom jeziku.³⁹⁸ Međutim, ovako predstavljene tabele, u kojima je dato samo ime autora, njegovo porijeklo, te vrijeme u kojem su živio, bez ikakvih dodatnih podataka o njegovom stvaralaštvu, mogli su služiti samo kao podstrek kasnijim istraživačima da u okviru istraživanja književnosti Bošnjaka na turskom jeziku svakako pregledaju sadržaj Kadićeve *Hronike*.

Na temelju sadržaja Handžićevog *Književnog rada bosansko-hercegovačkih muslimana*, bez obzira na brojne nove biografsko-bibliografske podatke, ne može se reći da su u ovom djelu iznesene ocjene o stvaralaštvu autora koje je u djelu predstavio. U tom smislu ovo Handžićevo djelo ostaje samo kao zbir faktografskih podataka koji mogu poslužiti u daljoj obradi u okviru oblasti prema podjeli kakvu je Handžić primijenio u ovom pregledu stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Handžić se u *Književnom radu bosansko-hercegovačkih muslimana* osvrnuo i na učenje arapskog jezika u bosanskohercegovačkim gimnazijama, te predstavio udžbeničku literaturu – gramatike, vježbenice, čitanke, izbore iz poezije i slično, kao i autore te literature, njihove biografije i rad u školstvu.³⁹⁹

U odnosu na Bašagića, kao i na svoj raniji rad u ovoj oblasti, Handžić u ovom djelu, u poglavlju “Početak rada na našem jeziku i njegov razvitak” donosi podatke o alhamijado stvaralaštvu bosanskohercegovačkih autora, te citira ranije objavljena djela u kojima su

³⁹⁷ Handžić, *Književni rad...*, str. 4.

³⁹⁸ *Isto*, str. 113-115.

³⁹⁹ Vidjeti više u : Handžić, *Književni rad...*, str. 78-81.

predstavljani pojedini primjeri alhamijado stvaralaštva, ali ističe potrebu daljeg istraživanja rukopisne građe u kojoj ima još nepoznatog materijala iz ove oblasti.⁴⁰⁰

Svi navedeni podaci su ostali na razini informacija, bez iznošenja ocjena o ovom stvaralaštvu, tako da su mogli poslužiti samo kao osnova za dalja istraživanja na tom polju.

Nakon ovih pregleda književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, među orijentalistima u Bosni i Hercegovini, ali i u drugim centrima bivše Jugoslavije, pojavio se veći broj studija i radova koji su umnogome obogatili saznanja o pojedinim autorima i njihovim djelima.⁴⁰¹

Među bibliografske preglede treba uvrstiti i opširan prikaz djela i radova koji se bave stvaralaštvom bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, kao i radova, priloga, prijevoda ili prikaza koji sadrže teme iz kulturne baštine “jugoslavenskih muslimana”, objavljen u radu A. Popovica “La littérature ottomane des musulmanes yougoslaves – Essai de bibliographie raisonnée” u kojem je obuhvaćeno 328 bibliografskih jedinica, raspoređenih u četiri cjeline: *Katalozi rukopisa, Opće studije, Monografije, članci, izdanja tekstova itd.* i *Kratki prilozi*, te 17 dopunskih jedinica na kraju teksta.⁴⁰² Ponuđena bibliografija, kako se navodi i u samom naslovu, obuhvata kratak sadržaj ili ocjenu većine bibliografskih jedinica, te predstavlja vrijedan prilog za dalja istraživanja u ovoj oblasti. To se naročito odnosi na jedinice iz čijih se naslova ne može odrediti sadržaj teksta.

U okviru *Općih studija*, Popovic je Bašagićeve *Bošnjake i Hercegovce u islamskoj književnosti* ocijenio kao “prvu istinsku studiju o ovom pitanju, napisanu u jednom *izuzetno apologetskom stilu* (istakla L. G.), kako bi se kršćanskim sunarodnicima pokazalo postojanje slavne prošlosti muslimana Bosne i Hercegovine. Djelo sadrži mnoge podatke o predstavljenim autorima, kao i brojne citate (originalni tekst i srpsko-hrvatski prijevod). Iako zastarjela, uz veće propuste (autor, naprimjer, zanemaruje radove E. J. W. Gibba) i potpuno lišena kritičkog mišljenja, ova knjiga ipak ostaje jedan od najvažnijih izvora jer je S. B. pregledao (između ostalog) veliki broj rukopisa i zbirki (tezkira) poznatih do njegovog vremena”.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Većina spomenutih tekstova objavljena je u djelima: S. F. Kemura i V. Ćorović, *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Muslims aus dem XVII, XVIII und XIX Jahrhundert*, Sarajevo 1912.; M. Kapetanović Ljubušak, *Narodno blago*, Sarajevo 1304/1887.; Isti, *Istočno blago*, II, Sarajevo 1314/1897., a pojedini su objavljeni u drugim djelima i radovima, o čemu Handžić također navodi podatke.

⁴⁰¹ Vidjeti više u: Bisera Nurudinović, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918-1945*, Orijentalni institut, Posebna izdanja XIII, Sarajevo 1986.; Ista, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945-1960*, Orijentalni institut, Posebna izdanja VI, Sarajevo 1968.; Ista, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1961-1965 godine*, Orijentalni institut, Posebna izdanja IX, Sarajevo 1981.

⁴⁰² Alexandre Popovic, “La littérature ottomane des musulmanes yougoslaves – Essai de bibliographie raisonnée”, *Journal Asiatique*, t. CCLIX, Fasc. 3 et 4, Paris 1971., str. 309-376.

⁴⁰³ *Isto*, str. 331.

U ovoj, makar ovako sažetoj ocjeni, akcenat je na apologetskom karakteru u izučavanju književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima. Taj pristup Popovic u uvodnom razmatranju ove književnosti pripisuje Bašagiću i Handžiću kao “lokalnim apologetama” u čijim djelima *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, odnosno *al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna* i *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* nedostaje mjere i kritičkog duha.⁴⁰⁴

Iste ove stavove prenio je nešto kasnije V. Boškov, navodeći kako osnovna slabost Bašagićeve interpretacije književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima leži u tome što njegov pristup toj književnosti “nosi naglašen apologetski karakter, čime je unaprijed onemogućen svaki objektivan sud.”⁴⁰⁵

Nijedan od ova dva autora nije dao nikakvo obrazloženje ovog svog stava. Ako se i može govoriti o apologetskom pristupu u izučavanju ove književnosti u Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, takav pristup je kod Bašagića isključivo rezultat njegovog prosvjetiteljskog djelovanja, koje se pokazuje u svim njegovim radovima. Ne treba zaboraviti da Bašagić živi i djeluje u vrijeme buđenja nacionalnih pokreta, te da su istraživanja kulturne prošlosti u to doba bila vid pedagoško-prosvjetiteljskog rada i na tom polju. Sa takvim ciljem je i Bašagić pristupio izučavanju kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću, a posebno pisanog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Četrdeset godina nakon Handžićevog *Književnog rada bosansko-hercegovačkim muslimana* u Bosni i Hercegovini se pojavilo biobibliografsko djelo Hazima Šabanovića *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*. Pripremajući ovo djelo, autor se koristio do tada objavljenom literaturom u zemlji i inostranstvu, te izvornom rukopisnom građom, posebno iz zbirki u Republici Turskoj, kao najvećoj riznici ove vrste rukopisne građe u svijetu. Šabanović je dao najopširniji pregled autora, ali i podataka o rukopisima i izdanjima njihovih djela. Ne treba posebno podsjećati da je, zbog smrti autora, djelo ostalo nedovršeno, a u objavljenom izdanju nisu dopunjeni brojni podaci o pojedinim autorima i o njihovim djelima koji su se morali naći u ovom biobibliografskom djelu. Tako je u izdanju ostala praznina na mnogim mjestima gdje je trebalo da stoje upisani podaci o broju rukopisa u zbirci na koju se poziva.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Isto, str. 321, bilj 46.

⁴⁰⁵ Vančo Boškov, “Neka razmišljanja o književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini”, *Naučni skup Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, Sarajevo 1977., str. 61.

⁴⁰⁶ Vidjeti, naprimjer, str. 82, 99, 129, 220, 491, 502, 515, 550, 553, 598, 600, 664, na kojima se navode rukopisi iz sarajevskih zbirki – Orijentalnog instituta i Gazi Husrev-begove biblioteke, zatim iz Mostara (str. 351), Zagreba (str. 409), Beča (str. 663), Bratislave (str. 128, 374), Istanbula (str. 101, 469, 654, 673), ali se ne navode brojevi rukopisa u tim zbirkama. Kod navođenja literature na koju se poziva, također na mnogim mjestima nedostaju potpuni podaci – broj sveska, stranice i sl.

Šabanović je na mnogim mjestima dopunjavao ili ispravljao Bašagića, što je i normalan slijed dugogodišnjih istraživanja i novih saznanja, a posebno korištenja rukopisnih izvora. Ipak, mora se reći da je on mjestimično nekritički prenosio ne samo Bašagićeve nego i druge podatke. Kao jedan od takvih primjera može poslužiti Šabanovićev tekst o pjesniku Salihu Šaniji, u kojem on, pozivajući se na tezkiru Kinali-zade Hasana Čelebija, navodi godinu Šanijine smrti, iako je tezkira nastala još za života ovog autora, kaže da je u tezkiri citirano tri-šest Šanijinih stihova, a ima ih sedam-četnaest, kao i navodne njegove “dobre gazele”, koje Kinali-zade nigdje ne spominje. Isto tako, Šabanović navodi da se po Bašagiću ovaj pjesnik zvao Trnaḳzāde, dok i kod Bašagića i kod Hasana Čelebija stoji Ṭaraq-zāde, na oba mjesta ispisano samo arapskim slovima.⁴⁰⁷

Šabanovićeva *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, u podnaslovu označena kao “biobibliografija”, na osnovu vlastitih istraživanja, te izvora i literature, autore predstavlja hronološki, po zamišljenoj šemi koja obuhvata ime autora, porijeklo, godine rođenja i smrti, odnosno, u nedostatku tih podataka, vrijeme u kojem živi, njegova djela sa osnovnim podacima o rukopisima, eventualnim prijevodima i štampanim izdanjima. Svi ovi podaci, uz već spomenute nedostatke, opravdavaju navedeni podnaslov. Međutim, Šabanović ne donosi primjere iz poezije, kako to čini Bašagić. U slučajevima kada donosi prijevode fragmenata iz pojedinih djela, on to čini samo da bi potvrdio ili obrazložio iznesene historijske činjenice iz života autora tih djela, a ne da bi oni poslužili kao primjer načina pisanja ili tematike u djelu određenog autora. Tamo gdje iznosi ocjene o stvaralaštvu pojedinih autora, Šabanović ih najčešće preuzima iz korištene literature.

Već smo rekli da je ovo djelo ostalo nedovršeno nakon autorove smrti. Međutim, mora se podvući da su pojedini autori u Šabanovićevoj *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* obrađeni toliko detaljno da predstavljaju skoro zasebne studije o njihovom životu i radu, kao što su, naprimjer, Muhamed Musić Allamek, Hasan Kafija Prušćak i Mustafa Ejubović – Šejh Jujo. S druge strane, neke autore koje su predstavili Bašagić i Handžić, Šabanović je u ovom djelu ispustio, poput Sabita Užičanina, Abdullaha Mahira, Mustafe Ledunnije, ili troje pjesnika iz porodice Rizvanbegović – Arif Hikmeta, Habibe i Rif’ata.

Ako bismo pokušali da iznesemo generalnu ocjenu Šabanovićeve *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, moramo reći da ona, bez obzira na nedostatke o kojima smo govorili, a koji su, samo donekle, objektivne prirode, predstavlja biobibliografski pregled od izuzetne važnosti za dalje proučavanje stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima i u tom svojstvu u velikoj mjeri dopunjava podatke koje daju Bašagićevi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

⁴⁰⁷ Uporediti: Šabanović, *Književnost...*, str. 112-113; Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 51; Kinali-zade Hasan Čelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ* I, Ankara 1989., str. 502-503.

Izvan Bosne i Hercegovine, ali na bosanskom jeziku, objavljena je, iste godine kad i Šabanovićeve *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, knjiga Smaila Balića pod naslovom *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*.⁴⁰⁸ Knjiga je pisana sa nastojanjem da predstavi kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine kroz samo jednu, kako je autor naziva, *muslimansku komponentu*, u razdoblju od sredine 15. stoljeća, tj. od potpadanja Bosne pod osmansku vlast, do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Zadatak koji je autor sebi postavio je bio težak i složen zbog široko zahvaćenih oblasti duhovne i materijalne kulture, u okviru kojih su obrađeni pojedini vidovi tih kultura, raspoređeni po razdobljima. Za nas je u ovom pregledu zanimljiv onaj dio knjige u kojem je, u duhovnoj kulturi osmanskog razdoblja, predstavljen književni rad na orijentalnim jezicima. Autor je ovo stvaralaštvo Bošnjaka podijelio po jezicima – na arapski, perzijski i turski, a u okviru svakog jezika dao je “predmetni pregled”, tj. ukazao, u najkraćim crtama, na oblasti stvaralaštva na ovim jezicima. Koliko je kratak ovaj pregled, najbolje može ilustrirati podatak da su svi dati podaci o ovom stvaralaštvu po oblastima i jezicima izneseni na nepunih sedam stranica. Nakon toga je izvršena podjela na prozne autore i pjesnike, u oba slučaja date abecednim redom, uz napomenu da se detaljniji podaci o ovdje navedenim autorima mogu naći u djelima *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Safvet-bega Bašagića, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* Mehmeda Handžića i doktorskoj disertaciji Kamela el-Buhija.⁴⁰⁹ Međutim, u ovako kratkom pregledu su nužno morali izostati čak i najosnovniji podaci o brojnim autorima koje citirana djela obrađuju. Spomenut ćemo samo da više od trideset autora iz Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* nije ušlo u ovaj pregled, a među njima nema, naprimjer, Sulejmana Medžazije, Ahmeda Sabuhije, Hadži Derviša Žagrića, Omera Novljanina, Ibrahima Zikrije, Fadil-paše Šerifovića i mnogih drugih. Ovdje se ne spominje ni Ibrahim-beg Bašagić, iako je on bio pjesnik, ali i prvi koji je u salnamama objavio kratke priloge sa biografijama nekoliko Bošnjaka koji su pisali na orijentalnim jezicima.

Pet godina kasnije isti autor je objavio dopunski svezak djela *Kultura Bošnjaka*, ustvari rezime navedenog djela na njemačkom jeziku, sa manjim dopunama, kao i indeksima naslova, autora, izvora i literature, izrađenim zajednički za navedeno djelo i Šabanovićevu *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*.⁴¹⁰ U predgovoru na bosanskom jeziku, uz podatke o nastanku ovog dopunskog sveska, Balić ističe kako je ovaj rezimirani pregled na njemačkom jeziku nastao kao rezultat primjedbi u nekim prikazima *Kulture Bošnjaka* kako bi djelo bilo dostupnije široj naučnoj javnosti da je objavljeno na nekom

⁴⁰⁸ S. Balić, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, Wien 1973.

⁴⁰⁹ Kamel el-Buhi, *Arapski radovi jugoslovenskih pisaca*. Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1963. godine (rukopis pod br. RD 1452).

⁴¹⁰ Isti, *Die Kultur der Bosniaken*, Supplement I, Wien 1978.

od svjetskih jezika. Po našem mišljenju, ovako rezimiran pregled, bez obzira na to što je ovdje objavljen na njemačkom jeziku, ne može zadovoljiti potrebe naučne javnosti, dok su indeksi naslova i autora, te popis izvora i literature, oni dijelovi ovog dopunskog sveska koji mogu koristiti u radu svim istraživačima u ovoj oblasti.

U cjelini uzevši, ova dva Balićeva djela mogu se posmatrati kao opći pregled djelovanja Bošnjaka u oblasti kulture, pri čemu je stvaralaštvo na orijentalnim jezicima predstavljeno samo kao jedan od vidova tog djelovanja.

Već smo spomenuli kako je V. Boškov iznio zamjerke “apologetskom karakteru” Bašagićevog pristupa književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Pored toga, on je ukazao na Bašagićev romantičarski odnos prema ovoj poeziji, ali ga je donekle i opravdao, pozivajući se na mišljenje njemačke orijentalistkinje Anne-Marie Schimmel da je isti takav odnos prema poeziji na osmanskome jeziku postojao i u Njemačkoj već krajem 18. i početkom 19. stoljeća. O stavovima Bašagića i drugih autora vezanim za pitanja uticaja narodne poezije na stvaralaštvo bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima, te suprotnim stavovima V. Boškova o tome, već smo govorili.⁴¹¹ Ovi stavovi V. Boškova, koji su u direktnoj vezi sa njegovim mišljenjem kako je “književnost u Bosni i Hercegovini na turskom jeziku i na orijentalnim jezicima uopšte organski, integralni dio osmanske književnosti i da je njeno pravo ime *osmanska književnost Bosne i Hercegovine*”,⁴¹² protežu se i na drugi Bašagićev stav “koji se više ne bi smio ponavljati”. Tu Bašagić zamjera savremenim turskim književnim historičarima – savremenim za njegovo vrijeme, odnosno onima s kraja 19. stoljeća, da su zanemarivali stvaralaštvo bošnjačkih autora na osmanskome jeziku, a V. Boškov tu činjenicu opravdava konstatacijom da se “Bosna i Hercegovina u okviru Osmanskog Carstva nije (se) nikad smatrala posebnim kulturnim područjem sa posebnom književnom tradicijom, da bi ovi istoričari dopustili sebi prezrivi odnos prema književnicima iz Bosne i Hercegovine.”⁴¹³ Ovom konstatacijom je V. Boškov zaključio svoj prilog, pravdajući to činjenicom da u navedeno vrijeme nisu bila poznata, pa prema tome ni obuhvaćena “sva književna imena – poznata, manje poznata ili potpuno nepoznata”. A kako onda shvatiti činjenice da su ti isti pjesnici obuhvaćeni u brojnim osmanskim tezkirama nastalim u rasponu od 16. do 18. stoljeća, izvorima na koje se Bašagić veoma često pozivao i odakle je crpio brojne primjere kao ilustraciju stvaralaštva bošnjačkih autora? O tome u navedenom prilogu nije bilo spomena.

Ocjenama koje je o Bašagićevim stavovima o književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima iznio V. Boškov suprotstavio se Džemal Čehajić. Nedugo nakon toga, on je objavio studiju o Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, u

⁴¹¹ Vidjeti ovdje u tekstu koji se odnosi na stvaralaštvo Sabita Užičanina.

⁴¹² Boškov, nav. rad, str. 60.

⁴¹³ *Isto*, str. 63.

kojoj je vrlo široko obuhvatio kulturno-historijske okolnosti u kojima je ovo djelo nastalo, predstavio korištene izvore i literaturu, ukazao na metodologiju i pristup u obradi predstavljenih autora, te donio ocjene koje su do tog vremena napisane o ovom djelu. U zaključku svojih razmatranja ovog djela Čehajić je iznio i neke opće zaključke o Bašagićevom ukupnom radu, u kojima je potvrdio njegove aktivnosti na brojnim i raznovrsnim poljima, te ukazao na istaknuto mjesto Safvet-bega Bašagića u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine u prvih trideset godina 20. stoljeća. Posebnu karakteristiku Bašagićevog djelovanja Čehajić vidi u tome da se on kao istraživač paralelno služio i istočnim i zapadnim izvorima.

Na kraju zaključnih razmatranja u studiji o Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Čehajić ističe kako ono za dalja istraživanja može poslužiti kao pouzdan izvor, poput historijâ osmanske poezije Hammera i Gibba, koje se smatraju klasičnim djelima ove vrste na Zapadu.⁴¹⁴

Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* bilo je predmet ocjene Slavka Leovca u knjizi *Književna kritika 1878-1941*, u kojoj je jedno poglavlje posvećeno Safvet-begu Bašagiću.⁴¹⁵ Uz kratak pregled njegovog rada, te napomenu da sa Bašagićem započinje naučni pristup obradi književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, Leovac je iznio nekoliko primjera Bašagićevog pristupa obradi pojedinih autora u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao ilustraciju šematskog rasporeda u djelu, pri čemu je istakao da je materijal obrađen "biografskim i filološkim metodom koji ne isključuje impresionistički način vrednovanja."⁴¹⁶

Osnovne crte Bašagićeve kritike Leovac vidi u jednostavnosti, iskrenosti, neposrednosti, kao razgovoru "kritičara-čitaoca koji želi da prisno i skromno razgovara sa drugim čitaocem, kritičara sa drugim kritičarem."⁴¹⁷

Biografsko-filološki metod je bio jedini mogući pristup u djelu u čijoj je osnovi doktorska disertacija kao pionirski rad u obradi književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Međutim, ovaj pristup je Bašagić obogatio svojim impresijama o ličnosti autora, njegovom jeziku i stilu, odnosno nekim drugim karakteristikama njegovog stvaralaštva. Stihovi koje

⁴¹⁴ Džemal Čehajić, "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safvet-bega Bašagića, Sarajevo, 1912.", *Godišnjak* Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. VIII, Sarajevo 1979., str. 147. Ista studija je, bez izmjena i dopuna, samo uz nekoliko ispuštenih rečenica iz *Uvoda* i *Zaključka*, objavljena kao *Pogovor* uz izdanje djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, u okviru treće knjige *Izabranih djela* Safvet-bega Bašagića u ediciji "Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine" izdavačke kuće "Svjetlost" iz Sarajeva, 1986. godine.

⁴¹⁵ Slavko Leovac, *Književna kritika 1878-1941*, Sarajevo 1991., poglavlje "Safvet-beg Bašagić (1870 – 1943)" (sic!) na str. 83-98.

⁴¹⁶ *Isto*, str. 93.

⁴¹⁷ *Isto*, str. 96.

je donosio služili su kao potvrda njegovih ocjena ili sudova, dok su, samo mjestimično, citirane ocjene drugih kritičara sa kojima se on slagao ili sukobljavao.

Pored ovdje spomenutih djela u kojima su, kroz biobibliografske preglede, predstavljene kasniji dometi u istraživanjima književnog stvaranja Bošnjaka na sva tri orijentalna jezika, kao rezultat istraživanja bosanskohercegovačkih orijentalista pojavilo se, u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, još nekoliko djela koja se odnose na stvaralaštvo samo na jednom od jezika, odnosno na stvaralaštvo iz određene oblasti. Tako se, naprimjer, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* Fehima Nametka odnosi, kako i u naslovu stoji, samo na stvaralaštvo na turskom jeziku, kao i u djelu pod naslovom *Divanska književnost Bošnjaka* istog autora. Djelo *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* Amira Ljubovića i Sulejmana Grozdanića predstavlja raznorodne prozne žanrove u djelima Bošnjaka na orijentalnim jezicima, dok se djelo Amira Ljubovića *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku* fokusira na oblast logike, te samo na arapski jezik, na kojem su i pisana sva djela iz ove oblasti, čiji su autori Bošnjaci.⁴¹⁸

Sadržaj dva posljednja ovdje navedena djela onedavno je dostupan širokim naučnim krugovima u svijetu. Djelo *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* objavljeno je u prijevodu na arapski jezik, zahvaljujući trudu Džemaluddin Sejjid Muhammeda, koji je uz prijevod donio i opširan predgovor o trnovitom putu nastanka ove knjige na bosanskom jeziku, kao i njegovom pristupu prevođenju ovog značajnog djela.⁴¹⁹ Tako su podaci o bogatom proznom stvaralaštvu Bošnjaka koje je nastajalo u periodu od 15. do 19. stoljeća postali dostupni istraživačima ne samo u Egiptu, gdje je prijevod objavljen, nego i na širem prostoru arapskog svijeta. Nekako u isto vrijeme, ali u Evropi, tačnije u renomiranoj izdavačkoj kući Brill iz Leidena, pojavila se knjiga Amira Ljubovića *The Works in Logic by Bosnian Authors in Arabic*, kao prerađeni i dopunjeni prijevod knjige *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*.⁴²⁰ Ovim prijevodom se otvara mogućnost da se preko tekstova na engleskom jeziku stvaralaštvo Bošnjaka na arapskom jeziku u oblasti logike bolje upozna i dalje valorizira i izvan naših jezičkih prostora.

Može se primijetiti da se u više slučajeva Bašagićevi prijevodi iz *Bošnjaka i Hercegovaca u islamskoj književnosti* koriste kao ilustracija u tekstovima ovih pregleda, posebno u dijelovima gdje se citiraju stihovi pojedinih autora. U takvim slučajevima Bašagić se javlja kao posrednik između pjesnikâ i čitalaca koji tu poeziju doživljavaju preko njegovih prepjeva.

⁴¹⁸ Bibliografski podaci o ovim djelima biće dati u popisu literature, kao i naslovi nekih kraćih priloga ili osvrta na književno stvaranje Bošnjaka na pojedinim jezicima. Svi su oni nastajali u funkciji izrade sveobuhvatnog projekta historije književnosti Bosne i Hercegovine koji, nažalost, nije nikada okončan.

⁴¹⁹ *Al-Adab an-naṭrī li al-Būsna wa al-Harsak bi al-luḡāt aš-šarqīyya*. Ta'lif: 'Āmir Lyūbūfītš wa Sulaymān Ġrūzdānītš. Tarḡama wa taqḏīm: Ġamāl ad-dīn Sayyid Muḥammad, al-Qāhira, 2009.

⁴²⁰ Amir Ljubović, *The Works in Logic by Bosniac Authors in Arabic*, Brill, Leiden – Boston, 2008.

Kroz ovakav pristup predstavljanju književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima Bašagić-naučnik je suhoparno nizanje činjenica o životu i radu pojedinih autora obogatio prepjevima koji su tom faktografskom pregledu pridodali umjetnički izraz Bašagića-pjesnika i time djelo *Bošnjaci Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* učinili i jednom vrstom antologije stihova u izboru Safvet-bega Bašagića.

Bašagićevom pionirskom radu na istraživanjima i njegovom doprinosu osvjetljavanju i vrednovanju bošnjačke baštine pisane na orijentalnim jezicima posebno mjesto dao je Esad Duraković u studiji o razvoju književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista. Duraković je istaknuo kako je, sticajem historijskih okolnosti, Safvet-beg Bašagić svoje rezultate u oblasti istraživanja kulturne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima vezao za austrijsku orijentalnu filologiju kao već razvijenu naučnu disciplinu i tako “oplemenjen savremenom metodologijom Zapada (...) shvatio, kao naučnik i književnik, vrijednost bošnjačkog kulturnog blaga zapretanog u orijentalnim jezicima, ali i nužnost njegove naučne obrade pouzdanom filološkom metodom koja je na Zapadu već bila utemeljena i afirmirana.”⁴²¹

Kao istraživač i sljedbenik “austrijske škole orijentalne filologije”, Bašagić je prihvatio filološku analizu kao metod koji je bio dominantan u zapadnoevropskoj književnoj kritici njegovog vremena. Međutim, kao pjesnik, on je krute činjenice dopunjavao prijevodima i estetskim vrednovanjem stihova, te na taj način ukazivao na njihovu umjetničku vrijednost.

Bašagićev princip hronološkog rasporeda u obradi književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima i njegovu svijest o nedovoljnom stepenu istraženosti te građe da bi se mogla napisati “historija literature ili zaokružena literarna radnja”, kako to kaže i sam Bašagić u *Predgovoru* svog djela *Bošnjaci Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Esad Duraković je ocijenio kao značajne elemente u Bašagićevoj metodologiji.

Već smo vidjeli da je Bašagić u djelu *Bošnjaci Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* napravio periodizaciju u razvoju književnosti na orijentalnim jezicima u kontekstu historijskih i društveno-političkih prilika u Bosni i Hercegovini, koji su imali uticaja na razvoj nauke i kulture u cjelini, te na književno stvaralaštvo kao područje koje je bilo u centru njegovih istraživanja. Zato je on u okviru svakog perioda ukratko predstavljao historijska prilike i društveno-političku situaciju Bosne i Hercegovine, da bi nakon toga prelazio na obradu pojedinih autora i njihovog stvaralaštva u tom periodu. U poređenju sa periodizacijom u historijama osmanske književnosti, koja je bila direktno vezana za vladavinu pojedinih sultana i književne krugove oko njihovog dvora, Bašagićeva periodizacija je urađena samostalno, pri čemu su historijske i društveno-političke prilike u Osmanskom carstvu uzimane u obzir samo u onoj mjeri u kojoj su se one reflektovale na situaciju u Bosni i Hercegovini kao dijelu tog carstva.

⁴²¹ Esad Duraković, “Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista” u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga VI, str. 9.

Jedno od važnih pitanja vezanih za Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao bosanske verzije njegove doktorske disertacije pod naslovom *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (Bošnjaci i Hercegovci na polju orijentalne književnosti), odnosi se na pitanje nominacije bosanskohercegovačke književnosti pisane na orijentalnim jezicima, koje je aktuelno i danas. Već smo nagovijestili mogućnost da je izmjena u naslovu kod Bašagića nastala kao posljedica primjedbe jednog od recenzenata doktorske disertacije, uz napomenu da je, po našem mišljenju, kod Bašagića termin “islamska književnost” upotrijebljen u smislu “književnost islamskih naroda”, kako je ova književnost nazvana u recenziji. U već spomenutoj studiji Esada Durakovića ističe se da je Bašagić kao istraživač došao do saznanja da bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima pripada “velikoj nadnacionalnoj cjelini” koju izražava odrednica “islamska”, ne u religijskom nego u književnohistorijskom smislu. Na tom planu je stvaralaštvo Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, geografski vezano za Bosnu i Hercegovinu po porijeklu, životu ili radu autora koje Bašagić obrađuje u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, ali je stvarano u okvirima Osmanskog carstva, te samo u tom smislu dio osmanske književnosti, iako nije pisano samo na osmanskome, nego i na arapskom i perzijskom jeziku. Istovremeno, to stvaralaštvo spada u bosanskohercegovačku kulturnu baštinu jer su ga stvarali Bošnjaci i Hercegovci “u islamskoj književnosti”, kako kaže Bašagić, dakle u okviru mnogo šireg pojma nego što je osmanska književnost.

Svi pregledi književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini na orijentalnim jezicima ili na nekom od tih jezika, nastali nakon Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kretali su se u okvirima naslovâ *književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, zatim *književnost Muslimana BiH*, *književnost* (ili *književno stvaranje* ili *poezija*) *bosanskohercegovačkih Muslimana*, a tek u posljednje vrijeme susrećemo se sa odrednicama *bošnjačka poezija* ili *poezija Bošnjaka*, odnosno *logička djela Bošnjaka*.

U oznakama jezika, kada je riječ o stvaralaštvu na sva tri jezika uvijek stoji odrednica *na orijentalnim jezicima*, dok je u slučajevima kada je u pitanju samo jedan od ovih jezika naznačeno *na arapskom jeziku*, *na turskom jeziku*, *na perzijskom jeziku*. Jedini izuzetak od ovoga je već ranije spominjani rad A. Popovica, koji u prijevodu ima naslov “Osmanska književnost jugoslovenskih Muslimana”.

Na kraju, moramo primijetiti da je Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kada ga poredimo sa kasnijim pregledima iste ili slične metodologije, osnovni izvor od kojeg počinju i na koji se nastavljaju dalja istraživanja. Međutim, u studijama o pojedinim oblastima u stvaralaštvu na jednom ili sva tri orijentalna jezika, odnosno, u monografijama posvećenim pojedinim autorima i njihovom djelu, Bašagićevi podaci mogu poslužiti samo kao jedan od izvora. Takve studije ili monografije su koncipirane na drugačiji način, a dometi istraživača dalekosežniji od podataka koje o tome daje, a u nekim slučajevima nikako ne daje, Safvet-beg Bašagić. Među njima možemo spomenuti, naprimjer,

studije posvećene proznoj književnosti na orijentalnim jezicima, djelima iz oblasti logike, čiji su autori Bošnjaci, zatim pitanjima tema i motiva u divanskoj književnosti Bošnjaka, dok su monografije o bošnjačkim autorima, koje su do sada predstavljene naučnoj javnosti, posvećene životu i djelima Fevzije Mostarca, Hasana Kafije Pruččaka, Fadil-paše Šerifovića, Hasana Kaimije, Ali-Dede Bošnjaka, a noviji, dopunjeni ili do tada nepoznati podaci o stvaralaštvu pojedinih autora objavljeni u radovima u naučnim časopisima, nastali na osnovu uvida u rukopisnu građu, predstavljaju vrijedne priloge upoznavanju tog stvaralaštva u njegovoj obimnosti i sadržaju. Zajedničke odlike ovih radova ogledaju se u tome da svi oni nude, u većoj ili manjoj mjeri, nadgradnju prethodnih, biografsko-bibliografskih podataka i otvaraju putokaze ka izradi historije bošnjačke književnosti u kojoj stvaralaštvo na orijentalnim jezicima čini važan dio njene cjeline.⁴²²

U zaključku o knjizi Safvet-bega Bašagića *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* možemo ukazati na nekoliko elemenata koji su bitni u ocjeni ovog djela:

- djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* predstavlja bosansku verziju doktorske disertacije *Bosniaken und Hercegovcen auf dem gebiete der Orientalischen Literatur*, odbranjene 1910. godine na Univerzitetu u Beču. U odnosu na originalnu verziju na njemačkom jeziku, pored promjene naslova, djelo je pretrpjelo još neke izmjene i dopune, prvenstveno kao rezultat daljih istraživanja obrađene građe, ali i u smislu prilagođenosti sadržaja domaćem čitaocu kome je ova verzija namijenjena kao “uspomena na velike ljude” i “prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine”;
- u ovom djelu Bašagić kontinuirano prati književno stvaralaštvo bosanskohercegovačkih autora na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, shvaćeno u najširem smislu riječi, dakle ne samo lijepu književnost, nego i cjelokupno njihovo stvaranje u raznim naučnim oblastima i vjerskim disciplinama, odnosno, riječju, pismenosti uopće;
- istraživanja su bazirana na izvornoj rukopisnoj građi iz koje Bašagić crpi tekstove i unosi ih u svoje djelo, na tezkirama kao najstarijim osmanskim izvorima koji pružaju podatke o životu i stvaralaštvu autora koje predstavljaju, te na savremenoj zapadnoj literaturi njegovog vremena koju čine, prije svega, historije književnosti i katalogi rukopisa evropskih zbirki;
- Bašagićevu metodologiju u obradi autora i njihovog stvaralačkog opusa karakterizira biografsko-filološki pristup kao potpuno opravdan u fazi njegovih pionirskih istraživanja na ovom planu, koji se oslanjao na domete u evropskoj, prije svega austrijskoj, orijentalnoj filologiji čiji je Bašagić bio sljedbenik;

⁴²² Studije, monografije i radovi koje spominjemo navedeni su u najvećem broju u popisu literature, pa ih ovdje nećemo pojedinačno citirati. Svi istraživači bosanskohercegovačke kulturne baštine na orijentalnim jezicima lahko će prepoznati koje su to jedinice iz ovog popisa.

- sudovi o većini pjesnika doneseni su najčešće na osnovu uvida u njihovo djelo, bilo kroz izvornu rukopisnu građu ili preko literature, pri čemu Bašagić ne prihvata uvijek mišljenje književnih historičara koje konsultuje, nego im se suprotstavlja ukoliko su ti sudovi drugačiji od onih do kojih je on došao u svojim istraživanjima;
- ovako široko zahvaćena istraživanja, pri čemu je tekst skoro uvijek obogaćen primjerima koji potkrepljuju iznesene stavove, predstavljaju jednu od karakteristika Bašagićeve metodologije u obradi autora;
- u izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima kod Bašagića je izražena prosvjetiteljsko-pedagoška uloga koja proističe iz njegovog sveukupnog pogleda na ovu problematiku kao opće kulturološko pitanje;
- stvaralaštvo je obrađeno kroz četiri perioda, pri čemu je ovako izvršena periodizacija napravljena samostalno, izvan ustaljenih formi podjele u osmanskoj književnosti, ukazujući na taj način na izvjesne posebne karakteristike ovog stvaralaštva i smještajući ga u kontekst društveno-političkih prilika navedenog vremena koje su imale uticaja i na cjelokupan kulturološki okvir književnog stvaranja određenog perioda;
- Bašagić je u vrednovanju pojedinih autora i njihove poezije, što je naročito izraženo pri navodima stihova koji su se dojmili Bašagića-pjesnika, izricao sud koji je ostajao samo na nivou impresije;
- izvjesna doza apologetskog pogleda na cjelokupno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima kod Bašagića je odraz njegove želje da svojim savremenima, kojima je ovo stvaralaštvo skoro potpuno nepoznato, ukaže kako su ovi autori, pripadnici jednog “malog naroda” u okvirima ogromnog Osmanskog carstva, ostavili vidnog traga na tom polju;
- Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao prvi pregled cjelokupnog pisanog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, uz sve zamjerke koje mu se mogu izreći sa današnjeg stanovišta istraženosti ove građe i njene književnokritičke ocjene, ostaje “historija književnosti” u onom smislu u kojem se “historijom poezije” naziva Hammerovo djelo *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, koje je imalo velikog uticaja na formiranje Bašagićevih sudova o pojedinim pjesnicima, iako ih on nije bezrezervno prihvatao.

B.

Ostali naučni radovi

U naučnom opusu Safvet-bega Bašagića, pored dva ovdje predstavljena djela – *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* i *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* – pažnju naučne javnosti privlači i nekoliko kraćih studija, priloga i kritičkih prikaza, posvećenih određenim problemima ili autorima. Ovi radovi se mogu okvirno podijeliti u dvije oblasti: književnosti i historije, pa ćemo ih tim redom i predstaviti.

Izučavajući književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku Safvet-beg Bašagić je nastojao da i bosanskohercegovačkim čitaocima predstavi neke od najzastupljenijih pjesničkih vrsta u poeziji na orijentalnim jezicima. Njemu najinteresantnija, i svakako najdraža, bila je rubajija, koju je i sam najviše prevodio, odnosno prepjevavao. O toj pjesničkoj vrsti pisao je u predgovoru svom prijevodu *Rubajija* Omera Hajjama.

U radu pod naslovom *Rubajija, gazel i kasida* Bašagić predstavlja “tri vrste pjesme koje se na istočnom Parnasu uvelike njeguju, a kod nas su gotovo nepoznate.”⁴²³ Zatim posebno obrađuje svaku od njih, pri čemu je rubajija, kao njemu najdraža pjesnička vrsta, opisana kao pjesma u kojoj “veliki ljudi daju oduška svojim dojmovima i važnim događajima, poletni mladići pjevaju ljubavi i slastima života, zanesene bekrije zabavi i vinu, sumorni skeptici jadikuju nad prolaznosti svijeta i izražavaju svjetsku bol (Weltschmerz), zagrijani mistici propovijedaju slobodne misli o metafizici i moralu.”⁴²⁴ Uz neke podatke o postanku ove pjesničke vrste u perzijskoj poeziji i zakonitostima njenog rimovanja, Bašagić nije propustio da istakne kako je rubajija postala popularna pjesnička vrsta najviše zahvaljujući Omeru Hajjama.

Bašagićeva definicija rubajije kao pjesničke forme odgovara definicijama koje se o njoj daju u literaturi, ali je Bašagić šturo objašnjenje proširio kratkom pričicom o postanku rubajije kod Perzijanaca iz klasičnog perzijskog rječnika i gramatike pod naslovom *Haft Qulzum* (Sedam mora).

Opisujući nastanak gazela koji je “po sadržaju ljubavna pjesma, u kojoj pjesnik svome idolu otkriva srce i dušu, izljujeva čuvstva i želje, izražava tugu i veselje, očituje ljubav i čeznuće”, te načine rimovanja ove poetske vrste, Bašagić je dodao kako je upravo gazel učinio pjesnika “Hafiza – kao nenatkriljiva majstora u tome – najvećim lirskim pjesnikom na Istoku.”⁴²⁵

⁴²³ S. Bašagić, “Rubajija, gazel i kasida”, *Gajret* VIII/1924, br. 7, str. 101.

⁴²⁴ *Isto*.

⁴²⁵ *Isto*, str. 102.

Uz definiciju gazela kao vrste ljubavne poezije, koja vremenom prelazi u mističnu poeziju, Bašagić nije propustio da ukaže da je gazel u tom svojstvu ostao najčešća vrsta u perzijskoj poeziji.

Treća vrsta, kasida, “pjesma koja imade određenu svrhu” – kako je formuliše Bašagić, našla je svoje najistaknutije predstavnike među arapskim autorima iz predislamskog vremena, a čuvenih sedam arapskih muallaka (mu‘allaqāt) ostale su i do danas uzori u ovoj pjesničkoj vrsti. Bašagić je također ukazao i na podjelu ove pjesničke vrste prema sadržaju, odnosno na njene nazive vezane za težnje pjesnika da kasidom izrazi pohvalu, jadikovku ili, čak, i porugu.

Sve ove Bašagićeve definicije ilustrovane su i podacima o najpoznatijim autorima ovih vrsta u arapskoj, perzijskoj i turskoj književnosti, a među bošnjačkim autorima koji su se ogledali u ovoj vrsti poezije, Bašagić je istaknuo Sabita Užičanina koji, po njegovom mišljenju, nimalo ne zaostaje za pjesnikom Nef’ijom (Nafī) kojega Turci smatraju najboljim pjesnikom kasida.

I na kraju, Bašagić je predstavio i nekoliko vlastitih ostvarenja u spomenutim formama, te ukazao na uticaj ovih pjesničkih formi na stvaralaštvo nekih evropskih pjesnika koji su se ogledali u gazelu i, posebno, rubaiji. Zaslugom prijevoda Hajjama na njemački, odnosno engleski, rubaija je ušla u njemačku i englesku poeziju, a najistaknutiji predstavnici ove forme bili su, po Bašagiću, u Njemačkoj Rosen, a u Engleskoj Fitzgerald,⁴²⁶ čiji je “prevod Hajjamovih rubaija uvršten među engleske klasike: razna i brojna izdanja raširena su u seoske kolibe i lordske palače” i koji je zaslužan što se “vremenom rubaija u englesku poeziju potpuno udomačila.”⁴²⁷

Pojedinim stvaraocima na orijentalnim jezicima, a posebno najistaknutijim klasicima iz perzijske književnosti, Bašagić je posvetio nekoliko zasebnih tekstova u kojima je predstavio njihov život i djelo. Već smo spomenuli kako je Omer Hajjam bio pjesnik čiji je duh probudio u Bašagiću – kako i on sam navodi – “neko više čuvstvo” i razvio “neki osobiti kult”, a bio je i pjesnik kojeg je Bašagić najviše prevodio, o čemu će biti više riječi u odjeljku o prevodilačkoj djelatnosti Safvet-bega Bašagića.

U opširnoj studiji o životu i djelu Omera Hajjama Bašagić je iznio sve biografske podatke koje je našao u literaturi, predstavio djela koja je ovaj autor napisao iz oblasti algebre, astronomije, metafizike, te napomenuo da je Hajjam napisao i zbirku kasida na arapskom jeziku. Međutim, u Hajjamovom opusu su najpoznatije rubaije, pa je Bašagić njima posvetio posebnu pažnju.⁴²⁸

⁴²⁶ Opširnije o ovim i drugim prevodiocima Hajjamovih rubaija u Evropi Bašagić je pisao u radu pod naslovom “Omer Hajjam”, objavljenom u više nastavaka u časopisu *Novi Behar*, god. IX., 1935.-1936., br. 1-3, str. 5-7; br. 4, str. 39-40; br. 5-6, str. 65-67; br. 7-8, str. 87-88.

⁴²⁷ Svi ovi citati uzeti su iz rada navedenog u bilješci 423.

⁴²⁸ Vidjeti ovdje bilj. 426.

Ovaj Bašagićev rad je dugo godina bio najpotpuniji tekst koji je u Bosni i Hercegovini posvećen životu i djelu Omera Hajjama. Opširniji pregled njegovog života i rada dat je tek u *Historiji perzijske književnosti* B. Džake.⁴²⁹ U ovom djelu se, između ostalog, navodi kako je iranski savremeni pjesnik i književni kritičar Dželaludin Humai, u knjizi pod naslovom *Hajjamine*, ukazao da su neke rubaije pogrešno pripisane Hajjamu. One samo formom podjećaju na rubaije kakve je pjevao Omer Hajjam, ali ih ne karakterizira jedinstvo sadržaja, tematike i forme koji su svojstveni njegovim rubajama.⁴³⁰

Pjesniku Hafizu, kao drugom “najpopularnijem istočnom pjesniku na Zapadu”, pjesniku koji je gazelu “dao savršenu i nutranju i vanjsku formu”, Bašagić je također posvetio poseban rad.⁴³¹ U njemu je ukazao na osnovne karakteristike poezije ovog autora, a posebno na njegov neosporan uticaj na poeziju kasnijih autora, napominjući kako su brojni perzijski i osmanski pjesnici stvarali pod njegovim uticajem. Bašagić ističe kako se Hafizov uticaj protezao stoljećima, pa je dospio i u zapadnoevropsku literaturu, posebno njemačku, u koju je Goethe svojom zbirkom pod naslovom *West-östlicher Divan* unio dosta Hafizovih tema, ideja, motiva, pjesničkih slika, poređenja, čak i poneki moto i naslov. Tako je i Hafizova poezija posredno, kroz Goetheove stihove, prodrila u najšire čitalačke krugove i ostavila trajan trag u njemačkoj lijepoj književnosti.

Kao svoj doprinos razumijevanju Hafizove poezije Bašagić je donio nekoliko njegovih pjesama koje je sam preveo, a prenoseći ocjene nekih istaknutijih književnih kritičara o Hafizovoj poeziji, posebno se zadržao na jednoj, iznesenoj u djelu *Geschichte der persischen Litteratur* u kojoj Paul Horn obrazlaže pitanje razumijevanja Hafizove poezije u kojoj “alegorija i realnost neprestano prelaze jedna u drugu, pa nije moguće odrediti tačnu granicu između njih.”⁴³² Ocjenjujući smisao Hafizove poezije, Bašagić ističe kako je ljepota Hafizovih stihova upravo u njihovom dvostrukom smislu, pri čemu se oni mogu razumijevati kao čista ljubavna poezija, ali i kao težnja ka približavanju Božanskom biću. Bašagić dodaje kako to mora imati na umu svako ko čita Hafiza, bez obzira da li njegove stihove čita u originalu ili prijevodu.

U studiji o Hafizu Bašagić je napravio paralelu između njega i Hajjama, ističući kako je Hafiz u svojim gazelima postigao savršenstvo koje je Hajjam dostigao u

⁴²⁹ Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka* (dalje: B. Džaka, *Historija perzijske književnosti...*), Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo 1997., o Hajjamu na str. 341-349.

⁴³⁰ Podaci preuzeti iz navedenog djela B. Džake, str. 357.

⁴³¹ Mirza Safvet, “Hafiz. Njegov život i djela”, *Gajret*, VIII/1925., br. 5, str. 65-67; br. 6, str. 82-83; br. 7, str. 100-102; br. 8, str. 114-115.

⁴³² P. Horn, *Geschichte der persischen Litteratur*, Leipzig 1901., str 117. Preneseno prema prijevodu iz Bašagićevog naprijed navedenog rada o Hafizu.

rubajama. Kao ilustraciju Hafizove poezije, koju predstavlja bogati opus od više stotina gazela, stotinjak rubajja i nekoliko kasida, Bašagić je u svom prepjevu dao jedan broj njegovih stihova i tako uspio da dio stvaralaštva ovog pjesnika predstavi širokoj čitalačkoj publici.

Bašagić je uspio da u ovoj studiji iznese sve relevantne činjenice iz života ovog pjesnika, da ukaže na višeznačnost u razumijevanju njegove poezije, da povuče paralele između njega i Hajjama, kao dvojice najpopularnijih perzijskih klasika, te da donese izbor iz Hafizove poezije u svom prepjevu. Opširniju ocjenu tematike i sadržaja pojedinih Hafizovih gazela, sa prijevodom, dao je mnogo godina nakon Bašagića B. Džaka, koristeći se izdanjem Hafizovog *Divana* objavljenog u Teheranu 1962. godine.⁴³³

Da nisu samo perzijski klasici zaokupljali Bašagićevo pažnju, potvrđuje i njegov rad o turskom savremenom pjesniku Teufiku Fikretu, čijem životu i djelu posvećuje veoma zanimljiv esej i predstavlja njegovu zbirku poezije pod nazivom *Razbijene gusle*.⁴³⁴ Posebno je zanimljivo poređenje koje Bašagić pravi u ovom eseju između tradicionalnog i modernog, pri čemu se pojam “moderno” ovdje svodi na skup poetskih sloboda i umjetničkog individualizma, kao udaljavanja od tradicionalnih umjetničkih oblika i ideja. Bašagić ocjenjuje Teufika Fikreta kao najistaknutijeg predstavnika generacije turskih književnika koji su u prozu i poeziju unijeli moderni književni izraz i iskazali jasnu individualnu crtu u svom djelu. U tom pogledu, Bašagić stvaralaštvo savremenih turskih autora, prikazano kroz djelo Teufika Fikreta, ocjenjuje napretkom ne samo u književnosti nego i u ukupnom kulturnom razvitku Turske.

Nekoliko kratkih priloga iz historije književnosti Bašagić je posvetio ženama-književnicama u arapskoj i turskoj književnosti. Eseje o pojedinim književnicama pisao je više sa prosvjetiteljskom nakanom, kako bi pokazao da su se žene u ovim književnostima u različitim periodima također ogledale u književnom stvaralaštvu, pri čemu je bio više vođen informativnim nego kritičkim predstavljanjem njihovih djela, a u okviru ovih priloga, ili posebno, donosio je i prijevode poezije pojedinih pjesnikinja, među kojima su, naprimjer, ‘Ā’iša al-Bā’ūniyya iz Damaska, koja je živjela u 16. stoljeću, savremena egipatska pjesnikinja ‘Ā’iša at-Taymūriyya,⁴³⁵ zatim turska

⁴³³ B. Džaka, *Historija perzijske književnosti...*, o Hafizu na str. 397-416. Prijevod cijelog *Divana* Hafiza Širazija objavljen je u knjizi: Hafiz Širazi, *Divan*. S perzijskog preveo: Bećir Džaka. Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo 2009.

⁴³⁴ Tevfik Fikret (1867.-1915.) spada među najznačajnije predstavnike književnog kruga *Servet-i Fünûn* (Bogatstvo umjetnosti) koji se okupio oko istoimenog časopisa i čijim je djelovanjem započela nova faza modernizma u turskoj literaturi. Esaj o ovom autoru, pod naslovom “Teofik-i Fikret, moderni turski pjesnik”, Bašagić je objavio u zagrebačkom časopisu *Život*, god. II, 1900., br. 17, str. 26-29.

⁴³⁵ O književnici ‘Ā’iša at-Taymūriyya (1840.-1902.) Bašagić je pisao u radu pod naslovom “Misirska pjesnikinja”, *Nada* VIII, br. 19, Sarajevo 1902., str. 286.

pjesnikinja Fitnet-hanim,⁴³⁶ poznata savremena turska književnica Halide Edip Adivar, i neke druge pjesnikinje.⁴³⁷

U pregledu Bašagićevog rada u oblasti književne kritike treba istaknuti da je on napisao nekoliko prikaza objavljenih knjiga poezije i proze raznih autora i sa različitim prostora. Posebno želimo ukazati na jedan kritički prikaz koji se odnosi na knjigu češkog orijentaliste Jana Rypke o pjesniku Alauddinu Sabitu.⁴³⁸ Bašagić je u svom prikazu ukazao na vrijednost ovog djela, u kojem je došla do punog izražaja Rypkina ustrajnost na prikupljanju građe relevantne za obradu Sabitovog života i djela, kako po javnim bibliotekama, tako i po privatnim zbirka. Svi ti podaci, smatra Bašagić, predstavljaju koristan prilog za izučavanje djela ovog autora. Međutim, Bašagić upućuje kritiku Rypki zbog toga što je prvo poglavlje djela posvetio sudu koji je o Sabitovoj poeziji iznio turski kritičar Ferid, a u kojem je Sabitova poezija negativno ocijenjena zbog neuobičajenih poređenja i igre riječi u njegovim stihovima. Već sam naslov prvog poglavlja, “Die kritik des Prof. Ferid”⁴³⁹, ukazuje na pogrešan pristup samom problemu, smatra Bašagić, napominjući kako je uobičajeno da se u kritici nekog autora prvenstveno govori o kvalitetima njegovog djela, a da se eventualne pogreške, neprikladni izrazi u stihovima i druge zamjerke navode na kraju. U ovom prikazu, Bašagić upoređuje Sabitove stihove sa stihovima poznatih pjesnika koji imaju slične pjesničke slike koje citirani kritičar, kada ocjenjuje Sabitovu poeziju, smatra “bljezgarijama”. Sličnih stihova, napominje dalje Bašagić, ima, naprimjer, kod perzijskih klasika Džamija ili Šejh Sadija, kod modernog turskog pjesnika Namika Kemala, a ima ih i u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*. Upravo igra riječi je poseban izraz Sabitove originalnosti, smatra Bašagić, i u njoj treba tražiti pjesničku terminologiju, a ne “loviti prozaična značenja” kako to čini turski kritičar Ferid Kam, a u navedenoj knjizi prenosi Jan Rypka.

Bašagić također navodi kako je on pjesnika Sabita obradio u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* kao “originalna i duhovita pjesnika na turskom Parnasu”, formirajući svoje mišljenje o ovom pjesniku na osnovu dva njegova divana kojima se koristio pri obradi ovog pjesnika.

⁴³⁶ Fitnet-hanim (?-1780.) je bila veoma popularna pjesnikinja u svoje vrijeme, a Bašagić je ovu autoricu predstavio u radu “Stambolska pjesnikinja”, *Behar* V, Sarajevo 1904-1905., br. 1, str. 4-6.

⁴³⁷ Bibliografske podatke o ovim radovima vidjeti ovdje u *Bibliografiji*.

⁴³⁸ Mirza Safvet, *Dr. Jan Rypka: “Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit”*, Erster Teil, Pragae 1924., u: *Gajret*, god. X, Sarajevo 1926., br. 7, str. 109-111; br. 10, str. 158-159; br. 13, str. 207-208; br. 15 i 16, str. 250-251.

⁴³⁹ Prof. Ferid, kako ga citira J. Rypka, je Ömer Ferid Kam (1864.-1944.), turski književnik i profesor turske i perzijske književnosti, koji je u časopisu *Peyam-ı Sabah* objavio tekst o poeziji Sabita Užičanina u kojem je iznio, kako kaže Bašagić, “samo loše Sabitove strane” (“Sabit”, *Inceleme, Peyam-ı Sabah*, 15 Ocak 1922-11 Şubat 1922, 5 makale. U: *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/ Terimler*, Cilt 5, İstanbul 1982., s. 127-128.

Ostali dijelovi prikaza odnose se na predstavljanje rukopisnih primjeraka Sabitovog *Divana* u knjizi dr. Jana Rypke, te na biografske podatke koje on iznosi o ovom autoru, a nisu polemički intonirani kao što je to prvi dio ovog Bašagićevog prikaza.

Ovako opširan kritički prikaz knjige dr. Jana Rypke o Sabitu Užičaninu Bašagić je mogao uraditi upravo zbog toga što je on Sabitovo djelo dobro proučio, te je mogao kompetentno razmotriti sve zamjerke koje se upućuju neuobičajenoj igri riječi u njegovoj poeziji. Upravo činjenica, koju Bašagić i navodi u ovom kritičkom prikazu, da je on svoju ocjenu o poetskom opusu ovog pjesnika iznio na osnovu njegovih rukopisa, a ne na osnovu podataka iz biografskih prikaza drugih autora, pokazuje da je on svoje stavove o stvaralaštvu ovog, kao i brojnih drugih pjesnika, gradio na proučavanju izvornih djela.

O Bašagićevim ocjenama djela Sabita Užičanina govorili smo opširnije u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Ovdje ćemo dodati samo da je Bašagić detaljno proučio sve dijelove Rypkine studije i da je, kako se pokazalo iz ocjena drugih turskih kritičara, bio u pravu kada mu je zamjerio što je prvo poglavlje posvetio kritičaru koji potpuno negira vrijednost Sabitove poezije. Brojni književni kritičari, među njima i turski, kao Vasfi Mahir Kocatürk, također ocjenjuju Sabitovu poeziju kao izraz njegove snažne ličnosti, poeziju u kojoj se susreću zanimljive igre riječi, te, posebno, izvjesni sarkazam koji se provlači kroz njegove stihove.⁴⁴⁰

Iz historije i kulturne historije Bašagić je također napisao veći broj priloga, od kojih su neki zasebne, kraće studije, vezane za pojedine istaknute ličnosti iz historije Bosne i Hercegovine, odnosno pojedine historijske dokumente. Najstariji među njima odnosi se na jedan dokument iz porodice Čengića, a objavljen je u *Glasniku Zemaljskog muzeja* još dok je Bašagić bio student u Beču.⁴⁴¹

U prilogu se iznose historijski podaci, ali i legende i porodična tradicija vezana za postojbinu i kasniji dolazak u Bosnu i Hercegovinu porodice Čengić. U radu je donesen faksimil, opis i prijevod fermana koji je sultan Abū al-Muzaffar Qāsim izdao Isfandiyār-begu iz turkmenskog plemena Aq-qoyunlu, 5. šabana 903/29. 3. 1498. godine, a zatim izneseni podaci kojima Bašagić, na osnovu literature i porodične tradicije, predstavlja Čengiće kao potomke navedenog Isfendijar-bega i ukazuje na najistaknutije predstavnike ove porodice nakon njihovog dolaska u Hercegovinu. U prilogu su doneseni i neki podaci sačuvani u narodnim pjesmama, a pregled se završava nabranjem živih Čengića iz njegovog vremena, uz napomenu da će o ovoj porodici pisati opširnije nekom drugom prilikom, kada sakupi više dokumenata.

⁴⁴⁰ V. M. Kocatürk, *Türk edebiyati tarihi*, Ankara 1964.

⁴⁴¹ Safvet beg R. Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IX, 3, str. 437-446. Isti rad objavljen je i na njemačkom jeziku, pod naslovom "Der älteste Ferman der Čengić-Begs", u časopisu *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Sechster Band, Wien 1899, str. 478-486+taf. XVII.

Posebnu vrijednost ovom radu daje faksimil fermana izdatog u gradu Mardinu 5. šabana 903/29. 3. 1498. godine, te Bašagićev prijevod, popraćen nužnim bilješkama, koji je zahtijevao dobro poznavanje perzijskog jezika na kojem je dokument pisan, kao i zakonitosti u sadržaju ove vrste dokumenata, jer je u pisanom tekstu ispušten veliki broj dijakritičkih znakova. Iz tih razloga je otežano iščitavanje samog dokumenta, a prema tome i njegovo prevođenje.

Iako ovaj rad u sebi ima mnogo podataka koji nisu historijske činjenice nego porodične predaje koje se odnose na dolazak porodice Čengić u Hercegovinu, te predaje o tome kako je iz njihove porodične zbirke u drugoj polovini 19. stoljeća nestala bogata i vrijedna zbirka historijske građe, podaci o dinastiji Akkojunlu doneseni su na osnovu historijskog izvora *Kanz al-aḥbār*,⁴⁴² pisanog 1007/1599. godine, u kojem je dat pregled islamskih dinastija, a među njima i ovdje spomenute dinastije Akkojunlu. Zbog toga navedeni rad predstavlja naučni doprinos u osvjetljavanju historijskih činjenica o davnim dinastijama od kojih vodi porijeklo porodica Čengić.

Među ovim radovima treba izdvojiti studiju o Gazi Husrev-begu,⁴⁴³ objavljenu povodom četiristogodišnjice dolaska Gazi Husrev-bega u Bosnu, a izdatu kao prvo djelo u "Biblioteci Braće Bašagića". U izradi studije korištena je sva relevantna dostupna historijska literatura, a posebno Muvekkitova *Historija Bosne*, *Historija Ibrahima Pečevije*, *Putopis Evlije Čelebije* – djela koja su pisana na osmanskome jeziku. Pored toga, kao literatura su korištene historije Osmanskog carstva na njemačkom jeziku, čiji su autori Hammer i Zinkeisen, te Asbothovo djelo pod naslovom *Bosnien und Hercegovina*, a od literature na hrvatskom jeziku Bašagić je najčešće koristio Klaićevu *Povijest Hrvata*.⁴⁴⁴

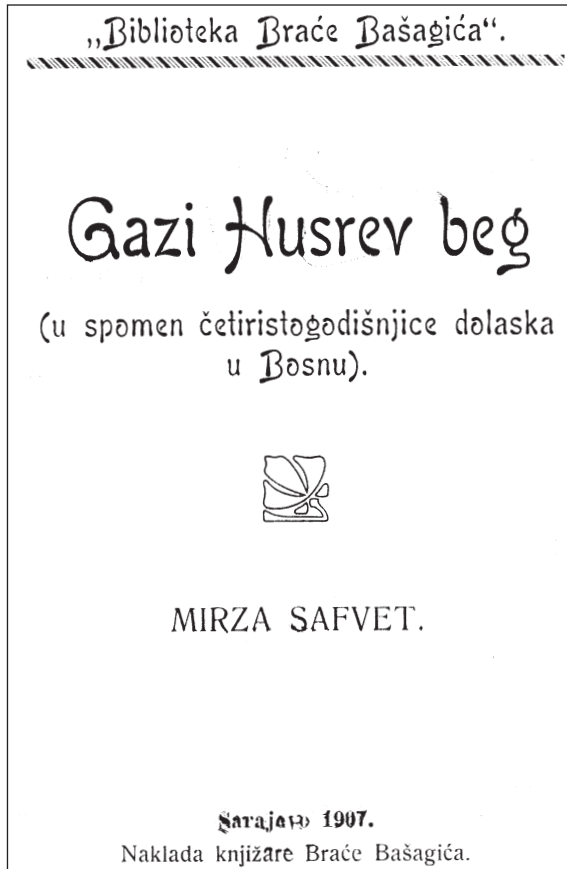
Bašagić je u ovoj studiji dao biografske podatke o Gazi Husrev-begu i kratak pregled historije Bosne u vrijeme njegovog namjesnikovanja, na osnovu literature opisao brojne bitke u kojima je učestvovao i Gazi Husrev-beg, a posebno se osvrnuo na njegov doprinos izgradnji Sarajeva kroz vakufske objekte koje je u njemu podigao. Na kraju teksta donio je u prijevod dijelova Gazi Husrev-begovih vakufnana za džamiju iz 938/1531. i medresu iz 943/1537. godine, sa popisom uvakufljenih objekata, zemljišta, pokretnog imetka i novčanih sredstava za održavanje njegovog vakufa.

Ovim podacima o Gazi Husrev-begu, Bašagić je, ustvari, dao sažetu historiju događanja u Bosni, ali i u okolnim zemljama u kojima je bilo vidljivo djelovanje Gazi Husrev-bega kao bosanskog namjesnika. Ono se ogledalo na političkom i vojnom polju, u osvajačkim pohodima u kojima je učestvovao, kao i kroz podizanje zadužbina u Bosanskom sandžaku, a naročito u Sarajevu, čiji se procvat u izgradnji vjerskih, kulturno-prosvjetnih, socijalnih i humanitarnih ustanova u ovom gradu veže upravo za ime Gazi Husrev-bega.

⁴⁴² O enciklopedijskom djelu *Kanz al-aḥbār*, čiji je autor 'Alī al-Qārī (umro 1014/1606.) vidjeti u: Brockelmann, GAL II, 397, S II, 542.

⁴⁴³ Mirza Safvet, *Gazi Husrev beg* (u spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu), Sarajevo 1907.

⁴⁴⁴ Opširnije o navedenoj literaturi ovdje u odsjeku *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*.

Naslovna stranica Bašagićeve knjige o Gazi Husrev-begu iz 1907.

O Gazi Husrev-begu je Bašagić pisao i kasnije, u prigodnim tekstovima, kao što je, naprimjer, bila četiristogodišnjica gradnje Gazi Husrev-begove džamije, kada je, uz brojne druge autore, i Bašagić iznio neke podatke o njegovom životu, borbama koje je vodio, vremenu smrti, te prijevode natpisa sa džamije, turbeta i nadgrobnog nišana.⁴⁴⁵

Iako je tekst bio prigodnog karaktera, kako smo već napomenuli, Bašagić je u njegovoj pripremi koristio podatke iz izvora i literature, te ispravio tvrdnju Evlije Čelebije koji u *Putopisu* navodi da je Gazi Husrev-beg “pune trideset i tri godine bio namjesnik u bosanskom Serhatu.”⁴⁴⁶ Na taj način, Bašagić je pokazao da je i u malim, prigodnim tekstovima, nastojao da podatke koje iznese potkrijepi historijskim izvorima i relevantnom literaturom.

⁴⁴⁵ Dr. Safvet beg Bašagić, “Život i djela Gazi Husrev bega”, *Novi Behar*, god. IV, 1930., broj 2 i 3, str. 20-22.

⁴⁴⁶ Bašagić u bilješki kaže kako je Gazi Husrev-beg upravljao Bosnom 21 godinu. Istu ispravku donosi i H. Šabanović. Vidjeti: Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. “Sarajevo-Publishing”, Sarajevo 1996., str. 124.

Nekoliko priloga Safvet-bega Bašagića o pojedinim bošnjačkim autorima koji su stvarali na orijentalnim jezicima također predstavljaju kraće naučne radove, zasnovane na izvornoj građi, ali ih nećemo ovdje posebno navoditi, jer su ovi autori detaljno obrađeni u Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i o njima smo govorili pri predstavljanju ovog djela.⁴⁴⁷

Na kraju odsjeka o “ostalim naučnim radovima” Safvet-bega Bašagića – kako smo naslovili ovaj dio u okviru predstavljanja njegovog naučnog opusa – možemo reći da se ovi radovi mogu podijeliti na dvije široke oblasti: književnost i historiju.

Kada je riječ o književnosti, u ovim radovima nailazimo na različite pristupe u predstavljanju rezultata Bašagićevih istraživanja u ovoj oblasti. Njegov rad o rubajiji, gazelu i kasidi kao najraširenijim pjesničkim vrstama u poeziji na orijentalnim jezicima predstavlja teoretska razmatranja o ovom pitanju. Težište rada je na definicijama ovih pjesničkih vrsta, njihovom sadržaju i zakonitostima rime za svaku ovu vrstu, ali i predstavljanju autora koji su se najuspješnije ogledali u ovim pjesničkim vrstama.

Sasvim je razumljivo da je Bašagić zasebne studije posvetio dvojici klasičnih perzijskih pjesnika – Hajjamu i Hafizu – koji su svojim rubajijama, odnosno gazelima, ove pjesničke vrste popularizirali i na Zapadu. Iz ovih studija se može vidjeti da je Bašagić bio upoznat sa svim do tada poznatim radovima i prijevodima ovih autora u Evropi, iz kojih je citirao pojedine odlomke o poezije ovih pjesnika, te iznio svoje sudove o njihovom stvaralaštvu.

Iako pisan kao esej o savremenom turskom pjesniku Teufiku Fikretu, ovaj Bašagićev rad se dotiče i cijelog jednog književnog pokreta u Turskoj, nazvanog *Servet-i funun* (Bogatstvo umjetnosti), čiji je Teufik Fikret bio jedan od najznačajnijih predstavnika. Ovaj pokret, nazvan po istoimenom časopisu oko kojeg su se okupljali mladi turski književnici iz druge polovine 19. stoljeća, otvorio je novu fazu u turskoj literaturi – stvaralaštvo pod uticajem Zapada, a u poeziji donio nove forme. O svemu tome Bašagić piše u ovom radu, upoznavajući tako čitatelje sa ovim književnim pokretom u Turskoj i njegovim istaknutim predstavnikom Teufikom Fikretom.

Bašagićevi radovi posvećenu stvaralaštvu nekoliko žena-književnica u arapskoj i turskoj književnosti nastajali su sa ciljem da pokaže kako se, naprimjer, u historijama arapske književnosti spominje stvaralaštvo jedne pjesnikinje iz Damaska iz 16. stoljeća, dok je u turskoj književnosti u 18. stoljeću bila popularna također jedna književnica. Ove radove, koji su bili prosvjetiteljskog karaktera, ali koji su predstavljali priloge bazirane na podacima iz literature, Bašagić je dopunio i priložima o ženama-književnicama u savremenoj turskoj književnosti njegovog vremena, ukazujući tako na njihovo mjesto i značaj u toj književnosti.

Kritički prikaz djela Jana Rypke o Sabitu Užičaninu daleko prelazi okvire prikaza jednog djela. Ovaj prikaz se može uvrstiti u naučne osvrtne o Sabitovoj poeziji, njenoj tematici

⁴⁴⁷ Detaljni podaci o ovim radovima navedeni su ovdje u *Bibliografiji*.

i sadržaju, zasnovane na izvornoj građi, u ovom slučaju na dva rukopisa *Divana* ovog pjesnika.

Oblast historije u ovim prilogima iz Bašagićevog naučnog djela obrađuje studija o porijeklu porodice Čengić, zasnovana na podacima koje mu je pružio jedan historijski dokument iz 15. stoljeća, koji se sačuvao u toj porodici. Druga studija, koja se odnosi na Gazi Husrev-bega i njegovom vojno i političko djelovanje, a posebno njegovu ulogu u razvoju Sarajeva, dopunjena je kasnije i podacima iz kulturne historije, vezanim za neke građevine ovog legatora. U ovim radovima, Bašagić je pokazao da je, pored vlastitih istraživanja, koristio historijske izvore i relevantnu literaturu, kojima je potkrijepio rezultate svojih istraživanja, ali nije propuštao da ukaže na mjestimične pogrešne podatke kada ih je nalazio u korištenoj literaturi.

U zaključku ovog odsjeka, možemo rezimirati da se iz ovih studija, priloga ili kritičkih osvrtu pokazuje široko polje Bašagićevo naučnog interesovanja. Prateći ove radove, možemo vidjeti da se oni kreću u dva pravca – književnosti i historije. U oblasti književnosti ovi radovi obuhvataju teoretska razmatranja pjesničkih žanrova, studije o perzijskim klasicima, savremenim turskim autorima, o književnicama u arapskoj i turskoj književnosti, te priloge iz oblasti književne kritike. U oblasti historije, ovdje je zastupljena naučna obrada historijskih dokumenata koji osvjetljavaju porijeklo bosanskohercegovačkih porodica, te studije iz političke i kulturne historije Bosne i Hercegovine. U svim ovim prilogima Safvet-beg Bašagić je dao svoj doprinos osvjetljavanju tema o kojima je pisao.

IV Stručno djelo Safvet-bega Bašagića

Safvet-begu Bašagiću pripada značajno mjesto na polju prikupljanja i čuvanja rukopisne građe na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini. Njegova istraživanja po bibliotekama, arhivima i rukopisnim zbirkama, prvo tokom studija u Beču 1895.-1899. godine, a zatim i za izradu doktorske disertacije, rezultirala su, između ostalog, sticanjem zvanja doktora filozofskih nauka. Tom prilikom, Bašagić se upoznao sa rezultatima do kojih su na ovom polju došli evropski orijentalisti u vremenu do kraja 19. stoljeća. Da bi se naučnoj javnosti ukazalo na sadržaj rukopisnih zbirki u velikim orijentalističkim centrima toga vremena, pristupalo se izradi njihovih kataloga. Kada je uvidio koliko je potrebno upoznati javnost sa bogatim rukopisnim materijalom koji sadrže zbirke manuskripata, Bašagić se i sam opredijelio da napravi katalog rukopisa svoje biblioteke u kojem će njen sadržaj biti predstavljen po oblastima.

Poznato je da je krajem 1919. godine Bašagić počeo raditi kao kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a na tom radnom mjestu ostao je sve do odlaska u prijevremenu penziju u maju 1927. godine. Kao kustos, Bašagić je radio na obradi rukopisa koji su u biblioteku Zemaljskog muzeja dospjeli kada je 1918. godine prestao sa radom Balkanološki institut. Ta zbirka, koja je imala zasebnu numeraciju, sadržavala je 2.062 kodeksa manuskripata. Kasnije će rad na obradi ovih rukopisa biti nastavljen, o čemu u *Predgovoru* prvom i jedinom svesku kataloga pod naslovom *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, autor Fehim Spaho, govoreći o svom radu na katalogu ovih rukopisa, kaže: "O njima je ranije počeo da sastavlja letimičan inventar Dr. Safvet beg Bašagić, ali je zbog bolesti morao da prekine taj rad."¹

Otuda posebnu pažnju zaslužuje Bašagićev rad na katalogizaciji njegove rukopisne zbirke, kao prvi, i dugo godina jedini, rad ove vrste u Bosni i Hercegovini. Tek dvadeset pet godina nakon ovog kataloškog pregleda, objavljen je spomenuti Spahin katalog rukopisa iz Zemaljskog muzeja, koji je za osnovu imao Bašagićeve podatke o dijelu popisanih rukopisa. Iako F. Spaho navodi kako je Bašagić pravio samo "letimičan inventar" rukopisa, poznato nam je da su u rukopisima koje je Bašagić obrađivao postojali kataloški listići sa

¹ F. Spaho, *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, I. svezak, Sarajevo 1942., str. VII.

tom obradom. Naime, 1950. godine, kada je osnovan Orijentalni institut, svi rukopisi iz Zemaljskog muzeja preneseni su u Rukopisnu zbirku Orijentalnog instituta, u kojoj su se čuvali do maja 1992. godine, kada su skoro svi izgorjeli zajedno sa ostalim fondovima ove institucije.

Tokom istraživanja rukopisne i arhivske građe, te literature kojom se koristio u pripremi svojih radova, Bašagić je ispisivao podatke o ličnostima koje su imale značaja za izučavanje opće i kulturne historije Bosne i Hercegovine, što mu je kasnije poslužilo kao osnova za izradu leksikona *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*.

Nekoliko manjih priloga Safvet-bega Bašagića predstavlja, također, vrijedne rezultate u oblasti njegovog stručnog rada. U njima su obrađeni kraći dokumenti koji se odnose na pojedine historijske događaje ili ličnosti.

A. Katalogizacija manuskripata

Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke

U uvodnom tekstu za ovaj rad koji je nazvao *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, Bašagić ističe motive koji su ga rukovodili da izradi ovakav katalog, kako bi rukopisi iz ove zbirke bili pristupačniji za dalja istraživanja. Upravo u Bašagićevim djelima iz historije i književne historije, ali i u nekim drugim njegovim radovima, rukopisi iz ove zbirke poslužili su kao vrijedna izvorna građa.

Pored izrade kataloga svoje rukopisne kolekcije, Bašagić u uvodnom dijelu kaže: "Ovo-me katalogu slijediće katalozi rukopisa, koji se nalaze u bibliotekama Zemaljskog muzeja i Gazi Husrevbegove džamije u Sarajevu; kasnije će mi se možda pružiti prilika, da zavirim i u biblioteku kod Karagjozbebove medrese u Mostaru."²

Dajući kratak pregled nastanka ove zbirke, Bašagić ističe kako je knjiga bila sastavni dio kućnog inventara u porodici Redžepašića, te kako se sjeća da je u staroj kuli jedna soba bila ispunjena knjigama. Iako mu nije bio poznat sadržaj ove biblioteke koja je izgorjela zajedno sa spomenutom kulom u Zalom-Palanci 1830. godine, Bašagić pretpostavlja da je u njoj bilo vrijednih djela. Taj zaključak izvodi iz raznovrsne tematike nekoliko rukopisa koji su se sačuvali "u našim starim kućama u Nevesinju", među kojima su bili i rukopisi Hafizovog *Divana* i Sadijevog *Đulistana*. Ta mala zbirka od nekoliko rukopisa iz porodične ostavštine poslužila je Bašagiću kao osnova za dalje prikupljanje rukopisa. U ovom radu Bašagić ističe naslove devet rukopisa iz porodične ostavštine i za svaki daje oznaku pod kojim brojem je predstavljen u popisu. Za sve ostale rukopise Bašagić navodi kako ih je

² Dr. Safvet beg Bašagić, "Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke" (dalje: Bašagić, *Popis...*), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXVIII. – 1916., Sarajevo, Zemaljska štamparija 1917., str. 207.

Kao što smo vidjeli, Bašagić je morao prekinuti rad na katalogizaciji rukopisa Zemaljskog muzeja. Nažalost, zbog bolesti i prerane smrti, on nije radio na kataloškoj obradi rukopisa iz Gazi Husrevbegove biblioteke, u koju su 1950. godine preneseni i rukopisi iz Karađozbegove biblioteke. Rad na katalogizaciji rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke započeo je tek 1957. godine Kasim Dobrača, a prvi svezak kataloga ove zbirke objavljen je 1963. godine. Zahvaljujući kasnijem intenzivnijem radu na kataloškoj obradi rukopisa iz ove zbirke, do danas je objavljeno 16 svezaka katalogâ rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu.

sam nabavljao.³ Vremenom je on, kupovinom na javnim licitacijama i nabavkom rukopisa preko prijatelja i poznanika, sakupio zbirku od skoro 200 kodeksa, koje je popisao u ovom radu u kojem je obradio 249 samostalnih djela. Međutim, ovdje treba napomenuti da je Bašagić pojedina djela, koja su bila sadržana u kodeksima sa više djela, navodio i kao posebne jedinice u oblastima u koje su ta djela spadala, pozivajući se na njihov broj u okviru kodeksa. Na taj način je njegov *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* obuhvatio 349 brojeva, pa se na osnovu toga moglo zaključiti da je u vrijeme kada je radio ovaj popis u Bašagićevoj zbirci bilo 349 rukopisa. Ovakvom numeracijom Bašagić je odstupio od pravila za katalogizaciju rukopisa, jer se pozivom na određeni broj u katalogu naznačava da se radi o drugom primjerku istog djela, što kod Bašagića nije slučaj.⁴

Katalošku obradu rukopisa svoje zbirke Bašagić je uradio u skladu sa pravilima o klasifikaciji rukopisa po oblastima, kako je to uobičajeno u katalogima rukopisa u evropskim zbirkama, sa kojima se upoznao za vrijeme boravka i rada u Beču. Rukopisi su podijeljeni u četrnaest naučnih disciplina, prema uobičajenoj klasifikaciji orijentalno-islamskih nauka, te Lijepa književnost i Razno,⁵ pri čemu, kod rukopisa koji sadrže više djela, prvo djelo u kodeksu određuje oblast u koju će cijeli kodeks biti uvršten.⁶

Ovdje su obuhvaćeni slijedeći nazivi oblasti sa naznačenim brojevima kodeksa u svakoj disciplini:

- I. Nauka o Kur'anu i komentari Kur'ana (علم التفسير و تفسیر القرآن) – kodeksi br. 1-17, ukupno 32 naslova;
- II. Nauka o tradiciji i zbirke hadisa (علم الحديث و جامع الاحاديث) – kodeksi br. 18-38, ukupno 36 naslova;

³ Zanimljivo je da u *Predgovoru* kataloga rukopisa Univerzitetske biblioteke u Bratislavi stoji da je trećina ove zbirke iz porodične biblioteke, a da je ostalo Bašagić kupovao po cijeloj Jugoslaviji tokom 30 godina. Vidjeti: *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*. Unter der Redaktion Jozef Blaškovičs bearbeiteten: Die arabischen Handschriften Karel Petráček; Die türkischen Handschriften Jozef Blaškovič; Die persischen Handschriften Rudolf Veselý. Die Universitätsbibliothek in Bratislava, Bratislava 1961., str. 23. (U daljem tekstu: *Bratislava...*).

⁴ U *Predgovoru* navedenog kataloga rukopisa Bratislavske biblioteke stoji da je Bašagić u *Popisu...* predstavio 249 samostalnih djela u 196 svezaka. (Vidjeti: *Bratislava...*, str. 24) Međutim, nigdje nije spomenuto da je Bašagić pojedina djela navodio pod zasebnim brojevima u oblastima u koje su ona spadala, a obrađivao ih je i u okviru kodeksa u kojima su se ta djela nalazila kao drugo, treće itd. djelo. Autori Bratislavskog kataloga kod identifikacije rukopisa pozivaju se i na broj rukopisa iz Bašagićevog *Popisa...* U pojedinim slučajevima se pozivaju na oba Bašagićeva broja, bez naznake da se radi o samo jednom djelu.

⁵ U *Popisu...* je greškom dva puta označen broj XII., pa je zato ovdje posljednji broj XV.

⁶ Od ove, u katalogizaciji uobičajene klasifikacije, Bašagić je odstupio jedino kod kodeksa pod br. 130. Iako tri prva djela u ovom kodeksu spadaju u komentare pojedinih dijelova iz Kur'ana, Bašagić je cijeli kodeks uvrstio u oblast *Mistika*, jer je ostalih osam naslova iz te oblasti.

- III. Šeriatsko pravo i zbirke decizija (علم الفقه و مجامع الفتاوى) – kodeksi br. 39-68, ukupno 64 naslova;
- IV. Religija i teologija (bez naslova na arapskom) – kodeksi br. 69-118, ukupno 97 naslova;
- V. Nabožna djela i molitve (bez naslova na arapskom) – kodeksi br. 119-126, ukupno 23 naslova;
- VI. Mistika (تصوف) – kodeksi br. 127-141, ukupno 68 naslova;
- VII. Logika i filozofija (bez naslova na arapskom) – kodeksi br. 142-155, ukupno 49 naslova;
- VIII. Nauka o disputaciji (علم آداب البحث) – kodeksi br. 156-168, ukupno 32 naslova;
- IX. Retorika, poetika i metrika (علم الخطابة و الشعر و العروض) – kodeksi br. 169-184, ukupno 24 naslova;
- X. Lijepa književnost (bez naslova na arapskom):
  - a) Poezija – kodeksi br. 185-247, ukupno 76 naslova;
  - b) Proza – kodeksi br. 248-278, ukupno 49 naslova;
- XI. Povijest i biografije (تاريخ و مناقب) – kodeksi 279-285, ukupno 11 naslova;
- XII. Enciklopedijska djela (bez naslova na arapskom) – kodeksi 286-296, ukupno 15 naslova;
- XII.(!) Leksikografija (علم اللغة) – kodeksi 297-311, ukupno 23 naslova;
- XIII. Gramatika i sintaksa (علم الصرف و النحو) – kodeksi br. 312-331, ukupno 25 naslova;
- XIV. Astronomija (علم النجوم) – kodeksi br. 332-335, ukupno 17 naslova;
- XV. Razna djela (bez naslova na arapskom) – kodeksi br. 336-349, ukupno 19 naslova.

Bašagić je u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* koristio orijentalno-islamski sistem klasifikacije nauka koji je uobičajen u katalogizaciji rukopisa. Nazive disciplina smo donijeli onako kako ih je Bašagić naslovio u svom popisu. Iz ovih naziva se može vidjeti da je Bašagić u nekim slučajevima donosio i arapske naslove za pojedine oblasti, a u nekima samo naslove na bosanskom. Međutim, Bašagić je u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* odstupio od uobičajene prakse u katalogizaciji rukopisa da se podaci o nekom djelu navode pri njegovom prvom spominjanju u katalogu.⁷ Isto tako, na pojedinim mjestima se ne slažu brojevi na koje se poziva u navođenju rukopisa iz ovog popisa, što je,

⁷ Vidjeti, naprimjer, rukopis pod br. 4, gdje se poziva na br. 56,3, zatim pod br. 5, gdje se poziva na br. 69, 12 u ovom katalogu, dok, naprimjer, za rukopise pod br. 12 i 13 upućuje čitaoca na br. 130, bez bliže oznake koji je redni broj rukopisa u navedenom kodeksu koji predstavlja zbirku od 11 zasebnih djela, itd.

najvjerovatnije, nastalo izmjenom redoslijeda nekih rukopisa, pri čemu nije izmijenjena i ranije izvršena numeracija.⁸

Bašagićev kataloški opis pojedinog kodeksa sadrži naslov djela ispisan arapskim slovima, ime autora, odnosno prevodioca ili komentatora za djela gdje je to mogao utvrditi, vrijeme nastanka djela, odnosno vrijeme autorove smrti, također u slučajevima u kojima su mu ti podaci poznati. Uz mnoge naslove navedena je tematika djela.

Izvori i literatura, kao sastavni dio identifikacije rukopisa u svakom katalogu, u ovom radu su doneseni samo za neke od rukopisa, iako ni oni nisu citirani sa svim potrebnim podacima, što je znatan nedostatak *Popisa orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, koji se mogao jednostavno izbjeći, jer se vidi da je Bašagić imao na uvidu potrebne izvore i literaturu.

Najčešće je citiran Hāgǧi Ḥalīfā, odnosno dva sveska njegovog djela *Kašf az-zunūn*, iako naslov ovog djela nije nigdje spomenut. Autor je citiran samo kao "H. Chalfā" ili "H. Ch.", nekada uz oznaku sveska I. ili II., sa brojem stranice, a nekada tih podataka nema.⁹

Na nekoliko mjesta citiran je Flügelov trotomni katalog rukopisa Bečke biblioteke, pri čemu ga Bašagić citira samo kao "Flügel", uz oznaku sveska i broj stranice, bez ikakvih drugih podataka.¹⁰

Samo na jednom mjestu Bašagić se poziva na jedan rukopis iz Pertschovog kataloga turskih rukopisa Berlinske biblioteke, navodeći naslov kataloga i oznaku stranice.¹¹

U *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* se za nekoliko rukopisa usputno, bilo u tekstu ili u bilješci, navodi da i u nekim evropskim bibliotekama postoje rukopisi djela koje Bašagić ovdje kataloški predstavlja.¹²

Početak djela, kao važan podatak za naučnu identifikaciju djela, donesen je samo u nekim slučajevima, a završetak nije nigdje citiran. U tome ovaj kataloški pregled zaostaje za nekim drugim katalogizima iz tog vremena.

Podaci o prijepisu doneseni su tamo gdje oni postoje, kao i eventualno ime prepisivača i godina prijepisa, te podaci o bivšem vlasniku, dok je formalni opis rukopisa – broj listova,

⁸ Vidjeti, naprimjer, rukopise istog djela koji su navedeni pod br. 45, 46 i 122,3. Kod obrade br. 46 Bašagić se poziva na br. 103,3 "ovoga kataloga" (umjesto 122,3), a kod 122,3 poziva se na br. 41 (umjesto 45).

⁹ Muṣṭafā b. 'Abdullāh, Hāgǧi Ḥalīfā, Kātib Čalabī, *Kašf az-zunūn 'an asāmī al-kutub wa al-funūn*, I-II, Istanbul 1310/1892.

¹⁰ Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Band I-III, Wien 1865.-1867.

¹¹ Wilhelm Pertsch, *Verzeichniss der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889. U Bašagićevom *Popisu*... to je rukopis pod br. 289.

¹² Vidjeti, npr. bilješke uz br. 82. i 84., kao i tekst u br. 122 ili 279. Samo na jednom mjestu u tekstu Bašagić se poziva na svoje djelo *Bošnjaci*... (br. 255).

format rukopisa, podaci o vrsti pisma, papiru, povezu i drugi podaci koji se obično nalaze u katalogima – ovdje dat vrlo neujednačeno, a često je i potpuno ispušten.

Treba reći da je Bašagićev *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* za vrijeme u kojem je nastao bio prvi katalog rukopisa jedne zbirke, objavljen u Bosni i Hercegovini. Do tog vremena jedini popisi, ako se tako uopće mogu i nazvati, jer su to bile više liste rukopisa, susreću se u pojedinim vakufnamama, kada su u popis uvakufljenih predmeta ulazili i rukopisi,¹³ ili u ostavinskim dokumentima, a mjestimično se i u samim rukopisima mogu naći popisi rukopisa iz neke privatne zbirke ili podaci o tome kako je neki rukopis došao u posjed tadašnjeg vlasnika. Ono što je posebno važno u Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, to su podaci o djelima koja su u njemu predstavljena, a za naše istraživače, to su posebno djela čiji su autori, prepisivači ili vlasnici bili Bošnjaci. Na osnovu Bašagićevih podataka u ovom radu, neki autori, odnosno neka djela pojedinih autora, prvi put su predstavljeni javnosti.

Međutim, uvidom u *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* možemo zapaziti jednu neuobičajenu činjenicu za rukopise iz kućnih kolekcija, kakva je bila i Bašagićeva. U njemu nema obrađenog nijednog prijepisa Kur'ana niti njegovih fragmenata, odnosno izbora kur'anskih sura koje čine uobičajene zbirke nazvane *en'am* (ar. *an'am*), a poznato je da su upravo ti rukopisi najčešće čuvani i u onim muslimanskim kućama u cijeloj Bosni i Hercegovini – da se ograničimo samo na ovaj prostor – u kojima se nije posebna pažnja poklanjala sakupljanju rukopisa, nego su prijepisi Kur'ana ili njegovih fragmenata služili isključivo za “učenje” ili kao svojevrsne “hamajlije”. Kada se ima na umu da su Safvet-begu Bašagiću kao osnova za njegovu kolekciju poslužili rukopisi iz porodičnog naslijeđa, a da je najveći broj djela iz te biblioteke ranije stradao u požaru, možemo pretpostaviti da je to razlog zašto takvih rukopisa nije bilo u zaostavštini. Međutim, potpuno je nepoznato, a i neuobičajeno, kako se u njegovoj zbirci ni kasnije ne nalazi nijedan ovakav primjerak, iako je Safvet-beg Bašagić, kako se može vidjeti, dugi niz godina i sam kupovao, dobivao i na drugi način nabavljao rukopise za svoju kolekciju. Isto tako, među štampanim knjigama koje su prodate Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi, nema primjeraka Kur'ana. Ostaje otvoreno pitanje da li ih je bilo u Bašagićevoj ponudi za prodaju biblioteke Oblasnom odboru sarajevske oblasti, 1928. godine, jer se lista sa popisom ponuđenih djela nije sačuvala.

Poznato je da je već ranije, 1924. godine, Safvet-beg Bašagić, iz istih razloga, većinu svoje rukopisne zbirke i znatan broj štampanih djela prodao Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi. Pored 278 rukopisnih kodeksa, tada je otkupljeno i 496 štampanih knjiga na

¹³ Brojni podaci o uvakufjenim rukopisima mogu se naći u samim rukopisima, kao i u dokumentima o uvakufljenju ili u ostavinskim dokumentima. Danas se većina tih rukopisa čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a neki podaci o bibliotekama iz kojih su ti rukopisi dospjeli u ovu biblioteku navedeni su u katalogima rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke. Do sada je objavljeno šesnaest svezaka ovih kataloga, sa ukupno 9381 kataloški obrađenih kodeksa.

orijentalnim jezicima.¹⁴ Kada je mnogo godina kasnije objavljen katalog rukopisa ove zbirke, Bašagićev *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* bio je polazna literatura za katalošku obradu svakog pojedinog rukopisa, a posebno se to odnosilo na rukopise u kojima su bila navedena imena ili lokaliteti iz Bosne, što je umnogome olakšalo rad na njihovom pravilnom čitanju.

Veoma je važno napomenuti da su rijetko Bašagićeve podaci bili pogrešni, što je u Bratislavskom katalogu ispravljeno na osnovu podataka do kojih se kasnije došlo u istraživanjima.

Kako se može vidjeti, Bašagićeva rukopisna zbirka 1916. godine broji 196 kodeksa. Osam godina kasnije, u Bratislavu je prodato 278 kodeksa. Dakle, nakon ovog vremena Bašagić je i dalje sakupljao rukopise. Zna se da je jedan broj rukopisa iz Bašagićeve biblioteke dospio u Orijentalnu zbirku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.¹⁵ Sa sigurnošću se može reći da su oni u Bašagićevu zbirku dospjeli nakon 1924. godine, kada je Bašagić svoju biblioteku prodao u Bratislavu. U jednom dokumentu iz 1928. godine Safvet-beg Bašagić nudi na otkup dio svoje biblioteke Oblasnom odboru Sarajevske oblasti i u ponudi navodi slijedeće:

Iz materijalnih razloga naumio sam svoju biblioteku rasprodati, te sam jedan dio prodao Sveučilišnoj biblioteci u Bratislavi, a jedan dio Jugoslavenskoj Akademiji Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu.– Ostatak nudim (sa dva velika ormara za knjige) Naslovu za Oblasnu biblioteku. U prilogu šaljem popis mojih još preostalih knjiga.-

Knjige su neke vezane u zlato-uvez, neke su obično vezane, a neke broširane, ali sve su dobro sačuvane.– Po sadržaju ih ima i istoričkih, filozofskih i drugih naučnih, a i lijepe književnosti. Ima ih vrlo rijetkih i takvih koji se danas ne mogu ni za dosta skupe pare kupiti, pa i takvih koji se ne mogu nikako dobiti.

Što se tiče cijene ? Ja je neću staviti, a da bude pravo i meni i Naslovu izvolite popis dati jednom stručnjaku, da im procijeni vrijednost, pa ako njegova procijena bude približno odgovarala cijeni, koju ja zamišljam spreman sam knjige Naslovu ustupiti uz dotičnu cijenu. –

Sarajevo, dne 25. juna 1928. god.-

Sa štovanjem:

Dr S. Bašagić

kustos Zem. muzeja u penziji

Navedena ponuda, sa 10 priloga, protokolirana je istog dana, a već 2. VII 1928., na sjednici Oblasnog Odbora donesen je zaključak “da se odredi Komisija za procjenu i podnese predlog Obl. Skupštini na odobrenje.”

¹⁴ Više o ovome vidjeti: Dr. Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom. Bašagićeva kolekcija orijentalnih rukopisa u Univerzitetskoj knjižnici u Bratislavi i njen značaj za opću i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine*, Arhiv Hercegovine, Mostar 1998., posebno str. 14. (U daljem tekstu: Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*).

¹⁵ Danas Orijentalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Iako nema sačuvanih dokumenata o tome kakvi su zaključci doneseni u vezi sa ovom ponudom, očito je da ona nije bila prihvaćena, jer u drugom sačuvanom dokumentu koji se odnosi na ovu ponudu stoji rukom ispisana potvrda:

Za Dr. Bašagića primio 10 priloga
Sarajevo 22./XI 1929
Bašagić Muhamed¹⁶

Kako se na osnovu ovih dokumenata može vidjeti, popis knjiga koje Safvet-beg Bašagić tada ponudio na prodaju vraćen je u porodicu, ali o njemu, kao ni o knjigama koje su ponuđene, danas nema podataka.

O rukopisima iz Bašagićeve biblioteke koji se danas nalaze u Orijentalnoj zbirci HAZU u Zagrebu, u knjizi Muhameda Ždralovića *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*¹⁷ navode se dva podatka. U jednom se kaže da je dvadesetak rukopisa iz Bašagićeve biblioteke tadašnja Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu dobila na poklon, ne precizirajući vrijeme kada se to dogodilo, dok u drugom stoji da je Safvet-beg Bašagić obećao Olesnickom, koji je bio u Sarajevu (na trećem putovanju radi prikupljanja rukopisa po BiH, u vremenu od 8.3.-5.4.1932., prim. L.G.), da će sve knjige i rukopise, koje je tada imao, poslije svoje smrti ostaviti JAZU.¹⁸

O jednom od ovih rukopisa pisao je dr. Šaćir Sikirić¹⁹ u radu u kojem je iznio interesantne podatke o rukopisima iz Bašagićeve kolekcije i njihovom dolasku u navedenu zbirku.²⁰ Međutim, neki od ovih podataka nisu sasvim tačni. O vremenu i načinu dolaska ovih rukopisa u zagrebačku zbirku preciznije podatke iznosi Sulejman

¹⁶ Svi ovdje navedeni dokumenti citirani su iz dosijea dr. Safvet-bega Bašagića koji se pod br. 285 čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

¹⁷ Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo 1988.

¹⁸ *Isto*, str. 66-67.

¹⁹ Dr. Šaćir Sikirić, "Jedan rukopis Džâmîna Divana", *POF* V/1954-55, Sarajevo 1955., str. 321-324.

²⁰ Ovdje ćemo donijeti, radi zanimljivih podataka, samo onaj dio bilješke koji se odnosi na Bašagićeve rukopisnu zbirku: "Negdje u proljeće godine 1931 po običaju sam posjetio jednog popodneva Dr. Safvet-bega Bašagića, koji je tada u prilično teškim materijalnim prilikama bolovao u svojoj kući u Hrgića ulici u Sarajevu, a njegovi posjetioци u to vrijeme mogli su se na prste izbrojiti. Čim sam se pomolio na vrata, pun radosti, pokaza mi tri krasna perziska rukopisa, među kojima je bio ovaj divan, jedan vanredno lijep Gulistan a sada se više ne sjećam kakvog je sadržaja bio treći od njih. Rekao mi je da je sva tri kupio za 1.000 dinara... Poslije njegove smrti (god. 1934) ostala su dva ormara knjiga (glavninu svoje biblioteke sa vrlo vrijednim rukopisima prodao je poslije prvog svjetskog rata za 100.000 din u Bratislavu), koje su njegovi sinovi rasprodali i tako je ovaj divan dospio u zagrebačku Akademisku biblioteku, gdje sam ga lanjske godine pronašao." (Vidjeti: *Isto*, str. 321-322, bilj. 1)

Bajraktarević u radu posvećenom ovoj zbirci u *Ljetopisu Jugoslavenske akademije*. Tu je navedeno da je tokom 1934. godine u zbirku došao dvadeset jedan kodeks iz ostavštine Safvet-bega Bašagića, koje su njegova djeca, po želji svog oca, poklonila Orientalnoj zbirci.²¹

Kako još uvijek nije objavljen katalog rukopisa koje danas posjeduje Orientalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, smatrali smo da bi bilo korisno da se popis rukopisa koji su u ovu zbirku dospjeli iz biblioteke Safvet-bega Bašagića, sa onoliko podataka koliko ih ima na kataloškim listićima, uvrsti ovdje kao dodatak Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke*. Podatke na kataloškim listićima u zbirci prvobitno je ispisivao Aleksej Olesnicki,²² kasnije je neke dodao Sulejman Bajraktarević,²³ a nakon njega dopunio Muhamed Ždralović.²⁴ Brojevi rukopisa navedeni su prema njihovom broju u Orientalnoj zbirci HAZU. U prilogu ćemo raspoložive podatke donijeti onim redosljedom kako je to uobičajeno u kataloškoj obradi rukopisa, bez obzira na njihov poredak na korištenim listićima.

Na osnovu podataka koje daje Bašagićev *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, pokušat ćemo da iz ove kolekcije predstavimo rukopise koji se nekim svojim karakteristikama izdvajaju od ostalih. Ovdje želimo napomenuti kako je svaki manuskript jedinstven i da je uvijek teško praviti bilo kakav izbor među rukopisima. Neki od njih se ističu po svojoj starosti, dok su drugi posebno zanimljivi po tematici koju obrađuju. Pojedini rukopisi predstavljaju prava remek-djela kaligrafije ili su rađeni sa umjetničkim pretenzijama u izradi rukopisa i njegovog poveza, a svakako da specijalno mjesto u svakom izboru pripada autografima. S druge strane, sa stanovišta izučavanja kulturne baštine Bosne i Hercegovine, posebnu pažnju moramo posvetiti rukopisima čiji su autori, prepisivači, a ponekad i bivši vlasnici bili sa bosanskohercegovačkih prostora. O takvim rukopisima iz ove zbirke ćemo nešto reći i u ovom radu.

²¹ Sulejman Bajraktarević, "O razvitku Orientalne zbirke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu", *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1949-1950*, Knjiga 57, Zagreb 1953., str. 147-154.

²² Aleksej Olesnicki (1888.-1943.) je od 1928. godine pa sve do smrti radio na sakupljanju, sređivanju i katalogiziranju rukopisa na orijentalnim jezicima. O tome više u: M. Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, knj. I, str. 65-67; Sulejman Bajraktarević, "Kratak osvrt na istorijat Orientalne zbirke Jugoslavenske akademije u Zagrebu", *POF II/1951.*, Sarajevo 1952., str. 315-317.

²³ Sulejman Bajraktarević (1896.-1977.) je od 1948. do 1969. godine radio u Orientalnoj zbirci JAZU. O tome više u: Lejla Gazić, "Sulejman Bajraktarević i njegov rad u oblasti orijentalistike", *POF 27/1977*, Sarajevo 1979., str. 287-292, a posebno str. 287-288.

²⁴ Dr. Muhamed Ždralović radio je u Orientalnoj zbirci od 1970. godine do iznenadne smrti 21. 11. 2007.

U ovom pregledu ćemo ukazati na jedan broj rukopisa koje smo izdvojili po slijedećim kriterijima:

- najstariji rukopisi u Bašagićevoj kolekciji,
- rukopisi posebne umjetničke vrijednosti,
- antologije poezije klasičnih pjesnika,
- autografi,
- unikati,
- djela bosanskohercegovačkih autora.

Rukopisni kodeks iz Bašagićeve zbirke, koji u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* nosi broj 17, spada u oblast kur'anskih disciplina, a sadrži jednu kratku raspravu o pravopisu u Kur'anu i pjesmu od 172 distiha o načinima čitanja Kur'ana.²⁵ Za nas je posebno zanimljiv podatak da je ovaj kodeks prepisan 823/1420. godine, čime se on ističe kao najstariji rukopis koji je Safvet-beg Bašagić posjedovao u svojoj rukopisnoj zbirci.

Pored ovog kodeksa, Bašagić je u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* dao podatke o još sedam rukopisa koji su prepisani u 9/15. stoljeću.²⁶ Ovdje ćemo napomenuti da među rukopisima koji su nakon Bašagićeve smrti poklonjeni Orijentalnoj zbirci u Zagrebu također ima rukopisa koji su prepisani u 15. stoljeću.

Među rukopisima iz ove zbirke koji se ističu svojom umjetničkom obradom, pažnju zaslužuje kaligrafski ispisana zbirka molitvi pod naslovom *Dalā'il al-ḥayrāt* (Vodiči dobrih djela) autora al-Ġazūlīja iz 15. stoljeća, za koju Bašagić u opisu navodi kako je to najpopularniji molitvenik u Bosni i Hercegovini. Uz brojne pohvale koje daje o vrsti pisma, umjetnički urađenoj naslovnoj vinjeti, minijaturama Kabe u Meki i džamije u Medini, raznobojnim okvirima oko cijelog teksta, kvalitetu papira i izradi poveza, Bašagić zaključuje: "Kratko rečeno: cijeli rukopis je umjetničko djelo, koje prepisivaču služi na slavu!"²⁷

Još jedan rukopis iz ove grupe zaslužuje da se istakne, ne samo zbog toga što je rađen sa umjetničkim pretenzijama, nego i zato što spada u oblast enciklopedijskih djela. To je rukopis djela *Ma'rifat-nāma* (Knjiga spoznaje) koji se, pored kaligrafije i umjetnički izrađenog poveza, odlikuje i brojnim slikama i crtežima.²⁸

²⁵ Detaljnije podatke o kataloškom opisu djela iz ovog kodeksa vidjeti u: *Bratislava...*, pod rednim brojevima 23 (str. 68) i 25 (str. 69).

²⁶ Bašagić, *Popis...*, br. 1, br. 42, br. 129, br. 160, br. 174, br. 188 i br. 199. Dok Bašagić za rukopis koji u *Popisu...* nosi br. 212 navodi da nema datuma prijepisa, ali da "sudeći po mastilu i papiru izgleda dosta star", u Bratislavskom katalogu stoji da je prepisan 15. ramazana 902/18. 5. 1497. (*Bratislava...*, br. 531).

²⁷ Bašagić, *Popis...*, br. 119; *Bratislava...*, br. 189. Fotografije naslovne strane, minijatura i jedne korice poveza ovog rukopisa donesene su u koloru u *Prilozima* uz knjigu: Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*.

²⁸ Bašagić, *Popis...*, br. 289; *Bratislava...*, br. 431. Opisujući ovaj rukopis u knjizi *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, str. 33, A. Ljubović je naveo i podatak da se na prvom zaštitnom listu nalazi bilješka da je rukopis bio vlasništvo Ibrahima Edhema Bašagića. Ovog podatka nema ni u *Popisu...* ni u Bratislavskom katalogu.

Početna stranica rukopisa Ma'rifat-nāma, sa naslovnom vinjetom
 (Bašagić, Popis..., br. 289)

Podatak da je u Bašagićevoj zbirci po broju rukopisa najzastupljenija oblast književnost, posebno poezija, potpuno korespondira sa njegovom sklonošću prema književnom stvaralaštvu uopće, a naročito prema djelima perzijskih klasika. Iz ove grupe rukopisa ćemo izdvojiti samo jedan kodeks u kojem su, na marginama, ispisane rubaije Omera Hajjama. Ovaj kodeks, u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* obrađen pod brojem 127, sa 40 zasebnih djela, zanimljiv je iz više razloga, među njima i po tome kako je dospio u Bašagićevu zbirku. O tome je Bašagić pisao pripremajući svoj prijevod *Rubaija* Omera Hajjama,²⁹ ali taj tekst nije objavljen uz prepjev, nego je objavljen posthumno, kao poseban rad pod naslovom *Omer Hajjam*.³⁰ Uz napomenu kako je u sarajevskoj ulici Telali, gdje su se na javnim licitacijama prodavale raznovrsne stvari iz ostavštine i bogataša i siromaha, u proljeće 1915. godine kupio dva rukopisna kodeksa. Na marginama jednog od njih bilo je ispisano 370 Hajjamovih rubaija. Upravo taj rukopis, kako kaže Bašagić, učinio je da se u njemu razvije “neki osobiti kult prema Chajjamu” kojega je počeo proučavati i prevoditi. Iako je njegovo pjesništvo ranije poznavao po njemačkom prepjevu, Bašagić kaže kako “Chajjamove rubaije u originalu (...) drukčije osvajaju nego najsavršeniji prevodi.”³¹

Za jedan rukopis iz oblasti šerijatskog prava Bašagić u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* navodi kako se radi o autografu iz 946/1539. godine, a svoje navode potkrepljuje podacima iz samog rukopisa, gdje stoji da je vlasnik, autor i pisac djela (*ṣāhibuhu wa mu'allifuhu wa kātibuhu*) ‘Abdulkarīm b. Muḥammad b. Nabī b. Muḥammad b. Mantāša b. ‘Utmān.³²

Među unikatnim rukopisima iz Bašagićeve zbirke, posebno je zanimljiv, ali i zbunjujući, podatak o prijepisu djela *Murādnāma* (Muratova knjiga), autora Derviš-paše Bajezidagića. Ono je osmo u kodeksu od jedanaest raznih djela, a cijeli kodeks je prepisao Mostarac Muṣṭafā b. Šālih Nā‘imī-zāde 1162/1749. godine. Na kraju opisa *Murādnāme*

²⁹ Rubaije Omera Hajjama u Bašagićevom prijevodu objavljene su u dvije knjige, 1920. i 1928. godine, od kojih je prva obuhvatala 101 rubaiju, a druga daljih 120. Drugo izdanje Bašagićevih prepjeva pripremio je i objavio 1954. godine Alija Bejtić, a u njemu je, osim navedenih, dodato šest novih rubaija, koje je priređivač pronašao u Bašagićevoj zaostavštini.

³⁰ Ovaj rad objavljen je u nekoliko nastavaka u časopisu *Novi behar*, god. IX., 1935.-36., br. 1-3, str. 5-7; br. 4, str. 39-40; br. 5-6, str. 65-67; br. 7-8, str. 87-88. Isti tekst objavljen je i u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, str. 227-242.

³¹ U *Popisu...*, br. 127,21 stoji da je po rubu na L. 34-65 ispisano 370 Hajjamovih rubaija, dok je u katalogu *Bratislava...*, br. 579 navedeno da su na marginama fol. 44b-65a donesene alfabetskim redom 372 rubaije.

³² Bašagić, *Popis...*, br. 60. Bašagić navodi kako Ḥāḡḡī Ḥalīfa ne poznaje ovo djelo. U katalogu *Bratislava...*, br. 85, stoji da autor nije registrovan u Brockelmannovom djelu GAL. Kod Bašagića je ime autora navedeno kao Abdulkarim b. Mehmed el-Fakih.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

<p>احمدانه علم نعمانوه ليس في الكون والكان سواه يسكنهم نيكو حست وجو من وفضليني كم ايد احصا نعمت وجودي هي بايد وسه بر بنو سنت زمان نمرگان هم زمي ووب صرت ايسم شه اولنجو سكر و ش بوق شبيه و ظيري و حد در اولندي نظرو وجود نه بهر شب متصوره كل نظير خدا فهم انك كند ذاتنه ايرد فر بوق انك نوع و سنجي نطن اولوسن ذاتي جزو و كلدن يك</p>	<p>ان ذكر الخلق غير سماوة واحد لال الا انده لا ترى في الوجود الا هو منه لا بعد ولا يحصى نعمته حمد باشف نعمت در بيز با من صد پير بيان نظور سيم في غار و و ان صا ممكن اولما زك قلجي بوم دا ماسو او حد تيب شاه در درك ذاتينه فعل بنم پ ايسم شبي كمشله جدا فكر نور صفاتنه ايره من حد بده رس عقل كل ايره مز آنه اورا ك</p>
--	--

كود

Početak djela Murādñāma Derviš-paše Bajezidagića (Bašagić, Popis..., br. 28,8)

Bašagić kaže: “Nije mi poznat više ni jedan manuskript ovog djela.”³³ Međutim, Bašagić u uvodu svog *Popisa orijentalnih rukopisa moje biblioteke* kaže: “Od Husejin ef. Mange kupio sam Fevzin *Bulbulistān* (br. 268), Dervišpašinu *Murādnāma* (br. 238) (istakla L. G.), Ćafin *Nizām al-‘ālam* i još nekoliko rukopisa.”³⁴ U radu je *Murādnāma* navedena i pod br. 238, ali samo sa oznakom “Vidi br. 28,8 ovoga kataloga.” U Bratislavskom katalogu se kod rukopisa *Murādnāme* navodi da je unikat, ali se poziva na oba broja iz Bašagićevog *Popisa orijentalnih rukopisa moje biblioteke*.³⁵ Treba dodati i to da je Bašagić u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti*, u popisu djela kojima se koristio, među rukopisima iz svoje zbirke naveo samo već spomenuti prijepis *Murādnāme*. Iz svega navedenog, može se zaključiti da je ovaj rukopis označen brojem 238 u grupi rukopisa iz oblasti lijepe književnosti, a kasnije, rasporedom rukopisa po oblastima, kodeks je dobio novi broj 28, jer je prvo djelo u njemu iz oblasti hadisa. Tako se u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* pojavio veći broj rukopisa nego što ih je bilo u zbirci, o čemu smo već ranije govorili.

Od rukopisa bošnjačkih autora u ovoj zbirci, potrebno je istaknuti nekoliko djela čiji je autor Hasan Kafija Pruščak. U Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* nalaze se podaci o Kafijinom djelu *Uşûl al-ḥikam fî nizām al-‘ālam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta), napisanom na arapskom jeziku³⁶ i njegovom prijevodu na turski jezik ovog djela sa komentarom,³⁷ zatim o djelu *Nizām al-‘ulamā’* (puni naslov djela je *Nizām al-‘ulamā’ ilā ḥātam al-anbiyā’* – Niz učenjaka do posljednjeg Vjerovjesnika)³⁸ i o dva rukopisna primjerka djela *Nūr al-yaqīn fî uşûl ad-dīn* (Svjetlo istinske spoznaje o temeljima vjere), od kojih je jedan primjerak najvjerovatnije autograf.³⁹ U Bašagićevom popisu naveden je i rukopis Pruščakovog djela *Rawḍāt al-ġannāt* (puni naslov djela je *Rawḍāt al-ġannāt fî uşûl al-i‘tiqādāt min ‘ilm al-kalām* – Rajske bašče o načelima vjerovanja iz skolastičke teologije).⁴⁰

³³ Bašagić, *Popis...* br. 28,8 i br. 238.

³⁴ Bašagić, *Popis...*, str. 207.

³⁵ *Bratislava...*, br. 475.

³⁶ Bašagić, *Popis...*, br. 255. Rukopis je prepisao izvjesni Omer iz Kostajnice, u Sarajevu 1098/1686. godine. Danas u Bratislavi, vidjeti: *Bratislava...*, br. 309.

³⁷ *Popis...*, br. 256. Rukopis je prepisao Hamza b. Ibrahim Pruščak 1013/1604., dakle još dok je i autor bio živ. Danas u Bratislavi, vidjeti: *Bratislava...*, br. 437. Veoma informativan prikaz ovog manuskripta predstavio je Amir Ljubović u knjizi *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, str. 44-45, a prijevod djela s arapskog na bosanski jezik dao je u knjizi: Amir Ljubović – Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo 1999., str. 119-148.

³⁸ Bašagić, *Popis...*, br. 61,4 i br. 284. Cijeli kodeks prepisao je Šaliḥ b. ḥāḡḡ ‘Alī 1191/1777. godine. Danas u Bratislavi, vidjeti: *Bratislava...*, br. 74.

³⁹ Bašagić, *Popis...*, br. 84,2; *Bratislava...*, br. 103; A. Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, str. 48. Drugi rukopis istog djela u Bašagićevom popisu zaveden je pod br. 81, a u Bratislavskom katalogu pod br. 102.

⁴⁰ Bašagić, *Popis...*, br. 291,4 i br. 82; *Bratislava...*, br. 99.

ائمة ونبوة النبي زين الارضين بالعلماء الكبارين بالنجوم السماء والشمس
 والشمس على جبينه ويا نوح الانبياء وعلى اله الاتقياء واصحابه الصالحين
 وعلى ائمة ائمة نجوم الالهة فاطمات ستمس العلم من مسازق
 صدره والعلماء والوع نور العظم في مبارق قلوب الاذكياء والوع
 فان العبد الفخر الى ربه الباري المذنب الخيبر كافي الاخصاري سترته
 عبيده وكشف كروبه يقول ما اكرم الله سبحانه وافتالي ائمة جيبه
 حيث جعلهم مع علمائهم كمثل بنى اله ابل مع انبيائهم وجعل قوما
 بينهم كمة كالاعلم مهديهم فواعد الشيع ومباني الاسلام ناس
 الجمل عالم وساكت ان يعرف اساتيدهم ومناجاة في الطالب
 والمسالك حتى يستند الى الخلفاء الراشدين وينتهي الى بيتا حاتم
 النبيين وتبعث اساتيدنا وسابكنا ونخصهم من الطقات ثم فصلت
 تقفقت بعض التواريخ من المعينات كتاب راجع ابن حلكان وناج
 ابن الخزري والجواهر المفضلة في طبقات اصحاب الجفينة والنفوس
 النعانية وكتاب اعلام الاخبار للكفوري وطبقات نبي الدين
 الهم وازنوا وكورها فوجدتهم اربعة وعشرين شخا الى بيتا عليه السلام
 والسلام لكن لا وقع فيما بينهم بعض من الشافعية اجبت كعبه
 ومن الشافعية محمد بن فز من انا فامنت وتبعث فاقفقت فوجدتهم
 ثمانية وعشرين شخا من الاساتيد العظام والاساتيد منها خمسة الله
 فخط معهم يوم القيام فاستغفرت في كبرهم على الشرب الكلي اخذوا
 العلم عليه ممن فوجدتهم وجاهها ونفاها الى انتهاها والحضرت العتبية
 النبوية وورثوه ممن فبده منها وانما حال اسناد السنة النبوية
 المصطفوية ثم السنة في سلسلتهم سنة اثنتا عشرة جمعا وخمسة وستين
 في عتقهم محض اربعا اجمالاً ثم تفضيلهم بحيث لا يقع سلسلتهم مع النظام
 محضه بين علماء الاسلام في القرون والعمور والخراج ولا يرمى في
 اذكار احوالهم مع درجاتهم بسبوطه بين كلام الزمان الى انتهاها
 الشهور والايام ليكون شكرا لمن قبلنا وذكر لمن في عهدنا
 واثرا لمن بعدنا لانه ابتاعنا الكرام فكان طريفا سارفا ومنا
 بارجا لعون الله الملك العبد بحيث ينقل فيه سلسلة الكثر
 الباقين سبحة النظام وسنة بنظم العلماء الى حاتم الانبياء عليه

صحة

انساب

تكملة

Na kraju opisa rukopisa Hasana Kafije Pruščaka u Bašagićevoj kolekciji, moramo spomenuti i dva primjerka komentara koje je Pruščak napisao na ovo svoje djelo, a naslovio ga je *Azhār ar-rawdāt fī šarḥ Rawdāt al-ġannāt*. Jedan od njih je autograf,⁴¹ a drugi primjerak, iako nema podataka o prijepisu, nastao je sigurno najkasnije polovinom 17. stoljeća, jer je u rukopisu navedeno ime jednog od bivših vlasnika iz 1078/1667. godine.⁴²

Rezimirajući podatke o rukopisima Hasana Kafije Pruščaka u Bašagićevoj kolekciji 1916. godine, kada pravi svoj *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* i podatke koje nalazimo u katalogu rukopisa Univerzitetske knjižnice u Bratislavi, vidjeli smo da i među ovim rukopisima ima onih koji su u Bašagićevom popisu navedeni na dva mjesta.⁴³ O tome kako je do toga došlo već smo napomenuli kod rukopisa *Murādnāme* Derviš-paše Bajezidagića.

Kada govorimo o bošnjačkim autorima koji su zastupljeni u Bašagićevoj kolekciji, onda svakako moramo spomenuti i glasovitog Mostarca – Mustafu Ejubovića, poznatog kao Šejh Jujo, autora brojnih rasprava iz različitih oblasti, najplodnijeg bošnjačkog pisca na arapskom jeziku, ali i prepisivača i sakupljača bogate zbirke manuskripata koju je ostavio kao vakuf, a čiji se pojedini primjerci i danas nalaze u raznim rukopisnim zbirkama. U Bašagićevoj zbirci, među djelima ovog autora posebno treba ukazati na jedan prijepis Šejh Jujinog komentara djela *Ādāb al-baḥt* (Disputacija) čiji je autor Šamsuddīn as-Samarqandī.⁴⁴ Iako je nepoznat prepisivač kodeksa u kojem se, uz još sedam drugih samostalnih djela, nalazi i ovaj komentar, može se pretpostaviti da je prijepis nastao u drugoj polovini 18. stoljeća, jer su na kraju kodeksa ispisana imena osmanskih sultana do Mustafe III (vl. 1171/1757.-1187/1774.). Ovaj prijepis, koji se danas čuva u Bratislavskoj zbirci ima posebnu vrijednost i zbog toga što predstavlja za sada jedini poznati rukopisni primjerak ovog Šejh Jujinog djela u svijetu.⁴⁵

Da je Šejh Jujo detaljno proučavao ovo Samarkandijevo djelo, vidi se, pored komentara koji je na njega napisao, i po tome što je on prepisao za svoje potrebe i cijelu jednu zbirku od 12 drugih komentara i glosa uz ovo djelo od raznih autora.⁴⁶ U *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* Bašagić za ovaj kodeks kaže:

⁴¹ Bašagić, *Popis...*, br. 84,1; *Bratislava...*, br. 101; A. Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, str. 47-48.

⁴² Bašagić, *Popis...*, br. 83; *Bratislava...*, br. 100.

⁴³ Vidjeti, npr.: Bašagić, *Popis...*, br. 61,4 i 284; te br. 82 i 291,4.

⁴⁴ Ovo djelo je u literaturi poznato još i pod naslovom *ar-Risāla as-samarqandiyya fī al-ādāb*. O djelu i njegovom autoru vidjeti u: C. Brockelmann, *GAL* I, 468, S I 849. O Šejh Jujinom komentaru ovog djela, sa prijevodom uvoda iz tog komentara, pisao je A. Ljubović u knjizi *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Sarajevo 1996., str. 130-131, te u knjizi: A. Ljubović i S. Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995., str. 46-48.

⁴⁵ Bašagić, *Popis...*, br. 143,5 i br. 161; *Bratislava...*, br. 261.

⁴⁶ Bašagić, *Popis...*, br. 158. Bašagićev kodeks, predstavljen pod jednim brojem, u Katalogu rukopisa Univerzitetske biblioteke u Bratislavi je obrađen pod zasebnim brojevima za svaki od 12 traktata (br. 249-260).

Ovu rijetku zbirku prepisao je svojom rukom glasoviti učenjak Mustafa b. Murad, el-Mostari, zvani Šehjujo. On je sam napisao više disertacija i komentara na razna djela o “adabu”. Prepisao ju je kad je bio u Carigradu na visokim medresama od god. 1086.-1089. (1675.-1690.).⁴⁷

Uvidom u katalošku obradu pojedinačnih djela iz ovog kodeksa u Katalogu zbirke u Bratislavi može se vidjeti da su navedeni traktati prepisani u periodu od 1088/1677.-1092/1681., a da je mjestimično na marginama sam Šejh Jujo dopisivao neke svoje dodatne komentare. Pored toga, na početku kodeksa nalazi se bilješka da je vlasnik kodeksa Muṣṭafā b. Yūsuf al-Mostārī, a na istom mjestu je i njegovom rukom isписan sadržaj kodeksa.

Sa stanovišta istraživanja pjesničkog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, iz ove zbirke su posebno zanimljive dvije rukopisne medžmue u kojima su, pored osmanskih i perzijskih pjesnika, ispisane i pjesme čiji su autori Zari (Zārī Užičawī), Sabit (Tābit Užičawī), Vusleti (Wuṣlatī Užičawī), Nerkesi (Narkaṣī as-Sarāṭī), Medžazi (Mağāzī al-Mostārī), Mezaki (Maḏāqī Čayničawī),⁴⁸ zatim derviške pjesme nekoliko autora iz oblasti alhamijado stvaralaštva – Ilhamije iz Žepča (Ilhāmī Bābā), Kaimije iz Sarajeva (Qā’imī Bābā), Sirrije sa Oglavka (Sirrī Bābā),⁴⁹ ali i jedan rukopis u kojem su, uz jedan divan, uvezani listovi sa pjesmama nekoliko mostarskih pjesnika – Hadži Derviša Žagrića, Ahmed-bega Dervišpašića Sabuhije, Derviš-paše Bajezidagića, Osman-bega Ljubovića Hilmije, Medžazije i Zijajje.⁵⁰

Vrlo je interesantan, kao unikat, i rukopis jedne bilježnice koju je Bašagić u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* nazvao *Mağmū’a-i Mīrī* (Mirijina bilježnica), a čiji je sadržaj uglavnom ispisivao sarajevski pjesnik i muderris Husejn Alajbegović, poznat pod pjesničkim pseudonimom Mīrī.⁵¹ U ovom rukopisu su sakupljeni ispisi iz brojnih komentara na djela perzijskih klasika, a posebno iz komentara čiji je autor Bošnjak Ahmed Sudi, zatim se u njemu nalaze bilješke raznovrsnog sadržaja, prepisano jedno kratko djelce sa poslovicama itd. Pored njegovih ispisa, u bilježnici ima još tekstova koji se odnose na Bosnu, među kojima i nekoliko hronograma sa pojedinih građevina, prijepisi nekih pisama i drugo. Osim Mirije, sakupljača većine tekstova u ovoj bilježnici, iz kasnijeg vremena se, kao prepisivači ili vlasnici, pojavljuju imena Abdullah-efendije Kantamirije, Salih-efendije Sablijića, Šaćir-efendije Sablijića i Muhamed-efendije Kape.⁵²

⁴⁷ U *Popisu...* je ovako. Treba: 1675.-1678.

⁴⁸ Bašagić, *Popis...*, br. 246; *Bratislava...*, br. 489.

⁴⁹ Bašagić, *Popis...*, br. 247; *Bratislava...*, br. 490.

⁵⁰ Bašagić, *Popis...*, br. 245; *Bratislava...*, br. 477.

⁵¹ Husejn Alajbegović Miri (umro 1102/1690.). Vidjeti: Bašagić, *Popis...*, br. 311; *Bratislava...*, br. 503.

⁵² Među njima je najpoznatije ime Abdullah ef. Kantamirije (umro 1188/1774.), prepisivača i istaknutog vakifa koji je ostavio bogatu biblioteku. Danas se njen veći dio nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. O tome više u radu: Zejnil Fajić, “Biblioteka Abdulah-efendije Kantamirije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XIII-XIV, Sarajevo 1987., str. 15-36.

Kroz podatke o ovim rukopisima, mada ih ima još dosta koji zaslužuju da se posebno predstave, u zavisnosti od kriterija koji se uzimaju kao polazište, pokušali smo da izdvojimo samo neke od karakteristika ove kolekcije.

Mi smo ovdje ukazali samo na jedan broj rukopisa obrađenih u Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, na koje je i on sâm prilikom obrade skrenuo pažnju zbog njihovih posebnih karakteristika. Te karakteristike se odnose na starost manuskripta, kaligrafske odlike i umjetničku obradu rukopisnog kodeksa, antologije poezije klasičnih pjesnika, prije svega Omera Hajjama, autografe, kao i unikatne rukopise pojedinih djela, te nekoliko rukopisa bosanskohercegovačkih autora koji su obrađeni u ovom Bašagićevom popisu rukopisa.

Na kraju želimo napomenuti da je Bašagić u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* donosio podatke o prepisivačima, kao i bivšim vlasnicima, za rukopise u kojima su ti podaci postojali, što su, također, obavezni podaci u katalozima rukopisa.⁵³

Rezimirajući naprijed navedene podatke, možemo zaključiti da Bašagićeva kolekcija rukopisa, kataloški obrađena u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, iako relativno mala po broju manuskripata, sadrži značajnu rukopisnu građu za izučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine u doba osmanske vladavine. Raznovrsnost sadržaja ove zbirke, imena bosanskohercegovačkih autora čija su djela sačuvana u njoj, kao i prepisivača, bivših vlasnika ili vakifa koji su svoje manuskripte zavještavali kao opće dobro, pokazuju Bosnu i Hercegovinu kao sredinu u kojoj je kroz četiri stoljeća osmanske uprave vidljiv osjećaj potrebe za obrazovanjem, naukom, kulturom, odnosno duhovnošću u najširem smislu riječi.

Što se tiče kataloga rukopisa ove zbirke, koje je Safvet-beg Bašagić obradio i objavio u radu pod naslovom *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, možemo iznijeti nekoliko elemenata bitnih za ocjenu ovog rada:

- navedeni rad predstavlja prvi objavljeni katalog jedne rukopisne zbirke u Bosni i Hercegovini, urađen po ugledu na metodologiju i iskustva u izradi kataloga rukopisnih zbirki u Evropi;
- rukopisna građa je raspoređena po oblastima, koristeći se klasifikacijom primjerenom orijentalno-islamskom sistemu nauka, a koja se primjenjuje u katalogizaciji rukopisa;
- kataloška obrada rukopisa sadrži bitne elemente za identifikaciju predstavljenih djela, što je veoma važna činjenica za korištenje kataloga kao izvora podataka o pojedinom rukopisu;

⁵³ Kao prepisivač u dva rukopisa u *Popisu...* je naveden otac Safvet-bega Bašagića. U jednom rukopisu se potpisao kao Ibrāhīm Adham b. Luṭfullāh an-Nawaṣīnī al-mad'uwu bi Raġab-pāšā (Ibrahim Edhem, sin Lutfullaha Nevesinjca, po imenu Redžep-paša, *Popis...*, br. 69), a u drugom kao Nawasinlī Ibrāhīm al-mad'uwu bi Raġab-pāšā-zāde (Nevesinjac Ibrahim, po imenu Redžepašić) sa oznakom godine 1275/1858. (*Popis...*, br. 120).

- objavljivanjem Bašagićevog *Popisa orijentalnih rukopisa moje biblioteke* javnosti je po prvi put predstavljen izvjestan broj djela koja su do tada bila potpuno nepoznata, a sa stanovišta izučavanja kulturne historije Bosne i Hercegovine, to se posebno odnosi na djela čiji su autori bili Bošnjaci, što predstavlja ogroman doprinos Safvet-bega Bašagića na tom polju;
- podaci koje je o obrađenim rukopisima dao Safvet-beg Bašagić u ovom popisu, poslužili su kao osnova za kasniju izradu kataloga rukopisa Univerzitetske biblioteke u Bratislavi u koju je, kao što je poznato, 1924. godine dospjela Bašagićeva kolekcija rukopisa.

Ocjenjujući Bašagićev rad *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* kao vrijedan doprinos za upoznavanje pisanog kulturnog naslijeđa na orijentalnim jezicima, a naročito onog koje je nastajalo u Bosni i Hercegovini, ovdje moramo ukazati i na neke njegove nedostatke. Sa stanovišta kataloške obrade rukopisa, kao jednog segmenta stručnog djela Safvet-bega Bašagića, ovi nedostaci se ogledaju u slijedećem:

- podaci koje Bašagić daje o naslovima pojedinih djela mjestimično su nepotpuni, iako su, na osnovu samog rukopisa, mogli biti preciznije navedeni;
- kod navođenja imena autora također se susreću isti propusti, koji su se mogli izbjeći;
- u slučajevima kada se poziva na izvore i literaturu, koji su sastavni dio kataloške obrade rukopisa, oni su u Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* doneseni samo za neke rukopise, često bez kompletnih podataka za identifikaciju citiranog mjesta u literaturi, što je nedostatak koji se jednostavno mogao izbjeći, jer se vidi da je Bašagić imao na uvidu potrebne izvore i literaturu;

Na osnovu svega iznesenog, možemo ustvrditi da je Safvet-beg Bašagić *Popisom orijentalnih rukopisa moje biblioteke* započeo rad na kataloškoj obradi rukopisa u zbirka u Bosni i Hercegovini po ugledu na katalogizaciju rukopisnih zbirki u Evropi, a da su propusti koje je u tom radu napravio više tehničke prirode, dok su suštinski propusti u identifikaciji djela veoma rijetki, što se može vidjeti iz kataloga rukopisa Univerzitetske biblioteke u Bratislavi, za čiju su izradu kao osnova poslužili podaci koje je o većini rukopisa dao Bašagić u ovom popisu. Radeći na istraživanjima rukopisne građe u Bratislavi, uz korištenje svih podataka koje pruža navedeni katalog, Amir Ljubović je ocijenio kako se “katalog Univerzitetske knjižnice u Bratislavi može svrstati u red najboljih i najpouzdanijih kataloga.”⁵⁴ Za iznošenje ovako laskave ocjene o navedenom katalogu u određenoj mjeri je zaslužan i rad Safvet-bega Bašagića na prvobitnoj kataloškoj obradi najvećeg dijela rukopisa iz Bratislavske zbirke.

⁵⁴ Dr. Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Mostar 1998., str. 16.

**Rukopisi iz biblioteke Safvet-bega Bašagića
u Orijentalnoj zbirci HAZU u Zagrebu**

1.

1576^{55*}

ديوان (خيالی)

DĪWĀN [-I ḤAYĀLĪ]

Zbirka mističkih pjesama na turskom jeziku čiji je autor Darwīš Muḥammad, poznat kao Ḥayālī (umro 964/1556.)

Hammer, GOD II, 271; [Mehmed Tahir, O.M. II, 160; Karatay, TYK II, 2323].

Početak:

دلا بو منزل ویرانی صنمه جای غرور

که قصر دهره هزار درلو قصور

Prepisano u prvoj dekadi mjeseca safera 993/2-11. 2.1585. godine

L. 102 (19,8 × 12,7 cm), 13 redaka na stranici.

Vidjeti Ms No 1145 (u istoj zbirci).

2.

1577

ديوان صبحی

DĪWĀN-I ŞUBḤĪ

Zbirka mističkih pjesama na turskom jeziku, čiji je autor Şubḥī [Muştafā efendi], sin vezira [Ḥakīm] Sinana, poznat kao Ḥakīm-zāde (umro 955/1548. kao sudac u Sofiji).

[Mehmed Sureyya, Sicill-i Osmani III, 219].

Početak:

ای حجت حنکره خطک حلاً امضا

منشور جمالر که قشک مشکله طغرا

Bez podataka o prijepisu. Prema vodenim znacima moglo bi se pretpostaviti da rukopis potječe [iz vremena] između 1530.-1540. godine, te da bi mogao biti autograf?

Na l. 30b (12. red i dalje) gazel koji je preveden u: Hammer, *GOD II*, 255.

L. 1b-48a (20,3 × 12,5 cm), 17 redaka na stranici. *Ta'liq*.

⁵⁵ Ovaj broj označava kataloški broj rukopisa u Orijentalnoj zbirci HAZU. Podatke kojih u ovom popisu nema, a koje smo koristili iz literature, donosimo u uglastim zagradama. Navedene podatke iz kataloških listića Orijentalne zbirke izdvojila nam je kolegica Tatjana Paić-Vukić iz Zagreba, na čemu joj se najtoplije zahvaljujemo. Naslove koji su na kataloškim listićima ispisani samo arapskim slovima i imena koja se javljaju u različitim oblicima donijeli smo u naučnoj transkripciji.

3.

1578

ديوان فطنت
[DĪWĀN-I FIṬNAT]

Zbirka pjesama na turskom jeziku [koje je spjevala pjesnikinja Fiṭnat Zubayda ḥānım, umrla 1194/1780.].

[*Mehmed Tahir, O.M. II, 368-370*].

Početak:

ای باعث ایجاد نظام دو سرا

مخلوق سنک نامکه جمله اشیا

Prepisao Sayyid Muḥammad Hāšim b. Dāwūd ‘Ārif [b. Aḥmad b. š. Muṣṭafā b. h. Yūsuf Bosnawī] 1270/1853. godine

[*M. Ždralović, Prepisivači... II, str. 284 i 286 (br. 1888)*].

L. 1b-44b (22,3 × 13,8 cm), 19 redaka na stranici. *Nasta līq*.

4.

1579

بوستان خیال
BŪSTĀN-I ḤAYĀL

Zbirka pjesama na perzijskom jeziku, sastavljenih od listova raznih pjesama prema formi starih pjesama, čiji je autor Bartāš Qūlī Abdal Rūmī.

Gotha KPM I/2; Berlin KPM 12/13.

Početak:

بعد از وطایف حمد حضرت و هاب ...

Prepisao Luṭfullāh ibn Budāq Burūğazdī 979/1571.

L. 1b-42b (20,2 × 11,5 cm), 15 redaka na stranici.

5.

1580

انوار القلوب
[ANWĀR AL-QULŪB]

Kratka povijest u stihovima na turskom jeziku o vladanju i smrti četvorice hali-fa, o životu i smrti Hasana i Husejna, unuka Poslanikovih. Autor Ḥāğğ Muṣṭafā oğlu završio je ovo pjesničko djelo mjeseca džumada II 898./20. 3.-17. 4.1493. u Brusi, za vrijeme Bajezida II [vl. 886/1481.-918/1512.]. Autor kaže da je napisao još jedno djelo, *Mağma ‘ad-durar* u kojem je opjevao rođenje i život Poslanikov (v. listove 8a, 9b, 79b, 80a).

Početak:

اله واحد رب قديم
تعالى الله رزاق بصير

Prepisano u prvoj dekadi mjeseca ramazana 898/16.-25. 6. 1493.
L. 2b-81a (19 × 13 cm), 15 redaka na stranici. *Nash*, vokaliziran.

6.

1581

ديوان (جامی)
[DĪWĀN-I ĞĀMĪ]

[Divan pjesama na perzijskom jeziku čiji je] autor Nūruddīn ‘Abd ar-Raḥmān Ğāmī (817/1414.-898/492.)

Šaćir Sikirić: *Jedan rukopis Džamina Divana, POF V/1954-55, Sarajevo 1955., str. 321-324.*

Početak:

بسم الله الرحمن الرحيم
هست صلاى سر خوان كريم

Prepisao Ğiyāṭuddīn ‘Alī Ğāmī u drugoj dekadi mjeseca rebia II 937/2.-11. 12. 1530.
L. 2b-357b (24 × 15,7 cm), 15 redaka na stranici.

7.

1582

تذكرة الشعراء
[TADKIRA AŠ-ŠU‘ARĀ’]

Djelo [o biografijama pjesnika, koje je] na perzijskom jeziku napisao Dawlatšāh ibn ‘Alā’ ad-dawla ibn Baḥtišāh al-Ġāzī as-Samarqandī. Djelo završeno 27. ševvala 892/ 16. 10. 1487.

London I, 364-65, Beč II, 365; Petrograd 308; Berlin 638-642.

Početak:

تحمیدی که شاهباز بلند پرواز اندیشه باحث
و قضای کیریای آن طیران نتواند نمود

Bez podataka o prijepisu. Na osnovu vodenih znakova može se zaključiti da je rukopis prepisan u vremenu 1570-1589. godine.

L. 3b-171b (20,5 × 12,5 cm), 27 redaka na stranici.

8.

1583

دیوان باقی
[DĪWĀN-I BĀQĪ]

Divan pjesama na turskom jeziku [čiji je autor Maḥmūd ‘Abdulbāqī ili Bāqī, rođen 933/1526-27., umro 1008/1600.]

[*Flügel I*, 648-650; *Bratislava*, 474; *Karatay TYK II*, 2357; 2635,1]

Početak:

هنكام شب كه كنكرهء قصر آسمان

زين اولمشيدى شعله لنوب شمع اختران

Bez podataka o prijepisu.

L. 1b-41a (18,8 × 12 cm), 17 redaka na stranici. Pismo *nasta ‘liq*.

9.

1584

نصيحة الملوك
NAṢĪḤA AL-MULŪK

Etičko djelo na perzijskom jeziku moralno-političkog sadržaja o tome kako vladarima treba živjeti, vladati i upravljati zemljom. Djelo je napisao neki derviš za sultana čije je ime ispušteno u tekstu (v. l. 3b).

Naslov djela ispisan na l. 1a.

Početak:

حمد و سپاس سرون از ضبط و قياس آن خداوندى را كه ...

Prepisao ‘Abdullāh b. Murād 9. zulhidždze 895/24. 10. 1490. godine.

L. 1b-114a (23 × 13,2 cm), 15 redaka na stranici. Pismo kombinacija *nash* i *riq ‘a*.

10.

1585

ديوان حافظ
[DĪWĀN-I ḤĀFĪZ]

Zbirka pjesama perzijskog pjesnika Šamsuddīn Muḥammada iz Širaza, poznatog kao Ḥāfīz (umro 791/1389.), sa interlinearnim prijevodom na turski jezik.

[*Ḥ. Ḥ. I*, 783; *Flügel I*, 551; *Nametak*, *GHB IV*, 3161; *Nametak-Trako*, *BII*, 412]

Početak:

الاياء الساقى ادركاسا و ناولها

آكا اول اى ساقى دور اسدر قدمى و ضون آتى

Bez podataka o prijepisu.

L. 1a-258b (20,2 × 15 cm), 18-20 redaka na stranici.

11.

1586

یوسف و زلیخا
YŪSUF WA ZULAYḤĀ

Poema koju je na perzijskom jeziku spjevao Nūruddīn ‘Abd ar-Raḥmān Ğāmī (817/1414.-898/1492.)

[*Flügel I*, 565; *Nametak GHB IV*, 3201]

Početak:

آلی غنجهء امید بکشای

کلی از روضهء جاوید بنمای

Prepisao Muḥammad b. Sultān(?) ‘Alī 866/1461. godine.

L. 2b-145a (17,1 × 10,5), 15 redaka na stranici. Listovi 2, 7 i 8 dopisani kasnije.

12.

1587

مختصر کشف الظنون فی اسامی الکتب و الفنون

[MUḤTAŠAR KAŠF AZ-ZUNŪN FĪ ASĀMĪ AL-KUTUB WA AL-FUNŪN]

Ovaj izvadak iz djela na arapskom jeziku izabrao je Šayḥ al-islām Muḥammad b. Ḥusayn al-Anqarawī kad je pisao svoje djelo *Fatāwī al-Anqarawī*. On je također napisao i bilješke na rubu ovog kodeksa.

Početak:

ابانه فی رد من تشنع علی ابی حنیفه للقاضی الامام ابی جعفر احمد بن عبد الله السرماری
البلخی ...

Bez podataka o prijepisu.

L. 3b-71 (29,8 × 10 cm), 34 reda na stranici. Pismo kombinacija *nash* i *riq‘a*.

13.

1588 I

(دستان محمد حنفی)

[DASTĀN-I MUḤAMMAD ḤANAFĪ]

Pjesma na turskom jeziku u mesnevi stihovima o Muḥammadu Ḥanafiju, sinu ha-life Alije, i njegovim sukobima sa nevjernicima, te posebno o njegovoj dugoj borbi sa nevjernikom po imenu Tābūt. Konačno, Muḥammad Hanafi se zaljubi u njegovu kćer i bježi s njom iz ropstva Tabutova, koji šalje za njim u potjeru hiljadu ljudi. Na kraju halifa Alija stigne M. Hanafiju u pomoć, Tabut je razbijen i M. Hanafi oženi njegovu kćer.

[*Trako-Gazić, Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – Lijepa književnost, str. 342*]

Početak:

الله آدیبر دیلمزده یینه
اللهکدر تسکه وار حمد و ثنا

Bez podataka o prijepisu.

L. 1b-18b (22 × 15,7 cm), 15 redaka na stranici.

1588 II

مهري و وفا
MIHR-U WAFĀ'

Mistična poema na turskom jeziku u mesnevi stihovima, završena 770/1368. godine.

Početak:

روم ایلنده وار ایدی پادشاه
اتلنوردی بلسنجه یوز بیک سیاه

Bez podataka o prijepisu.

L. 18a do 45a (22 × 15,7 cm), 15 redaka na stranici.

1588 III

دستان تمم داری
[DASTĀN-I TAMIM AD-DĀRĪ]

Povijest u mesnevi stihovima, na turskom jeziku, jednog saborca Poslanika Muhammeda, po imenu Tamīm ad-Dārī. Autor ove povijesti je Dāwūd .

Hammer GOD II 503.

Početak:

اول الله دیلوم کم اول بزه
رزقی مقصود ایلدی قاموزه

Bez podataka o prijepisu.

L. 45-75b (22 × 15,7 cm), 15 redaka na stranici.

14.

1589

حسن و دیل
ḤUSN-U DIL

Prijevod na turski jezik perzijskog djela istog naslova čiji je autor Mawlānā Yaḥyā an-Niṣābūrī, poznat kao Fattāḥī (umro 853/1449.). Preveo Mulla Ḥasan efendi Čelebī ibn as-Sayyid, poznat kao Ḥwāḡa Ahi ili Bekli (?) Ḥasan.

Pertsch KPM N 12,8; Berlin KTM N 396; Hammer, GOD I, 209 [Karatay TYK II, 2199].

Početak:

بسم الله الرحمن الرحيم
مطلع انوار كلام قديم

Na rukopisu ispisan datum 11. šaban 971/25. 3. 1564. godine.

L. 1b-93a (20,8 × 12,2 cm), 17 redaka na stranici. Pismo *riq'ā* i *dīwānī*.

15.

1590

كلستان
GULISTĀN

[Prozno djelo protkano stihovima moralno-didaktične sadržine. Napisao na perzijskom jeziku 656/1258. godine] Šayḥ Muṣliḥuddīn Sa'dī aš-Šīrāzī (589/1194.-691/1291.)

[Pertsch VPH, 808; Flügel I, 527, 536; Rieu, CPM II, 595; H.H. II, 1504; Nametak, GHB IV, 3118]

Početak:

منت خدای را عز و جل که طاعشش موجب ...

Bez podataka o prijepisu.

L. 2b-124b (18 × 10 cm), 13 redaka na stranici.

16.

1591

بوستان
BŪSTĀN

[Pjesničko djelo mistično-didaktičkog sadržaja koje je 655/1257. godine spjevao] na perzijskom jeziku Šayḥ Muṣliḥuddīn Sa'dī Šīrāzī [589/1194.-691/1291.]

[H. H. I, 244; Flügel I, 531; Rieu, CPM II, 596-604; Nametak, GHB IV, 3105; Nametak-Trako I, 406, II, 952; Gazić, OIS, 200]

Početak:

بنام خداوند جان آفرین
حکیم سخن در زبان آفرین

Prepisao Aḥmad b. Muḥammad al-Uskūbī, 19. muharrema 964/22. 11. 1556. godine.

L. 1b-166b (17 × 10,5 cm), 13 redaka na stranici.

Drugi primjerci istog djela također u zbirci.

17.

1592

منطق الطير
[MANTIQAṬ-ṬAYR]

[Pjesničko djelo mistično-didaktičkog sadržaja koje je u mesnevi stihovima spjevao] na perzijskom jeziku Farīduddīn ‘Aṭṭār [Muḥammad b. Ibrāhīm Nisābūrī, 513/1119.-627/1230.] [*Flügel I, 509-511; Rieu, CPM II, 576*]

Početak:

افرين جان افرين پاك را

انكه جان بحشمد و ايمان خاكرا

Prepisao Sā’ilī Kātīb u Carigradu 910/1504. godine.
L. 2b-178b (17,4 × 11,2 cm), 14 redaka. *Ta’līq*, lijep.

18.

1593

(مجموعه)
[MAĞMŪ‘A]

Zbirka pjesama raznih pjesnika, među kojima su: Mawlānā Muḥammad Šabūhī, Darwīš Paša al-Mostārī, Narkasī, ‘Askarī, Maḥkamī, ‘Alī, Mašāmī, Bāqī, Ġanānī, Waysī, Rusuhī, Naf’ī, Rūhī, Yahyā, Aḥmad, Maqālī, Sahrā’ī, Ḥayālī, Ḥālatī, Amrī, Nağātī, Ḥayratī, Lāmi‘ī, Fahmī, Mağāzī, Šawqī, Ġawrī, ‘Alawī, Dākīrī, Hudā’ī al-Üskūdārī, Wāfī. Sadrži i nekoliko fetvi [l. 69b-80a]. Tekstovi su na turskom, perzijskom i arapskom jeziku.

Bez podataka o prepisu.

L. 1b-87b (23,7 × 13,7 cm).

19.

1594 I

سبحة العشاق (شرح حديث اربعين منظوم)
[SUBḤA AL-‘UŠŠĀQ – ŠARḤ ḤADĪṬ-I ARBA‘ĪN MANZŪM]

Zbirka 40 hadisa u stihovima na turskom jeziku, čiji je autor ‘Abdullaṭīf, poznat kao Laṭīfī.

Hammer GOD III, 28.

Početak:

ايتدى خالق بزى بحمد الله

قانل لا اله الا الله

Bez podataka o prijepisu.

L. 8b-20b (17,7 × 12,7cm), 17 redaka.

1594 II

حديث اربعين
ḤADĪṬ-I ARBA'ŪN

[Zbirka 40 hadisa, čiji je] autor Pīr Muḥammad al-‘Āšiq b. ‘Alī b. Zayn al-‘Ābidīn b. Muḥammad an-Naṭṭā‘, poznat kao ‘Āšiq Čelebī (umro 979/1572.)

Flügel, Wien, III, str. 537, No 2007,5

Nedostaje početak. Početne riječi ovdje:

ایلمز لیک خر طیب یدن زین لباس
قلمه ناک حقی قویوب خلقه حقارت نظریں

Na kraju Du‘ā-i ifṭār.

Bez podataka o prijepisu.

L. 23a-27b (17,7 × 12,7cm), 15 redaka.

1594 III

Zbirka raznolikog sadržaja na turskom, arapskom i perzijskom jeziku.

Bez podataka o prijepisu.

L. 28a-162b (17,7 × 12,7cm).

20.

1595

تحفهء شاهدهی
[TUḤFA-I ŠĀHIDĪ]

Perzijsko-turski rječnik u stihovima čiji je autor Mawlānā Ibrāhīm Šāhidī [885/1480.-957/1570., a ovo djelo je napisao 920/1514. ili 921/1515. godine). Na rubu cijelog kodeksa komentar od nepoznatog autora.

[Flügel I, 135; Rieu, CPM II, 513; Rieu, CTM, 139; Pertsch, VPH, 208, 1049-1050]

Početak rječnika:

بنام خالق و حی و نوانا قدیم و قادر و بینا و دانا ...

Početak komentara:

بنام ایکی معناء در اول ...

Bez podataka o prijepisu.

L. 1b-25a (20,6 × 13,2 cm), 13 redaka.

21.

1596 I

(مجموعه)
[MAĞMŪ‘A]

Zbirka pjesama na perzijskom i turskom jeziku od raznih pjesnika: Amīr, Wāqifī, Amīr Diyā‘ī Nišāpūrī, Šayḥ Ismā‘īl, Šayḥ Sa‘dī Sawāyī, ‘Alī, Maqālī, Rağālī, Fuḍūlī, ‘Alawī, Ḥātīmī, Tīgī beg, Rağā‘ī, Fayḍī Čalabī, Bāqī, Hudā‘ī beg, Wāḥidī, Fawzī, Hudāyī Čalabī, Naw‘ī, ‘Umrī, Amīdī, Šādiq, Nağātī beg, Mīr Fayḍī, Yaḥya beg i mnogi drugi.

Bez podataka o prijepisu.

L. 51 (19,4 × 12,8cm).

1596 II

رساله معموله فی جمع اضداد
RISĀLA MA‘MŪLA FĪ ĞAM‘ AL- ADDĀD

Traktat o raznom značenju homonima u arapskom jeziku. Autor Šālih al-Būdīnī.

Početak:

الحمد لله الذي لا ضد ولا ندو الصلوه على محمد و اصحابه ...

Bez podataka o prijepisu.

L. 51b – 57a (19,4 × 12,8).

B. Izrada biografskog leksikona

Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini

Obrađujući istaknute Bošnjake u svim sferama života i rada u doba osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, Safvet-beg Bašagić je ispisivao podatke o pojedinim ličnostima, koje je zatim po potrebi koristio u svojim radovima. Kada je bila pokrenuta inicijativa za izradu jugoslavenske enciklopedije, a koju je predvodio prof. dr. Oton Kučera,⁵⁶ Bašagiću je ponuđeno da i on učestvuje u toj izradi. On je odmah poslao listu sa imenima oko dvije stotine ličnosti – vojskovođa, državnika, pjesnika i učenjaka za koje je smatrao da bi trebalo da se nađu u enciklopediji. Nakon uputa o načinu obrade, po kojima su podaci o ličnostima trebali da budu kratki i bez navođenja literature, Bašagić je započeo intenzivno raditi na tom projektu. Kada je već skoro završio obradu, izrada enciklopedije je zaustavljena zbog nesporazuma do kojih je došlo između akademija u Zagrebu i Beogradu i uskoro je potpuno obustavljena. Međutim, tadašnji direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu, dr. Ćiro Truhelka,⁵⁷ pokrenuo je inicijativu za izradu biografskog rječnika znamenitih Hrvata, Bošnjaka i Hercegovaca u osmanskoj historiji. U tom leksikonu je bilo predviđeno da Bašagić biografske podatke obradi na osnovu osmanskih historijskih izvora, dok bi Truhelka koristio evropske izvore i dokumente iz Dubrovačkog arhiva. Izbijanje Prvog svjetskog rata omelo je dalji rad na ovom projektu. Ipak, Bašagić je nastavio sakupljati građu po brojnim osmanskim historijama i hronikama koje je posjedovao u svojoj biblioteci. Po završetku rata počinju Bašagićeve zdravstvene tegobe koje usporavaju ovaj rad, zatim on, iz istih razloga, prodaje svoju biblioteku 1924. godine i tek ponešto nastavlja raditi na osnovu literature koju koristi u Zemaljskom muzeju, gdje radi kao kustos. Dio ove građe objavljen je u leksikonu *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj*

⁵⁶ Oton Kučera (1857.-1931.), prirodoslovac, studirao matematiku, fiziku i astronomiju u Beču, predavao na više gimnazija u Hrvatskoj. Vidjeti: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1967., str. 685-686.

⁵⁷ Ćiro Truhelka (1865.-1942.), arheolog, prvi kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1886.) i njegov direktor od 1905. godine. Dugo godina bio je urednik časopisa *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Pored arheologije, bavio se paleografijom, numizmatikom, historijom, etnografijom. Autor je brojnih radova iz historije Bosne i Hercegovine. Vidjeti: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 6, str. 469.

povijesti od 925-1925.⁵⁸ U *Predgovoru* uz ovu knjigu navedeno je da su u njoj, uz dozvolu autora i Jugoslavenske akademije, korišteni i materijali koji su bili pripremljeni za raniju izradu *Biografskog leksikona*. Među saradnicima na ovom leksikonskom djelu je i ime Safvet-bega Bašagića, a u knjizi je obuhvaćeno ukupno 79 bibliografskih jedinica koje je on obradio.

Nekoliko godina kasnije, Safvet-beg Bašagić je, zajedno sa Alijom Nametkom,⁵⁹ svu ranije prikupljenu građu, objavljenu i neobjavljenu, rasporedio po abecednom redu i pripremio je za štampanje. Knjiga je objavljena pod naslovom *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, kao Izvanredno izdanje Matice Hrvatske za godinu 1931., pripremljeno povodom obilježavanja šezdesetogodišnjice rođenja Safvet-bega Bašagića.⁶⁰ U predgovoru koji je sam Bašagić napisao za ovo djelo, predstavio je historijat nastanka djela – od sakupljanja materijala za projekat izrade enciklopedije, rađen prema datim uputama, o obustavi tog projekta i svom daljem radu na prikupljanju građe za izradu biografskog rječnika, o problemima nastalim zbog njegove bolesti i prodaje lične biblioteke, pa sve do ovog zajedničkog rada na okončanju pripreme djela za štampu. Međutim, izdavač se opredijelio da uz knjigu štampa *Predgovor* koji je napisao predsjednik Matice Hrvatske Filip Lukas, a ne onaj koji je pripremio Bašagić. Tek nakon objavljivanja ovog djela, Bašagićev predgovor štampan je uz prikaz knjige *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* objavljen u *Novom Beharu*.⁶¹ U njemu Bašagić objašnjava kako su biografije ostale kratke prema uputama koje je dobio od odbora za izdavanje enciklopedije, iako su brojne ličnosti obrađene u ovom leksikonu, po mišljenju Safvet-bega Bašagića, zaslužile opširniju predstavljene biografije. U predgovoru je Bašagić spomenuo kako je izvjestan broj biografija objavljen 1925. godine u djelu *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, ali da se kod štampanja tog djela potkralo mnogo grešaka, naročito u terminima i riječima osmanskog porijekla. Na kraju predgovora, Bašagić je napomenuo da je literatura navedena uz neke biografije u ovom leksikonu ostala oskudna zbog toga što njeno navođenje nije bilo predviđeno u izradi enciklopedije, a u pripremi za štampu

⁵⁸ *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925* (dalje: *Hrvati...*), Zagreb 1925.

⁵⁹ Alija Nametak (1906.-1987.), profesor, književnik, kulturni i javni radnik, saradivao je u brojnim književnim i naučnim časopisima, godišnjacima i novinama, a posebno se bavio folkloristikom i sakupljanjem narodnih pjesama i pripovjedaka. Nakon poznanstva sa Safvet-begom Bašagićem, 1930. godine, među njima se razvilo duboko prijateljstvo i saradnja koja se očitovala i u zajedničkom radu na pripremi ovog *Leksikona*. O njemu više u: Hfz. Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, El-Kalem, Sarajevo 1998., str. 244-255.

⁶⁰ Dr. Safvet beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* (dalje: *Znameniti...*), Zagreb 1931.

⁶¹ *Novi Behar*, god. V, br. 18, Sarajevo 1932., str. 263-264. Bašagićev *Predgovor* na str. 264.

djela *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, on više nije imao na raspolaganju svoju biblioteku iz koje je koristio brojne podatke za biografije predstavljenih ličnosti. U potpisu ovog predgovora stoji da je napisan u Sarajevu, “kolovoza 1930.”, dakle, prilikom predaje djela za štampu. Zašto se izdavač opredijelio da uz knjigu štampa novi *Predgovor*, a ne onaj koji je pripremio autor, ostalo je nepoznato. Prikazujući navedeno djelo, Uredništvo *Novog Behara*⁶² o njemu kaže: “Bašagićeva knjiga ima pregnantan predgovor sveučilišnog profesora dra. Filipa Lukasa, predsjednika Matice Hrvatske, a nekim slučajem je izostao pjesnikov predgovor, koji mi dobrotom dra. S. Bašagića ovdje donosimo. Iz njega će se vidjeti zašto su biografije pisane onako kratko i kako je došlo do toga, da je ova knjiga napisana.”⁶³

Pored toga, u ocjeni navedenog djela, u istom prikazu stoji: “Matica Hrvatska je izdala ovo najnovije Bašagićevo djelo, u kojemu je sedam stotina životopisa naših ljudi, što su se odlikovali bilo u kulturno-književnom bilo u vojničko političkom smjeru javnog rada. Sedam stotina, velik broj za nešto preko 400 godina turske uprave, ali nije pravi broj, jer je ostalo mnogo velikana, koji su nehotično izostali iz ove knjige. Autor ih je, zaokupljen bolešću kad je sređivao ovo djelo, izgubio momentano iz vida i sada ih se svakog časa prisjeća, pa kad dođe do drugog izdanja, knjiga će biti svakako potpunija i s toga stanovišta.”⁶⁴

Time je na neki način predviđen dalji Bašagićev rad na dopunjavanju liste imena i biografija istaknutih ličnosti u navedenim oblastima. Međutim, poznato je da u okolnostima u kojima je Bašagić živio još dvije godine nije moglo biti pripremljeno novo izdanje.

U djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* donesen je popis korištene literature, podijeljen u tri dijela sa posebnima naslovima. Ovdje ćemo navesti literaturu onako kako je citirana u ovom popisu, a zatim ćemo dati potpunije podatke o pojedinim djelima, odnosno, ukazati na izvore i literaturu koje smo u našem radu detaljnije predstavili u pregledu izvora i literature u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

Prvi dio nosi naslov *Rukopisi Dvorske knjižnice u Beču*. Treba napomenuti da se oznaka i broj iza naslova djela odnose na signaturu rukopisa u navedenoj biblioteci, dok broj u

⁶² Glavni i odgovorni urednik je Alija Nametak, Bašagićev saradnik na pripremi ove knjige.

⁶³ *Novi Behar*, god. V, br. 18, str. 264. *Predgovor* Safvet-bega Bašagića štampan je uz obnovljeno izdanje djela *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, koje je priredio Amir Ljubović. Djelo je objavljeno kao treća knjiga *Izabranih djela* Safvet-bega Bašagića u Biblioteci Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine Izdavačke kuće “Svjetlost” iz Sarajeva, 1986. godine. Pored ovog djela, knjiga sadrži i Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (priredio Džemal Čehajić).

⁶⁴ *Novi Behar*, god. V, br. 18, str. 264.

zagradi označava broj sveska i broj rukopisa u Flügelovom katalogu.⁶⁵ Ovaj dio obuhvata slijedeće rukopise:⁶⁶

1. Tarihi Ali [*Tārīḥ-i 'Ālī*]: 4. sv. H. O. 20 a (Flügel katalog 470). Obrađuje islamsku povijest do g. 1006. (1597.). Tri su sveske toga djela štampane i dio četvrte (do pada Carigrada). Štampano u Carigradu bez datuma.
2. Galib-dede: Teskirei-šuarai-mevlevije (Biografija mevlevijskih pjesnika) [Ġālib-dede, *Tadkira-i šu'arā'-i mawlawiyya*], M x t 32 (Fl. II. 1257).
3. Sechi: Teskirei-šuarai (Biografije pjesnika) [Sahī, *Tadkira-i šu'arā'*], H. O. 132 (Fl. II. 1215).
4. Ašik-čelebi: Teskirei-šuarai [‘Āšiq-čalabī, *Tadkira-i šu'arā'*], H. O. 134, A. F. 91. (477) (Fl. II. 1219).
5. K'nali-zade: Teskirei-šuarai [Qinalī-zāde, *Tadkira-i šu'arā'*], H. O. 137, (Fl. II. 1228).
6. Rijazi: Teskirei-šuarai [Riyāḏī, *Tadkira-i šu'arā'*], H. O. 136 (Fl. II. 1237).
7. Safai: Teskirei-šuarai [Šafā'ī, *Tadkira-i šu'arā'*], H. O. 139 (Fl. II. 1241).
8. Uššaki-zade: Zejli-Atai (Nastavak Ataijeva djela: Biografije učenjaka i pjesnika) [‘Uššaḳī-zāde, *Dayl-i 'Aṭā'ī*], H. O. 125 (Fl. II, 1235).
9. Šeichi-zade: Zejli-Uššaki (Nastavak Uššakijeva djela: Biografije učenjaka i pjesnika) [Šayḥī-zāde, *Dayl-i 'Uššaḳī*], H. O. 126, 127, (Fl. II. 1236).

Pod naslovom *Drugi rukopisi*, u popisu literature navedeni su:

1. Jenjičikanunamesi (Jenjičarski zakonik), rukopis iz g. 1137. (1724.). Rkp. se nalazi u sveučilišnoj knjižnici u Bratislavi u odjelu dra. S. bega Bašagića.

Rukopis anonimnog autora, janičarskog age iz vremena sultana Ahmeda I (vl. 1603.-1617.), predstavljen je u Bašagićevom radu *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*,⁶⁷ pod naslovom *Yeniçeri qānunnāmesi*, a pod istim naslovom je obrađen i u Bratislavskom katalogu.⁶⁸

Isti rukopis se spominje kao prvo djelo u popisu rukopisnih izvora u Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.⁶⁹

⁶⁵ Dr. Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Band I, II, III, Wien 1865.-1867.

⁶⁶ Popis rukopisa ovdje donosimo onako kako su navedeni u knjizi (u uglastim zagradama dodali smo ime autora i naslov u naučnoj transkripciji). Svaki od ovih rukopisa je detaljnije predstavljen kod popisa izvora i literature u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, pa te podatke ovdje nećemo ponavljati.

⁶⁷ Bašagić, *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* (dalje: Bašagić, *Popis...*), br. 66.

⁶⁸ Blašković, J., Petraček K., Vesely R., *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava* (dalje: *Bratislava...*), br. 439, rukopis TE 47.

⁶⁹ Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (dalje: Bašagić, *Bošnjaci...*), str. 173.

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله واصحابه
 جميعين أما بعد، سلطان البرين وخاقان البحرين خادم الحرمين الشريفين
 سلطان محمدخان ابن السلطان محمدخان ابدالله سلطنته اليوم الحشر
 وانيزان حضرتي سعادت برله تخت عزتة جلوس الميوس اجداد عظام
 لرنيك قانون وقاعده لرين يوقايوب اجرا اتمكله هر وجه سله ما نعت
 عنوان برنده رعابا وبربا آسوده حال اوزره ولوب وديار نايا اوليد
 شفيان بدن جلا يمارك وجود نايا كليرن طغمة شمير المكله كا قول
 جمان خندان وقطب مرام اوزره ديوان ايليجيك بوقايرك ذمه لويج
 جد مجد جدار عظامري اولان فاتح قسطنطينيه سلطان محمدخان عليه
 الرحمه والرضوان حضرتي زمانندن بيكيچري وجاغي خد مشنده اولون
 واقع اولان غزالر ده جان وباشن يله ويناد قارندن ماعد بوقوللر ده
 خلق الواد سفر نندن برو اولان سفر ظفر اثرات اكثر نده آماده وحافظ بونون
 وحالا بيچري وجاغي خد مشنده اولوب عاي دين و دولت پادشاهي
 اورا دينه جان وباشيله مداوم وما لازم يكن عالم باطنده برپير نانا
 اوجاغك قانون وقاعده سن على التفصيل ده اركيزن كا... كا... كا...
 لوزره وكندولك بياوب كوردوكل وجه اوزره برر ساله ترتيب ايدوب
 خه

2. Ćafi: Nizamul-ulema (autobiografija). Rkp. se nalazi u Bratislavi (Vidi pod br. II. 1).
Rukopis djela Hasana Kafije Prušćaka *Nizām al-‘ulamā’ ilā ḥātam al-anbiyā’*, koji je sada u Bratislavi, nalazi se u kodeksu sa više djela, a kataloški je opisan i u Bašagićevom *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* i u katalogu Bratislavske biblioteke.⁷⁰
3. Huremi: Nizamul-ulema. Rukopis u Jugosl. Akademiji.
Djelo pod naslovom *Nizām al-‘ulamā’* napisao je Muštafā b. al-ḥāḡḡ Aḥmad b. Ḥurram al-Mostārī. Pretpostavlja se da je rukopis ovog djela iz 1138/1725. godine, koji se danas nalazi u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, autograf.⁷¹
4. Muvekit: Tarihi dijari Bosna (Povijest bosanske pokrajine). Prepis Kemurin u Balkanskom institutu u Sarajevu, 3. sv. Obrađuje povijest Bosne od invazije Turaka u Bosnu do pada Nikšića 1294. (1877.).
Rukopis djela *Tārīḥ-i diyār-i Bosna* Saliha Hadžihusejnovića Muvekkita u tri sveska, za koji Bašagić navodi da je “prepis Kemurin”, ustvari je prijepis koji je za Sejfuddina Kemuru⁷² ispisivao Abdulhalim Rasih, sin Muhameda Enverije Kadića,⁷³ ali je u ovaj prijepis i sam Kemura unosio mnogo dodataka, marginalnih bilježaka i prijepisa pojedinih dokumenata.⁷⁴ Navedeni rukopis je korišten kao

⁷⁰ Bašagić, *Popis...*, br. 64,1; *Bratislava...*, br. 74 (rukopis TF 136). Navedeni rukopis je kao izvor u leksikonu *Znameniti...* korišten samo na jednom mjestu.

⁷¹ Orijentalna zbirka Arhiva HAZU, inv. br. 86/1. Vidjeti: M. Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, II, str. 342; L. Gazić, “Autobiografija u stihu mostarskog pjesnika Hurremija”, *POF XX-XXI/1970-71.*, Sarajevo 1974., str. 205-211.

⁷² Sejfuddin Kemura (1864.-1917.), autor više radova iz oblasti historije i književnosti Bosne i Hercegovine, među kojima se posebno ističu dva djela: *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, objavljivano u *Glasniku Zemaljskog muzeja* u godinama 1909., 1910. i 1911., a zatim štampano kao posebno izdanje, Sarajevo 1913., dok je knjiga o bosanskohercegovačkoj alhamijado literaturi, rađena zajedno sa dr. Vladimirom Ćorovićem, objavljena na njemačkom jeziku pod naslovom *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert*, Sarajevo 1912.

⁷³ Muhamed Enveri Kadić (1855.-1931.), poznat kao autor hronike *Tārīḥ-i Enverī*, koja sadrži historijsku i književnu građu za period od 1364. do 1927. godine, sabranu u 28 svezaka ispisanih njegovom rukom. Autograf djela danas se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, dok se kopija ovog djela nalazila u Orijentalnom institutu (raniji broj R 4702). Nakon stradanja Rukopisne zbirke Instituta, iz izgorjene čelične kase su se uspjela sačuvati 22 sveska ovih kopija (svesci 2-10 i 16-28, danas nose oznaku R 2 – R 10 i R 16 – R 28).

⁷⁴ Rukopis je od Kemure otkupljen za bivši Balkanološki institut, a zatim je, uz ostale rukopise dospio u Rukopisnu zbirku Orijentalnog instituta. O nastanku ove zbirke vidjeti: Salih Trako i Lejla Gazić, “Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta”, *POF XXV/1975.*, Sarajevo 1976., str. 27. Navedeni rukopis se u ovoj zbirci vodio pod br. 3459/I, 3459/II i 3459/III (danas R 28-1, R 28-2 i R 28-3). O ovom rukopisu vidjeti više ovdje u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, sa podacima u bilj. 4 (str. 43).

izvor za blizu 300 biografija, a od njega je nešto češće korišteno jedino djelo *Sicill-i Osmani* (ovdje pod *Štampana djela*, br. 16)

5. Dževahirul-menakib (Dragulji biografija), Sarajevo, Muz. bibl. 55. (Odlomak biografije Mustajpaše Sokolovića do osvojenja Krupe).

O rukopisu djela *Ġawāhir al-manāqib* danas nemamo podataka.⁷⁵

Treći dio literature predstavljaju *Štampana djela*, a sastoji se od 27 raznih djela, navedenim slijedećim redoslijedom:

1. Ćatib Ćelebi: Fezleka (Povijest Turske od g. 1000. do 1065. [1591.-1654.]) [Kātib Ćalabī, *Faḍlaka*]. Tiskano u Carigradu u 2 sveske 1286. (1869.). Kratica: ć. ć.⁷⁶
2. Pečevi: Tarih (Povijest Turske od 1520.-1549.). Carigrad 1283. (1866.), 2 sv.
Djelo pod naslovom *Tārīḥ*, čiji je autor Ibrahim Alajbegović Pečevija, obuhvata historiju Osmanskog carstva u periodu od 926/1520.-1049/1640. godine.⁷⁷
3. Riza: Teskirei šuara [Riḍā, *Taḍkira-i šu'arā'*], Carigrad 1316. (1898.)⁷⁸
4. Salim: Teskirei-šuara [Sālīm, *Taḍkira-i šu'arā'*], Carigrad 1315. (1897.).
5. Fatin: Teskirei-šuara [Faṭīn, *Taḍkira-i šu'arā'*], Carigrad 1275. (1858.).
6. Evlija Ćelebi: Sejahat-nama (Putopis) [Ewliyā Ćelebī, *Sayāḥat-nāma*], 6 svezaka, Carigrad 1315. (1897.).
7. Mehmed Tahir. Mešajih-i-osmanijeden sekiz zat'n teradžuni ahvali (Biografije osam osmanlijskih šehova) [Mehmed Tahir, *Meşâyih-i osmaniyeden sekiz zatın terâcimi ahvâli*], Carigrad 1318. (1900.).
8. Mehmed Zichni: Mešahirun-nisa (Glasovite žene) [Mehmed Zihnî, *Mašâhîr an-nisâ'*]. Carigrad 1294. (1877.)⁷⁹

⁷⁵ Rukopis je iz Biblioteke Zemaljskog muzeja prenesen u Orijentalni institut gdje je nosio oznaku R 52. Sa ostalim rukopisima izgorio je prilikom stradanja Orijentalnog instituta u maju 1992. godine. Više u: Lejla Gazić, "Stradanje Orijentalnog instituta u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995.", Orijentalni institut u Sarajevu 1950.-2000., Sarajevo 2000., str. 25-29.

⁷⁶ Bašagić za ovo djelo najčešće koristi kraticu Ć. Ć., ali i neke druge, ali nijednom ne koristi ovdje naznačenu kraticu. Opširnije podatke o navedenom djelu vidjeti ovdje u popisu izvora u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, te podatke u bilj. 6 (str. 45).

⁷⁷ U Bašagićevoj literaturi dati su pogrešno podaci o godinama koje obuhvata navedeno djelo, kao i djelimično godina izdanja. Prvi svezak objavljen je 1281/1864., a drugi 1283/1866. godine. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi i*, I, s. 383. Podatke o autoru i godinama koje obuhvata ova *Historija* vidjeti u knjizi: Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1, 1520-1576.* i *Historija 2, 1576-1640.* Prijevod, uvod i bilješke prof. dr. Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo 2000.

⁷⁸ Opširniji podaci o djelima pod br. 3-8 dati su ovdje u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, na mjestima gdje su spomenuta djela predstavljena u literaturi korištenoj za istoimenu knjigu Safvet-bega Bašagića.

⁷⁹ Navedeno djelo je u leksikonu *Znameniti...* korišteno samo na jednom mjestu, za biografiju pjesnikinje Habibe Rizvanbegović.

9. Hadikatul-vuzera (Biografije velikih vezira) [*Hadīqat al-wuzarāʾ*]. Carigrad (izdanje bez datuma).⁸⁰
10. Bosna Selnamesi (Bosanski kalendar) za g. 1303., 1305., i 1307. (1885., 1887., i 1889.) [*Būsna sālnāmesi*], Sarajevo.⁸¹
11. Munedždžim-baši: Tarihi islam (Povijest islama). Preveo i dopunio s arapskog na turski Nedim. Carigrad 1285. (1868.).

Navedeno djelo je Bašagić citirao u popisu literature u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* pod naslovom *Munağğim-bāšī tāriḥī* (Munedžim-bašina povijest). Djelo u originalu nosi naslov *Ġāmiʿ ad-duwal* (Leksikon dinastija), a obuhvata svjetsku historiju, raspoređenu prema dinastijama, pri čemu je djelo podijeljeno je na tri osnovna dijela: historija Božijeg poslanika Muhammeda, historija neislamskih dinastija i historija islamskih dinastija. Autor djela je Darwīš Aḥmad-dede b. Luṭfullāh, poznat pod imenom Munağğim-bāšī, a djelo je s arapskog na turski jezik preveo poznati osmanski pjesnik Ahmed Nedim i nazvao ga *Şahāʾif al-aḥbār* (Stranice događanja).⁸²

12. Hadži Kalfa: Kešfuz-zunun (bibliografija islamske književnosti). Izdanje Drž. štamparije u Carigradu (bez datuma).

Djelo *Kašf az-zunūn* (Otkrivanje mišljenja), čiji je autor Ḥāğğ Ḥalīfa ili Kātīb Čelebī, predstavlja jedan od najčešće korištenih izvora za proučavanje književnosti na orijentalnim jezicima u osmanskom periodu. Sa informacijama o velikom broju naslova i autora, ovo djelo je bilo značajan izvor podataka za mnoge kasnije biobibliografske radove. U njemu su registrovani i podaci o nekim bošnjačkim autorima iz druge polovine šesnaestog i prve polovine sedamnaestog stoljeća, tj. iz perioda kada je djelo nastalo, tako da je ono Bašagiću predstavljalo vrijedan izvor podataka o autorima o kojima je pisao u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i u leksikonu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*.

13. Hadikatul-dževami (djelo o carigradskim džamijama i njihovim vakifima), Carigrad (bez god.).

Djelo *Hadīqat al-ğawāmiʿ* je navedeno i u literaturi Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Autor djela je Ayvansaraylı Hāfiz Hüseyin, a

⁸⁰ O djelu vidjeti opširnije u popisu izvora u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, sa podacima iz bilj. 10 (str. 47).

⁸¹ Bosanske salname – kalendari, pored kalendarskog dijela sadržavale su i tekstove historijskog i književnohistorijskog sadržaja. O njima vidjeti više u radu: Bisera Nurudinović “Bosanske salname (1866-1878 i 1882-1893)”, *POF* X-XI/1960-61, Sarajevo 1961., str. 253-265.

⁸² O autoru i djelu vidjeti u: *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Vol. VII, Leiden – New York, 1993, str. 572-573.

napisano je 1182/1768. godine.⁸³ Djelo predstavlja vrijedan izvor podataka ne samo o džamijama nego i o brojnim obrazovnim institucijama u Istanbulu – mektebima, medresama i tekijama, kao i o nastavnicima u tim ustanovama, među kojima je bilo i Bošnjaka.

14. Medždi: Hadaikuš-šekaik. Prevedeno s arapskog na turski i popunjeno Tašk'uprijino djelo o turskim učenjacima. Carigrad 1269. (1852.).

Između nekoliko prijevoda djela *aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya* s arapskog na turski jezik, Bašagić je koristio prijevod sa dopunama koje je uz prijevod djela dopisao Edirneli Mehmed Mecdi. Djelo je nazvao *Hadā'iq aš-šaqā'iq* (Bašče božura), a završio ga je 995/1586. godine.⁸⁴

15. Mahmud Kemal: Kemalul-hikme (Savršenstvo Mudrosti. – Biografija Arif Hikmet-begova.) [Maḥmūd Kamāl, *Kamāl al-hikma*], Carigrad 1328. (1910.)⁸⁵

16. Surejja: Sidžili Osmani. Carigrad 1314. (1896.). Biografije znamenitih turskih državnika, vojskovođa i učenjaka, 4 sv. U tekstu smo bilježili S. O. kao kraticu od Sidžili Osmani.

Djelo *Sicill-i Osmanî*, ili *Tezkire-i Meşahîr-i Osmaniyye*, čiji je autor Mehmed Süreyya, štampano je u Istanbulu, u četiri sveska: sv. I 1308. (1890.-91.), sv. II i sv. III 1311. (1893.-94.), a sv. IV nema oznake godine. Ovo je najviše korišteno djelo iz popisa navedene literature. Za skoro tri stotine biografija Bašagić citira ovo djelo kao jedini, ili kao jedan od izvora.

17. Hadže-zade: Tadžut-tevarih (Kruna povijesti). Povijest Turske od osnutka do vlade Selima I. Carigrad 1279. (1862.), 2 sv.⁸⁶

18. Hammer Joseph von: Geschichte des osmanischen Reiches, 4 sv. Budapest 1834. do 1836.⁸⁷

19. Hammer: Geschichte der osmanischen Dichtkunst, 4 sv. Budapest 1836., 1837.⁸⁸

⁸³ Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 426.

⁸⁴ *Isto*, str. 355. O djelu *aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya* vidjeti ovdje u popisu izvora u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, tekst sa bilj. 15 i 16 (str. 48).

⁸⁵ Navedeno djelo je ovdje korišteno samo na jednom mjestu, kao osnovna literatura o Arif Hikmet-begu Rizvanbegoviću, a Bašagić je poslužio i kao izvor podataka o ovom pjesniku za njegovo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

⁸⁶ Podatke o djelu vidjeti ovdje u popisu izvora u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, tekst sa bilj. 8 (str. 46).

⁸⁷ Podatke o godini izdanja i broju svezaka za ovu bibliografsku jedinicu Bašagić ovdje citira pogrešno. Vjerovatno je u pitanju slučajna omaška, jer istu jedinicu on mnogo ranije navodi sa tačnim podacima. Vidjeti ovdje u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, bilj. 17 (str. 48).

⁸⁸ Vidjeti u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, u dijelu literature pod "Njemačka djela". Pošto ovdje citira dva djela istog autora, Bašagić napominje da se oznaka koju bilježi samo sa "Hammer" odnosi na djelo navedeno ovdje pod br. 18.

20. Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. Hamburg 1840.⁸⁹
21. Ludwig von Thalloczy: Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. München und Leipzig 1913.⁹⁰
22. Asboth: Bosnien und Herzegovina, Wien 1888.⁹¹
23. Truhelka: Tursko-slovenski spomenici dubrovačke Arhive, Sarajevo 1911.⁹²
24. Stojanović: Zapisi i natpisi, Beograd 1902.⁹³
25. Spomenik srpske kr. Akademije. Beograd 1888. i dalje.⁹⁴
26. Kamusul-alam (Šemsuddin Sami, urednik) Biografski rječnik u 6 svezaka. Carigrad. (Kratica: Kam. al.)⁹⁵
27. Bašagić: Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti. Sarajevo 1912.

Kao posljednje u popisu literature Bašagić je naveo svoje djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, a podatke iz ovog djela koristio je često u biografijama književnih stvaralaca.

Ako pažljivije pogledamo popis navedene literature u sva tri njena dijela, možemo vidjeti da su, pored izvorne, rukopisne građe, i kod štampane literature većinom korištena djela na orijentalnim jezicima, najviše na osmanskom jeziku, i uglavnom štampana u Carigradu u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Manje su zastupljena historijska i biografska djela zapadne provenijencije, na njemačkom jeziku, i samo četiri bibliografske jedinice sa srpskog ili tadašnjeg srpskohrvatskog jezičkog područja. Većina ovdje navedene literature korištena je i u ranijim Bašagićevim radovima, posebno u pripremi doktorske disertacije i njene verzije na bosanskom jeziku *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

Kako smo već vidjeli, u prvom dijelu, koji predstavlja rukopise Bečke biblioteke, zastupljena su uglavnom djela biografskog karaktera, a samo jedno djelo je historijskog

⁸⁹ Vidjeti u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, bilj. 18 (str. 49). Ovdje korišteno samo na jednom mjestu.

⁹⁰ Ovo djelo Bašagić koristi samo kod dvije biografije. Djelo je štampano 1914. godine.

⁹¹ Vidjeti u poglavlju *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, bilj. 20 (str. 49). Ovdje korišteno samo na jednom mjestu.

⁹² Navedeni rad Ćire Truhelke objavljen je u tri nastavka u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, god. XXIII, a sadrži 180 dokumenata u periodu od 1430. do 1542. godine.

⁹³ Ljubomir Stojanović je autor rada pod navedenim naslovom, objavljenog u: *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, XXX, Beograd 1896, i knjige pod naslovom *Stari srpski zapisi i natpisi*, vol. I, Beograd 1902.

⁹⁴ *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, izlazio u Beogradu od 1888., kada je osnovana Srpska kraljevska akademija (kasnije preimenovana u Srpsku akademija nauka).

⁹⁵ Iako Bašagić navodi kraticu kojom označava ovo djelo, u literaturi ga je citirao na više načina. Djelo Šamsuddin Sami Frašerija *Qāmūs al-a'lām* u podnaslovu nosi oznaku "historijsko-geografski rječnik", a objavljeno je u šest svezaka u Istanbulu u godinama 1306-1316/1889-1898.

sadržaja. Svi ovi rukopisi korišteni su i prilikom pripreme Bašagićeve doktorske disertacije i navedeni su u literaturi uz djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.⁹⁶

Uz rukopise koje Bašagić u popisu literature navodi u drugoj grupi, u biografijama su citirani još neki rukopisi koji su se u to vrijeme nalazili u zbirka Zemaljskog muzeja i Balkanološkog instituta.⁹⁷

Pored ovdje navedene literature, Bašagić pri obradi pojedinih ličnosti citira i djela ili radove kojih nema u ovom popisu. To se naročito odnosi na dva djela koja su čak po deset puta korištena kao literatura za pojedine biografije, a ne nalaze se u popisu. Jedno od njih je djelo *Naîmâ Tarihi*, čiji je autor Mustafa Naîmâ (umro 1128/1715.). Djelo obuhvata biografije istaknutih osmanskih visokih funkcionera iz perioda 1000/1591.-1070/1659. godine. Štampano je u Istanbulu 1280/1863. godine.⁹⁸ Drugo djelo, pod naslovom *Râşid Tarihi*, predstavlja dodatak djelu *Naîmâ Tarihi* i obuhvata godine 1071/1660.-1134/1721. Autor ovog djela je Mehmed Râşid (umro 1147/1734.), a djelo je štampano u Istanbulu 1282/1865. godine.⁹⁹

U obradi pojedinih biografija javljaju se još neki naslovi, autori ili skraćenice za pojedina djela ili radove koje Bašagić citira kao literaturu, a kojih nema u popisu. Takvih je petnaestak naslova, od kojih je većina spomenuta samo jednom, a neki dva ili tri puta. Među njima ćemo izdvojiti dva naslova, zato što je riječ o tekstovima autora koji su živjeli i radili u Sarajevu, tako da su se podaci o navedenoj literaturi mogli lahko dopuniti. Jedan je rad dr. Ćire Truhelke, prvog kustosa, a kasnije direktora Zemaljskog muzeja u Sarajevu i dugogodišnjeg urednika *Glasnika Zemaljskog muzeja*. Njegov rad Bašagić citira na tri mjesta, ali samo sa oznakom Glasnik Zem. muzeja XXVI, bez imena autora i

⁹⁶ Potpuniji podaci o navedenim rukopisima doneseni su ovdje u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

⁹⁷ Svi ovi rukopisi su kasnije preneseni u Orijentalni institut. Njihove signature u Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta navedene su u bilješkama uz djelo *Znameniti...* koje je priredio A. Ljubović. Vidjeti više u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. III, Sarajevo 1986., posebno na str. 341, 370, 398, 409, 419-420, 431-433. Od svih navedenih rukopisa, danas postoje samo oni koji su nosili signature R 4287 (danas R 21) i R 4288 (danas R 22), dok su svi ostali rukopisi izgoreli. Više u: Lejla Gazić, "Stradanje Orijentalnog instituta u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995.", Orijentalni institut u Sarajevu 1950.-2000., Sarajevo 2000., str. 25-29; Lejla Gazić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXX, London-Sarajevo 2009.

⁹⁸ Postoji i ranije izdanje ovog djela, štampano u štampariji Ibrahima Muteferrike 1147/1734. godine. Vidjeti: Agâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, s. 384. Bašagić ga citira kao *Naima*, *Neima* i *Tarihi Naima*.

⁹⁹ I ovo djelo je prvi put štampano u štampariji Ibrahima Muteferrike, 1153/1740. godine. Vidjeti: *Isto*, s. 385. Bašagić ga citira samo kao *Raşid*.

naslova rada.¹⁰⁰ U drugom slučaju, kod obrade autora koji su pisali alhamijado tekstove, Bašagić se u dva primjera poziva na djelo Kemure i Ćorovića o toj temi, ali također sa skraćenim naslovom, bez drugih podataka o djelu.¹⁰¹ Ovi primjeri, ali i drugi, slični propusti u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, pokazuju nam da su se zdravstvene tegobe Safvet-bega Bašagića osjetile i u njegovom radu, jer je očito da je on, zaokupljen tim problemima, zanemario potrebu da sravni, dopuni ili ispravi podatke koje je koristio za izradu ovog leksikona iz svojih ranijih ispisa. Priređujući obnovljeno izdanje djela *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Amir Ljubović je dopunio navedene propuste i time olakšao korištenje onim podacima koji su u Bašagićevom djelu samo djelimično dati.

Pored toga, za podatke iz nekih biografija Bašagić se poziva na djela ili radove koje spominje u samoj obradi određene biografije, dok te bibliografske jedinice ne navodi uz tekst kao korištenu literaturu. Kao primjer ćemo navesti biografiju *Mezaki Sulejman-bega*, gdje Bašagić u tekstu, između ostalog, kaže: “Njegovi biografi Safai (f. 125), Šeichi, – Evlija Čelebi: VI. 430, Galib Dede (s. I. M.) slave ga kao velikog pjesnika.” U literaturi citira samo: “Hammer: G. der osm. Dichtkunst: III. 512.”¹⁰²

Ako uporedimo podatke o ličnostima koje je Bašagić predstavio u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, a već ih je ranije bio obradio za knjigu *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, može se primijetiti da se oni vrlo malo razlikuju. Osim nekih manjih stilskih izmjena, te ispravaka brojnih pogrešaka u navođenju naziva ličnosti, lokaliteta, funkcija i drugih riječi orijentalnog porijekla, gotovo svi osnovni podaci su isti. O ovoj vrsti grešaka u knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925* Bašagić je i sam govorio u predgovoru djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*. Samo za pojedine ličnosti dodati su neki novi podaci, uglavnom bazirani na rukopisnim izvorima. U njima su najčešće dodati biografski podaci o potomcima navedenih ličnosti koji su također predstavljeni u ovom leksikonu, a nisu bili uvršteni prilikom pripreme knjige *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*. Pored toga, ovdje su mjestimično dodavani podaci iz rukopisa u kojima je Bašagić našao hronograme o smrti spomenutih ličnosti. Samo tri ličnosti, od 79 koliko ih je Bašagić obradio za djelo *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, nisu ušle u knjigu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*,¹⁰³ dok se samo za neke od njih biografski podaci u navedena dva djela bitnije razlikuju.

¹⁰⁰ To je rad pod naslovom “Nekoliko mlađih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom iz dubrovačke arhive”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXVI, Sarajevo 1914. Dopunu Bašagićevih podataka u ovom slučaju, kao i na nekim drugim mjestima, o čemu ćemo još govoriti, izvršio je priređivač obnovljenog izdanja Amir Ljubović. Vidjeti ovdje bilj. 107 (str. 234).

¹⁰¹ Sejfudin Kemura i Vladimir Ćorović, *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Muslimas aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert*, Sarajevo 1912.

¹⁰² Bašagić, *Znameniti...*, str. 50. Ovi podaci nisu dopunjeni ni u obnovljenom izdanju djela (str. 398).

¹⁰³ To su ličnosti koje su u djelu *Hrvati...* obrađeni pod slijedećim imenima: Ibrahim paša (iz Požege), str. 112; Malkoč beg (Kada), str. 171; Mehmed Refik ef. Hafizović, str. 185.

Najinteresantniji primjer različitog predstavljanja jedne ličnosti u navedene dvije knjige je kod pjesnika Hasana Zijaije iz Mostara. U knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, obrađujući ovu ličnost, Bašagić kaže:

ZIJA-I je rodom Mostarac. U svoje vrijeme je slovio kao pjesnik i ostavio kompletan divan pjesama. Umro je u zavičaju 1584. Mnogo je prepisivao perzijske klasike. Njegov izv. rukopis "Sumbulistan" 1574. u knjiž. dr. S. Bašagića u Sarajevu.¹⁰⁴

Kada predstavlja istu ličnost u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Bašagić kaže:

Zija' i je pjesničko ime Hasan ef. Mostarca, koji je u svoje vrijeme bio na glasu kao učen čovjek i darovit pjesnik. Kao muderis umro je u zavičaju 972. (1564.), poštovan i cijenjen od bogataša i sirotinje. Ostavio je kompletan divan pjesama u turskom jeziku. Osobito mu je lijep 'terdzi-i-bend'. I sin mu je Ubejdi među prvim pjesnicima onoga vremena. Balk. Inst. 759. rkp.; H. Kalfa: I, 515.¹⁰⁵

Dakle, ovdje, kao i u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Bašagić kao godinu Zijaijine smrti navodi 972/1564. Međutim, u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* spominje Zijaijin prijepis djela *Sunbulistan* iz 986/1578., te hronogram smrti iz 992/1584. godine. Na osnovu toga se može pretpostaviti da je ova godina nastala greškom, jer se i u Hadži Halifi, na kojeg se Bašagić poziva, kao godina Zijaijine smrti javlja i 992. i 972. godina po Hidžri. U leksikonu *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925* je kao godina smrti tačno navedena 1584. (tj. 992. po H.), dok je u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* opet 972. (1564.). Iz svega navedenog, može se vidjeti da su godine navođene prema literaturi koja se koristila u pojedinim djelima, bez dodatnog sravnjavanja godina, što je i sasvim razumljivo u uslovima u kojima Bašagić priprema leksikon *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*. U kasnijim djelima se uglavnom koristi Bašagićev navod iz djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, te se u pojedinim priložima samo prenosi, dok se u drugima ispravlja, bez napomene da je u nekim Bašagićevim radovima donesena i 992. kao godina Zijaijine smrti.¹⁰⁶

Ovaj podatak smo odabrali samo kao ilustraciju koliko je potrebno često i u više različitih izvora i literature provjeravati svaki podatak koji se citira, jer se ponekad podaci prenosi iz teksta u tekst, bez uvažavanja ispravaka donesenih u nekom drugom radu.

Na kraju treba dodati da je uz djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, pored *Literature* (str. 77), Bašagić donio i *Rječnik* (str. 78-79) u kojem je dao abecednim redom oko 160 termina za koje je smatrao da ih je potrebno objasniti.

¹⁰⁴ *Hrvati...*, str. 290.

¹⁰⁵ Bašagić, *Znameniti...*, str. 75.

¹⁰⁶ U obnovljenom izdanju djela se u ispravci poziva na djelo: H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973., str. 74.

Već smo rekli da je sam Bašagić bio svjestan brojnih nedostataka u ovom djelu, vezanih prvenstveno za kratko predstavljanje pojedinih biografija rađenih prema ranije dobivenim uputama i namjeni, ali i potrebe da se i dalje istražuje u ovoj oblasti, kako bi više istaknutijih ličnosti iz historije i književnosti bilo zastupljeno u nekom budućem sličnom leksikonu ili enciklopediji.

Bašagićev leksikon *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* objavljen je ponovo 1986. godine u ediciji “Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine” izdavačke kuće “Svjetlost” iz Sarajeva.¹⁰⁷ U napomeni priređivača ovog izdanja, Amira Ljubovića, daje se opis sistema u radu na pripremi ovog djela za štampu. Iako smo neke od dopuna i ispravaka već spomenuli, ponovit ćemo da su u ovom izdanju intervencije koje je priređivač napravio u odnosu na original date u bilješkama uz tekst. Jedino su ispravke štamparskih grešaka, kao i pogrešno preračunatih godina po Hidžri u odnosu na gregorijanski kalendar, unesene direktno u tekst, bez ukazivanja da je u originalnom djelu postojala greška. U napomenama priređivača istaknuto da je su u ovom izdanju unesene ispravke biografskih i historijskih podataka do kojih se došlo u istraživanjima nakon prvobitnog objavljivanja navedenog djela. Isto tako, za određen broj podataka u Bašagićevim bilješkama, koji su u njegovoj verziji ostali nepotpuni, priređivač je te ispuštene ili nekompletne podatke dodao, kako bi se olakšalo korištenje citiranim literaturom. Uz sve ove dopune i ispravke, te još dvadesetak termina dodatih Bašagićevom *Rječniku*, koji su, po mišljenju priređivača “manje poznati široj čitalačkoj publici”, ovo izdanje djela sadrži i *Indeks imena* koja se u djelu navode u više različitih oblika – prema imenu, prezimenu ili pseudonimu. U ovom indeksu su ličnosti poredane abecedno po prezimenu, a onda je data uputa pod kojim imenom je određena ličnost u djelu obrađena. Sve je to urađeno sa ciljem da se lakše pronađe ime koje se u leksikonu traži, jer u djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* nema indeksa, a pri navođenju imena nije korišten jedinstven princip. Iako ni ovaj indeks nema oznake stranica, jednostavan je za upotrebu, budući da upućuje na redosljed imena abecedno raspoređenih unutar djela.

Naravno, sve ove dopune i ispravke su današnjim korisnicima dobrodošle, ali one istovremeno pokazuju da se Bašagić, mnogo godina ranije, koristio najrelevantnijom literaturom koju je imao na raspolaganju u to vrijeme. Sve nedorečenosti ili manjkavosti ovog leksikona rezultat su, prije svega, sistema po kojem ga je pripremao za enciklopediju od koje se odustalo, a kasnije nemogućnosti sravnjavanja pojedinih podataka u literaturi bez

¹⁰⁷ Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. III. Priredili Dr. Džemal Čehajić i Mr. Amir Ljubović, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, “Svjetlost”, Sarajevo 1986. Za ovo izdanje je tekst Bašagićevog djela pod naslovom *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini* (str. 325-440) priredio A. Ljubović, sa Bašagićevim *Predgovorom* koji nije objavljen u izdanju iz 1931. (str. 327-452), *Dodatkom uz rječnik* (str. 441), *Indeksom imena* (str. 443-449) i *Napomenama priređivača* (str. 450-452).

koje je ostao nakon prodaje svoje biblioteke. Ako tome dodamo da je u vrijeme pripreme za štampu djela *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* zdravlje Safvet-bega Bašagića bilo već jako narušeno, onda ne treba da iznenađuje izvjestan broj pogrešnih, nepotpunih ili nesređenih podataka u biografijama. Toga je autor bio u potpunosti svjestan, jer u predgovoru koji je bio pripremio uz djelo, on eksplicitno kaže: "...evo sada puštam djelo u javnost, makar bilo i nepotpuno."

Na kraju, želimo istaknuti da djelo Safvet-bega Bašagića *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, sa blizu 700 biografija više ili manje poznatih ličnosti sa ovih geografskih prostora kroz četiri stoljeća osmanske uprave, predstavlja koristan priručnik za upoznavanje sa osnovnim podacima o pojedinim ličnostima, te za šira saznanja o njima na osnovu navedene literature.

Osnovne karakteristike ovog Bašagićevog djela možemo sumirati u nekoliko tačaka:

- djelo predstavlja leksikon sa skoro 700 obrađenih biografija istaknutih ličnosti iz svih sfera života u periodu osmanske vlasti u Bosni;
- navedena literatura pokazuje raznovrsnost korištenih izvora, kako orijentalne, tako i evropske provenijencije;
- najčešće korišteni izvor je rukopis djela *Tārīh-i Būsna*, pisanog u Sarajevu krajem 19. stoljeća, a naveden izvor je citiran u skoro polovini obrađenih biografija;
- najčešće citirano štampano djelo je *Sicill-i Osmani*, koje je bilo izvor za gotovo polovinu biografija, dok su ostala djela korištena mnogo rjeđe;
- biografije su predstavljene kratko, u skladu sa ranije donesenim uputama za izradu enciklopedije, iako ne uvijek srazmjerno značaju određene ličnosti;
- iako, na osnovu današnjih saznanja, ne stoje svi biografski podaci izneseni u ovom leksikonu, neosporna je njegova vrijednost kao korisnog priručnika za dalja istraživanja;
- autor leksikona svjestan je potrebe daljeg rada na ovom projektu i, kako kaže, "pušta djelo u javnost", sa nadom da će ono potaknuti ostale istraživače da nastave rad na prikupljanju podataka za biografije koje su navedene u ovom djelu, ali i za one koje ovim djelom nisu obuhvaćene.

Prvu ocjenu Bašagićevog djela *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, odnosno kratki prikaz, donijelo je Uredništvo časopisa *Novi Behar*, odmah po izlasku djela iz štampe.¹⁰⁸ Iako je služilo kao koristan izvor podataka o brojnim ličnostima iz historije i kulturne historije Bosne, prvenstveno iz perioda osmanske vlasti, ali i za nekoliko ličnosti iz kasnijeg doba, s kraja 19. i početka 20. stoljeća, osnovna vrijednost ovog Bašagićevog djela ogledala se u činjenici da je ono predstavljalo leksikonski priručnik za čiju izradu su korišteni različiti izvori i literatura, prije svega na orijentalnim jezicima, iako

¹⁰⁸ Citat iz navedenog prikaza već smo donijeli. Vidjeti tekst sa bilj. 61 (str. 222).

je nešto skromnije zastupljena literatura na evropskim jezicima, kao i izvjestan broj djela napisanih na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku. Time je Bašagić pokazao da je znao koristiti relevantne izvore i literaturu, te da je njegov leksikon za vrijeme u kojem je nastao, a naročito u okolnostima u kojima je pripreman, predstavljao značajnu stepenicu na putu izučavanja biografija ličnosti koje su imale značajnu ulogu u historiji i kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine u osmanskome periodu.

Određen broj propusta koje nalazimo u ovom Bašagićevom djelu nastao je, prije svega, zbog različitih podataka o pojedinim ličnostima koje je nalazio u korištenoj literaturi. Tako se moglo dogoditi da je on jednu ličnost obradio na dva mjesta, odnosno podatke o dvije ličnosti spojio u jednu, jer su ga na to naveli izvori i literatura koje je koristio.¹⁰⁹ Svakako da su, vremenom, dalja istraživanja dovodila do novih saznanja, te je izvjestan broj tih pogrešaka ispravljen, a Bašagićevi propusti dopunjeni, u obnovljenom izdanju ovog djela.

Na kraju, možemo zaključiti da Bašagićevo djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, bez obzira na izvjestan broj propusta i pogrešaka, ipak predstavlja priručnik koji je, kao funkcionalni leksikon, bio je sasvim koristan za dalja istraživanja. Ispravke i dopune u obnovljenom izdanju ovog leksikona, izvršene zahvaljujući daljim naučnim saznanjima, čine ga danas sigurnijim izvorom podataka o ličnostima koje su u njemu obrađene.

---

¹⁰⁹ Vidjeti, naprimjer, Sulejman-paša (str. 72) i Sulejman-paša Sari (str. 73), gdje je, na osnovu podataka koje je pružala korištena literatura, ova ličnost obrađena kao dvije različite osobe. Takvih primjera ima u još nekim slučajevima.

C. Ostali stručni radovi

Na temelju rukopisne građe Safvet-beg Bašagić je napisao jedan kraći prilog pod naslovom *Najstarija turska vijest o Kosovskom boju*.¹¹⁰ U ovom prilogu je dao opis jednog manuskripta iz svoje rukopisne zbirke. Taj rukopis je, prema vremenu nastanka, kao i prema kaligrafskoj izradi, sam Bašagić smatrao jednim od najvrednijih manuskripata u njegovoj kolekciji. U ovom kodeksu je prepisan spjev pod naslovom *Iskendernāme*, autora Ahmadija iz 14. stoljeća.¹¹¹ Ovaj rukopis nije opisan u Bašagićevom radu *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, što znači da je u njegovu zbirku došao nakon 1917. godine, kada je ovaj popis objavljen.¹¹²

Na početku rada izneseni su podaci o rukopisnom kodeksu kojeg je prepisao Mehmed Zariḫ 891/1486. godine. Nakon toga su dati biografski podaci o autoru navedenog epa, kao i hronogram o završetku spjeva 792/1389. godine. Uz faksimile dijelova teksta koji se odnose na Kosovsku bitku, Bašagić je donio i svoj prijevod stihova, “od riječi do riječi”, kako sam kaže u radu. Budući da je autor ovog epa živio u doba navedene bitke, Bašagić njegove stihove o ovim događanjima donosi kao najstariju verziju opisa smrti sultana Murata I.¹¹³

Navedeni rad ostao je nepoznat priređivačima Bratislavskog kataloga, koji ga ne spominju u relativno obimnoj literaturi o ovom epu.

Još jedan Bašagićev rad nastao je na osnovu podataka koje mu je pružala rukopisna građa. Kao što je poznato, Bašagić je od 1921. do 1927. godine radio kao kustos Zemaljskog muzeja, a jedan od zadataka mu je bio katalogizacija rukopisa iz bivšeg Balkanološkog

¹¹⁰ Dr Safvet beg Bašagić, “Najstarija turska vijest o Kosovskom boju”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXXVI, 1924., str. 95-99.

¹¹¹ Pod pseudonimom Aḥmadī pisao je Tāḡuddīn Aḥmad b. Ibrāhīm b. Ḥiḍr, rođen u Sivasu 1334., a umro u Amasiji 1413. godine.

¹¹² Rukopis je kataloški obrađen u: *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*. Unter der Redaktion Jozef Blaškovičs bearbeiteten: Die arabischen Handschriften Karel Petráček; Die türkischen Handschriften Jozef Blaškovič; Die persischen Handschriften Rudolf Veselý. Die Universitätsbibliothek in Bratislava (dalje: *Bratislava...*), Bratislava 1961., pod br. 466, TC 20, str. 336-337.

¹¹³ U *Uvodu* Bratislavskog kataloga ovaj rukopis je istaknut u tri navrata: kao najstariji kodeks na turskom jeziku u ovoj zbirci (prepisan je 891/1486.), kao primjer izuzetne kaligrafske vrijednosti, te kao rukopis u kojem je opisana bitka na Kosovu (*Bratislava...*, str. 12, 14 i 19).

instituta, koji su došli u biblioteku Muzeja. U jednom od tih rukopisa, medžmui – bilježnici sarajevskog kadije Mehmed-efendije iz prve polovine 17. stoljeća, Bašagić je pronašao prijepise nekih vakufnama, među kojima i vakufname sa popisom objekata koje je uvakufio veliki vezir Lala Mehmed-paša Sokolović u Halepu, zatim u Medini, te u gradu Burek,¹¹⁴ kao i u mađarskom gradu Bečkereku i njegovoj okolini. Iako je rad naslovljen *Dvije vakufname Mehmed paše Sokolovića*,¹¹⁵ samo je vakufnama za zadužbine u Bečkereku prepisana u cijelosti, dok je u drugoj prepisan samo uvod. Pored ovih podataka, Bašagić u navedenom radu donosi i podatke o prijepisu vakufname Mehmed-pašinog sekretara Feridun-bega, kao i još neke podatke iz sadržaja ove medžmue. Nažalost, uz rad nisu priloženi faksimili vakufnama, tako da se o njihovom sadržaju više ne može govoriti jer je spomenuti rukopis izgorio, a u literaturi o Mehmed-paši Sokoloviću kao historijskoj ličnosti nema podataka o ovim njegovim zadužbinama.

U ovu grupu radova moglo bi se uvrstiti još nekoliko sitnijih priloga, ali oni ne daju toliko interesantnih podataka da bi se posebno predstavili. Njihovi naslovi, sa ostalim potrebnim podacima, dati su ovdje u *Bibliografiji*.

¹¹⁴ Naziv ovog mjesta je Bašagić pogrešno pročitao. To je kasaba Bor u sandžaku Nikde u Turskoj. Vidjeti: Š. Sāmī, *Qāmūs al-a'lām* II, Istanbul 1316/1899., str. 1371.

¹¹⁵ Dr. Safvet beg Bašagić, "Dvije vakufname Mehmed paše Sokolovića", *Novi Behar* IV, Sarajevo 1931., br. 22. i 23., str. 325-326.

V Bašagićev prevodilački rad sa orijentalnih jezika

Jedno od važnih polja kojima je Safvet-beg Bašagić dugo godina posvećivao veliku pažnju i na kojem je dao vidne rezultate je njegov prevodilački rad sa sva tri orijentalna jezika, a vremenski se proteže od gimnazijskih dana do njegove smrti. Posmrtno su mu objavljeni neki od prijevoda, pronađeni u rukopisu nakon njegove smrti.

Među Bašagićevim prijevodima, a u najvećem broju je riječ o prepjevima stihova sa orijentalnih jezika, susrećemo se sa raznovrsnim izborima prevedenih pjesama. Nekada su to stihovi jednog pjesnika, drugi put više pjesnika i sa raznih jezika, a najčešće imaju zajednički naslov. Najviše prepjeva sa orijentalnih jezika imali su zajedničke naslove: *Istočni Parnas*, *Istočni dragulji*, *Iz istočne lirike*, te *Aforizmi*. U nekim prijevodima s arapskog jezika donio je i zajednički naslov *Prevodi iz arapskog*. U slučajevima gdje su prevedeni stihovi samo jednog autora ponekad je bilo navedeno s kojeg jezika ih prevodi, a ponekad samo ime autora čije stihove prevodi, bez oznake na kojem su jeziku stihovi u originalu.

Prevodilački opus Safvet-bega Bašagića, koji se veže za poeziju na sva tri orijentalna jezika – arapskom, turskom i perzijskom, pokazuje i Bašagićevo nastojanje da, u vremenu velikih političkih i kulturnih promjena na razmeđu 19. i 20. stoljeća, širu kulturnu javnost u Bosni i Hercegovini i susjednim krajevima upozna sa poezijom nastalom u okrilju islamske civilizacije na različitim jezicima i na širokim geografskim prostorima. To je ona prosvjetiteljska crta Bašagićeve ličnosti koja se iskazuje i u ovom njegovom djelovanju.

Bašagićev afinitet prema poeziji na orijentalnim jezicima, njegovo dobro poznavanje sva tri orijentalna jezika te, posebno, činjenica da je i sam bio pjesnik istančanog ukusa – sve su to odrednice koje su njegov prevodilački opus obogatile prepjevima stihova brojnih autora iz različitih perioda, koji su stvarali na ovim jezicima, a sve sa ciljem približavanja ove poezije čitaocima, prije svega njegovim savremenicima, a potom i kasnijim generacijama koje se budu zanimale za ovu poeziju.

Kada se radi o prepjevima stihova bošnjačkih pjesnika, u Bašagićevim radovima su naročito zastupljena dva pjesnika. Jedan je Derviš-paša Mostarac, o kome je Bašagić napisao tekst pod istim naslovom i donio u prepjevu osam njegovih pjesama, dok je sarajevskog pjesnika Muhameda Nerkesiju predstavio u tekstu pod naslovom *Pjesnik Nerčesija* i donio

prepjev četiri njegove pjesme. Oba ova teksta objavljena su u godinama dok je Bašagić bio još student, u časopisu *Nada*, 1895. i 1896. godine.¹

Ono što karakterizira Bašagićeve prepjeve, pored slobode u prepjevavanju, jesu njegovi pseudonimi kojima se potpisuje. U pojedinim prepjevima nalazimo puno ime i prezime, kombinirano na više načina. Tako, pored prepjeva potpisanih sa Safvet-beg Bašagić, nalazimo i varijante Safvet-beg R. Bašagić, S. R. beg Bašagić, zatim Mirza Safvet-beg Bašagić i Mirza Safvet-beg R. Bašagić. Ovi potpisi se najčešće javljaju u Bašagićevim prepjevima iz studentskih dana, iako i u najranije vrijeme, ali i kasnije, sve češće susrećemo njegov pjesnički pseudonim Mirza Safvet naveden i uz prepjeve. Ispod Bašagićevih prepjeva poezije sa orijentalnih jezika nalazimo još neke pseudonime, od kojih se nekoliko različitih susreće u prvom godištu časopisa *Behar* iz 1900. godine, čiji je Bašagić bio jedan od pokretača i najplodnijih saradnika. Više pseudonima pod kojima on prevodi u ovom časopisu očito pokazuju Bašagićevu želju da se popuni sadržaj godišta, a da čitaoci ne steknu utisak da je on autor tako velikog broja priloga. Zato se on ispod prevedenih stihova u prvom godištu *Behara*,² pored pseudonima Mirza Safvet, potpisuje i kao M. Safvet, M. S., Mir-vet, Nazim i Seradž. U kasnijim godinama susrećemo još dva pseudonima pod kojima on prevodi poeziju: Safvet Mirza,³ te samo Mirza.⁴

Prozne prijevode s arapskog i turskog jezika Bašagić potpisuje inicijalima S. B. i M. S., te pseudonimima Nazim i Ibni Šir,⁵ dok više priloga sa aforizmima, izrekama i sentencijama, i u prozi i u stihovima, objavljuje kao: Mirza Safvet, M. Safvet, M. beg S., Seradž i Seradžuddin.⁶

¹ Vidjeti: Mirza Safvet, "Derviš-paša Mostarac", *Nada*, god. I, 1895., br. 10, str. 184-188; Mirza Safvet beg R. Bašagić, "Pjesnik Nerčesija", *Nada*, god. II, 1896., br. 5, str. 88-90.

² *Behar*, god. 1/1900-01.

³ *Behar*, god. 6/1905-06, br. 1, str. 4.

⁴ *Gajret*, god. 9/1925, br. 16, str. 252.

⁵ O ovim prijevodima vidjeti: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. 2, str. 272.

⁶ *Isto*, str. 274.

A.

Prijevodi traktata s arapskog jezika

U prevodilačkom opusu Safvet-bega Bašagića nalazimo nekoliko prijevoda prozних djela bošnjačkih autora s arapskog jezika. Ti prijevodi su, uglavnom, rađeni kao ilustracije stvaralaštva pojedinih bošnjačkih autora, obrađenih u njegovom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Međutim, prijevod djela *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-‘ālam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta) Hasana Kafije Pruščaka, koje je objavljeno u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, a zatim kao separat sa zasebnom paginacijom, jedino je djelo nekog bošnjačkog autora, napisano na arapskom jeziku, koje je Bašagić preveo u cijelosti. Naslov ovog djela Bašagić daje u skraćenoj verziji – *Nizam ul alem*, iako u uvodnom dijelu donosi potpuni naslov djela sa prijevodom “Temelj mudrosti u uredbi svijeta”.⁷

U *Predgovoru prevodioca* dat je kratak biografski osvrt o Hasanu Kafiji Pruščaku, ali je predstavljena i jedna Bašagićeva ideja o osnivanju društva čija bi “bila zadaća, izdavati u originalu i – po mogućnosti – prevađati djela glasovitih Bošnjaka i Hercegovaca, koji su pisali ili pjevali u arapskom, perzijskom i turskom jeziku.”⁸

Za ovaj prijevod Bašagić se služio jednim rukopisom iz svoje biblioteke, a kao razlog je naveo da je to najstariji njemu poznati rukopis, prepisan samo sedam godina nakon nastanka djela, a prepisivač je također Pruščak, Hamza b. Ibrahim, koji je djelo prepisao 1013/1604. godine. Iako rukopis ovog djela, koji je Bašagiću poslužio kao izvorni tekst za prijevod, pored teksta na arapskom jeziku, sadrži i prijevod na turski sa komentarom, Bašagić je u navedenom radu prevodio samo arapski tekst, a u napomenama označavao razlike i dopune koje su postojale u tekstu na turskom jeziku.⁹ Na kraju teksta, Bašagić je iznio nekoliko podataka o drugim rukopisima ovog djela iz njegove kolekcije i iz zbirke rukopisa Zemaljskog muzeja, te dao podatke o objavljenim prijevodima djela *Nizām al-‘ālam* na francuski i turski jezik.

⁷ *Nizam ul alem*. Napisao Hasan Ćafi Pruščak, preveo dr. Safvetbeg Bašagić. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XXXI, sv. 2-3, str. 165-179 i kao separat pod istim naslovom, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1919., 17 str.

⁸ *Predgovor prevodioca*, str. 3.

⁹ Podatke o ovom rukopisu vidjeti u: Bašagić, *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* (dalje: Bašagić, *Popis...*), br. 256; *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*, Bratislava 1961. (dalje: *Bratislava...*), br. 437, UK, TF 123; A. Ljubović – F. Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, “Sarajevo Publishing”, Sarajevo 1999.), str. 250.

NIZAM UL ALEM.

NAPISAO

PREVEO

HASAN ĆAFI PRUŠČAK.

DR. SAFVETBEG BAŠAGIĆ.

SARAJEVO.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA

1919.

*Naslovna stranica Bašagićevog prijevoda djela
Nizam ul alem*

Bašagićev prijevod djela *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-‘ālam* na bosanski jezik bio je jedini sve do prijevoda A. Ljubovića, objavljenog 1983. godine u knjizi Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*.¹⁰

Upoređivanjem Bašagićevog prijevoda sa kasnijim prijevodom ovog djela na bosanski jezik može se zapaziti da je njegov prijevod vjeran originalu, a da se razlike pojavljuju, prije svega, u odabiru leksike u prijevodu što je, svakako, posljedica vremenske distance od preko šezdeset godina od Bašagićevog do Ljubovićevo prijevoda. U odnosu na Bašagićev prijevod, novi prijevod ima bogatije dopune teksta koje pomažu lakšem razumijevanju njegove tematike, te objašnjenjima o spomenutim ličnostima, djelima i terminima. Pored toga, postoje i neke tehničke razlike, jer su u Bašagićevom prijevodu pojedini dijelovi teksta, koji se javljaju samo u verziji na turskom jeziku, dati u napomenama, dok su oni u prijevodu A. Ljubovića ukomponovani u sami prijevod, u uglastim zagradama. Na određene, doslovne dijelove prijevoda, koji nisu potpuno u duhu bosanskog jezika, Bašagić je ukazao na kraju prijevoda, napominjući kako je to činio radi poređenja teksta izvornika sa prijevodom, ali je, iz tehničkih razloga, objavljen samo prijevod.

Od ostalih bošnjačkih autora koji su pisali na arapskom jeziku, a koje Bašagić obrađuje u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, on donosi samo fragmente iz teksta Ahmeda Šemsuddina Sarajlije, Ali-dede Bošnjaka i Abdije Bošnjaka. Za prvog od ovih autora, uz citate iz njegova dva traktata – o peru i o sablji – Bašagić kaže kako je u svoje vrijeme među carigradskom inteligencijom predstavljao “rijetku pojavu radi govorničkog dara, elegantna štila, krasna rukopisa i odlična ponašanja”, dodajući da su takve ocjene o njemu izrekli osmanski biografi Atai i Balizade.¹¹ Uz citirane fragmente iz ova dva traktata, te prijevod tih fragmenata, Bašagić iznosi kako su mu “boje tako majstorski udešene, da iz njih izbija grandiozna prikaza, koja nas privlači”. Zatim kaže: “Bujna mašta, raskošnost u izrazu i sjajna rumen u slikama svjedoče, da to nije svagdanja istočnjačka elegancija štila i mašte, nego da su to umotvorine jednog darovita i učena mladića”. I dalje, donoseći svoje ocjene o stilu ovog autora, Bašagić ističe kako njegove “misli stvaraju izraze, koji vrve simbolističkim prisporobama i izrazi stvaraju misli, koje se odrazuju u alegoričkim slikama bujne perzijske fantazije”.¹²

Prijevodni fragmenata iz ovih traktata poslužili su Bašagiću samo kao ilustracija za ocjene koje on iznosi o stilu ovog autora, a nisu rađeni s namjerom da se predstavi sadržaj

¹⁰ Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*. Uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, “Veselin Masleša”, Sarajevo 1983. Prijevod ovog Pruščakovog djela na str. 91-117. Prijevod je objavljen i u: *Ajvatovica '95*, Prusac 1995., str. 11-37, a zatim i u djelu: Amir Ljubović i Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, “Sarajevo-Publishing”, Sarajevo 1999., str. 119-146.

¹¹ Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (dalje: Bašagić, *Bošnjaci...*), str. 27.

¹² *Isto*, str. 29.

samog teksta. Zato ih i ne donosimo u ovom pregledu prevodilačkog opusa Safvet-bega Bašagića s arapskog jezika.

Za Ali-dede Bošnjaka i njegova prozna djela, pisana na arapskom jeziku, Bašagić u istom djelu navodi kako po svojoj literarnoj vrijednosti i sadržaju zaslužuju da im se posveti posebna pažnja i napiše opširna studija. On je preveo samo nekoliko fragmenata iz dva djela ovog autora, kao ilustraciju sadržaja samih djela, pa nećemo donositi citirani tekst u Bašagićevom prijevodu s arapskog.¹³

Govoreći o stvaralaštvu Abdullaha Bošnjaka i njegovom komentaru djela *Fuṣūṣ al-ḥikam* (Dragulji mudrosti) Ibn ‘Arabī-ja, Bašagić u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* kaže kako bi za bolje razumijevanje ovog komentara bila potrebna jedna opširna studija, kao i dobro poznavanje mistične filozofije, te zbog toga iz ovog djela donosi samo prijevod jednog odlomka koji ilustrativno oslikava Abdullaha Bošnjaka kao rijetko uspješnog komentatora navedenog djela.¹⁴

---

¹³ *Isto*, str. 35-38. Temeljitim istraživanju života i djela ovog autora posvetio se mnogo godina kasnije Ismet Kasumović. Njegova doktorska disertacija, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1979. godine, u nešto prerađenom obliku objavljena je u Sarajevu, u izdanju “el-Kalema” 1994. godine, pod naslovom *Ali dede Bošnjak i njegova filozofijsko-sufijska misao*.

¹⁴ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 77-78.

B.

Prijevodi iz književnosti na orijentalnim jezicima

a) Prijevodi i prepjevi s arapskog jezika

Bašagićevi prijevodi, odnosno prepjevi poezije s arapskog jezika pojavljuju se u dugom vremenskom rasponu, od njegovih đaćkih dana iz 1894. godine, kada se pojavljuju prvi prepjevi stihova s arapskog, pa sve do 1935., dakle i nakon njegove smrti, kada se objavljuju posljednje tri pjesme u njegovom prijevodu s arapskog jezika.¹⁵

Bašagićevom prevodilačkom opusu poezije s arapskog jezika posvećen je magistarski rad Naide Mehmedagić.¹⁶ U objavljenoj skraćenoj verziji tog rada,¹⁷ uz brojne primjere koji ilustruju znatan dio Bašagićevog prevodilačkog opusa na polju arapske poezije, autorica smatra da “prevodilački naponi Safvet-bega Bašagića nisu bili usmjereni samo na to da širu kulturnu javnost upoznaju s poezijom istočnih naroda”, nego da su “karakteristične sličnosti teme, ritma, pjesničkih figura (...) kasnije ušle u njegovu vlastitu poeziju kao dio njegovog pjesničkog prosedea.”¹⁸

Analizom poezije koju je Bašagić prevodio s arapskog jezika uočava se da su ga posebno zanimali stihovi najstarijih pjesnika iz perioda predislamskog pjesničkog stvaralaštva kod Arapa, iako je prevodio i stihove pjesnika iz kasnijih perioda. Karakteristično je da nijednu pjesmu nije preveo u cjelini nego je uvijek pravio odabir stihova koje je smatrao posebno zanimljivim. Bašagić odabrane stihove ovih pjesnika također prevodi u stihu, pri čemu se ponekad udaljava od doslovnog prijevoda. Ipak, mora se priznati da su svi njegovi prepjevi uspjeli zadržati ukupan estetski dojam koji nose originalni stihovi. U tim slučajevima čitalac doživljava Bašagića više kao pjesnika nego kao prevodioca, koji i ovu, vremenski i prostorno veoma “udaljenu” poeziju osjeća bliskom. Bašagićev stih, kao i jezik

¹⁵ Bibliografija cjelokupnog Bašagićevog stvaralaštva data je u knjizi: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga II, priredio, predgovor i kritički aparat napisao Dr Muhsin Rizvić, “Svjetlost”, Sarajevo, 1971., str. 255-279, a bibliografija Bašagićevih prepjeva arapske poezije donesena je u radu Naide Sušić-Mehmedagić koji se ovdje navodi u bilj. 17, na str. 199-200.

¹⁶ Naida Mehmedagić, *Bašagićevi prijevodi arapske poezije na srpskohrvatski*, Sarajevo 1977. (Rukopis na Filozofskom fakultetu u Sarajevu)

¹⁷ Naida Sušić-Mehmedagić, “Bašagićevi prijevodi arapske poezije na naš jezik”, *Godišnjak odjeljenja za književnost*, knjiga VIII, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1979., str. 159-201.

¹⁸ *Isto*, str. 164-165.

kojim je taj stih prepjevan, doimaju se kao poezija bliska čitaocu iz njegove sredine, što je rezultat Bašagićevog izvanrednog poznavanja jezika originala, kao i poznavanja evropskih pjesnika i njihovog stvaralaštva. Tako je Bašagić kao svestrana ličnost, i pjesnik i prevodilac, na najbolji način prezentirao stihove ove poezije, a strogost arapske metrike pretočio u slobodan i vrlo uspio pjesnički izraz.

Zaključujući analizu Bašagićevih prijevoda arapske poezije, autorica navedenog rada smatra da je “osnovna namjera Safvet-bega Bašagića – pjesnika i prevodioca – bila da u naše kulturno podneblje na prelazu iz devetnaestog u dvadeseti vijek uvede jednu, do tada široj javnosti, nepoznatu vrstu poezije.”¹⁹ Ipak, uz sve Bašagićeve “kvalitete i vlastite mogućnosti” koje ističe u ovom zaključku, autorica stavlja zamjerke prevodiocu “što nije dao širi izbor ove poezije, vremenski i prostorno jasnije i ravnomjernije raspoređenu, kako u temporalnom smislu tako i u smislu reprezentiranosti pojedinih pjesnika, pojedinih regiona arapskog svijeta i formi pjesničkog izraza koje je taj svijet njegovao i razvijao.”²⁰

Među Bašagićevim prepjevima s arapskog jezika također nalazimo stihove pjesnikinja, kao što smo to vidjeli i u njegovim prepjevima stvaralaštva nekoliko pjesnikinja na turskom jeziku. Iako se radi samo o kratkim fragmentima iz njihove poezije, a riječ je o dvije pjesnikinje iz različitog vremenskog perioda i sa različitog geografskog prostora, pretpostavljamo da ih je Bašagić uvrstio u svoje prepjeve poezije s arapskog jezika isključivo s namjerom da pokaže da je još u 11., odnosno 16. stoljeću, u arapskom svijetu bilo poznatih pjesnikinja.²¹

Kad je riječ o prozi na arapskom jeziku, Bašagić najčešće prevodi narodne pripovijetke, kratke priče, mudre izreke, anegdote, aforizme i slično, ali i mnoge od njih opet u stihovima, često pod zajedničkim naslovom *Iskrice*.²²

Bašagićev prevodilački rad pokazuje njegovu intenciju da čitaocu svoga vremena predstavi, prije svega, klasičnu arapsku poeziju sa svim karakterističnim temama i žanrovima, a s druge strane, da kratkim “iskricama” ukaže na primjere poslovice, aforizama, anegdota i sličnih kratkih formi književnog izraza. Ovaj dio prevodilačkog rada može se pripisati Bašagićevom prosvjetiteljskom djelovanju.

¹⁹ *Isto*, str. 194.

²⁰ *Isto*, str. 196.

²¹ Riječ je o pjesnikinjama ‘Ā’iša al-Qurṭubiyya (umrla 400/1010.) i ‘Ā’iša al-Bā’ūniyya (umrla 922/1516.). Obadvije su bile poznate pjesnikinje svoga vremena. Vidjeti: Ḥayruddīn az-Ziriklī, *Al-A’lām. Qāmūs tarāḡim li ašhur ar-riḡāl wa an-nisā’ min al-‘arab wa al-musta’ribīn wa al-mustašriqīn*, III, Bayrūt 1995., s. 239-240 i 241.

²² Vidjeti bibliografiju u knjizi: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga II, Sarajevo, 1971., str. 255-279.

b) *Prijevod i prepjev s turskog jezika*

U prijevodima Safvet-bega Bašagića s turskog jezika, pored bošnjačkih autora koji su pisali na turskom, i čije je stihove često navodio kao ilustraciju njihovog stvaralaštva u tekstovima o tim pjesnicima, može se primijetiti da su ga zanimali i klasični turski pjesnici. Međutim, to nisu nasumično uzeti stihovi pojedinih pjesnika. Bašagić svojim prijevodima predstavlja one divanske pjesnike koji se i danas smatraju velikim majstorima metra i rime, a posebno kitnjastog stila karakterističnog za divansku poeziju stvaranu po uzoru na stvaralaštvo klasičnih perzijskih pjesnika. Takvu poeziju je posebno teško prevoditi, jer je za njeno razumijevanje potrebno ne samo poznavati turski jezik pun arapskih i perzijskih izraza, nego i historiju islama, islamsku filozofiju i misticizam. Upravo takav jezik i takva pjesnička forma bili su umjetnički izazov pjesniku Safvet-begu Bašagiću da ih interpretira i tako predstavi domaćem čitaocu.

Bašagić je fragmentarno prevodio i neke od osmanskih divanskih pjesnika, kao i stihove pojedinih osmanskih sultana koji su pisali poeziju. Ipak, kako je već rečeno, to su bili kraća poetska ostvarenja ili fragmenti iz poezije pojedinih pjesnika, uglavnom prevedeni sa namjerom da se ukaže na način, formu ili tematiku u poeziji predstavljenih autora u određenom vremenu u kojem su stvarali.

Kada je riječ o bošnjačkim pjesnicima koji su pjevali na turskom jeziku, Bašagić često donosi u svom prepjevu pojedine stihove da bi potkrijepio svoje stavove i ocjene o tim pjesnicima. Tako, naprimjer, u *Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti* donosi prepjeve stihova brojnih bošnjačkih pjesnika na turskom jeziku, od kojih treba istaknuti prepjeve stihova autora Zijaije Mostarca,²³ Derviš-paše Bajezidagića,²⁴ Muhameda Nerkesije,²⁵ Sulejmana Mezakije²⁶ ali i brojnih drugih pjesnika koji su pjevali na turskom jeziku. Međutim, u istom djelu su predstavljeni i njegovi prepjevi drugih bošnjačkih pjesnika, ali bez ikakvog komentara, isključivo sa namjerom da se, bar sa nekoliko stihova, skrene pažnja na pjesnike koji su stvarali na turskom jeziku, kao što su, naprimjer, Širi (Šīrī),²⁷ Sun'ī (Şun'ī),²⁸ Šani (Şānī)²⁹ i Miri (Mīrī).³⁰ Za neke od spomenutih pjesnika Bašagić ne daje tekst stihova u originalu, nego samo donosi svoj prepjev na osnovu izvornika iz korištene literature, pri

²³ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 26.

²⁴ *Isto*, str. 41-42, 44-45, 48-50.

²⁵ *Isto*, str. 64-68.

²⁶ *Isto*, str. 95-97.

²⁷ *Isto*, str. 22-23.

²⁸ *Isto*, str. 24.

²⁹ *Isto*, str. 51.

³⁰ *Isto*, str. 113-114.

čemu se najčešće poziva na stihove “kod Hammera.”³¹ Takve primjere nalazimo kod pjesnika Vahdetije (Wahdatī),³² Ni’metije (Ni‘matī)³³ i Medžazije (Mağāzī).³⁴

Ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na neke karakteristike Bašagićevih prijevoda poezije sarajevskog pjesnika Muhameda Nerkesije. Interesantno je spomenuti da je Bašagić, prevodeći Nerkesijinu poeziju sa turskog jezika, većinu bejtova – distiha – prepjevao u formi strofa sa po četiri stiha. Tako je, većinom, postupao i u prepjevima poezije drugih pjesnika. Međutim, Nerkesijinu kasidu o Sarajevu – za koju sâm kaže da je najljepša pjesma ovog pjesnika – Bašagić nije prepjevao. Od dvadeset četiri distiha ove kaside Bašagić je preveo ukupno jedanaest, ali ni njihov prijevod nije rimovao. S obzirom na izrečenu laskavu ocjenu o ovoj kasidi, kao i tvrdnju da je Nerkesiji kao uzor poslužila Derviš-pašina pjesma o Mostaru, neobično je da je Bašagić propustio da je prepjeva, pogotovo ako se ima na umu njegov prepjev Derviš-pašine pjesme o Mostaru.³⁵

Poznato je da je Safvet-beg Bašagić nastojao da iz rukopisa koje je posjedovao u svojoj zbirci, kao i iz drugih koje je koristio, prenese, kad god je to bilo moguće, poneku bilješku za koju je smatrao da bi mogla biti interesantna čitaocima. Tako je, kako sâm navodi, na margini jednog rukopisa našao zabilježene dvije pjesme o Dernašu – jednu Ali-efendije Skopljaka, a drugu nepoznatog autora i preveo ih, iako se, i po njegovom mišljenju, ne odlikuju posebnim literarnim vrijednostima.³⁶

Sa sasvim drugačijim motivima Bašagić prevodi turske moderne pjesnike i pripovjedače. Neki od njih su poznanici njegovog oca Ibrahim-bega Bašagića, te on tim putem dolazi u doticaj sa njihovim stvaralaštvom. To su sve književnici koji pokušavaju da nakon teško razumljivog stila divanske književnosti pojednostave književni izraz u turskom jeziku i približe ga narodu. Bašagić želi da svojim prijevodima upravo te, savremene književnosti na turskom jeziku, približi čitaocu novo vrijeme i savremeni književni izraz u turskoj književnosti koji se očituje i u poeziji i prozi. Na tom putu se posebno bavi poezijom pjesnika Namika Kemala, u to vrijeme potpuno nepoznatog pjesnika domaćoj čitalačkoj publici,³⁷ ali i još nekih pjesnika

³¹ Riječ je o djelu *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, koje Bašagić često citira u svom djelu, pa stoga samo i kaže “kod Hammera”, “po Hammeru” i sl. Potpune podatke o ovom djelu Bašagić je naveo u popisu korištene literature.

³² Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 51.

³³ *Isto*.

³⁴ *Isto*, str. 52.

³⁵ O ovom prepjevu vidjeti ovdje u poglavlju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

³⁶ Pjesme su objavljene pod zajedničkim naslovom “Dvije pjesmice o Dernašu” u časopisu *Behar* (I, 20, Sarajevo 1901., str. 316).

³⁷ O Namiku Kemalu (1840-1888), poznatom turskom pjesniku, dramskom piscu, romanopiscu, kritičaru, historičaru, publicisti i, posebno, velikom borcu za progres vidjeti opširnije u: *Yeni Türk Ansiklopedisi* 7, Istanbul 1985., pp. 2581-2589.

modernista čija poezija svojom formom u to vrijeme predstavlja nove pravce u književnom stvaralaštvu u Turskoj. Vjerovatno je okolnost da su neki od tih autora bili prijatelji njegovog oca uticala na njegovo bolje poznavanje poezije ovih autora, a time i na želju da prijevodima ovih stihova upozna i čitaoce književnih časopisa u Bosni i Hercegovini sa tom poezijom.

I konačno, samo ćemo uzgred napomenuti da je Safvet-beg Bašagić neke svoje tekste i prijevode sa turskog jezika posvetio ženama-pjesnikinjama. Govoreći o Bašagićevim prijevodima s turskog jezika, te u tom kontekstu i o prijevodima žena-književnica, Lamija Hadžiosmanović smatra da on nije “mnogo vodio računa o njihovom talentu” nego da ga je “motiviralo to što je htio da podstakne muslimansku ženu toga vremena, zatvorenu u kuću i udaljenu od svih kulturnih zbivanja, na razmišljanje i da joj pokaže kako se turska žena još u predtanzimatsko vrijeme bavila literaturom.”³⁸ Ovim stavom se još jednom potvrđuje Bašagićevo angažovanje na polju prosvjetiteljstva, kojem je on posvećivao mnogo pažnje kroz razne segmente svoga djelovanja.

Kada je riječ o prevođenju proznih tekstova sa turskog jezika, kod Bašagića su to uglavnom kraća književna ostvarenja nekoliko pripovjedača iz vremena književnog preporoda u turskoj književnosti. Poređenjem ovih prijevoda sa tekstovima originala, može se primijetiti da su prozni tekstovi, za razliku od poezije, skoro doslovno prevedeni. Jedina odstupanja vidljiva su kod cijepanja pojedinih rečenica, kojima je Bašagić nastojao da prevedene rečenice učini jasnijim. Naime, turska rečenica, koja po svojoj strukturi obiluje glagolskim imenicama, u doslovnom prijevodu može izgledati suviše razvučena i nedovoljno jasna, zbog čega je sasvim prihvatljiva Bašagićeva intervencija u prevođenju.

c) Prijevodi i prepjevi s perzijskog jezika

Ako Bašagićeve prevodilačke radove gledamo po jezicima sa kojih je prevodio, možemo vidjeti da se hronološki na prvom mjestu pojavljuju njegovi prijevodi sa perzijskog jezika. Već 1890. godine objavljen je prvi Bašagićev prijevod poezije jednog od najvećih klasičnih perzijskih pjesnika – Firdusija (Abū al-Qāsim Manṣūr b. Ḥasan Firdūsī Ṭūsī) iz 10. stoljeća.³⁹ U kasnijim godinama Bašagić će predstaviti životopise i drugih poznatih perzijskih klasika Džamija (‘Abd ar-Raḥmān Ġāmī), Hafiza (Šamsuddīn Muḥammad Ḥāfiz) i, naročito, Omera Hajjama (‘Omar Ḥayyām) čijim je pjesničkim opusom bio posebno zaokupljen.

³⁸ Lamija Hadžiosmanović, “Osvrt na Bašagićeve prevode s turskog jezika”, *Godišnjak odjeljenja za književnost*, knjiga VIII, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1979., str. 207.

³⁹ *Firdevsi*. S perzijskog izvornika preveo Mirza Safvet. Prosvjeta (Zagreb), I/1890., br. 10, str. 227-229, br. 11, str. 245-247.

Jedna stranica iz rukopisa sa rubajama Omera Hajjama
 (Bašagić, Popis..., br. 127,21; Bratislava..., br. 579)

Perzijski jezik je Bašagiću kao pjesniku najbliži i poeziji na ovom jeziku posvetio je svoje najbolje prepjeve. Iako ne ulaze u okvir prevođenja pjesničkih ostvarenja Bošnjaka na perzijskom jeziku, kad se govori o prijevodima sa ovog jezika, nemoguće je zaobići rubaije Omera Hajjama i Bašagićeve prepjeve upravo ove poetske vrste. I sam Bašagić, navodeći podatke o tome kako je pri prodaji ostavštine nekog nepoznatog kazandžije u sarajevskoj ulici Telali, 1915. godine došao u posjed jednog rukopisnog kodeksa sa rubajama ispisanim po njegovim marginama, o tome govori: “Među ostalim po rubu je upisao 370 rubaija od Chajjama, koje sam pročitao na jedan dušak. Od prije sam poznao Chajjama po prevodu od Schacka,⁴⁰ koji je dosta vješto prepjevao u njemački jezik 336 rubaija, ali istom tada mi sinu Chajjam u pravoj slici. Njegov duh probudi u meni neko više čuvstvo, koje ni prije ni poslije nijesam osjetio ni prema jednom istočnom pjesniku. Chajjamove rubaije u originalu, gdje su izljevene sve tajne njegova srca i duše u jedrom i zvučnom jeziku drukčije osvajaju nego najsavršeniji prevodi.”⁴¹ Dalje Bašagić kaže: “S vremenom razvio se u meni neki osobiti kult prema Chajjamu, koji me potaknu na proučavanje i prevađanje njegovih pjesničkih umotvorina.”⁴²

Kao rezultat tog “čuvstva” i “kulta” prema ovom pjesniku, Bašagić je objavljivao prepjeve Hajjamovih rubaija u časopisima Behar, Novi vijek i Gajret, ali i kao zasebne knjige, objavljene u tri različita izdanja i sa različitim brojem rubaija u njima.⁴³

Zaključujući svoj pogovor izdanju *Rubaija* iz 1954. godine, priređivač Alija Bejtić je istakao da se u Bosni i Hercegovini do tog vremena “nije nitko posebno osvrnuo na njegove prepjeve Hajjamovih rubaija, niti je tko istakao vrijednost njegova rada na polju prepjeva” osim Džemaludina Čauševića koji je ocijenio da su “vjernije” i da imaju “veću slast” od prijevoda na arapskom i turskom jeziku koje je on čitao. “A ta vjernost i slast – navodi dalje A. Bejtić – rezultat su, bez sumnje, pjesničke sposobnosti i odličnog poznavanja jezika, s kojeg je prevodio, i jezika, na koji je prevodio.”⁴⁴

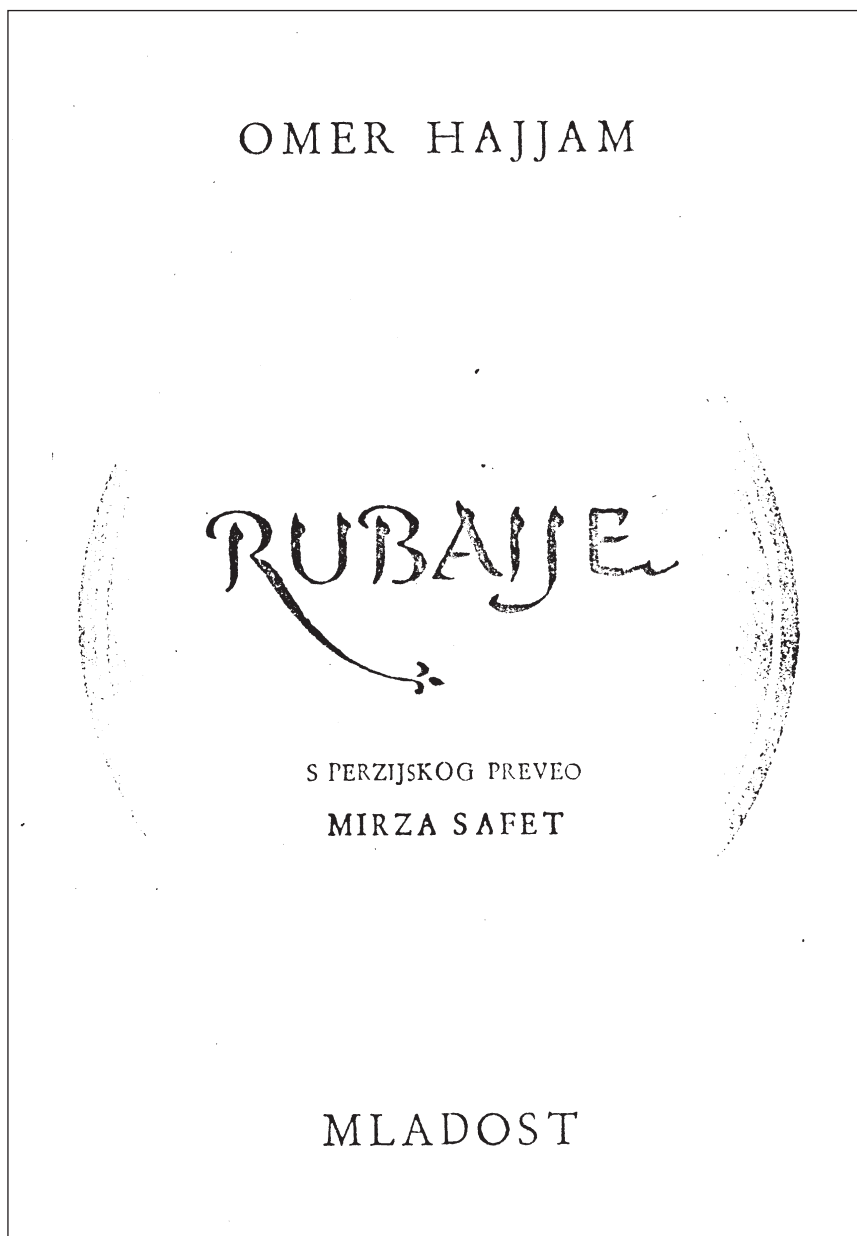
⁴⁰ Grof A. F. Schack je ove prepjeve objavio 1878. godine pod naslovom “Strophen der Omar Chijam” kako to Bašagić navodi u radu: “Omer Hajjam”, *Novi Behar*, god. IX., 1935.-1936., broj 7-8, str. 87.

⁴¹ Dr. Safvetbeg Bašagić: “Omer Hajjam”, *Novi Behar*, god. IX., 1935.-1936., broj 1-3, str. 6.

⁴² *Isto*.

⁴³ Omer Chajjam: *Rubaije*. I. Preveo s perzijskoga Mirza Safvet. Sarajevo 1920. – knjiga sadrži kraći uvod o Hajjamu i njegovim rubajama, te prepjev 101 rubaije; Omer Chajjam: *Rubaije*. II. Preveo s perzijskoga Mirza Safvet. Sarajevo 1928. – u odnosu na prvu, knjiga je obogaćena sa 120 novih rubaija; Omer Hajjam. *Rubaije*. (Preveo S. Bašagić). Priredio i pogovor napisao Alija Bejtić. Zagreb, Mladost, 1954. – uz rubaije iz dva navedena izdanja dodato je i šest ranije neobjavljenih, pronađenih u pjesnikovoj književnoj zaostavštini, kako to u pogovoru kaže A. Bejtić (Nav. djelo, str. 88), pa je ukupan broj Hajjamovih rubaija u Bašagićevom prepjevu dostigao 227 rubaija.

⁴⁴ Omer Hajjam, *Rubaije*. (Preveo S. Bašagić). Priredio i pogovor napisao Alija Bejtić. Zagreb, Mladost, 1954., str. 91.

Naslovna stranica knjige Rubajje Omera Hajjama iz 1954.

Ovoj Bejtićevoj ocjeni možemo dodati još samo podatak da je Bašagić u prepjevima Hajjamovih rubajja potpuno pratio karakterističnu rimu originala, te da se njegov prepjev u svakoj rubajji također rimuje na *a, a, b, a*, što predstavlja posebnu vrijednost ovog velikog prevodilačkog poduhvata Safvet-bega Bašagića.

Kasnije se je prijevodom Hajjamovih rubajja bavio još jedan istaknuti orijentalista sa nekadašnjeg srpsko-hrvatskog jezičnog područja, Fehim Bajraktarević.⁴⁵ U knjizi *Rubaije* F. Bajraktarević kaže: “Na koncu da ponovim ono što je davno rečeno, a i ovdje vredi: u prozi se i pesnička dela *moгу tačnije* prevesti, ali – u što nema sumnje – u stihu svakako lepše i bliže originalu, koji je već u stihovima; sem toga, u ovom slučaju, vezani slog sam po sebi primorava prevodioca na sažetost i kratkoću koje su bitne osobine i odlike rubajjske forme.”⁴⁶ Upravo ovo je karakteristika i Bašagićevo prepjeva Hajjamovih rubajja. Razlike u shvatanju značenja pojedinih rubajja kod ova dva prevodioca postoje, ali to ne ulazi u tematiku ovog rada, mada je potrebno napomenuti da je Bajraktarević u nekoliko navrata davao kritičke ocjene Bašagićevih prepjeva rubajja. Koliko su te ocjene objektivne ne bi se moglo reći bez studijske analize prepjeva ove dvojice prevodilaca. Ovdje smo željeli samo da ukažemo na ove Bašagićeve prepjeve jer su to prvi prepjevi ove poezije kod nas s originala, tj. s perzijskog na bosanski jezik.

Još su neki perzijski klasici, prije svih Hafiz i Sadi Širazi, još iz gimnazijskih dana zaokupljali Bašagićevo pažnju, pa je prepjeve njihove poezije objavljivao tokom niza godina u brojnim časopisima, najčešće u izborima iz pjesništva koji su nosili nazive: *Istočni Parnas*, *Istočni dragulji*, *Iz istočne lirike*.⁴⁷ Pored toga, Hafizovom životu i djelu je Bašagić posvetio posebnu studiju,⁴⁸ a prevodio je i neke druge autore koji su pjevali na perzijskom jeziku, među njima i jednu pjesmu osmanskog sultana Selima I.⁴⁹

Među bošnjačkim pjesnicima nije veliki broj onih koji su stvarali i na perzijskom jeziku. Jedan od njih bio je Derviš-paša Bajezidagić, čije stihove Bašagić ocjenjuje vrlo visoko. On ističe i Derviš-pašinu životnu filozofiju “tevekkula”, iskazanu u njegovom pečatu u kojem se čita “Tawakkulī ‘alā Ḥāliqī” (Uzdam se u svog Stvoritelja), koju Derviš-paša potvrđuje i distihom na perzijskom jeziku ispisanim također u tekstu njegovog pečata, a koji u Bašagićevom prepjevu glasi:

*Bože, tvoja dobrota je neizmjereno more;
Ubog derviš i bogataš jednako te dvore.*⁵⁰

⁴⁵ Fehim Bajraktarević (1889.-1970.), osnivač Katedre za orijentalistiku na Filološkom fakultetu u Beogradu, objavio je veliki broj radova iz arabistike, turkologije i, posebno, iranistike, među kojima su i brojni prijevodi sa perzijskog jezika.

⁴⁶ Omer Hajjam, *Rubaije*. S persijskog preveo, napomene i pogovor napisao Dr Fehim Bajraktarević. Biblioteka “Reč i misao”, Kolo VI, Knjiga 143, Izdavačko preduzeće “Rad”, Beograd 1964., str.108

⁴⁷ Ove prepjevi objavljeni su u časopisima: *Prosvjeta* (Zagreb), iz 1893. i 1895., *Nada* (Sarajevo), 1895., 1896. i 1899., *Pobratim*, 1898-99., zatim u *Beharu*, u godištima iz 1900-1901. i 1905-06., *Gajretu* iz 1927., kalendaru *Pravda* iz 1927. i *Novom beharu* iz 1931-32.

⁴⁸ “Hafiz. Njegov život i djela”, *Gajret* IX., 1925., br. 5, str. 65-67; br. 6, str. 82-83; br. 7, str. 100-102; br. 8, str. 114-115. Vidjeti i ovdje, u poglavlju *Ostali naučni radovi*.

⁴⁹ “Junački ponos”, *Nada* I/1895, br. 17, str. 332.

⁵⁰ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 45.

Riječ *derviš* u ovom stihu može, istovremeno, predstavljati i pjesnikovo ime – Derviš.

Pored toga, dajući svoju ocjenu Bajezidagićevih stihova na perzijskom jeziku, Bašagić donosi stihove Derviš-pašine *nazire* – pjesme-paralele, ispjevane po uzoru na poznati Hafizov gazel u kojem pjesnik za jedan madež svoje drage nudi Samarkand i Buharu. Uz stihove *nazire* u perzijskom originalu i u svom prepjevu, te početni distih Hafizovog gazela, također sa prepjevom, Bašagić pita: "...a što bi istom rekao velikodušnosti našeg pjesnika, koji je spreman, ako mu draga udostoji kuću svojim posjetom, baciti joj pred noge obadva: i ovaj i onaj svijet."⁵¹

Bašagić ovu Derviš-pašinu *naziru* ocjenjuje kao veoma uspješno pjesničko ostvarenje ovog pjesnika, koje po svom jeziku i sadržaju prati jezik i sadržaj Hafizovih stihova na koje on pjeva ovu pjesmu-paralelu, te svoju ocjenu zaključuje riječima: "Po našem skromnom mišljenju, mogla bi mjesto zauzeti u divanu odlična perzijskog pjesnika."⁵²

U drugom distihu navedene *nazire*, gdje pjesnik ističe kako njegovu ljubavnu žeđ ne može ugasiti ni voda "sedam svjetskih oceana", Bašagić kod Derviš-paše Bajezidagića vidi uticaje narodne poezije u kojoj se često susreću slični motivi. Da li je motiv "sedam mora" odlika isključivo naše narodne poezije? Ova hiperbola, kao karakteristična figura za izražavanje intenziteta, odnosno neuništivosti ljubavnih osjećanja pjesnika, predstavlja uobičajenu pjesničku figuru u ljubavnim pjesmama i ne može se vezati za uticaje nijedne sredine posebno.

Pitanje uticaja naše narodne poezije na stvaralaštvo bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima nalazimo u Bašagićevim tekstovima o još nekim pjesnicima.⁵³ O ovoj njegovoj tezi postoje različita mišljenja među istraživačima ove književnosti. Dok jedni prihvataju Bašagićeve stavove o ovom uticaju, drugi ih u potpunosti negiraju. Međutim, iako se može pretpostaviti da je moglo doći do određenih uticaja narodne poezije na umjetničku, ali i obratno, odnosno da su se neki motivi javljali paralelno i u jednoj i drugoj poeziji, oni sigurno nisu bili istaknuti u tolikoj mjeri kao što je to kod Bašagića, koji ih čak smatra "zasebnim žanrom". Naše je mišljenje da je Bašagićev romantičarski zanos prema poeziji Bošnjaka na orijentalnim jezicima ponekad rezultirao neobrazloženim ocjenama i stavovima koje je iznosio sa ciljem da tu poeziju približi i popularizira među masama. Pozivanje na uticaje narodnog stvaralaštva bilo je upravo u toj funkciji, jednako kao i Bašagićevi prepjevi ove poezije.

⁵¹ Isto, str. 47. Ovu *naziru* donosi u svom prijevodu sa perzijskog jezika i Dž. Čehajić u djelu: Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, "Svjetlost", Sarajevo 1973., str. 118., ali ovaj prijevod nije rimovan kao što je to slučaj kod Bašagića. Kod ove dvojice prevodilaca postoje neke sitnije razlike u shvatanju značenja pojedinih stihova, ali Bašagićev prepjev svojom rimom bolje dočarava stihove originala nego što je to slučaj u Čehajićevom proznom prijevodu.

⁵² Isto.

⁵³ Vidjeti, naprimjer, njegove stavove u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* o poeziji Sabita Užičanina, o čemu smo govorili ovdje u poglavlju pod istim naslovom.

Dvije rubaije Derviš-paše Bajezidagića, ispjevane na perzijskom jeziku, a ispisane na kraju njegove vakufname, koje – kako kaže Bašagić – “čarom jezika, visokim pjesničkim poletom i žuborom misli frapiraju čitatelja,” potaknule su ga da postavi hipotetičko pitanje “je li jedan Hercegovac u stanju perzijskim jezikom svoja čuvstva u tako savršenoj formi izraziti.”⁵⁴

Navedene dvije rubaije, od kojih jedna ima karakterističnu rimu rubaije, tj. *a, a, b, a*, dok su u drugoj, što je rjeđe u ovoj pjesničkoj vrsti, sva četiri polustiha sa istom rimom: *a, a, a, a*. Bašagićev prepjev rubaija je također rimovan, ali se u njemu rimuju po dva poslu stiha jednog i drugog bejta, tako da njegov prepjev u oba slučaja ima rimu *a, a, b, b*. Ranije smo vidjeli da je Bašagić, pri prevođenju rubaija Omera Hajjama, potpuno slijedio rimu originala na perzijskom jeziku.

Bašagićevu pažnju zaokupljali su i stihovi na perzijskom jeziku sarajevskog pjesnika Muhameda Nerkesije, posebno zbog njegovog specifičnog stila i jezika koje Bašagić smatra isključivo pjesnikovim povlađivanjem vremenu u kojem su se njegovi savremenici “divili samo bliješćućem stilu i neobuzdanoj dikciji.”⁵⁵

U prijevodu početnih stihova, ispjevanih na perzijskom jeziku, iz Nerkesijine kaside upućene kao odgovor na poslanicu njegovog savremenika, također poznatog proznog pisca i pjesnika Vejsije,⁵⁶ Bašagić ne prati rimu originala. Prijevod mu je u ovom slučaju doslovan, dat je u prozi, što je rijedak slučaj u Bašagićevim prijevodima poezije sa orijentalnih jezika.

Bašagić je pri obradi i drugih bošnjačkih pjesnika koji su stvarali na perzijskom jeziku donosio poneki stih sa svojim prepjevom, a često ga je popratio i svojom ocjenom. Tako za jednu strofu od dva distiha, koje je na perzijskom jeziku spjevao sarajevski pjesnik Tevekkuli-dede (Tawakkulī dede), Bašagić kaže kako, po njegovom mišljenju, “vrijedi jednog cijelog divana kakova derviša.”⁵⁷ Uz tekst originala i prepjev u pet stihova, sa neuobičajenom rimom na *a, a, b, c, a*, što liči na prepjeve rubaija, ali ima dodat jedan stih, Bašagić nije ničim obrazložio ovako visoko ocijenjenu vrijednost citiranih stihova.

Među pjesnicima koji su pjevali na perzijskom jeziku, a čije stihove je Bašagić prevodio, odnosno prepjevavao na bosanski, treba spomenuti još Bašagićev prepjev stihova mostarskog pjesnika Ahmeda Rušdije, koje navodi i Fevzija Blagajac u svom *Bulbulistanu*. Međutim, u Bašagićevom prepjevu ovih stihova u njegovom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ispušten je treći distih. Možemo samo pretpostaviti da je do toga

⁵⁴ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 47.

⁵⁵ *Isto*, str. 63.

⁵⁶ O njemu vidjeti u: Brusali Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, II, s. 477-479.

⁵⁷ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 73.

došlo najvjerojatnije prilikom štampanja djela, jer je ovaj stih uvršten u tekstu originala, kao i u prijevodu u verziji na njemačkom jeziku.⁵⁸

Upoređujući ove i druge stihove u Bašagićevom prepjevu sa perzijskog jezika, koje on donosi uz obradu pojedinih bošnjačkih pjesnika na perzijskom jeziku, ali ne samo na perzijskom, mora se primijetiti da ovi stihovi često u Bašagićevom prepjevu danas zvuče pomalo čudno i arhaično. Međutim, moramo istaći da je to jezik njegovog vremena. Bašagić najčešće jedan *bejt*, tj. distih, prevodi kao strofu od četiri stiha u svom prepjevu. On to čini svjesno, kako bi u prepjevu prenio ritam izvornika. Time se on ponekad udaljava od doslovnog prijevoda stihova, iako se u svim njegovim prepjevima osjeća nastojanje Bašagića-pjesnika da njihov smisao odražava smisao originalnih stihova iskazan njegovim prepjevom. Među rijetkim proznim tekstovima na perzijskom jeziku, Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* donosi fragment iz Fevzijinog *Bulbulistana* posvećen Derviš-paši Bajzidagiću i njegovim stihovima, te prijevod tog teksta kao jedine podatke o životu ovog pjesnika.⁵⁹

Na kraju ovog pregleda Bašagićevih prijevoda, odnosno prepjeva – jer se ovdje radi skoro isključivo o prepjevima sa perzijskog jezika – potrebno je još jednom napomenuti da je Bašagićeva prevodilačka djelatnost, vezana za stvaralaštvo na perzijskom jeziku, prvenstveno usmjerena na klasične perzijske pjesnike. Poezija bošnjačkih pjesnika na perzijskom jeziku predstavljena je samo u okviru obrade tih pjesnika u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, gdje su pojedini stihovi poslužili kao ilustracija nekih Bašagićevih stavova o njihovoj poeziji ili samo kao primjer te poezije, bez dodatnih ocjena.

Interesantno je spomenuti da Bašagić, koji je – kako smo to mogli vidjeti – svojim prevodilačkim opusom poezije klasičnih perzijskih pjesnika predstavio poeziju Hajjama i Hafiza, nije obradio cjelovito djelo nijednog od bošnjačkih pjesnika koji su pjevali na perzijskom jeziku, nego je to činio samo fragmentarno, govoreći o poeziji tih pjesnika.

* * *

Za neke Bašagićeve prepjeve ne možemo odrediti s kojeg jezika su prevedeni, jer to nije navedeno uz tekst, a nismo u mogućnosti da ih uporedimo sa izvornikom, jer ga ni Bašagić nije donosio uz ove svoje prepjeve niti navodio odakle je uzimao stihove koje prevodi. Kao jedan od primjera ovog navoda mogu nam poslužiti Bašagićevi prepjevi jedne pjesme

⁵⁸ Rukopis u Univerzitetskoj biblioteci u Beču, list 196 b. Prijevod ovog stiha na njemačkom glasi:

“Es zeigte sich ihr frühzeitiger flaum, gratuliere zur Torheit,
o Herz, es zeigte sich neue Sorge und Trauer.”

Vidjeti: Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 117-118. Ove stihove preveo je u cjelini Dž. Čehajić u djelu: Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, “Svjetlost”, Sarajevo 1973., str. 122, ali ovaj prijevod nije rimovan kao što je to slučaj kod Bašagića.

⁵⁹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 46.

Muhameda Nerkesije iz Sarajeva. Prepjev je objavljen u časopisu *Nada* 1899. godine, zajedno sa prepjevom jedne pjesme mostarskog pjesnika Hasana Zijaije. Poznato je da oba ova pjesnika imaju pjesama i na turskom i na perzijskom jeziku, a uz prepjeve nije spomenuto na kojem su jeziku pjesme spjevane.⁶⁰

Iste Nerkesijine stihove, ali u malo drugačijem prijevodu, Bašagić je donio i u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* kada govori o ovom pjesniku, gdje o njima kaže: “Negdje davno – prije godina našao sam u jednoj zbirci slijedeće stihove od Nerkesije i preveo ih. Premda se ne sjećam originala, donosim ih ovdje jer mi se svigljaju.”⁶¹

Stihovi ovih pjesama, za sada poznati samo preko Bašagićevog prepjeva, pokazuju odnos njihovih autora prema životu i sudbini, temama koje zaokupljaju brojne pjesnike. Koliko je Bašagićeva interpretacija ovih stihova vjerna originalu, još uvijek nije moguće ocijeniti. Ipak, važno je napomenuti da je prepjevom ovih stihova pjesnički izraz dvojice navedenih autora Bošnjaka predstavljen čitaocima časopisa koji su izlazili na bosanskom jeziku i tako omogućavali da se preko ovih prepjeva upozna poezija bosanskohercegovačkih pjesnika na orijentalnim jezicima.

Kako smo mogli vidjeti, Bašagićev prevodilački rad usmjeren je, najčešće, na poeziju i prozu na orijentalnim jezicima. Kad je riječ o prevođenju s perzijskog jezika, on prevodi isključivo poeziju i to, prije svega, najpoznatijih perzijskih klasičnih pjesnika. Dok, naprimjer, prevodi obiman pjesnički opus rubajja Omera Hajjama, dotle stihove bošnjačkih pjesnika koji su pjevali na perzijskom jeziku prevodi samo u fragmentima. Prijevode, odnosno prepjeve bošnjačkih pjesnika na turskom jeziku, Bašagić u većini slučajeva daje u okviru obrade tih pjesnika u svom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, gdje citira i izvorni tekst, dok u književnim časopisima donosi samo prepjeve stihova. Među Bašagićevim prijevodima s turskog jezika ima i stihova savremenih turskih pjesnika, a dosta pažnje posvećuje i turskoj prozi novijeg perioda. U okviru predstavljanja pjesničkog stvaralaštva na arapskom jeziku, u prevodilačkom opusu Safvet-bega Bašagića može se primijetiti da su mu posebno zanimljivi najistaknutiji predislamski pjesnici čije stihove želi da predstavi savremenom čitaocu. Ipak, određeni broj pjesnika koje on prevodi spada u red manje poznatih, neki imaju čak vrlo oskudan pjesnički opus. Na osnovu toga se može reći da Bašagić u prevođenju nema posebnog kriterija prema periodu, području, žanru i sl., nego se radi o njegovom afinitetu prema pojedinim pjesnicima i njihovim stihovima, najčešće samo fragmentima iz njihove poezije.

Veoma važna odrednica u Bašagićevom prevodilačkom opusu svakako je to da je i sam Bašagić u duši pjesnik, te zbog toga njegove prijevode poezije možemo pratiti na više razina. Nekada su to skoro doslovni prijevodi teksta, drugi put nalazimo sitnija odstupanja

⁶⁰ Pod zajedničkim naslovom “Naši pjesnici na istočnom parnasu. Preveo S. R. beg Bašagić”, *Nada* (Sarajevo), V godište, 1899., br. 1, str. 10.

⁶¹ Bašagić, *Bošnjaci...*, str. 70.

od originala, nužna u prevođenju stihova, a sa ciljem da se sačuva osnovni sadržaj stiha. Pojedini prepjevi se suviše udaljavaju od originala i u njima je dominantniji Bašagić-pjesnik od Bašagića-prevodioca. Ove karakteristike ne nalazimo u njegovim proznim prijevodima, jer se on u njima pojavljuje isključivo kao prevodilac određenog teksta na stranom jeziku, koji taj tekst predstavlja domaćem čitaocu, bilo kao ilustraciju tematike određenog autora, njegovog stila i načina izražavanja ili samo kao informaciju o sadržaju datog teksta. Ovo osobito važi za brojne prijevode u kojima su donesene narodne pripovijetke, priče, mudre izreke, anegdote itd. Sve one su najčešće prevedene sa željom da se obogati sadržaj časopisa koji su imali za cilj kulturno uzdizanje bošnjačkog stanovništva Bosne i Hercegovine u vremenu u kojem je Bašagić živio. Sam Bašagić bio je aktivan u osnivanju takvih časopisa i jedan od njihovih najprominentnijih saradnika.

Na kraju razmatranja prevodilačke aktivnosti Safvet-bega Bašagića može se iznijeti nekoliko zaključaka vezanih za njegov ukupni prevodilački opus:

- Bašagić se pokazuje kao dosta plodan prevodilac s arapskog, turskog i perzijskog jezika;
- naučni i stručni radovi koje Bašagić prevodi *in extenso* su, prvenstveno, prijevodi s arapskog jezika;
- u prevodilačkom opusu iz književnosti zastupljene su i poezija i proza;
- Bašagićevi prepjevi se u velikoj mjeri odlikuju njegovim pjesničkim izrazom u kojem je njegova vizija određenog stiha nadvladala doslovan prijevod izvornika;
- zahvaljujući Bašagićevim prepjevima poezije bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, ona postaje dostupna čitaocima koji tu poeziju ne mogu čitati u originalu;
- za razliku od prepjeva, Bašagićevi prijevodi proznih tekstova se strogo pridržavaju originala;
- brojni prijevodi kratkih priča, mudrih izreka, aforizama, anegdota i sl., objavljuvani uglavnom u časopisima za pouku i zabavu koji su izlazili u Bašagićevo vrijeme, upotpunjavali su sadržaj ove vrste časopisa i time ukazivali na prosvjetiteljsku crtu koja se ogledala na skoro svim poljima Bašagićevog djelovanja.

VI Orijent i prošlost Bosne i Hercegovine u književnom radu Safvet-bega Bašagića

Iako je predmet našeg interesovanja naučno i stručno djelo Safvet-bega Bašagića, vezano za stvaralaštvo na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, potrebno je bar u osnovnim crtama ukazati i na Bašagićev književni rad, iskazan kroz poeziju i dramsko stvaralaštvo, te njegovo djelovanje na sakupljanju izreka, poslovice i narodnih umotvorina. Na ovim poljima su, s jedne strane, često vidni uticaji Orijenta, posebno u poeziji, dok su, s druge strane, pojedine ličnosti iz bosanske prošlosti osnovna tema njegovog dramskog stvaralaštva. Bašagićev rad na sakupljanju izreka, poslovice i ostalih narodnih umotvorina bio prvenstveno obrazovnog karaktera. Naučni i stručni radovi Safvet-bega Bašagića već po svom sadržaju bili su upućeni na određeni krug čitalaca, a široj javnosti bio je i ostao mnogo poznatiji po svom književnom radu, prvenstveno po poeziji, manje po dramskom stvaralaštvu, iako je početak 20. stoljeća u pozorišnom životu Sarajeva obilježen upravo Bašagićevim dramama.

Da je Bašagićevo zanimanje za pisanu riječ na orijentalnim jezicima, koje će kasnije prerasti u dugogodišnji naučnoistraživački rad, imalo uticaja na njegove autorske radove, kako u poeziji tako i u drami, a zatim i u sakupljanju izreka, može se vidjeti već od njegovih gimnazijskih dana.

Prva pjesma, koju Bašagić piše u mladim godinama, kao učenik drugog razreda gimnazije, školske 1886-87. godine, pokazuje kako je motiv za tu svoju prvu pjesmu Bašagić našao u sadržaju jedne kratke priče iz Džamijevog *Beharistana*,¹ koju je on zatim pretočio u svoje prve stihove. Iako sama pjesma nema neke umjetničke vrijednosti, ipak se u njoj

---

¹ Pjesma je objavljena u *Spomenici Na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojenju sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja "Ittihad" u Mostaru*. Uz pjesmu je zabilježeno da je "Prva pjesma Mirza Safveta, kad je bio đakom II. razr. vel. gimnazije u Sarajevu 1886./7. nađena u jednoj školskoj bilježnici", te da je "po sjećanju pjesnikovu ovo stihovima izražena jedna anekdota iz "Đulistana" (sic!) ili "Beharistana". U: *Spomenica...*, Mostar 1926., str. 4.

mogu naći tri odrednice koje će se često susretati kroz cjelokupno Bašagićevo pjesničko stvaralaštvo: prvo, uticaj poezije Istoka na Bašagićev pjesnički opus; drugo, često posezanje za narodnom mudrošću kao temom njegove poezije, i treće, kulturno-prosvjetiteljsko djelovanje Safvet-bega Bašagića iskazano kroz njegove stihove.

Međutim, jedna druga pjesma, koja se prema početnim riječima također navodi kao “prva pjesma”, a koja je objavljena 1890. godine,² predstavlja početak njegovog poetskog izražavanja rodoljubivih i patriotskih osjećanja koja će se, također, konstantno provlačiti kroz Bašagićevu poeziju sve do posljednje pjesme objavljene za njegova života.³

Bašagićev ukupan književni rad može se podijeliti na nekoliko segmenata: poezija, esejistika, dramsko stvaralaštvo, rad na sakupljanju izreka, poslovice i narodnih umotvorina, te narodnih pjesama. Unutar svakog od ovih segmenata postoje više zasebnih dijelova, često raspoređenih u cikluse, kao što je to slučaj sa poezijom, odnosno prema tematici, koja je odrednica nekih drugih segmenata njegovog književnog rada.

Pjesnički opus Safvet-bega Bašagića čini izuzetno veliki broj pjesama raznih žanrova. Iako su brojne pjesme objavljivane i pojedinačno i u manjim izborima, ipak se njegovo cjelokupno poetsko stvaralaštvo može podijeliti u nekoliko zasebnih ciklusa.

Ljubavnu liriku, kao najzastupljeniju u Bašagićevom pjesničkom opusu, sam autor je podijelio na cikluse koji već po svom nazivu ukazuju da je riječ o ljubavnoj lirici, kao što su, naprimjer, *Ašiklije*, *Beharije*, *Ljubav i cvijeće*. Ovako imenovani, i ovako raspoređeni u zbirkama, ovi ciklusi predstavljaju, kako to kaže M. Rizvić u do sada najobimnijoj studiji posvećenoj pjesničkom djelu Safvet-bega Bašagića, “jednu parabolu pjesničkog čuvstva, koja se od mladalačkog, romantičarsko-platonskog lirizma, preko poetske anakreontike, razvija u ljubavno osjećanje zrelijih godina i erotiku iskušenja i razočarenja.”⁴

Iako Bašagićeva poezija predstavlja njegovo vlastito iskazivanje pjesničkog doživljavanja i izražavanja, u pojedinim njegovom pjesmama, pa čak i u cijelim ciklusima, osjeća se njegova zanesenost ambijentom Istoka, posebno Perzije i perzijskih klasika, koji su imali uticaja i na njegovo poetsko stvaralaštvo. Idilični prizori iz ružičnjaka, atmosfera proljeća i pjesma slavu – sve su to motivi koje Bašagić preuzima iz klasične perzijske poezije i pretače ih u svoje stihove obojene ambijentom Orijenta. Nekada se Bašagićevi stihovi skoro doimaju kao prepjevi perzijskih klasika, toliko su sadržajno bliski tematici poezije tih pjesnika. To se posebno odnosi na ljubavnu poeziju pjesnika Hafiza, od kojeg Bašagić preuzima pojedine poetske formulacije i prenosi ih u svoju ljubavnu liriku.

² Objavljene četiri pjesme pod zajedničkim nazivom *Rodoljupke*. Početni stihovi prve pjesme glase: “Prvu pjesmu, moj premili dome, / Tebi vije moja lira mlada...”, a autor se potpisao kao: “Beg Bašagić s Nevesinja ravna”. U: *Bosanska vila*, godina V, Sarajevo 1890., br. 19 i 20, str. 289-290.

³ Pjesma “Mile uspomene”, objavljena u *Novom beharu*, 1933., god. VI, br. 21, str. 292.

⁴ Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1971., str 26.

Sigurno je da je uticaj poezije perzijskih klasika u samoj Bašagićevoj poeziji djelomično proizlazio i iz njegove prevodilačke aktivnosti vezane za ove pjesnike, jer je upravo Bašagić, kroz svoje prepjeve poezije perzijskih klasika, sadržaj njihovih stihova prenio i na naše tlo.

Dvojici najpoznatijih perzijskih klasičnih pjesnika, Hajjamu i Hafizu, Bašagić je posvetio i posebne tekstove u kojima je, uz predstavljanje njihovog života i rada, donio i svoje ocjene njihove poezije, obogaćene brojnim ilustracijama u svom prepjevu. S druge strane, vidjeli smo da su upravo ta dva pjesnika svojom poezijom najviše utjecala na Bašagićevo poetsko stvaralaštvo. Dok Bašagićeva ljubavna lirika nosi pečat Hafizove ljubavne poezije, dotle su Hajjamove rubajje tek u Bašagićevom prepjevu širokim masama otkrile svu svoju raznovrsnost tema i misli.

Neke od Bašagićevih ljubavnih balada, također inspirisanih Orijentom, u nešto izmijenjenoj i skraćenoj formi zadržale su se i do danas u tradiciji bosanske sevdalinke, pa se doimaju kao narodne pjesme.⁵

Povezanost Bašagićeve poezije sa perzijskim pjesništvom najjasnije se vidi u njegovom ciklusu pjesama pod nazivom *U Harabatu*, gdje on opisuje Harabat kao “socijalno-pjesničku zgradu, koju je satvorila živa mašta perzijskoga naroda, nešto svoje vrsti u cijeloj svjetskoj književnosti. To nije grčki Parnas – kako kaže Bašagić u bilješki kojom objašnjava nastanak ove poeme – jer ‘harabat’ prvotno znači: mejhana, krčma. Ta mejhana je s početka bila otvorena svima pjesnicima, a kasnije, kad se čisti perzijski romanizam počeo udaljavati od narodnoga duha i protkivati misticizmom, i Harabat se ogradi neprelaznim zidom, preko kojega je prelazilo samo nekoliko odabranih smrtnika. Zatim bujna perzijska fantazija u tijem zidinama malo-pomalo satvori neku vrst republike, koja treba da bude model ljudskoga društva. Predsjednik toga društva je najstariji član, a zove se ‘piri mugan’ (stari mag), pojedini član ‘rind’, množina ‘rindan’. ‘Saki’ je krčmarica, a ima ih više. Inače, opis zgrade nalazi se u pjesmi, koji sam ja oslikao djelomice po Nizamiji, Hatifi Isfihaniji, Hadže Ismetu i drugim pjesnicima, a djelomice popunio neovisno. Ova je pjesma samu uvod u Harabat, koji namjeravam, ako Bog da i sreća junačka, jedan put u ovcem eposu obraditi.”⁶

Pjesma predstavlja Bašagićeva maštanja o idealiziranom svijetu u kojem postoji samo ljubav, sloga, čast, poštenje, a sama nosi i podnaslov *Fantazija*, te moto pjesnika Nizamija

⁵ Takva je, naprimjer, popularna pjesma “Na prijestolu sjedi sultan”. Bašagićeva izvorna balada kao moto ima stih Dželaluddina Rumija, na arapskom jeziku, koji u prijevodu glasi: “Uzmi ovaj svijet i sve što je na njemu, nama je dovoljna samo ljubav!” Među sevdalinkama je sačuvano i drugih Bašagićevih pjesama, ali one za ovu priliku nisu predmet našeg interesovanja.

⁶ Citirano prema knjizi: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić. “Preporod”, Sarajevo 1999., str. 63. Ciklus *U Harabatu* je posljednji ciklus pjesama u zbirci *Trofanda iz hercegovačke dubrave*.

iz Gendže u kojem stoji kako su članovi Harabata pripadnici raznih naroda.⁷ Prema navedenim i drugim pjesnicima, kako ističe i sam Bašagić, on je u svojoj poemi razvijao sliku tog Harabata iz njegove fantazije u kojem nema nikakvih razlika među članovima te zamišljene zajednice – ni rasnih, ni vjerskih, ni staleških, nema zavisti ni zlobe, sebičnosti ni pohlepe, ničega što može umanjiti ljudsko dostojanstvo kao mjerilo zajedničke vrijednosti za sve pripadnike takvog zamišljenog svijeta.

Svjestan nepostojanja takvog svijeta u stvarnosti, Bašagić kroz poetsko-filozofski ciklus *Na pučini svjetla* razvija svoju životnu filozofiju u kojoj “svjetlo”, “saznanje”, “smisao”, “istina” ostaju vječiti objekti traženja, zauvijek nedostižni i nedokučivi.⁸ U ovom ciklusu se pjesnik ponovo oslanja na poruke iz djelâ duhovnih velikana Istoka iskazane u stihovima različitog odnosa ljubavi čovjeka prema Bogu kao jedinoj vječnoj Istini “na pučini svjetla”. U ovom ciklusu su ponovo spomenuti i Hafiz i Hajjam i Nizami, ali i Mevla Dželal,⁹ što opet pokazuje da se Bašagić i u segmentu svoje mistično-filozofske poezije vraća na saznanja iz istočnjačkog misticizma kojim je umnogome protkana orijentalna, a posebno perzijska filozofska misao.

Iako je, kako se vidi, Bašagićeva poezija često inspirisana Orijentom, njega i u poetskom stvaralaštvu, jednako kao i u naučnom i stručnom radu, nadahnjuje prošlost Bosne i Hercegovine i njenih istaknutih ličnosti, među kojima su neki bili i njegovi direktni preci, i sa očeve i sa majčine strane. Tako se u njegovoj rodoljubivo-patriotskoj poeziji nalaze tzv. “povijesnice” i “domovinske” pjesme. Od prvih pojedinačnih pjesama posvećenih njegovom rodnom kraju i prve zbirke pjesama pod nazivom *Trofanda iz hercegovačke dubrave*, u kojoj je jedan ciklus posvećen upravo ovoj poeziji, Bašagić je svoju rodoljubivu prirodu iskazivao kroz stihove pune ponosa i slave kao bitnih odrednica njegovih patriotskih osjećanja i ljubavi prema domovini.¹⁰

⁷ *Isto*, str. 47. Perzijski pjesnik Nizami Gendževi (Nizāmī Gangāwī) iz 12. stoljeća, autor je više poema, među kojima je i *Iskendernāma* (Aleksandrida), poema u kojoj pjesnik razrađuje svoju osnovnu ideju traganja za pravdom i istinom, te stalnu težnju ka savršenstvu, i u kojoj na kraju junak poeme dolazi u Utopiju – društvenu zajednicu gdje vlada opća pravda. O ovom pjesniku i sadržaju njegovih poema vidjeti u: Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*, Naučno-istraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo 1997., str. 147-164.

⁸ Ciklus *Na pučini svjetla* obuhvata 43 pjesme koje su prvobitno objavljivane u sarajevskom časopisu *Nada* u periodu od 1895.-1899. godine, a kasnije djelimično i u *Novom beharu* (1933-34), te knjigama posvećenim književnom stvaralaštvu Safvet-bega Bašagića.

⁹ Tako Bašagić u završnoj pjesmi ovog ciklusa, pod naslovom *Epilog*, naziva perzijskog mističnog pjesnika iz 13. stoljeća Dželaluddina Rumija (Ġalāluddīn Rūmī).

¹⁰ Safvet beg Redžepašić-Bašagić (Mirza Safvet), *Trofanda iz hercegovačke dubrave (1890 – 1894)*. Vlastitom nakladom pisca. Zagreb 1896.; *Isto*, Drugo izdanje. Sarajevo 1928.; *Isto*, Reprint izdanje. Kulturno društvo Bošnjaka “Preporod”, Sarajevo 1997., sa pogovorom Muhsina Rizvića.

SAFVET BEG REDŽEPAŠIĆ-BAŠAGIĆ.
(MIRZA SAFVET)

IZ

HERCEGOVAČKE DUBRAVE.

(1890 — 1894.)

ZAGREB.

VLASTITOM NAKLADOM PISCA.

1895.

*Naslovna stranica zbirke pjesama
Trofanda iz hercegovačke dubrave (1890 – 1894).*

Bašagićeva rodoljubiva lirika često ima kao podlogu historijske događaje, a junaci njegovih pjesama su slavne ličnosti iz prošlosti Bosne i Hercegovine koji su u Bašagićevim stihovima predstavljali sve elemente njegovog patriotizma. U toj poeziji Bašagić kroz stihove ukazuje na iste one elemente koje susrećemo i u njegovim književnohistorijskim i kulturnohistorijskim tekstovima – potrebu poštivanja svojih predaka i njihove slavne prošlosti, ponosa i iskazanog junaštva, te isticanje doprinosa Bošnjaka na historijskom, političkom, vojnom i kulturnom polju u okvirima Osmanskog carstva u kojem su oni živjeli i djelovali kroz stoljeća, čuvajući uspomenu na svoje porijeklo i rodoljubivo-patriotsku svijest. Zbog toga ne čudi da je Bašagić, kao “zahvalni unuk”, svoju zbirku *Trofanda iz hercegovačke dubrave* posvetio upravo “uspomeni milih djedova Lutfi bega Redžepašića-Bašage, muselima nevesinjskoga i Dede paše Čengića, carskog miri-mirana.”

Kako se kroz cjelokupan književnohistorijski i kulturnohistorijski rad Safvet-bega Bašagića stalno provlači prosvjetiteljska nit kao jedna od vodilja njegovog ukupnog rada, tu njegovu crtu možemo vidjeti i u nekim pjesmama u kojima se iz rodoljubivo-patriotske poezije sa tematikom “slavnih pređa” prelazi na rodoljubivo-prosvjetiteljsku poeziju, direktno vezanu za Bašagićevo angažovanje na kulturno-prosvjetnom programu razvoja Bošnjaka na početku 20. stoljeća, programu u kojem “sablju i megdane” zamjenjuje “pero i knjiga”. S tim ciljem je osnovano i prvo muslimansko kulturno-prosvjetno društvo “Gajret”, a Safvet-beg Bašagić, kao jedan od njegovih utemeljitelja i osnivača, spjevao je i “Gajretovu himnu” u koju je ove ideje unio kroz stihove podsticajnog karaktera, namijenjene prvenstveno mladima kao novim snagama koje će svoje djelovanje usmjeriti u pravcu kulturno-prosvjetnog rada.

I druge Bašagićeve pjesme iz ovog novog ciklusa rodoljubivo-prosvjetiteljske poezije nose istu poruku – na temeljima slavne prošlosti dograđivati i dalje razvijati svijest o potrebi napretka u skladu sa zahtjevima novog vremena. U tome je on tražio inspiraciju u Evropi kao metafori savremenog kulturnog, obrazovnog i naučnog miljea, ali je zadržao tradicijske vrijednosti orijentalnog naslijeđa baštinjenog stoljećima na bosanskohercegovačkim prostorima. I zato u Bašagićevoj poeziji nalazimo opjevane pjesnike “istočnog Parnasa”, poput Hafiza i Firdusija, te Namika Kemala, s jedne strane, ali i predstavnike “zapadnog Diwana”, kao što su Heine i Byron, s druge strane. Svakome od njih Bašagić je posvetio po jednu pjesmu naslovljenu imenom tog pjesnika, a citate iz njihovih djela, kao i djela nekih drugih pjesnika, često je donosio kao moto za pojedine svoje pjesme. Sve te pjesme, kao i još neke druge, Bašagić je sabrao u ciklus pjesama pod zajedničkim nazivom *Dojmovi*. Iz ovog ciklusa je posebno zanimljiva pjesma pod naslovom *Jednome kritičaru*, u kojoj pjesnik stihovima odgovara na zamjerke koje su mu upućivane upravo zbog njegove

inspiracije u poeziji na perzijskom, turskom i arapskom jeziku, kao i lirskoj narodnoj pjesmi na maternjem jeziku.

Kako se vidi, kritika je Bašagićevu poeziju ocjenjivala iz više uglova i iz raznovrsnih pobuda, ne samo književnih, nego i jezičkih, nacionalnih, političkih i drugih, ali ostaje činjenica da je on, raznovrsnošću sadržaja, tema i motiva u svojoj poeziji, obilježio više-decenijski period u poeziji Bosne i Hercegovine na kraju 19. i u prvih tridesetak godina 20. stoljeća. Brojne su ocjene književnih historičara i kritičara o njegovoj poeziji, ali one izlaze iz okvira ovog rada. Ovdje želimo samo još napomenuti da je opširnije o književnom stvaranju ovog, kao i brojnih drugih autora iz istog perioda, pisao Muhsin Rizvić u djelu *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske vladavine*.¹¹ Na samom početku predstavljanja pjesnika Safvet-bega Bašagića u navedenom djelu M. Rizvić iznosi svoje impresije o Bašagićevom pjesničkom opusu, u kojima kaže:

U svojoj poeziji i esejistici *Bašagić* je ostavio mnoga eksplicitna svjedočanstva kako o svojim poetskim uzorima tako i o vlastitim shvatanjima poezije, o pogledima na njenu etiku i emocionalno-idejnu sadržinu i na njenu formu kao vidove poetske cjeline. Ta svoja shvatanja poezije Bašagić je u toku svoje književne djelatnosti razvijao i upotpunjavao u zavisnosti, s jedne strane, od vlastitih poetskih saznanja i pjesničkih simpatija i, s druge strane, od reakcija na poetska shvatanja novijih pjesničkih generacija, tako da pregled ovih eksplicitnih zahtjeva, kojima je on nastojao da praktično, stvaralački udovolji, predstavlja pojavni, svjesni vid njegove vlastite poetike u razvoju.¹²

Isti autor je napisao i posebnu studiju pod naslovom *Pjesničko djelo Mirze Safveta*, objavljenu kao predgovor izdanju Bašagićevih *Izabranih djela*.¹³ U ovom pregledu književnog stvaranja Safvet-bega Bašagića u oblasti poezije, M. Rizvić je ukazao na osnovne odlike Bašagićeve poetike koju on vidi kao kreativni sistem umjetničkih načela čija se bitnost nalazi “na dinamičkoj, stvaralačkoj relaciji između izriječkom izraženog u vidu namjere i težnje i onog što je poetski stvoreno unutar njegovog djela”, pri čemu je akcent, kako smatra Rizvić, na kvalitetu stvaralačkog dometa koji je Bašagić dostigao u svojoj poeziji i koji je u njoj ostao “zauvijek umjetnički utvrđen”.¹⁴

Kako smo već vidjeli, poezija na orijentalnim jezicima imala je velikog uticaja i na samo poetsko stvaralaštvo Safvet-bega Bašagića. Kroz njegove stihove često se provlače imena orijentalnih likova, nekad stvarnih a nekad legendarnih, kao i likova iz narodnih pjesama. U pojedinim Bašagićevim pjesmama se kao moto javljaju stihovi ili

¹¹ M. Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske vladavine*, knj. I i II, Sarajevo 1973.

¹² *Nav. djelo*, knj. II, str. 8.

¹³ Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1971.

¹⁴ *Nav. djelo*, str. 12.

izreke poznatih pjesnika, najčešće perzijskih, iako ima i arapskih i turskih, a povremeno i evropskih. Ali, jedna pjesma Safvet-bega Bašagića izlazi iz svih ovih okvira i predstavlja poseban izraz poezije na perzijskom jeziku. To je rubajija koju je, kako i sam Bašagić kaže, prvi put spjevao na perzijskom jeziku, a nastala je povodom smrti njegovog oca. Uz originalni tekst na perzijskom jeziku, Bašagić je donio i prijevod rubajije na bosanski. Interesantno je napomenuti da ovaj prijevod nije rimovan, čak nije ni ispisan u formi stihova, iako je upravo Bašagić prepjevao na stotine stihova sa orijentalnih jezika, a posebno preko dvije stotine rubajija Omera Hajjama sa perzijskog jezika. Tekst i prijevod njegove rubajije glase:

ناموس مجسم بود در دیده دشمن دوست
فانوس مجلی بود در حلقهء اهل پوست
همراه وطن پرور همراه هنر اور
ابقای نکو نامی سرمایہء عمر اوست

*Bio je inkarnirani ponos u očima prijatelja i neprijatelja, – svijetla zublja u kolu pobožnih derviša, – suputnik borca za domovinu, – istomišljenik nosioca prosvjete; – sermija njegova života bila je ostaviti lijepo ime.*¹⁵

Još jedno Bašagićevo pjesničko djelo, njegov spjev *Mevlud*, nastalo je pod uticajem spjevova sa istom tematikom na orijentalnim jezicima. Već u podnaslovu ovog spjeva Bašagić kaže da ga je “po muteber ćitabima spjevao”, što je u nekim dnevnim listovima, pa čak i u jednoj enciklopedijskoj jedinici, pogrešno okarakterizirano kao prijevod. U predgovoru za jedno od izdanja Bašagićevog *Mevluda* Alija Nametak je napisao, između ostalog: “Kad je 1924. godine izišao Bašagićev *Mevlud*, mi smo tada dobili pravo *originalno* književno djelo...”, te dodaje: “Po muteber ćitabima spjevao Mirza Safvet’ ne znači da je Bašagićev *Mevlud* prevod kojeg drugog *Mevluda*. To znači da je Rođenje i neki momenti života Muhameda a. s. obrađeni prema vjerodostojnim djelima, koja o tome govore, a da je obrada i konstrukcija ove pjesme sasvim originalna.”¹⁶ Dok Munib Maglajlić smatra da je Bašagićev *Mevlud* “više spontano prihvaćen nego kritički tumačen”,¹⁷ dotle Safet Sarić u svom prilogu o ovom spjevu iznosi “jednu misao koja je uistinu plod dubokog uvjerenja, a to je spoznaja da *Mevlud* Mirze Safveta predstavlja jedno od njegovih najautentičnijih i najboljih pjesničkih djela.”¹⁸

¹⁵ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 171.

¹⁶ A. Nametak, “Uz ovaj *Mevlud*”, *Mevlud*. Po muteber ćitabima spjevao Mirza Safvet. Treće izdanje, Sarajevo 1931., str. 5.

¹⁷ Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, str. 19.

¹⁸ Safet Sarić, “Poetsko-estetska podloga Bašagićeva *Mevluda*”, *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo 2000., str. 127.

Bašagićevo dramsko stvaralaštvo po svojoj tematici također ima podlogu u historijskim događanjima u Bosni i Hercegovini. Za svoje prvo dramsko ostvarenje pod naslovom *Abdullah-paša*, Bašagić dodaje i podnaslov *Dramatski spjev u četiri čina iz 18. vijeka*, te još jedan dodatak, *Iz bosanske prošlosti*.¹⁹ Time on već u podnaslovi-ma ukazuje da su mjesto i vrijeme radnje Bosna i Hercegovina i 18. stoljeće. Glavni lik drame je historijska ličnost, o kojoj on sam piše u djelu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, a povod za pisanje drame je historijska izreka glavnog junaka koji, kao bosanski namjesnik, odbija dati Austrijancima neka područja oko rijeke Une. Uz riječi "I glavu ću svoju dati, a kamena jednog ne dam",²⁰ Abdullah-paša je ispio otrov i tako tragično okončao svoj život. Na tome je Bašagić gradio sadržaj navedene drame, konfrontirajući likove domaćeg stanovništva i njihov osjećaj ponosa i rodoljublja sa predstavnicima osmanske administracije koja donosi hladne, političke odluke, koje će rezultirati svjesnim odlaskom u smrt glavnog junaka. Rezimirajući sadržaj i poruku ove drame, M. Maglajlić kaže: "U ovoj historijskoj melodrami svjetlost pobjeđuje tamu, sile dobra pobjeđuju sile zla, pri čemu je za pobjedu dobra potrebna žrtva, koju u Bašagićevo djelu – slijedeći amanet predaka o čuvanju rodne grude i odbrani Carevine – prinosi junak 'dramatičkog spjeva', bosanski vezir Abdullah-paša, koji kao pravi tragični junak u borbi za svoj ideal žrtvuje ono što je najvrednije – život."²¹

Druga drama Safvet-bega Bašagića, nazvana *Pod Ozijom ili Krvava nagrada*, sa podnaslovom *Dramatski spjev iz XVI. vijeka u 3 čina (5 slika)*,²² također ima historijsku podlogu, ali predstavlja romantičnu dramu u kojoj je u drugom planu isticanje junaštva kroz nekoliko historijskih ličnosti Bošnjaka iz 16. stoljeća. Ovdje se Bašagić s jedne strane javlja kao historičar, opisujući borbe koje su se vodile kod opsade grada Ozije, dok s druge strane, kao pisac, apostrofira rodoljublje, ponos i junaštvo učesnika na obje suprotstavljene strane. Zanimljivo je spomenuti da je i Bašagić kao jedan od likova iz drame učestvovao u njenom izvođenju.

¹⁹ Drama je objavljena u Sarajevu 1900. godine, u vlastitoj nakladi pisca. Drama je doživjela veliku popularnost među muslimanskim stanovništvom, jer je u njoj preovladavao duh patriotizma i rodoljublja, koji se ogledao u ličnosti glavnog junaka, te je dugo vremena izvođena na raznim proslavama i manifestacijama u organizaciji kulturno-prosvjetnih društava.

²⁰ Priređivači prijevoda Muvekkitove *Povijesti Bosne* u napomeni o ovim događanjima bilježe da je navedena izreka ispisana i na turbetu u Travniku, gdje je i sahranjen spomenuti bosanski namjesnik Abdullah-paša. Vidjeti: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1, str. 591, bilj. 134.

²¹ Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, str. 23.

²² I ova drama je izdata u vlastitoj nakladi pisca, 1905. godine u Sarajevu, a iste godine je i prvi put izvedena na "islamskoj zabavi u Sarajevu".

U ovom segmentu Bašagićevog književnog rada treba spomenuti i fragment pod naslovom *Ali-paša*,²³ koji predstavlja prvi dramski tekst u književnom stvaralaštvu Bošnjaka. Iako nosi epitet utemeljitelja ovog književnog roda, Bašagić je navedeni tekst samo po formi napisao kao dramu, u formi dijaloga, dok on, ustvari, u sebi nosi sve karakteristike Bašagićeve rodoljubivo-zavičajne poezije. Historijski uzor Bašagiću za ovaj nedovršeni dramski prvijenac bio je Ali-paša Rizvanbegović.

Pored ove prve, nedovršene drame Safvet-bega Bašagića, te dvije naprijed spomenute njegove objavljene i često izvođene drame, iza Bašagića je ostao još jedan odlomak drame naslovljene kao *Bosanski ponos*,²⁴ koja je također ostala nedovršena, a kojom se završava njegov rad u oblasti dramskog stvaralaštva. "Sve ove dramske tekstove – kako navodi M. Rizvić – povezuje istovrsnost rodoljubive herojsko-istorijske sadržine i istovetnost romantičarsko-poetskog zanosa, ali ih karakterišu i nedostaci specifične dramske prirode."²⁵

U ovom osvrtu na Bašagićev književni rad potrebno je još ukazati na njegov doprinos na prikupljanju narodnih umotvorina. Iako u ovom segmentu njegove aktivnosti ima narodnih pripovjedaka, anegdota, pričica i dosjetki, izreka i aforizama prevedenih sa drugih jezika, najviše orijentalnih, u tom opusu je sakupljeno i proznih i pjesničkih umotvorina vezanih za sredinu u kojoj je on živio i radio. Neke od njih već i svojim naslovima ukazuju da se radi o ličnostima ili geografskim odrednicama iz bosanskohercegovačke sredine.²⁶

Safvet-beg Bašagić kao jedan od likova iz drame Pod Ozijom 1906.

²³ Mirza Safvet, "Ali paša (Fragment)", *Vienac* 26/1894., br. 40, str. 631-634.

²⁴ "Bosanski ponos (Dramski spjev od dra Safvet bega Bašagića)", *Novi behar*, 1/1927-278, br. 2, str. 6-7.

²⁵ M. Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, "El-Kalem", Sarajevo 1990., str. 528.

²⁶ Naprimjer: *Crtice iz života Ali-paše Rizvanbegovića*; *Vjerna robinja (Hercegovačka priča)*, *Smrt Šahbegovića (Narodna pjesma)*. Više vidjeti u bibliografiji u djelu: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga II, str. 273.

Da je svako polje Bašagićevog djelovanja nosilo i prosvjetiteljsku crtu pokazuju brojne pričiće i dosjetke koje je on objavljivao u časopisima *Bošnjak*, *Pobratim*, *Vienac*, *Behar*, *Gajret*, *Novi behar* i drugima. Uz navedene pričiće, dosjetke, izreke, aforizme i druge pričiće, Bašagić je objavio i zasebnu knjigu pričića i dosjetki pod naslovom *Uzgređne bilješke*, ispod kojeg je stavljena odrednica “Za mladež pribrao Mirza Safvet”.²⁷

Među brojnim ocjenama književnog rada Safvet-bega Bašagića vezanog za njegov poetski i dramski opus, posebno je upečatljiva jedna ocjena koju je dao njegov savremenik, književnik Ahmed Muradbegović. On je autor više kritičkih tekstova koje je raznim povodima iznosio o Bašagićevom ukupnom radu. Na kraju jednog teksta posvećenog pregledu Bašagićevog rada, Muradbegović kao rezime iznosi svoj stav kako je Safvet-beg Bašagić “vanredno interesantna književna pojava, nesumnjiv talenat koji je imao dovoljno prostora i neovisnosti da se razvije do veličine, i na koncu – što je najvažnije – jedna nadasve zaslužna kulturna snaga, od čijeg je duha kroz 35 godina živjela cijela muslimanska sredina u čitavoj Bosni i Hercegovini.”²⁸ Svi kasniji kritičari Bašagićevog rada morali su se složiti sa Muradbegovićevom ocjenom u kojoj je najsazetije ocijenjeno ukupno djelovanje ovog autora u vremenu dok je on još bio živ.

U zaključku već spominjane studije *Pjesničko djelo Mirze Safveta*, Muhsin Rizvić ističe kako “Bašagić stupa, sa lirskim vrijednostima i poetskim dometom svojih pjesama, u kolo jugoslovenskih romantičarskih pjesnika kao što su Vraz, Zmaj, Preradović, Jakšić, Šenoa i drugi. Osobina koja ga u tome društvu izdvaja jeste činjenica da je on u svome pjesničkom biću, prisnije i izvornije nego ijedan romantičarski pjesnik naših književnosti, *ostvario inspirativni dodir i stvaralački spoj vlastitog slovenskog duha i poetskih prostora Orijenta.*” (istakla L. G.)²⁹

Munib Maglajlić, priređivač knjige *Safvet-beg Bašagić, Pjesme, prepjevi, drame*, u uvodnom tekst predstavljaju vrijednosti ukupnog stvaralaštva Safvet-bega Bašagića riječima: “Pjesničko djelo Mirze Safveta samo je jedna dionica u zamašnom ukupnom djelu Safvet-bega Redžepašića Bašagića, koji je uz to još bio i sakupljač usmenih tvorevina, historičar, historičar književnosti, prevodilac, kulturni i politički poslenik. I u svakoj od ovih dionica oblikovao je djelo od izuzetne važnosti za bošnjačku kulturu.”³⁰

²⁷ *Uzgređne bilješke. I. Pričiće i dosjetke. Za mladež pribrao Mirza Safvet.* Sarajevo, Naklada knjižare braće Bašagića, 1907. O ovim tekstovima u navedenim časopisima više vidjeti u bibliografiji u djelu: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga II, str. 272-274.

²⁸ A. Muradbegović, “Mirza Safvet (Kratak pregled njegova rada)”, *Gajret*, X/1926, br. 9, str. 136-137. Navedeni dio teksta je u časopisu štampani spacionirano.

²⁹ Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knjiga I, str. 54.

³⁰ Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame.* Priredio Munib Maglajlić. “Preporod”, Sarajevo 1999., str. 5.

Ocjenjujući dosadašnje studije posvećene Bašagiću, Muhidin Džanko u svojoj knjizi *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: Vitez pera i mejdana)* napominje kako Bašagić i njegovo djelo i dalje ostaju kao izazov istraživačima, uz zanimljivo pitanje da li “možda neuhvatljivost Bašagića pod usku lupu književne kritike, književne historije i nauke o književnosti općenito i jeste jedna od najvećih vrijednosti njegovog sveukupnog, eruditski razuđenog i recepcijski polifunkcionalnog djela?”³¹

---

³¹ Muhidin Džanko, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: Vitez pera i mejdana)*, *Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*. Sarajevo Publishing, Sarajevo 2006., str. 65.

VII Neobjavljeni materijali iz rukopisne zaostavštine Safvet-bega Bašagića

U rukopisnoj zaostavštini Safvet-bega Bašagića, čiji se dijelovi čuvaju u Arhivu Bosne i Hercegovine i Istorijskom arhivu Sarajevo, nalaze se i neki neobjavljeni radovi Safvet-bega Bašagića, vezani za njegovo naučno i stručno djelo, kao i neki drugi tekstovi koje je Bašagić svojeručno ispisivao. Među ovim tekstovima posebno je zanimljiv pripremljen manuskript čitanke arapskog jezika. Sačuvani rukopisni materijal, te pripremljeni kataloški listići za izradu raznih rječnika, također su zanimljivi za sagledavanje Bašagićevog rada u oblasti orijentalistike. Osim ovoga, u zaostavštini se nalaze i razni izbori izreka, poslovice, stihova i drugih tekstova na orijentalnim jezicima, kao i pisma iz Bašagićeve prepiske sa nekim orijentalistima, većinom vezana za nabavku literature ili za prodaju njegove biblioteke, te nekoliko pisama iz privatne prepiske, kao i čestitke i telegrami povodom promoviranja na čast doktora nauka na Univerzitetu u Beču.

Neobjavljene materijale ćemo razvrstati po tematici, a označit ćemo ih brojevima, kako bi se mogao steći uvid u Bašagićevu zaostavštinu vezanu za njegov naučni i stručni rad.¹

Materijal br. 1

Rukopis pod naslovom *Şafwat al-adab* (Izbor iz književnosti) predstavlja čitanke arapskog jezika za četvrti i peti razred gimnazije.² Tekst naslovne strane potpuno je pripremljen po

¹ Napominjemo da u ove materijale nisu uvršteni dijelovi Bašagićeve zaostavštine koji se odnose na ostale oblasti njegovog djelovanja, kao što su rukopisi njegovih pjesama, isječki iz časopisa i novina, korespondencija itd.

² Rukopis u Arhivu Bosne i Hercegovine, sa ranijom oznakom "Napretkova kulturno-historijska zbirka, kutija 14 – Manuskript Arapske čitanke "Safvetul-edeb" za IV i V razr. gimnazije od Dra Safetbega (!) Bašagića". Tekst čitanke podijeljen je u dva omota, od kojih prvi ima originalnu paginaciju, odnosno folijaciju od br. 6 (naslovna strana) do br. 272 (posljednja strana teksta), jer je tekst pisan samo na jednoj strani lista, pri čemu su na više mjesta preskočeni brojevi listova. U drugom omotu paginacija je stavljena naknadno, brojevima ispisanim običnom olovkom, od 273-393. Cijeli tekst je pisan na kariranom papiru (visoki karo).

uzoru na naslovne strane štampanih knjiga, sadrži čak i oznaku štamparije i godinu štampanja po hidžremskom kalendaru. Sastavni dio ovog manuskripta predstavlja određena vrsta uvoda za navedeno djelo, ispisana rukom Safvet-bega Bašagića, pod naslovom *Prikaz moje arapske čitanske "Safvetul-edeb"*.

U navedenom "prikazu" – kako ga Bašagić naziva – on objašnjava kako je, nakon dvije godine iskustva kao profesora arapskog jezika u gimnaziji, nastojao da u ovoj čitanci sakupi tekstove koji odgovaraju u nastavi arapskog jezika za peti i šesti razred gimnazije.³ Bašagić ističe kako je tekstove u čitanci rasporedio po uzoru na hrestomatije štampane u Evropi, tako da je u početku donio kratke basne, priče, anegdote i slično, a zatim postepeno unosio duže i teže tekstove. U izboru tekstova rukovodio se i željom da učenici iz njih steknu saznanja o pojedinim zemljama arapskog svijeta, kulturama i običajima u njima, te nauče nešto i iz historije tih zemalja. Također je napomenuo da je u predstavljanju tekstova išao od jednostavnijih ka težim, pri čemu je vodio računa i o teškoćama u čitanju i prevođenju nevokaliziranih tekstova. Sigurno je da je Safvet-begu Bašagiću, kao profesoru arapskog jezika u gimnaziji, upravo pedagoško iskustvo u radu sa učenicima ukazalo na probleme sa kojima se učenici susreću u čitanju tekstova na arapskom jeziku. Kako sam kaže, opredijelio se za postepeno ispuštanje vokalizacije, kako je to vidio u hrestomatijama koje je koristio kao literaturu, tako što je, nakon prvih vokaliziranih tekstova, počeo ispuštati vokalizaciju u jednostavnijim riječima, zatim malo složenijim i tako sve do krajnjih tekstova u knjizi, koji nisu nikako vokalizirani.

U ovom dijelu je autor čitanke naveo da je u njoj sadržano "197 štiva sakupljenih iz dvadeset i više djela i chrestomatija." U popisu literature citirani su naslovi devetnaest djela koje je autor koristio u izradi čitanke, imena autora, mjesto i godina izdanja, te broj svezaka, ali svi podaci su dati u skraćenom obliku, bez oznake tematike citiranih djela, te četiri hrestomatije. Kako se radi o štampanim djelima, ovdje nećemo navoditi njihov popis. Manje su poznate četiri hrestomatije koje Bašagić citira sa istim naslovom – "Chrestomathia arabica", a ostale podatke o njima daje sasvim kratko. Zato ćemo navesti ove hrestomatije onako kako su citirane u rukopisu, a u bilješkama dopuniti podatke koji nedostaju: Oberleitner – Beč 1823;⁴ Arnold – Halle 1853;⁵ De Sacy – Paris 1826;⁶ Kosegarten, – Leipzig 1828.⁷

³ Kako se može vidjeti, u naslovu na arapskom jeziku knjiga je predviđena za učenike četvrtog i petog razreda, a u uvodnom tekstu na bosanskom, za učenike petog i šestog razreda gimnazije.

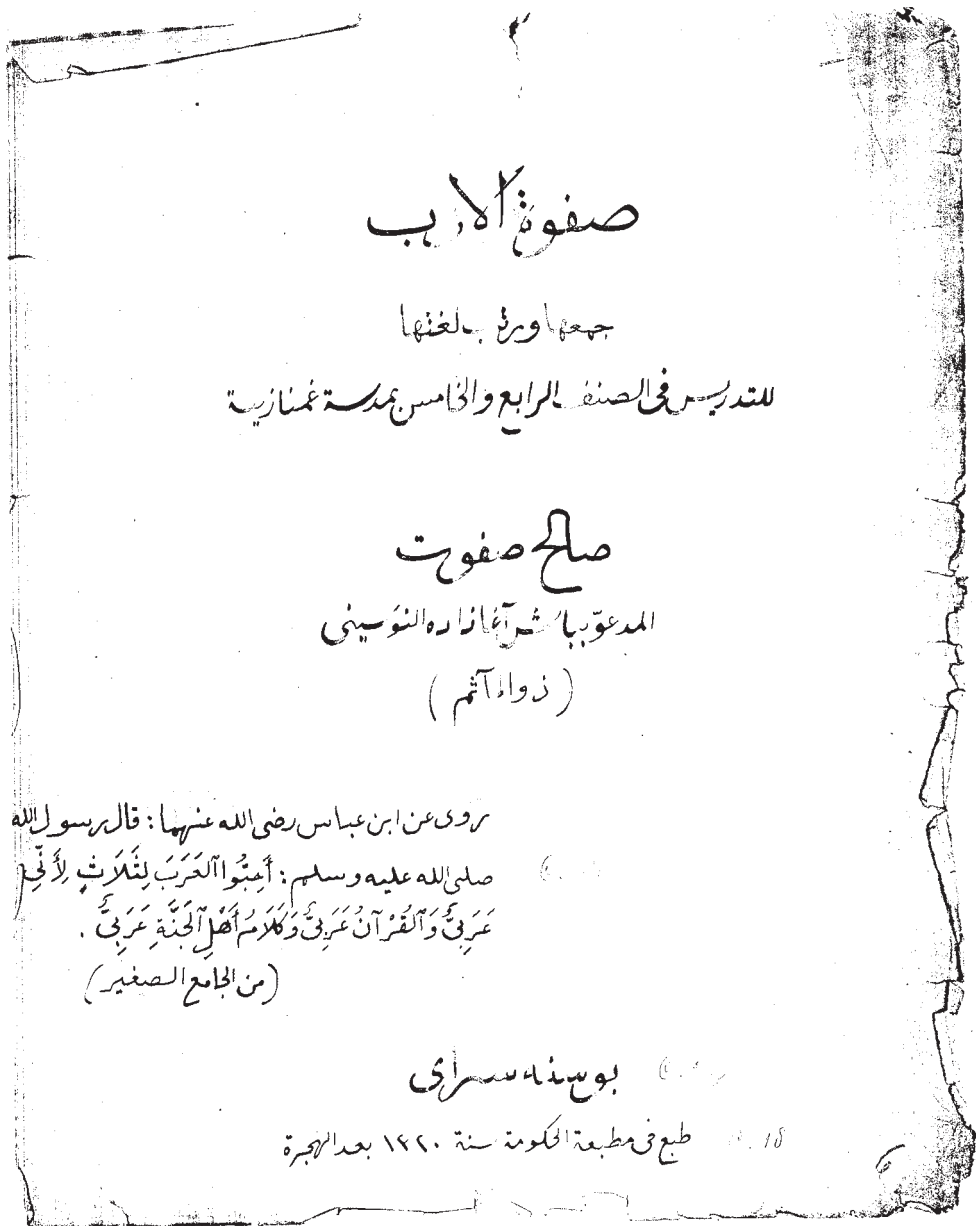
⁴ Oberleitner, Andreas, *Chrestomathia arabica cum glossario arabico-latino*, Viennae 1823-1824.

⁵ Arnold, Friedrich August, *Chrestomathia arabica quam e libris mss. vel impressis varioribus collectam*. Hali 1853.

⁶ Silvestre de Sacy, Antoine Isaac, *Chrestomathie arabe*, 2 ed., Paris 1826-27.

⁷ Kosegarten, Johann Gottfried Ludvig, *Chrestomathia arabica ex codicibus manuscriptorum Parisiensibus, Gottams et Berolinensibus collecta atque tum adscriptis vocalibus* (etc.), Lipsiae 1828.

Prikaz moje arapske čitanke „Lafetulo edeb“.

Tijekom svoje godišne mogor službovanja na sarajevskoj vel. gimnaziji tudio sam se, da na osnovi iskustva sakupim i surtam jednom čitankom s riječima, koja bi odgovarala na nastanu arapskog jezika u I. i II. razr. nižeg obrazovnog nivoa. Iskreno mi je to pušlo na rukom, nabrađajući materijal, koje danas predajem na općem vjerskoj seminarijskoj školi; ali onda otkriva, da se uopće nisu isplatio knjige na gimnazije u Bosni i Hercegovini, a ako se ne uspije da mi se pomati na trag.

Što se tiče jezika gradivo na čitanku, malo se vidio iz navedenih učila pod svojim imenom, a ipak sam iz najpoznatijih leksika, i to iz dva leksika, koja su propisana, da se predaju u I. i II. razredu; naime iz „Timce i jedne noći“ i putopisa Ibrahima Džabara. Po ovom istom crkvenom stavio sam na čelo jednu stihu u slavu Džabara (Helimut-terhid), da dobije obilježje arapske knjige. Dva sljedeća stiva nose naslov „Domovina“ i „Ljubav prema domovini“. Prvo je stiva jezikom po tekstu u talovim stivima, mogu se citati sa učenjima na početku godine u II. razr. Kao tek stiva predava sam lekturu prema leksici jezika i sadržaja. Po ovom crkvenom stavio sam u Evropi najprije je sam donio knjižicu leksi i priču, koje su do sada i neke male poznate, a posebno najvažnije Džabara i

i. ~~Bošnjači i muslimani~~ ~~načinom~~
 Na tujem sam redao čitavo prama upreku i lakovi jezika
 držeći mišle na umu, da zjale is lektire nauki takozvani
 i nešto u narodu, njegovoj kemiji, u linama, običajima
 i namernitim ljudima. U mnogo čitavo učitelji se imati
 prilike, da se sačuva ničanina u njoj ništa i tako
 ih nequad uparna s dosta zgodna arapske pojesti.
 Toliko upreku, jer nije moguće prikazati prama radi
 čaji 19% čitavo sakupljenih is dvadeset i više djela
 i chrestomathija.

Do nekom chrestomathija. Chrestomathia arabica" spocetka
 sam po prilici jednu trećinu čitavke potpuno volkala
 kirav. Na tujem sam - po čer ispuštati volkala na obic-
 nin riječima volkalizacijii samo irab (fleksiji) i
 riječta riječi. Držeći se te metode po prilici u trećoj
 četvrtini knjige stavljao sam samo volkala na vrlo
 riječta, riječi i teke ništa iraba. Kadnja četvrtina
 čitavke izgleda - izvuceni stihove - kao sve tičkane
 arapske knjige u istoku. To sam učinio ka to,
 da se ničanini primie citati bez volkala, jer su vrlo
 riječta arapske knjige. Knjige su tičkane s volkalima.

Sarajevu, 8. augusta 1902.

Safvet beg Bašagić

Popis literature kojom se Bašagić koristio u izradi ove čitanke pokazuje sa koliko je ozbiljnosti pristupio ovom radu. Sva navedena djela iz literature su izašla u izdanjima koje Bašagić citira kao “Bejrutsko izdanje”, “Egipatsko izdanje”, “Carigradsko izdanje” i “Berlinsko izdanje”. Godine pojedinih izdanja date su prema hidžretskom kalendaru, a predstavljaju izdanja iz godina u rasponu od 1279.-1313. (tj. 1862.-1895.), dok izdanja u kojima je godina navedena prema godinama nove ere nose oznake od 1879.-1890. Jedino su hrestomatije, kako smo već vidjeli, iz nešto ranijih godina.⁸

Bašagić je u “prikazu” čitanke napomenuo da je ispod svakog teksta citirao literaturu iz koje je on preuzet. Time je želio da pruži mogućnost eventualnim budućim korisnicima ovog djela, kako profesorima tako i učenicima, da jednostavno mogu, ukoliko se ukaže potreba, proširiti obradu citiranih tekstova.

Bašagićeva čitanka se nikada nije štampala i nije postala školski udžbenik. Njen rukopis je ostao da svjedoči o još jednom temeljito pripremanom stručnom djelu koje je Safvet-beg Bašagić bio namijenio za lakše savladavanje čitanja i razumijevanje gradiva iz arapskog jezika za učenike viših razreda gimnazije.

Ocjenjujući ovaj rukopis, možemo reći da je on pripremljen kao izbor tekstova primjerenih uzrastu učenika i već pređenom gradivu iz arapskog jezika. Tekstovi su raspoređeni, kako je to uobičajeno u već objavljenim hrestomatijama, od lakših ka težim, a korištena literatura obuhvata raznovrsna djela, kao što su, naprimjer, najčuvenija zbirka arapskih priča *Alf layla wa layla* (Hiljadu i jedna noć), putopisno djelo iz 8/14. stoljeća *Kitāb riḥla Ibn Baṭūṭa* (Knjiga putovanja Ibn Batute), izbori iz pjesničkih zbirki, fragmenti iz historijâ, te nekih drugih djela iz klasične arapske književnosti. Na taj način je Bašagić pripremio materijale koji svojim sadržajem u potpunosti odgovaraju učenicima u petom i šestom razredu gimnazije za čitanje tekstova na arapskom jeziku i njihovo prevođenje.

Materijal br. 2

Tokom pripremanja materijala za navedenu čitanku, Safvet-beg Bašagić je zapisivao i brojne stihove iz korištene literature, te razne izreke. Tekstove je objedinio u posebnu svesku na čijem je početku je na arapskom jeziku ispisano:

احسن ما سمعت و وجدت في الكتب

سفينة صفوة الادب

جمعها صالح صفوت المشتهر بباش آغا زاده

⁸ Sve navedene hrestomatije nalaze se u Nacionalnoj biblioteci u Beču.

(Najljepše što sam čuo i našao u knjigama
Bilježnica uz Izbor iz književnosti)
Sakupio Salih Safvet, poznat kao Bašagić).⁹

Raspored izabranih tekstova ima posebne naslove, paralelno na arapskom i bosanskom jeziku, a ispod citiranih stihova na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku naznačeno je ime autora, a u slučajevima gdje mu autor nije poznat, stavljena je oznaka لا ادرى (Ne znam). Ovaj izbor sadrži slijedeće naslove:

- Pjesnik i ljubav الشاعر و العشق – stihovi ispisani na 15 listova;
 Pjesnik i vino الشاعر و الشراب – ispisana dva lista;
 Pjesnik i svijet الشاعر و الدنيا – ispisana tri lista;
 Pjesnik i pjesma الشاعر و الشعر – ispisano samo jedan list;
 Pjesnik i mladost الشاعر و الشباب – ispisana dva lista;
 (bez prijevoda) الشاعر و طور سينا – samo dva stiha pjesnika Hafiza;
 (bez prijevoda) شاعر و خرابات – nema stihova;
 Aforizmi (bez arapskog naslova) – ispisana dva aforizma.¹⁰

Kao što se može vidjeti, ovaj materijal čine samo izvodi iz poezije na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, izreke i aforizmi i, kao takav, predstavlja još jedan primjer Bašagićevog interesovanja za raznovrsne tekstove, ali i primjetnu posebnu zainteresiranost za poeziju na orijentalnim jezicima.

Materijal br. 3

U zaostavštini Safvet-bega Bašagića sačuvala su se i dva rukopisna materijala čija je tematika poezija. Jedan od njih je zasebna sveska sa tvrdim koricama u kojoj su, u većini primjera, Bašagićevim rukopisom ispisani stihovi raznih pjesnika na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Neki stihovi imaju i prijevode, a jedan broj stihova je ispisano veoma lijepim *nasta 'līq* pismom, rukom nepoznatog pisara.¹¹

⁹ Rukopis se danas čuva u Istorijskom arhivu Sarajevo, pod oznakom BS 180.

¹⁰ U svakom od ovih dijelova ostavljeno je praznog prostora za eventualna dodavanja novih stihova. Na kraju, na preposljednjoj stranici ispisano je jedan, a na posljednjoj dva distiha na perzijskom jeziku, bez oznake autora.

¹¹ Rukopis u Istorijskom arhivu Sarajevo, BS 181. Pored stihova, u svesci su ispisane i neke izreke na latinskom (Seneca, Horacius), francuskom (Voltaire, Diderau) i njemačkom jeziku (Goethe).

Ovaj materijal također nema elemenata Bašagićevog autorstva nego predstavlja još jedan primjer njegovog interesovanja za poeziju na orijentalnim jezicima. Iz ovog primjera se može vidjeti da je Bašagić koristio svaku priliku da ostavi zapis o nekom stihu koji mu se dopao, a ponekad je odabrane stihove i prevodio.

Još jedan rukopis, iako je zaveden pod zasebnim brojem, također sadrži prijevode pjesama raznih "istočnih" pjesnika, pa ćemo ga ovdje samo evidentirati uz ovaj materijal.¹²

Materijal br. 4

Nije samo poezija zaokupljala Bašagićevu pažnju nego je on sakupljao i zanimljive citate iz različitih oblasti. U jednom sačuvanom rukopisnom materijalu ostalo je dosta tekstova sa raznovrsnom tematikom. Iz sadržaja se može vidjeti da je materijal vremenom sakupljan prema različitim tematskim cjelinama, te naknadno sastavljen u jedan omot, pri čemu su listovi ostali razasuti i sa različitom folijacijom. Na zajedničkim koricama naknadno je ispisan, u formi opisnog naslova, sadržaj ovog materijala:

Opširno djelo sa citatima iz raznih područja šeriatskog prava, iz hadisa, filozofskih djela i od raznih pjesnika.

Podijeljeno u poglavlja o vjerskim dužnostima, o upravi državom, o vladanju i saobraćaju sa ljudima itd. na arapskom, perzijskom i turskom jeziku.

Slično je istočnom blagu (Izvodi iz istočne mudrosti).¹³

Iako se i u ovom materijalu radi samo o ispisima na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, iz njega se može vidjeti da je Safvet-beg Bašagić dugo vremena sakupljao raznovrsne citate i izreke vezane za različite oblasti života. Ovi citati su pokazatelj njegovog svestranog interesovanja, što se vidi i iz naknadno ispisanog zajedničkog naziva "izvodi iz istočne mudrosti".

Materijal br. 5

Slična je tematika još dva materijala iz ostavštine Safvet-bega Bašagića koje ćemo ovdje predstaviti zajedno. Jedan od njih je, očito, samo jedan sačuvani dio iz nekog izbora u kojem su, po tematici, bile sakupljene razne izreke na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

¹² Rukopis u Istorijском arhivu Sarajevo, BS 54.

¹³ Rukopis u Istorijском arhivu Sarajevo, BS 187.

Ovaj dio ima paginaciju od 279 do 457, a sadrži izreke vezane za pojmove koji počinju slovima od “o” do “ž”, sa podnaslovima: “Oprost, praštanje”, “Odlučnost”, “Osjećaj, čuvstvo” itd. Pojedine izreke imaju i prijevod na bosanski jezik.¹⁴

Ovako raspoređen materijal pokazuje da su vjerovatno postojali još jedan ili dva dijela sa izrekama čija je tematika obuhvatala pojmove koji počinju slovima od “a” do “nj”, ali tih dijelova nema u zaostavštini koju smo imali na uvidu.

Drugi sličan materijal predstavlja još jedan izbor izreka, ovaj put naslovljen kao *Riječi ljudi od riječi i čina*. Uz njega je dodat i popis raznih zvanja u Turskoj koji, uz termine na osmanskome jeziku, sadrži i njihov prijevod na bosanski.¹⁵

I ovi materijali, kao i oni ranije predstavljani sa sličnom tematikom, pokazuju kako je Bašagić stalno radio na sakupljanju izreka, poslovice, stihova i drugih primjera “istočne mudrosti” na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, koje je povremeno objavljivao u književnim časopisima koji su imali rubrike “Male priče i dosjetke”, “Aforizmi”, “Istočne narodne pripovijetke” i sl. Da li je ovaj materijal u potpunosti ili djelimično objavljen u prilogima koje je Bašagić pripremao za te časopise moglo bi se reći tek kada bi se izvršila poređenja svakog ovog teksta iz ostavštine sa sadržajem objavljenih kratkih priloga u časopisima.

Materijal br. 6

Kako se iz Bašagićeve zaostavštine može vidjeti, on je radio i na izradi rječnikâ, jer je sačuvano dosta rukopisnog materijala za njihovu pripremu. U radnom materijalu za izradu jednog od ovih rječnika, koji je sam Bašagić u rukopisu naslovio sa “Turcizmi u hrvatskom jeziku”,¹⁶ na početku teksta su donesene skraćenice koje se koriste u radu na izradi rječnika, a zatim su riječi ispisivane unutar svakog slova abecede, bez posebnog rasporeda. Svaka

¹⁴ Rukopis u Istorijском arhivu Sarajevo, BS 186. Na kraju sveske dodato je nekoliko Bašagićevih pjesama u rukopisu, kao i nekoliko pjesama koje su već bile negdje štampane, pa su ovdje ti štampani tekstovi nalijepljeni i na njima vršene ispravke Bašagićevim rukopisom.

Potpuni spisak svih pojmova od slova “o” do slova “ž”, sa navođenjem prevedenih sentenci iz rukopisa, objavljen je u knjizi: *M. Džanko, Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: Vitez pera i mejdana)*, str. 249-251.

¹⁵ Rukopis u Istorijском arhivu Sarajevo, BS 55.

¹⁶ Rukopis u Istorijском arhivu Sarajevo, BS 186. Pisan je u svesci velikog formata sa abecedarijem. Na prvoj stranici je Bašagićevim rukopisom ispisan naslov koji je prvobitno glasio “Turcizmi u hrvatsko-srpskom jeziku”, a zatim je drugi dio riječi “hrvatsko-srpskom” prekrizhen, te je ostalo samo “hrvatskom”.

riječ ispisana je prvo onako kako se koristi na bosanskom jeziku,¹⁷ a zatim je dat njen originalni oblik na osmanskome. Uz pojedine riječi u zagradi je donesen i prijevod na njemački. Navedeni Bašagićev rukopis predstavljao je radni materijal koji bi se kasnije, vjerovatno, prebacio na kartice, složio po abecedi i uradio u formi rječnika. Da je to i urađeno, može se vidjeti po oznaci “γ” koja je naknadno stavljena crvenom olovkom ispred svake riječi, a na kraju svakog slova, također crvenom olovkom ispisano “fini!”¹⁸ Na kraju sveske dodati su neki geografski nazivi ispisani bez ikakvog redoslijeda, a zatim, na nekoliko listova, ispisano još riječi, također bez nekog redoslijeda, vjerovatno onih koje su kasnije dopisane. Pri kraju sveske, pod naslovom “Turska fraza”, na dvije stranice ispisane su neke fraze, a zatim ponovo dopisane neke nove riječi.

Na osnovu sačuvanog materijala, može se reći da ga je Safvet-beg Bašagić prikupljao u namjeri da izradi rječnik koji bi objasnio nastanak brojnih turcizama kod nas, jer je to bila leksika koja se mnogo koristila ne samo u svakodnevnom govoru, nego i u brojnim pisanim tekstovima.

Materijal br. 7

Mnogo obimniji je radni materijal za rječnik koji nema naslova,¹⁹ ali je cjelokupan materijal ispisan na kartice i raspoređen po abecedi, a zatim su kartice unutar svakog slova podijeljene prema jeziku iz kojeg su riječi preuzete, na “arabizme”, “turcizme” i “parsizme” i stavljene u zasebne kovertke. Abecedni raspored je napravljen prema bosanskom izgovoru, bez obzira na to koje je početno slovo riječi u jeziku iz kojeg je ona preuzeta. Tako, naprimjer, neke riječi koje u arapskoj grafiji počinju slovom “b”, a u bosanskom jeziku slovom “p”, uvrštene su pod slovo “p”; pod slovom “t” su obuhvaćene riječi koje počinju slovima “t”, “đ” ili “č”; pod slovom “z” obuhvaćene su riječi sa “z”, ali i sa “đ” (*zevk*, od *dawq*), “ž” (*zulum*, od *zulm*), “đ” (*zarar*, od *darār*), “š” (*zanat*, od *šan‘at*); pod slovom “i” uvrštene su riječi kod kojih je u arapskoj grafiji prvo slovo “elif” ili “ayn”, itd.

¹⁷ U ovom tekstu, kod imenovanja jezika koristimo naziv “bosanski”, a “hrvatski” i “srpsko-hrvatski” koristi se samo kod citiranja, prema nazivu koji je na određenom mjestu upotrijebljen.

¹⁸ Na osnovu ovih oznaka može se pretpostaviti da je ovaj materijal bio prepisan na kartice koje su kasnije iskorištene za izradu jednog obimnog rječnika koji se također nalazi u Istorijskom arhivu Sarajevo, sačuvan samo u karticama, a o kojem će ovdje kasnije biti više riječi.

¹⁹ Materijal se čuva u Istorijskom arhivu Sarajevo, pod oznakom R-50, a otkupljen je 19. 12. 1955. godine od Muhameda Hadžijahića. Riječi na bosanskom jeziku, kao i riječi arapskim slovima, ispisane su sa tri različita rukopisa.

Interesantno je kako se objašnjavaju riječi koje su različite u arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Takva je, naprimjer, riječ *patlidžan*. U objašnjenju uz ovu riječ stoji: “ar. *bariḡan*, tur. *patliḡan*, per. *batingan* – poznati plod koji se jede kod nas u Bosni i na istoku, ima oblik kruške a boje je modre (Eierfrucht)”.²⁰

Pokušat ćemo da na osnovu broja kartica unutar svakog slova odredimo koji bi to bio približan broj riječi koje su bile pripremljene za izradu ovakvog rječnika:

- a – arabizmi (92), turcizmi (87), parsizmi (23) = 202
- b – arabizmi (31), turcizmi (108), parsizmi (33) = 172
- č – arabizmi (–), turcizmi (58), parsizmi (35) = 93
- ć – arabizmi (32), turcizmi (25), parsizmi (31) = 88
- d – arabizmi (27), turcizmi (55), parsizmi (39) = 121
- dž – arabizmi (33), turcizmi (–), parsizmi (13) = 46
- đ – arabizmi (–), turcizmi (25), parsizmi (–) = 25
- e – arabizmi (43), turcizmi (31), parsizmi (6) = 80
- f – arabizmi (28), turcizmi (11), parsizmi (–) = 39
- g – arabizmi (17), turcizmi (8), parsizmi (3) = 28
- h – arabizmi (121), turcizmi (23), parsizmi (13+26) = 183
- i – arabizmi (72), turcizmi (19), parsizmi (4) = 95
- j – arabizmi (–), turcizmi (69), parsizmi(–) = 69
- k – arabizmi (73), turcizmi (127), parsizmi (27) = 227
- l – arabizmi (16), turcizmi (8), parsizmi (15) = 39
- m – arabizmi (81), turcizmi (13), parsizmi (21) = 115
- n – arabizmi (41), turcizmi (5), parsizmi (21) = 67
- o – arabizmi (13), turcizmi (39), parsizmi (8) = 60
- p – arabizmi (12), turcizmi (39), parsizmi (55) = 106
- r – arabizmi (37), turcizmi (3), parsizmi (–) = 40
- s – arabizmi (76), turcizmi (70), parsizmi (37) = 183
- š – arabizmi (33), turcizmi (–), parsizmi (20) = 53
- t – arabizmi (83), turcizmi (73), parsizmi (38) = 194
- u – arabizmi (22), turcizmi (41), parsizmi (–) = 63
- v – arabizmi (24), turcizmi (3), parsizmi (–) = 27
- z – arabizmi (51), turcizmi (13), parsizmi (20) = 84

Dakle, za izradu ovog rječnika bilo je već urađeno oko 2.500 riječi raspoređenih prema abecedi. Kako smo već rekli, sve riječi imaju i originalni oblik pisan arapskom grafijom, jedino je kod izvedenih glagola data samo uputnica na riječ od koje je taj glagol u bosanskom

²⁰ Kao što se može vidjeti iz ovog primjera, a takvih ima još, uz pojedine riječi je u zagradi donesen i prijevod na njemački.

jeziku nastao, naprimjer: “obeharati, v. behar”; “ošćariti se, v. šćar”; “ukabuliti, v. kabuliti” itd.

Iako navedeni materijal nije po obimu velik, on predstavlja još jedno polje kojem je Safvet-beg Bašagić posvetio dio svog stručnog rada u oblasti orijentalistike, u ovom slučaju pitanje upotrebe brojnih riječi iz orijentalnih jezika u bosanskom jeziku.

Zanimljivo je napomenuti da su riječi pisane sa po tri različita rukopisa i u bosanskoj i u arapskoj grafiji, što znači da je više osoba učestvovalo u ispisivanju riječi i njihovoj pripremi za izradu nekog budućeg rječnika.

Bašagićev metodološki pristup u obradi riječi može se pratiti u slijedećim elementima:

- riječi su podijeljene na arabizme, turcizme i parsizme;
- riječi su raspoređene po abecedi prema njihovom izgovoru u bosanskom jeziku, bez obzira na izvorni oblik u jeziku iz kojeg je pojedina riječ preuzeta;
- kod izvedenica se upućuje na osnovnu riječ – imenicu, pridjev ili glagol – od koje je ta riječ izvedena;
- ako se riječ pojavljuje u različitim oblicima u arapskom, turskom ili perzijskom jeziku, uz riječ su navedeni svi oblici;
- pojedine riječi imaju na kraju prijevod na njemački, dat u zagradama.

Iz svega navedenog možemo uočiti da je Safvet-beg Bašagić ovom zahtjevnom radu pristupio sasvim ozbiljno sa stanovišta metodološke obrade datih riječi. Što se tiče obima materijala koji je u njemu sadržan, sigurno je da bi se u tom pogledu moglo raspravljati o tome koliko je on zadovoljio potrebe za objašnjenjem brojnih riječi koje su u bosanski jezik došle prvenstveno preko turskog, iako su mnoge od njih porijeklom iz arapskog ili perzijskog jezika. Međutim, takva razmatranja izlaze iz okvira naše teme.²¹

Na osnovu ovdje predstavljenog dijela Bašagićeve zaostavštine koji se odnosi na njegov rad u oblasti orijentalistike, može se vidjeti koliko je bilo njegovo interesovanje za razna pitanja iz ove tematike. Izbori poezije, izreke, prijevodi, rječnici, te neki drugi sitniji tekstovi – sve su to samo fragmenti Bašagićevog dugogodišnjeg rada u raznim oblastima na temama vezanim za orijentalistička istraživanja kod nas. Uz brojne objavljene rezultate tih istraživanja ostalo je, kako se iz ovih rukopisa može vidjeti, još neobjavljenih radova

²¹ O važnosti proučavanja turcizama u bosanskom jeziku, pod kojima se podrazumijevaju i riječi koje su izvorno arapske ili perzijske, kao i njihovoj upotrebi u bosanskom jeziku, pisao je Abdulah Škaljić u djelu *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Posljednje, ispravljeno i dopunjeno, šesto izdanje djela, objavljeno je u izdanju “Svjetlosti” iz Sarajeva još 1989. godine, a sadrži, kako autor navodi u uvodnom dijelu, 6.868 riječi, među kojima je i preko 500 vlastitih imena i njihovih hipokoristika, preko 150 toponima, više od 80 uzvika, te oko 30 brojeva koji se koriste samo u određenim situacijama (vidjeti, npr. *šeš-beš* =šest-pet, karakterističan izraz koji se koristi samo u igri tavle). Naravno, u ovom djelu su korišteni i brojni primjeri iz objavljene literature, posebno rječnika i narodnih pjesama.

u različitim fazama njihove pripreme. Primjer čitanke kao rukopisa potpuno spremljenog za štampu s jedne strane, odnosno materijala u karticama za izradu rječnika turcizama s druge, pokazatelji su da je Safvet-beg Bašagić, pored objavljenih stručnih radova vezanih za orijentalistiku kod nas, ostavio i nekoliko rukopisa koji su u široj javnosti ostali skoro sasvim nepoznati, a koji su još jedan dokaz njegovog svestranog zanimanja za opsežnu problematiku kojom se bavio u ovoj oblasti.

U zaključku predstavljanja neobjavljenih materijala iz zaostavštine Safvet-bega Bašagića koje smo u ovom radu, za internu upotrebu, označili brojevima, možemo reći da je riječ o nekoliko tematskih cjelina, koje su na razne načine bile zastupljene u Bašagićevom interesovanju.

Prvu tematsku cjelinu, kao zasebno djelo, pripremljeno za štampu, predstavlja rukopis čitanke arapskog jezika za gimnaziju (materijal br. 1). Na osnovu sadržaja ponuđenog materijala, može se reći da su u njemu obuhvaćeni tekstovi koji po tematici, obimu i težini prate mogućnosti učenika za savladavanjem predloženog gradiva. Nastala kao rezultat Bašagićevog pedagoškog iskustva u radu sa učenicima gimnazije, ova hrestomatija je, za vrijeme kada je pripremana, mogla predstavljati koristan školski udžbenik.

Drugu tematsku cjelinu čine materijali koje smo označili brojevima 2 do 5, a koji predstavljaju tematski raspoređene izbore iz poezije na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, ponekad i sa prijevodom, te izreke i aforizme, popularno nazvane "izvodima iz istočne mudrosti". U ovu grupu spadaju i citati iz raznih djela iz područja šerijatskog prava, islamske tradicije, filozofije i drugih oblasti.

Treću cjelinu iz Bašagićeve zaostavštine predstavlja građa za izradu rječnika (ovdje pod brojevima 6 i 7) koja obuhvata arabizme, turcizme i parsizme u bosanskom jeziku. Jedan dio građe je u toku pripreme ispisivan u sveske, a zatim je prenesen na kartice, dok je drugi dio bilježen direktno na kartice, a zatim raspoređivan po abecedi. Na taj način je sva pripremljena građa sistematično raspoređena sa stanovišta metodologije koja je u obradi primijenjena. O pitanju obima te građe moglo bi se raspravljati, jer je veoma bogata leksika koja je u bosanski jezik ušla iz turskog, ali i, direktno ili indirektno, iz arapskog i perzijskog jezika, ali to izlazi iz okvira naše teme.

Na kraju, treba spomenuti da je u Bašagićevoj zaostavštini ostalo još materijala koji nismo detaljnije predstavili. Pored nekih ličnih i radnih dokumenata, privatnih pisama i brojnih telegrama sa čestitkama upućenim povodom promocije na čast doktora nauka, u zaostavštini ima i nekoliko pisama koja su vezana za njegov rad na prikupljanju rukopisne građe, za nabavku stručne literature, kao i prepiska koja se odnosi na otkup Bašagićeve biblioteke. I u ovom materijalu nalazimo svjedočanstva o stalnoj Bašagićevoj aktivnosti na polju istraživanja kulturne historije Bosne i Hercegovine.

VIII Zaključak

U ovom radu smo pokušali da ukažemo na bitne karakteristike naučnog i stručnog djela dr. Safvet-bega Bašagića, u čijem je opusu dominirao rad na izučavanju historije, književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima i njegovog prevođenja, te na prikupljanju i katalogiziranju rukopisnih kodeksa raznovrsnog sadržaja na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

Historijski okvir u kojem je živio i radio dr. Safvet-beg Bašagić u znatnoj mjeri je uticao na Bašagićevo opredjeljenje da se posveti izučavanju prošlosti Bosne i Hercegovine u svim njenim segmentima – historiji, književnosti, kulturi, običajima – pri čemu je nastojao da tu prošlost, u svim njenim aspektima, približi svojim savremenicima. Zbog toga smo jedno poglavlje posvetili historijskom pregledu istraživanja u oblasti orijentalistike u Evropi, jer je Bašagić, prvo kao student, a kasnije i doktorand na Univerzitetu u Beču, svoja istraživanja temeljio na izvorima i literaturi iz zapadnoevropskih orijentalističkih centara toga vremena. Rezultate tih istraživanja prenio je u naučnim i stručnim radovima vezanim za opću i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vlasti.

Biografski podaci o Safvet-begu Bašagiću (1870.-1934.), sa podacima o njegovom radu na brojnim i različitim poljima, pokazuju da on predstavlja jednu od najsvestranijih ličnosti u Bosni i Hercegovini na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Poznat je kao pjesnik, književni historičar i kritičar, profesor i prosvjetitelj, kulturni radnik i pokretač više kulturno-prosvjetnih udruženja, urednik i saradnik brojnih časopisa te, na kraju, i kao političar. Kroz 30-godišnji predani rad postigao je zavidne rezultate na svim poljima, iako su neki od njih bili plodniji i priznatiji od drugih. Rezultati koje je postigao u oblasti izučavanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima osigurali su mu mjesto pionira bosanskohercegovačke orijentalistike i utemeljitelja naučnog pristupa u ovim istraživanjima kod nas.

Naučni opus Safvet-bega Bašagića predstavili smo kroz djela iz oblasti historije i književne historije – *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* i *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao i kroz nekoliko kraćih naučnih radova ovog autora.

Hronološki najstarije djelo iz naučnog opusa Safvet-bega Bašagića predstavlja *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Kao sažet prikaz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vlasti, baziran na historijskim izvorima i dostupnoj literaturi, kako na osmanskom tako i na evropskim jezicima, djelo nije pisano sa ambicijama da predstavlja sveobuhvatnu historiju Bosne u periodu koji obuhvata. Ipak, ono je mnogim kasnijim

autorima poslužilo kao osnovna literatura, prvenstveno zbog primarnih historijskih izvora koji su korišteni u njegovoj izradi.

Na osnovu svih ovih elemenata možemo zaključiti da se pri ocjeni ovog djela mora posebno voditi računa o vremenu u kojem je nastalo, jer je *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* prvo djelo koje obrađuje historiju Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vlasti, a koje je objavljeno u Bosni i Hercegovini. Pored toga, u ovom djelu je Safvet-beg Bašagić, pored izvora i literature na evropskim jezicima, prvi put učinio dostupnim javnosti podatke iz osmanskih izvora koje historičari toga vremena nisu mogli koristiti zbog nepoznavanja jezika na kojem su oni pisani. Što se tiče prezentiranja historijskih podataka, oni su kroz djelo izneseni pregledno, u vidu hronike događaja, pri čemu je Bašagić nastojao da jednostavnim jezikom *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine* približi što širem krugu čitalaca u Bosni i Hercegovini.

U dijelu knjige sa podnaslovom *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* dat je prvi sumarni pregled književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, napisan na bosanskom jeziku. U njemu su pojedini autori navedeni samo imenom, dok su oni istaknutiji predstavljeni i stihovima, kao i Bašagićevim ocjenama tih stihova, iznesenim na osnovu njegovih vlastitih dojmova, ali i na osnovu podataka iz biografskih pregleda osmanske književnosti u kojima su bili zastupljeni i neki bošnjački pjesnici. Podaci koje je iznio u ovom pregledu, Bašagić su poslužili za dalja istraživanja književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Uzimajući u obzir sve ove elemente, možemo zaključiti da je kroz ovaj pregled, makar sažet i nepotpun, jer je njime bio obuhvaćen samo mali broj autora i djela, Bašagić otvorio puteve za dalja istraživanja na tom polju. Koliko je to bio podsticaj i njemu samom da nastavi istraživanja po rukopisima i dostupnoj literaturi kako bi nova saznanja prezentirao naučnoj i široj javnosti, najbolje pokazuje njegovo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*.

Knjiga Safvet-bega Bašagića *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* je, bez sumnje, njegovo najvrednije djelo u oblasti izučavanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Kao bosanska verzija doktorske disertacije *Bosniaken und Hercegovcen auf dem gebiete der Orientalischen Literatur*, odbranjene 1910. godine na Univerzitetu u Beču, ova knjiga se odlikuje izvjesnim izmjenama i dopunama, nastalim prvenstveno kao rezultat daljih istraživanja obrađene građe, ali i u smislu prilagođenosti njenog sadržaja domaćem čitaocu. U njoj Bašagić kontinuirano prati književno stvaralaštvo bosanskohercegovačkih autora na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, shvaćeno u najširem smislu riječi, odnosno, pismenosti uopće. Istraživanja su bazirana na najstarijim osmanskim izvorima, na savremenoj zapadnoj literaturi njegovog vremena, a posebno na izvornoj rukopisnoj građi. Bašagićevu metodologiju u obradi autora i njihovog stvaralačkog opusa karakterizira biografsko-filološki pristup koji je potpuno opravdan u fazi pionirskih istraživanja na tom polju. Vrednovanju pojedinih autora i njihove poezije ponekad nedostaje više kritičnosti, što je naročito izraženo u stihovima koji su se dojmili Bašagića-pjesnika. U takvim

slučajevima njegov sud ostaje na nivou impresije. Izvjesna doza apologetskog pogleda na stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima kod Bašagića je odraz njegove želje da svojim savremenici, kojima je ovo stvaralaštvo skoro potpuno nepoznato, ukaže kako su ovi autori, pripadnici jednog “malog naroda” u okvirima ogromnog Osmanskog carstva, ostavili vidnog traga na tom polju.

Na kraju, možemo zaključiti da Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao prvi pregled cjelokupnog pisanog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima, uz sve zamjerke koje mu se mogu izreći sa današnjeg stanovišta istraženosti ove građe i njene književnokritičke ocjene, predstavlja “historiju književnosti” kakva je mogla biti napisana u vremenu u kojem je živio i pod uticajem austrijske orijentalističke škole koju je slijedio.

Ostali radovi iz Bašagićevog naučnog opusa pokazuju koliko je bilo široko polje njegovog naučnog interesovanja. Na osnovu nekoliko studija, priloga i kritičkih osvrtu, mogli smo vidjeti da se ono kreće u dva osnovna pravca – u književnosti i historiji. Radovi iz oblasti književnosti obuhvataju teorijska razmatranja o pjesničkim žanrovima, studije o pojedinim autorima – od perzijskih klasika, preko književnica u arapskoj i turskoj književnosti, pa sve do savremenih turskih autora – a pojedini prilozi su iz oblasti književne kritike.

U oblasti historije, uz studije iz političke i kulturne historije Bosne i Hercegovine, Bašagić je u svojim radovima naučno obradio neke dokumente o porijeklu pojedinih bosanskohercegovačkih porodica i time dao doprinos osvjetljavanju historijskih tema o kojima je pisao.

Iako se Bašagićev naučni i stručni opus u njegovim djelima često prepliću, Bašagićev stručni rad karakteriziraju katalogizacija manuskripata na orijentalnim jezicima i izrada biografskog leksikona. Pored njih, u ovom opusu smo predstavili i neke manje Bašagićeve stručne radove.

Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke, rad u kojem je Safvet-beg Bašagić kataloški predstavio sadržaj svoje rukopisne zbirke, ukazuje na nekoliko značajnih elemenata iz kulturnohistorijske prošlosti Bosne i Hercegovine. Među njima je svakako i podatak da je riječ o kataloškoj obradu rukopisa iz privatne kolekcije Safvet-bega Bašagića, koja je, iako relativno mala po broju rukopisa, sadržavala značajnu rukopisnu građu za izučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine u osmanskome periodu. Ovaj popis, kao prvi katalog jedne rukopisne zbirke u Bosni i Hercegovini, urađen po uzoru na metodologiju evropskih kataloga iz tog vremena, a svojim pouzdanim elementima identifikacije obrađenih djela bio je prvorazredan izvor podataka za kasniju izradu kataloga rukopisa Univerzitetske biblioteke u Bratislavi, gdje se ova zbirka danas nalazi.

Međutim, sa stanovišta kataloške obrade rukopisa, moramo reći da ovaj rad sadrži i neke propuste, od kojih je većina tehničke prirode. Međutim, najveći propust je što je Bašagić pojedina djela, koja su obrađena u kodeksima, navodio i kao posebne jedinice u oblastima u koje su ta djela spadala i davao im novi broj. Na taj način, 349 brojeva u *Popisu orijentalnih rukopisa moje biblioteke* upućuju na pogrešan zaključak da u zbirci ima toliko rukopisa. Ovakvom numeracijom rukopisa Bašagić je odstupio od pravila za katalogizaciju

u kojima se pozivom na određeni broj u katalogu označava da je riječ o drugom primjerku istog djela, što ovdje nije slučaj.

U stručnom opusu Safvet-bega Bašagića djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, sa blizu 700 biografija više ili manje poznatih ličnosti sa ovih geografskih prostora kroz četiri stoljeća osmanske uprave, predstavlja koristan priručnik za sticanje osnovnih podataka o pojedinim ličnostima, te proširenje saznanja o njima na osnovu navedene literature. Kako je prvobitno pisano za potrebe enciklopedije, biografije su, u skladu sa uputama, predstavljene kratko, iako ne uvijek srazmjerno značaju određene ličnosti.

Osnovna vrijednost ovog Bašagićevog djela ogleda se u činjenici da je ono predstavljalo leksikonski priručnik za čiju izradu su korišteni različiti izvori i literatura, prije svega na orijentalnim jezicima i, nešto skromnije, literatura na evropskim jezicima, kao i izvjestan broj djela napisanih na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku. Time je Bašagić pokazao da je znao koristiti relevantne izvore i literaturu, te da je njegov leksikon za vrijeme u kojem je nastao, a naročito u okolnostima u kojima je pripreman, predstavljao važnu stepenicu na putu izučavanja biografija ličnosti koje su imale značajnu ulogu u historiji i kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu.

Određen broj propusta koje nalazimo u ovom Bašagićevom djelu nastao je, prije svega, zbog različitih podataka koje je nalazio u korištenoj literaturi. Tako se moglo dogoditi da je on jednu ličnost obradio na dva mjesta, odnosno podatke o dvije ličnosti spojio u jednu, jer su ga na to naveli izvori i literatura koje je koristio.¹ Svakako da su, vremenom, dalja istraživanja dovodila do novih saznanja, te je izvjestan broj tih pogrešaka ispravljen, a Bašagićevi propusti dopunjeni, u obnovljenom izdanju ovog djela.

Na kraju, možemo zaključiti da Bašagićevo djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, bez obzira na izvjestan broj propusta i pogrešaka, ipak predstavlja priručnik koji je, kao funkcionalni leksikon, bio je koristan za dalja istraživanja. Ispravke i dopune u obnovljenom izdanju ovog leksikona, izvršene zahvaljujući daljim naučnim saznanjima, čine ga danas sigurnijim izvorom podataka o ličnostima koje su u njemu obrađene.

U stručno djelo Safvet-bega Bašagića uvrstili smo i neke radove nastale na osnovu izvorne rukopisne građe. U jednom je Bašagić, iz epa *Iskendernāme*, spjevanog 1389. godine, donio stihove koji predstavljaju najstariju verziju opisa bitke na Kosovu i smrti sultana Murata I. Drugi rad daje interesantne podatke o nepoznatim zadužbinama Lala Mehmed-paše Sokolovića.

Safvet-beg Bašagić je napisao još nekoliko sitnijih priloga, čiji su naslovi, sa ostalim potrebnim podacima, dati ovdje u *Bibliografiji*. Njihov sadržaj nije donio toliko zanimljive podatke da bi ih trebalo izdvojiti u ovom pregledu.

¹ Vidjeti, naprimjer, Sulejman-paša (str. 72) i Sulejman-paša Sari (str. 73), gdje je, na osnovu podataka koje je pružala korištena literatura, ova ličnost obrađena kao dvije različite osobe. Takvih primjera ima u još nekim slučajevima.

Na osnovu sadržaja poglavlja koje smo posvetili prevodilačkom radu Safvet-bega Bašagića, možemo zaključiti da se on pokazuje kao dosta plodan prevodilac sa orijentalnih jezika. U prijevodima naučnih i stručnih djela, najčešće s arapskog, Bašagić se strogo drži izvornog teksta, što je karakteristično i za njegove prijevode književnih djela pisanih u prozi. S druge strane, u prijevodima, odnosno prepjevima stihova, Bašagićev pjesnički izraz i njegova vizija poruke određenog stiha, često prepjeve udaljavaju od doslovnog prijevoda izvornika. U takvim slučajevima, u kojima su prepjevi distiha dati u strofama od četiri stiha, Bašagića-prevodioca nadvladava Bašagić-pjesnik.

Posebnu vrijednost sa stanovišta proučavanja kulturne baštine u Bosni i Hercegovini imaju Bašagićevi prepjevi poezije bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, jer je ona, tek preko ovih prepjeva, postala dostupna, ali i popularna širokom auditoriju.

U prevodilačkom opusu Safvet-bega Bašagića potrebno je napomenuti kako su brojni prijevodi kratkih priča, mudrih izreka, aforizama, anegdota i sl., objavljivani uglavnom u časopisima za pouku i zabavu koji su izlazili u Bašagićevo vrijeme, upotpunjavali sadržaj ove vrste časopisa i time ukazivali na izrazitu prosvjetiteljsku crtu koja se ogledala na skoro svim poljima djelovanja Safvet-bega Bašagića.

I na polju Bašagićevog književnog rada, iskazanog kroz poeziju i dramsko stvaralaštvo, te njegovo djelovanje na sakupljanju izreka, poslovice i narodnih umotvorina, često su vidljivi, s jedne strane utjecaji Orijenta, posebno u poeziji, dok su, s druge strane, pojedine ličnosti iz prošlosti Bosne i Hercegovine osnovna tema njegovog dramskog stvaralaštva.

U zaostavštini Safvet-bega Bašagića pronašli smo jedan broj rukopisa koje smo u ovom radu, za internu upotrebu, nazvali "materijalima" i označili zasebnim brojevima. Međutim, njihov sadržaj možemo grupisati u tri tematske cjeline: udžbenička literatura, izbori iz poezije, izreke i aforizmi, kao i citati iz proznih djela iz različitih oblasti, te građa za izradu rječnika. U ovom radu smo posvetili pažnju svakoj od ovih cjelina, jer su materijali koje smo našli u Bašagićevoj zaostavštini pokazatelji da je on, pored objavljenih stručnih radova vezanih za orijentalistiku kod nas, ostavio i nekoliko rukopisa koji su u široj javnosti ostali skoro sasvim nepoznati, a koji su još jedan dokaz njegovog svestranog zanimanja za opsežnu problematiku kojom se bavio u ovoj oblasti.

U radu *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića* smo nastojali da kroz predstavljanje i analizu stvaralačkog opusa Safvet-bega Bašagića koji se odnosi na oblast orijentalistike vrednujemo rezultate do kojih je on došao u oblasti orijentalističkih istraživanja u vremenu u kojem on živi i radi, te da ih uporedimo sa dometima bosanskohercegovačke orijentalistike danas.

U analizi Bašagićevog naučnog i stručnog djela nastojali smo da ukažemo na to koliko su radovi dr. Safvet-bega Bašagića, a naročito istraživanja i rezultati do kojih je došao u izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, imali izuzetan značaj za vrijeme u kojem su nastajali, a istovremeno su predstavljali i prvorazredne izvore za dalja istraživanja u ovoj oblasti. Posebno smo ukazivali na vrijednosti korištenja originalne arhivske i rukopisne građe

kao primarnih izvora u njegovim radovima. Uz to, gdje god je to bilo moguće, Bašagić je koristio i relevantnu literaturu, kako na orijentalnim tako i na evropskim jezicima, pa smo nastojali da na osnovu tih izvora i literature ocijenimo koliko su njegovi radovi ostali polazište u svim kasnijim tekstovima vezanim za preglede književnog stvaralaštva, historijske osvrtne, monografije o pojedinim autorima, kao i pojedinačna djela određenih autora i predstavljali doprinos u rasvjetljavanju pojedinih događaja, biografija ličnosti ili njihovih djela.

U predstavljanju i analizi Bašagićevih djela sa sličnom tematikom, nastojali smo da rezultate tih djela valoriziramo kroz njihovo međusobno poređenje. Na taj način smo osvijetlili Bašagićevo sazrijevanje kao naučnika, jer se u svakom kasnijem radu bio vidan napredak u odnosu na prethodni.

S druge strane, njegova djela smo poredili i sa drugim djelima iste ili slične tematike koja su u to vrijeme nastala u zapadnoevropskim orijentalističkim centrima, pri čemu se pokazalo da je on, metodološki, skoro u potpunosti slijedio austrijsku orijentalističku školu. To je sasvim razumljivo kada se ima na umu da se on školovao u Beču, te da je na Bečkom univerzitetu stekao i stepen doktora nauka.

Kroz analizu Bašagićevih rezultata u oblasti istraživanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima i dometa koje su na tom polju postigli bosanskohercegovački orijentalisti nakon Bašagića, možemo zaključiti kako se on s pravom smatra začetnikom naučnog pristupa u izučavanju ove književnosti. Iako u njegovim radovima ima nedostataka objektivne, ali i subjektivne prirode, ipak moramo naglasiti da o pojedinim bošnjačkim autorima ili njihovim djelima ni danas nema više podataka nego što ih je Bašagić dao u svojim djelima. Međutim, današnja saznanja su doprinijela da se isprave neke greške i dopune propusti u Bašagićevim radovima. Na tom planu posebnu vrijednost imaju rezultati koji se prezentiraju u monografijama o pojedinim autorima i njihovom stvaralaštvu.

U ocjenama naučnog i stručnog djela Safvet-bega Bašagića nastojali smo ukazati na različite metodološke pristupe u pojedinim radovima, koji su zavisili od teme i načina njenog izlaganja, kao i od namjene određenog teksta. Pri tome smo donosili i ocjene drugih orijentalista, ali i književnih kritičara koji nisu orijentalisti, ne samo sa prostora Bosne i Hercegovine nego i šire, koje su ponekad bile samo prigodno izrečeni osvrti, bez obrazloženja datih sudova, a ponekad i suviše kritični i sa određenim predrasudama. Bašagić je svojim ukupnim i široko obuhvaćenim stvaralačkim opusom poticao brojne kritičare da sa različitih aspekata ocjenjuju njegovo djelo. Svoje ocjene o Bašagićevom djelu iznosili smo u svakom poglavlju, nastojeći da ih obrazložimo i da na primjerima naučnog i stručnog djela Safvet-bega Bašagića, u njegovim prijevodima sa orijentalnih jezika i neobjavljenim materijalima iz njegove zaostavštine, pokažemo rezultate i objektivne vrijednosti njegovog rada u istraživanju opće i kulturne historije Bosne i Hercegovine u doba osmanske uprave, kao i cjelokupne domete koje su, zahvaljujući i Safvet-begu Bašagiću, postigli bosanskohercegovački orijentalisti od vremena njegovih radova do danas.

Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića – Rezime

Predmet ovog rada je naučno i stručno djelo Safvet-bega Bašagića, utemeljitelja moderne bosanskohercegovačke orijentalistike i jedne od najsvestranijih ličnosti na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Poznat je kao pjesnik, književni historičar i kritičar, kulturni radnik i pokretač više časopisa i društava, te kao političar. Na svakom od polja na kojima je djelovao postigao je značajne rezultate. Osnovna zamisao ovog rada je da se kroz analizu rezultata njegovog rada u oblasti orijentalističkih istraživanja i njihovu naučnu valorizaciju ukaže na izuzetan doprinos koji je Safvet-beg Bašagić dao na ovom polju.

Bašagićevo naučno i stručno djelo može se uslovno podijeliti na nekoliko tematskih cjelina:

- izučavanje književnosti na orijentalnim jezicima, a posebno književnosti Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku;
- historija i kulturna historija Bosne u periodu osmanske vlasti i studije o pojedinim istaknutim ličnostima i događajima iz tog perioda.
- prikupljanje, obrada i katalogizacija manuskripata na orijentalnim jezicima;
- izrada biografskog leksikona istaknutih Bošnjaka u različitim domenima djelovanja u periodu osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini;
- prijevodi i prepjevi s arapskog, turskog i perzijskog jezika.

Na Bašagićevo cjelokupnu aktivnost imao je velikog uticaja historijski okvir u kojem je živio i stvarao. Zato smo tom okruženju posvetili jedno poglavlje ovog rada.

U zasebnom poglavlju predstavili smo važnije podatke iz biografije Safvet-bega Bašagića, te dali hronološki pregled njegovog rada, u kojem su se izmjenjivale teme iz književnosti, opće i kulturne historije, njegovi stihovi, ali i prepjevi poezije sa orijentalnih jezika, kataloška obrada rukopisa, te prijevodi djela bosanskohercegovačkih autora. Na svim ovim poljima rada Safvet-beg Bašagić je ostavio rezultate koji su i danas predmet interesovanja istraživača u tim oblastima.

Središnji dio ovog rada posvećen je naučnom i stručnom djelu Safvet-bega Bašagića. Iz njegovog naučnog opusa, koji obuhvata teme iz historije i književne historije, posebnu

pažnju posvetili smo djelima *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)* i *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Ova djela smo predstavili hronološki, jer se ona u nekim svojim dijelovima prožimaju, a zatim i dopunjavaju.

U prvom djelu – *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)* – dat je prvi sažeti prikaz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine, a u posebnom poglavlju ove knjige, pod naslovom *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta*, prvi put se ukazalo da je u ovom periodu u Bosni i Hercegovini egzistiralo književno stvaralaštvo na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

Drugo djelo iz Bašagićevog naučnog opusa – *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* – predstavlja neznatno prerađenu verziju njegove doktorske disertacije *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der orientalischen Literatur* (“Bošnjaci i Hercegovci u oblasti orijentalne književnosti”) i najznačajnije je djelo u njegovom ukupnom naučnom radu.

Pored ova dva djela, iz naučnog opusa Safvet-bega Bašagića izdvojili smo i predstavili nekoliko kraćih studija, radova ili priloga, posvećenih određenim problemima ili autorima.

Na planu stručnog rada Safvet-bega Bašagića izdvajaju se dva djela. Jedno je *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, koje predstavlja prvi katalog jedne rukopisne zbirke u Bosni i Hercegovini izrađen po principima katalogizacije rukopisa u evropskim zbirkama orijentalnih manuskriptata. U njemu je kataloški obrađeno blizu 400 tematski raznovrsnih kodeksa rukopisa koje je Bašagić posjedovao u svojoj biblioteci, nastaloj kao rezultat njegovih traganja za rukopisnom historijskom i književnom građom, i iz koje je crpio vrijedne podatke za svoje radove.

Drugo Bašagićevo djelo, svrstano u područje stručnog rada, predstavlja biografski leksikon pod naslovom *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*. U njemu su donesene biografije blizu 700 istaknutijih ili zanimljivih ličnosti iz historije Bosne i Hercegovine u periodu osmanske vladavine – pisaca, profesora poznatih medresa, visokih državnih, vojnih i administrativnih funkcionera, šerijatskopравnih i vjerskih autoriteta, te drugih istaknutih ličnosti.

Prijevodima naučnih i stručnih radova, te prijevodima iz književnosti na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, a u okviru književnosti, posebno, prepjevima poezije na tim jezicima, posvetili smo također zasebno poglavlje, jer je prevodilačka aktivnost Safvet-bega Bašagića sa sva tri orijentalna jezika kroz cijeli period njegovog rada ostala jedna od najplodnijih oblasti u njegovom ukupnom djelovanju.

Pojedini neobjavljeni tekstovi iz zaostavštine Safvet-bega Bašagića pokazuju širok dijapazon njegovog interesovanja i rada u oblasti orijentalistike, a skoro sasvim su nepoznati naučnoj i široj javnosti. Zato smo ih predstavili u zasebnom dijelu ovog rada.

Iako je predmet našeg interesovanja u ovom radu naučno i stručno djelo Safvet-bega Bašagića, smatrali smo potrebnim, makar u osnovnim crtama, ukazati i na njegov književni

rad. Kroz ova dva segmenta Bašagićevog rada – naučni i stručni s jedne, te književni s druge strane – pokazuju interakciju ova dva polja njegovog djelovanja. Kroz Bašagićeve stihove često se provlače imena orijentalnih likova, bilo stvarnih ili legendarnih, kao i likova iz narodnih pjesama, a kao moto pojedinih pjesama javljaju se stihovi ili izreke poznatih pjesnika, najčešće perzijskih. S druge strane, ilustracije stvaralaštva pojedinih autora u njegovom naučnoistraživačkom radu date su u stihovima, pa se u njima oslikava Bašagićevo poetsko nadahnuće.

U radu smo nastojali da valoriziramo ukupno stvaralaštvo Safvet-bega Bašagića u kontekstu vremena u kojem živi i radi i da ga uporedimo sa dotadašnjim istraživanjima iz iste oblasti, kao i kasnijim, a posebno sa naučnim saznanjima koje su postigli bosanskohercegovački orijentalisti nakon Bašagića. Predstavljanje, analiza i kritičke ocjene Bašagićevog naučnog i stručnog djela pokazali su da su istraživanja i rezultati do kojih je on u tim istraživanjima došao služila kao temelj za sve kasnije radove u toj oblasti.

Kroz analizu Bašagićevog rada u oblasti orijentalističkih istraživanja pokazalo se da je pozitivistički metod bio jedini metod izbora u vremenu kada se tek počinju prikupljati izvori i književna građa i utvrđivati činjenice vezane za književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Na osnovu ovog, pripremnog rada, moglo se pristupiti filološkom metodi, koji je karakterističan za njegovu doktorsku disertaciju. Upravo je Bašagić, kao bečki student i kasnije doktorand, svjestan potrebe naučne obrade bogate bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima, pristupio tom poslu filološkim metodom, koji je on upoznao kao pouzdan i već široko prihvaćen metod u književnoj kritici u Evropi u 19. stoljeću. Ovaj metod je ostao dominantan metod u ukupnoj bosanskohercegovačkoj orijentalistici sve do najnovijeg vremena, kada se pojavljuju monografije posvećene opusu nekog autora, tematici ili periodu, kao određeni vid nadgradnje biografsko-bibliografskih podataka karakterističnih za prethodne faze istraživanja stvaralaštva Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

Naučni rezultati do kojih smo došli u okviru rada na temi *Naučno i stručno djelo Safvet-bega Bašagića* mogu se sumirati u nekoliko cjelina:

Safvet-beg Bašagić je izuzetan naučnik, plodan i izvrstan prevodilac s arapskog, turskog i perzijskog jezika, stručnjak u oblasti orijentalno-islamske diplomatike i paleografije i autor više zasebnih djela, te brojnih studija, radova, eseja i prikaza iz oblasti orijentalistike u najširem smislu te riječi, iako je našoj naučnoj i široj javnosti daleko više poznat kao pjesnik, kulturni, javni i politički radnik

U naučnom opusu Safvet-bega Bašagića zastupljena su djela iz historije i književne historije. Prvo djelo iz ovog opusa, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)*, bazirano je na historijskim izvorima i dostupnoj literaturi, a kao osnovni izvor podataka poslužilo mu je rukopisno djelo *Tarih-i Bosna* (Historija Bosne) Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita, pisano na osmanskome jeziku. Posebno poglavlje na kraju

knjige, pod naslovom “Herceg-Bosna i istočna prosvjeta”, predstavlja prvi rezimirani pregled književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalnim jezicima napisan na bosanskom jeziku, sa mjestimičnim ilustracijama stihova i njihovim prepjevom. Podaci koje je iznio u ovom kratkom prikazu poslužili su Bašagiću kao osnova za dalji rad na ovom polju, a njima su se koristili i svi kasniji istraživači književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Bašagićevo najobimnije i najpoznatije djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* predstavlja bosansku verziju njegove doktorske disertacije na njemačkom jeziku pod naslovom *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der orientalischen Literatur*, odbranjene 1910. godine na Univerzitetu u Beču, sa izvjesnim izmjenama i dopunama koje su nastale prvenstveno kao rezultat daljih istraživanja obrađene građe, ali i u smislu prilagođenosti sadržaja domaćem čitaocu. U njemu Bašagić kontinuirano prati književno stvaralaštvo Bošnjaka i Hercegovaca na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, shvaćeno u najširem smislu riječi, dakle ne samo lijepu književnost, nego i cjelokupno njihovo stvaranje u oblastima jezika, historije, filozofije, prava, islamskih nauka itd., riječju, pismenosti uopće. Njegova istraživanja su bazirana na najstarijim osmanskim izvorima, na savremenoj zapadnoj literaturi njegovog vremena, a posebno na izvornoj rukopisnoj građi iz koje Bašagić crpi tekstove bošnjačkih autora. Ovako široko zahvaćena istraživanja, sa solidno potkrijepljenim stavovima, predstavljaju jednu od bitnih karakteristika Bašagićeve metodologije u radu na obradi predstavljenih autora. Bašagićevom vrednovanju pojedinih autora i njihove poezije ponekad nedostaje više kritičnosti, što se posebno očituje u primjerima stihova koji su se dojmili Bašagića-pjesnika i u kojima je on, ponesen njihovim sadržajem, istupao više emocionalno. Izvjesna doza apologetskog pogleda na stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima mora se smjestiti u širi kontekst njegovog prosvjetiteljsko-pedagoškog pristupa izučavanju ove književnosti, jer on nesumnjivo proističe iz njegovog sveukupnog pogleda na ovu problematiku kao opće kulturološko pitanje, te u tom smislu nadvladava potrebu za književnokritičkim vrednovanjem. Međutim, uz sve zamjerke koje se mogu izreći sa stanovišta današnje istraženosti ove građe i njene književnokritičke ocjene, Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* ostaje nazamjenjiva historija književnosti jednog perioda i vrednovanja te književnosti na početku 20. stoljeća.

U stručnom opusu Safvet-bega Bašagića posebno se ističe rad *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*. To je prvi katalog jedne rukopisne zbirke u Bosni, urađen po uzoru na evropske kataloge s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Raznovrsnost sadržaja, kao i imena bošnjačkih autora, prepisivača ili ranijih vlasnika rukopisa iz ove zbirke, vidni su pokazatelji općeg kulturnog nivoa bošnjačkog stanovništva u doba osmanske vlasti. Kataloškom obradom ovih rukopisa omogućen je uvid u sadržaj zbirke, kao i rad na daljem proučavanju bošnjačkih autora i njihovih djela.

Djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* predstavlja leksikon sa skoro 700 obrađenih biografija istaknutih ličnosti iz svih sfera života u periodu osmanske

vlasti u Bosni, za čiju izradu su korišteni raznovrsni izvori i literatura osmanske i evropske provenijencije. Neosporna je vrijednost ovog leksikona kao korisnog priručnika za dalja istraživanja, iako u pojedinim biografijama ima mjestimičnih grešaka, čega je bio svjestan i sam autor, pa je djelo objavio sa nadom da će ono biti dalji poticaj istraživačima u radu na prikupljanju podataka o ličnostima čije su biografije date, ali i drugih, manje poznatih i nepoznatih ličnosti iz prošlosti Bosne i Hercegovine.

Ostali naučni i stručni radovi Safvet-bega Bašagića, kao i prijevodi poezije i proze s arapskog, turskog i perzijskog jezika, te neobjavljeni materijali iz njegove zaostavštine, pokazuju da je Safvet-beg Bašagić dao izuzetan doprinos razvoju bosanskohercegovačke orijentalistike. Dok su ti radovi samim svojim sadržajem bili upućeni na određeni krug čitalaca, dotle je on široj javnosti bio i ostao mnogo poznatiji po svom književnom radu. Njegovo pjesničko djelo, kojim je ostavio neizbrisivog traga u književnosti Bosne i Hercegovine, često je protkano uticajima Orijenta, posebno poezije perzijskih klasika. Kao dramski stvaralac bio je okrenut historijskim zbivanjima i ličnostima iz historije Bosne i Hercegovine, a njegov rad na sakupljanju izreka, poslovice i ostalih narodnih umotvorina bio prvenstveno obrazovnog karaktera.

Upoređujući rezultate oblasti orijentalističkih istraživanja do kojih je u svom radu došao Safvet-beg Bašagić u kontekstu vremena u kojem je on živio i djelovao, te poredeći njegova naučna saznanja sa današnjom bosanskohercegovačkom orijentalistikom, u potpunosti je opravdana ocjena onih koji ga smatraju začetnikom naučnog pristupa u izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Dosadašnje ocjene naučnog i stručnog djela Safvet-bega Bašagića, u kojima je njegovo ukupno stvaralaštvo vrednovano sa različitih aspekata, pokazuju da se njegovi rezultati i metodološki pristup u radu ne moraju u potpunosti prihvatiti i da su podložni kritici, ali se ne možemo složiti sa onim ocjenama koje su iznesene sa određenim predrasudama. U današnje vrijeme, kada je istraživačima dostupno mnogo više izvora i građe, kada se u katalozima i samim rukopisnim zbirkama otkrivaju nova imena i pronalaze nova djela poznatih i nepoznatih bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, lakše je ukazivati na nedostatke ili greške Bašagićevih djela. Međutim, ne smijemo zaboraviti da je od vremena Bašagićevog djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* prošlo više od jednog stoljeća, da su *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* prva historija književnosti, *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* prvi katalog, a *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* prvi leksikon – dakle, sve su to pionirska djela u bosanskohercegovačkoj orijentalistici na poljima koje obrađuju. Zato smo kroz analizu rezultata Bašagićevog naučnog i stručnog djela i njihovu valorizaciju nastojali ukazati na doprinos Safvet-bega Bašagića u bosanskohercegovačkoj, ali i u evropskoj orijentalistici.

Scientific Work and Research of Dr. Safvet-bey Bašagić – Summary

The topic of this book is the scientific work and research of Safvet-bey Bašagić, the founder of modern Oriental studies in Bosnia and Herzegovina, and one of the most versatile personalities at the crossroads of the 19th and 20th centuries. He was well-known as a poet, literary historian and critic, a cultural activist and founder of several magazines and societies, as well as a politician. He achieved notable results in every area of his work. The basic thesis of this book is to point out, by analysing the results of his research in Oriental studies, and by scientifically validating them, the exceptional contribution Safvet-bey Bašagić made to this field.

Bašagić's scientific work and research can be conditionally divided into several thematic parts:

- The study of literature in Oriental languages, especially Bosniak literature written in the Arabic, Turkish and Persian languages;
- The history and cultural history of Bosnia during the period of Ottoman rule as well as the study of certain notable personalities and events from the same period;
- The collection, editing and cataloguing of manuscripts in Oriental languages;
- The creation of a biographical lexicon of prominent Bosniaks in different fields of work during the Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina;
- Translations of prose and poetry from the Arabic, Turkish and Persian languages.

Bašagić's activities as a whole were substantially influenced by the historical framework in which he lived and worked. Consequently, a chapter of this book is dedicated to this framework.

A separate chapter gives more important information from the biography of Safvet-bey Bašagić, as well as a chronological survey of his work which is interwoven by themes from literature, general and cultural history, his verses, but also the translation of poetry from the Oriental languages, cataloguing manuscripts, as well as translation of works by Bosnian authors. Safvet-bey Bašagić left results in all fields of his activities, and they are, even today, the subject of interest of researchers in those fields.

The central part of this book is dedicated to the scientific work and research of Safvet-bey Bašagić. Out of his scientific scope – which encompasses historical and literary history themes – we paid special attention to these works: *A Short Guide to the Past of Bosnia and Herzegovina (from 1463-1850)*, and *Bosniaks and Herzegovinians in Islamic Literature*. We presented these works in chronological order, since they overlap in certain parts as well as add to each other.

The first part – *A Short Guide to the Past of Bosnia and Herzegovina (from 1463-1850)*, gives the first concise history of Bosnia and Herzegovina in the period of Ottoman rule. A separate chapter at the end of the book titled *Herceg-Bosnia and Eastern Education* gives the first revelation about the existence of literary creations in the Arabic, Turkish and Persian languages during this period.

The second work from Bašagić's scientific scope – *Bosniaks and Herzegovinians in Islamic Literature* is a slightly rewritten version of his doctoral dissertation *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der orientalischen Literatur*, and is also the most important piece in his whole scientific work.

Besides these two pieces from the scientific work of Safvet-bey Bašagić, we selected and presented several shorter studies, works or contributions dedicated to certain problems or authors.

Two works stand out in the scientific work of Safvet-bey Bašagić. One is *The List of Oriental Manuscripts of My Library*, which is the first catalog of a collection of manuscripts in Bosnia and Herzegovina modeled on the principles of cataloguing manuscripts in the European collections of Oriental manuscripts. It catalogues close to 400 thematically different coda of manuscripts Bašagić owned in his library, which was created as a result of his search for manuscripts describing cultural and historical topics, and was also the source of valuable data for Bašagić's work.

Bašagić's second work, set in the field of scientific work, is a biographical lexicon titled *Notable Croats Bosniaks and Herzegovinians in the Ottoman Empire*. It contains biographies of close to 700 notable or interesting personalities – writers, professors of famous medresas, high state, military and administrative officers, sharia-law and religious authorities and other prominent personalities from the history of Bosnia and Herzegovina in the period of Ottoman rule.

A separate chapter is also dedicated to translations of scientific and professional works as well as literary translations from Persian, Turkish and Arabic language; and within the field of literature, to translation of poetry from those languages, since the translating activities of Safvet-bey Bašagić from all three Oriental languages remained, throughout his life, one of the most fruitful areas of his work.

Certain unpublished texts from the endowment of Safvet-bey Bašagić which show the wide range of his interest and activities in the field of Oriental studies are almost completely

unknown among both scientific as well as wider audiences. Therefore, they are presented in a separate part of this book.

Even though the subject of this book is the scientific work and research of Safvet-bey Bašagić, we considered it necessary to briefly refer to his literary work as well. It is through two segments of Bašagić's work – scientific and specialist on the one hand, and literary on the other, that one can see the mutual influences that all forms of his work had on each other. Bašagić's verses often contain names of Oriental characters, both real and legendary, as well as characters from traditional poems. Verses or sayings of well-known poets, most often Persian, appear as a motto of certain poems. On the other hand, the illustrations of other authors' creations in his scientific and research work are given in verses and they reflect Bašagić's poetic work.

In this book, we tried to validate the complete works of Safvet-bey Bašagić in the framework of the time in which he was living and working and to compare them to contemporary research and later accomplishments in the same field. This particularly refers to the comparison of his scientific findings with the achievements in the same domain reached today in Oriental studies in Bosnia and Herzegovina. The presentation, analysis and criticism of Bašagić's scientific work and research shows that all the later work was based on his research and the results he reached in that research.

The analysis of Bašagić's work in the field of research of Oriental studies shows that the positivistic method was the only method of choice at the time when sources and literary matter were just beginning to be collected and when the facts about the literary creations of Bosniaks in the Oriental languages were just being established. Based on this preparatory work, one could commence with the philological method which was characteristic of his doctoral thesis. It was precisely Bašagić who started work with the philological method, first as a student in Vienna, and later on as a doctoral student, aware of the need for a scientific editing of the rich Bosniak heritage in the Oriental languages. He had been introduced to this method as a reliable and already dominant method of literary criticism in 19th century Europe. This method remained the dominant method in Oriental studies in Bosnia and Herzegovina until most recently, whenever monographs are published dedicated to the works of some author, theme or a period. It is also a certain form of building upon biographical and bibliographic data characteristic for previous phases of research into the creations of Bosniaks in Arabic, Turkish and Persian languages.

The scientific results reached in the book titled *Scientific Work and Research of Safvet-bey Bašagić* can be summed up in several sections:

Safvet-bey Bašagić is a remarkable scientist, a productive and exceptional translator from Arabic, Turkish and Persian languages, an expert in the field of Oriental-Islamic diplomatic and paleography and the author of several separate studies, papers, essays and surveys in the field of the Oriental studies in the widest sense of that word. He is, however,

much better known to our scientific and wider public as a poet and as a cultural, public and political activist.

Works from history as well as literary history are represented in Safvet-bey Bašagić's scientific opus. As the first work of his opus, *A Short Guide to the Past of Bosnia and Herzegovina (from 1463-1850)*, is based on historic sources and available materials. The basic source of information he used was the manuscript by Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekkit, called *Tarih-i Bosna* (A History of Bosnia) and written in the Ottoman language. A separate chapter at the end of the book titled "Herceg-Bosnia and Eastern Education" is the first summarized survey of Bosniak literary creations in the Oriental languages written in the Bosnian language, with occasional illustrations of verses and their translations. Data presented in this short survey served Bašagić as a basis for future work in this field and were also used by all subsequent researchers of Bosniak literature in the Oriental languages.

Bašagić's most voluminous and best known work, *Bosniaks and Herzegovinians in Islamic Literature*, is the Bosnian version of his doctoral dissertation in German titled *Bosniaken und Herzegovcen auf dem Gebiete der orientalischen Literatur*, defended in 1910 at Vienna University. It did contain some changes and additions, primarily as a result of further research into edited materials, but more in the sense of adjusting the content to a Bosnian reader. In this work, Bašagić continuously follows the literature of Bosniaks and Herzegovinians in the Arabic, Turkish and Persian languages. It was taken in the widest sense of the word, namely not only literature alone, but their complete creations in the fields of language, history, philosophy, law, Islamic studies, etc, or, in one word, literacy altogether. His research is based on the oldest Ottoman sources, on contemporary Western texts of his time, and particularly on native manuscripts from which Bašagić quotes the texts of Bosniak authors and by which he supports his views about their value. This widely drawn research, together with examples supporting his views, represent one of the more important characteristics of Bašagić's methodology while editing presented authors. Bašagić's assessment of certain authors and their poetry is sometimes less than fully critical, which is particularly clear in the cases of verses which impressed Bašagić as a poet, and by whose content he was "carried away" and acted more emotionally. A certain dose of apologetic views with regard to Bosniak creations in the Oriental languages has to be understood in the wider context of his educational and pedagogical approach to the study of this literature. It is because it undoubtedly stems from his whole attitude toward this subject-matter as a general cultural question, and in that sense overrides the need for assessment through literary criticism. However, even with all the objections one can find from the point of view of today's exploration of this topic and its literary criticism, Bašagić's work *Bosniaks and Herzegovinians in Islamic Literature* remains an irreplaceable history of literature of one particular period as well as the validation of that literature at the beginning of the 20th century.

In the scientific opus of Safvet-bey Bašagić *The List of Oriental Manuscripts of My Library* particularly stands out. It is the first catalog of a collection of manuscripts in Bosnia modeled on European catalogs from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The varieties of content, as well as the names of Bosniak authors, copyists, and previous owners of manuscripts from this collection are indicators of the general cultural level of the Bosniak people in the period of Ottoman rule. Cataloging these manuscripts made possible a look into their content, as well as the work on further study of Bosniak authors and their works.

The work *Notable Croats Bosniaks and Herzegovinians in the Ottoman Empire* is a lexicon of almost 700 edited biographies of notable personalities from all walks of life in the period of the Ottoman rule in Bosnia. It was created using different sources and materials originating both from the Ottoman Empire as well as Europe. The value of this lexicon is undoubted as a useful manual for further research, even though certain biographies contain occasional mistakes. The author was well aware of this, so he published this work hoping that it would inspire other researchers to continue work on collecting information for biographies cited in this work, but also for those not contained in it.

Other scientific works and research of Safvet-bey Bašagić, like the translations of poetry and prose from the Arabic, Turkish and Persian languages, as well as unpublished materials from his endowment, show that Safvet-bey Bašagić made an exceptional contribution to the development of Oriental studies in Bosnia and Herzegovina. While those works by their content were directed to a particular circle of readers, he, on the other hand, was much better known to the general public because of his literary work, and within it, especially as a poet. His poetic work, through which he left an indelible trace in the literature of Bosnia and Herzegovina, is often woven with Oriental influences, particularly the poetry of Persian classics. As a dramatist, he was inspired by historical events and personalities from the history of Bosnia and Herzegovina, while his work on the collection of sayings, proverbs and other traditional oral history was primarily of an educational character.

By comparing the results in the field of the Oriental studies reached by Safvet-bey Bašagić in the framework of the time in which he was living and working, and by comparing his scientific findings to the achievements of Oriental studies in Bosnia and Herzegovina today, one can entirely maintain the claim of later researchers of Bosniak literature in the Oriental languages that Bašagić is deservedly considered the founder of scientific study of Bosniak literature in the Oriental languages.

The criticism of the scientific work and research of Safvet-bey Bašagić thus far in which his complete opus was validated from different angles, shows that his results and his methodological approach to work do not have to be completely accepted and that they are susceptible to critique. However, we cannot agree with criticism made with certain prejudices. Nowadays, when researchers have many more sources and materials at their disposal, when

one can find out new names and new works of both known and unknown Bosniak authors in catalogs and in collections of manuscripts, it is easier to point out shortcomings or errors in Bašagić's work. However, we must not forget that more than one century has gone by since Bašagić's *Short Guide to the Past of Bosnia and Herzegovina* and that *Bosniaks and Herzegovinians in Islamic Literature* is the first history of that literature, that *The List of Oriental Manuscripts of My Library* is the first such catalog, and that *Notable Croats Bosniaks and Herzegovinians in the Ottoman Empire* is the first such lexicon. In other words, these are all pioneering works in Oriental studies in Bosnia and Herzegovina in their subject matters. Therefore, through the analysis of the results of Bašagić's scientific work and research and through their scientific validation, we demonstrated the contribution of Safvet-bey Bašagić to Oriental studies not only in Bosnia and Herzegovina but in Europe as well.

Bibliografija

(Naučni i stručni radovi, prilozi, prijevodi i prepjevi)

1891.

(S. Bašagić, prev. s turskog): Mustafa Rešid "Ribareva kći", *Bošnjak* I, Sarajevo 1891., br. 5, str. 2.
S. B., prevod s turskog: Mustafa Rešid "Moj slavuj", *Bošnjak* I, Sarajevo 1891., br. 5, str. 2.
...ć, "Mahmud paša", *Bošnjak* I, Sarajevo 1891., br. 14, str. 1-2; br. 15, str. 1-2; br. 16, str. 1-2.

1892.-1893.

Mirza Safvet, s arapskog prev.: Alija Kalif IV. "Iskrice", *Pobratim* III, Zagreb 1892-1893., br. 3, str. 40; br. 8, str. 120.

1893.

Mirza Safvet, s perzijskog preveo: "Firdevsi", *Prosvjeta* I, Zagreb 1893., br. 10, str. 227-229; br. 11, str. 245-247.

Mirza Safvet, s perzijskog: "Džamija", *Prosvjeta* I, Zagreb 1893., br. 23, str. 444-446.

Mirza Safvet, prev.: Abdu'ul Aziz, "Zadnji s Bogom", *Prosvjeta* I, Zagreb 1893., br. 24, str. 495.

Mirza Safvet, s perzijskoga izvornika prev.: Hafiz, ("Pjesme Hafizove"), *Prosvjeta* I, Zagreb 1893., br. 35, str. 612.

Mirza Safvet, s perzijskoga izvornika prev.: Hafiz, ("Pjesme Hafizove"), *Prosvjeta* I, Zagreb 1893., br. 36, str. 628 i 630.

1893.-1894.

Mirza Safvet, s arapskog prev.: Alija Kalif IV. "Iskrice", *Pobratim* IV, Zagreb 1893-1894., br. 10, str. 154-155.

Mirza Safvet, s arapskog prev.: Alija Kalif IV. "Iskrice", *Pobratim* IV, Zagreb 1893-1894., br. 16, str. 243.

1894.

Mirza Safvet, na hrvatski prev.: Mirza Sadik, "Glasi iz tamnice", *Vienac* XXVI, Zagreb 1894., br. 23, str. 366-367.

Mirza Safvet, prevodi: Ajiše Bâunijje, "Madež", *Vienac* XXVI, Zagreb 1894., br. 44, str. 704.

Mirza Safvet, prevodi: Ajišei Kurtubijje, "Jednome proscu", *Vienac XXVI*, Zagreb 1894., br. 44, str. 704.

Mirza Safvet, prevodi: Ebu-muslim el Horosani, "Junački ponos", *Vienac XXVI*, Zagreb 1894., br. 44, str. 704.

Mirza Safvet, "Hafiz", *Prosvjeta II*, Zagreb 1894., br. 11, str. 343-344.

Mirza Safvet, prev.: Namik Kemal, "Sinu na slici", *Prosvjeta II*, Zagreb 1894., br. 23, str. 704.

1895.

Mirza Safvet, "Begova džamija", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 1, str. 9.

Mirza Safvet, s arapskoga preveo: (Muhelhil-ibni Rebia), "Na grobu Ćulejba", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 4, str. 67.

Mirza Safvet, "Derviš-paša Mostarac", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 10, str. 184-188.

Mirza Safvet, prevada: "Iz Hafiza", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 17, str. 332-333.

Mirza Safvet, prevada (s turskog): Namik-Ćemal, "Utjeha", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 17, str. 333.

Mirza Safvet, prevada: Ajišei Huba, "Jednome proscu", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 17, str. 333.

Mirza Safvet, prevada: Zija paša, "Čovjek i svijet", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 17, str. 333.

Mirza Safvet-beg R. Bašagić, s arapskoga preveo: "Zuheirova 'Mualaka'", *Nada I*, Sarajevo 1895., br. 23, str. 450.

Mirza Safvet, prev. s turskoga: Muallimi Nadži, "Karabati", *Prosvjeta III*, Zagreb 1895., br. 4, str. 123.

Mirza Safvet, s perzijskoga prevada: (Hafiz, "O krčmare, rujnim vinom daj posveti čašu moju..."), *Prosvjeta III*, Zagreb 1895., br. 8, str. 243.

Mirza Safvet, s perzijskoga prevada: (Hafiz, "O sabahski miris-vjetre..."), *Prosvjeta III*, Zagreb 1895., br. 13, str. 402.

1895.-1896.

Mirza Safvet, prev.: Namik Ćemal, "Sinu na slici", *Mearif II*, Sarajevo 1313. (1895.-96.), str. 48.

Mirza Safvet, "Hafiz", *Mearif II*, Sarajevo 1313. (1895.-96.), str. 118-126.

1896.

Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultan Murat Alosmanović, "Glasi srca", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 4, str. 70.

Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Ajišei Hubba, "Nazira", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 4, str. 70.

Mirza Safvet beg R. Bašagić, "Pjesnik Nerčesija", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 5, str. 88-90.

Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultanšahi Harzemi, "Poslanica", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 128-129.

Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Melikšah, "Odgovor na poslanicu", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.

Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultanšah, "Zaključak", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.

Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultan Togrul, "Prije boja", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.

- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Melikšah, "Poslije boja", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultan Zijaiddini Kabil, "Poslanica", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultan Šemsuddini Gori, "Odgovor na poslanicu", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultan Muhamed Sebuktegin, "Kratka elegija", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Mumin Mirza Ćurćani, "Kad je panuo u ropstvo", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Mumin Mirza Ćurćani, "Pod sabljom", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Lala Hatun, "Ženski ponos", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Lala Hatun, "Isprika", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Lala Hatun, "Iskrica", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Sultan Selim Alosmović, "U carstvu ljubavi", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 7, str. 129-130.
- Mirza Safvet beg Bašagić, prevodi: Ibni Jemin, "Ulomci", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 15, str. 283 i 286.
- Safvet beg R. Bašagić, s perzijskoga preveo: Sajib, "Pjesma o 'naju'", *Nada II*, Sarajevo 1896., br. 20, str. 386.

1897.

- Safvet beg R. Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", *Glasnik Zemaljskog muzeja IX*, sv. 3, 1897., Sarajevo 1897., str. 437-446.
- S. beg Bašagić, "Žena-knjževnica u Carigradu", *Nada III*, Sarajevo 1897., br. 4, str. 78-79.
- Safvet beg R. Bašagić, prevoda: "Pjesme Hafizove", *Nada III*, Sarajevo 1897., br. 23, str. 446-447.

1898.

- S. R.-Bašagić, preveo: Naši pjesnici na istočnjačkom parnasu, Hilmi beg Ljubović, ("Mome srcu jad zadaje..."), *Nada IV*, Sarajevo 1898., br. 5, str. 75-76.
- S. R.-Bašagić, preveo: Hilmi beg Ljubović, ("Moja draga kao da ne znade..."), *Nada IV*, Sarajevo 1898., br. 5, str. 76.
- S. R.-Bašagić, preveo: Hilmi beg Ljubović, (Kad se sjetim gjula tvoga...), *Nada IV*, Sarajevo 1898., br. 5, str. 76.
- S. R.-Bašagić, preveo: Hilmi beg Ljubović, ("Kad se danas u tom tužnom stanu..."), *Nada IV*, Sarajevo 1898., br. 5, str. 76.
- Safvet beg R.-Bašagić: Naše zvijezde na istočnom parnasu (Derviš paša Mostarac, 2. Ahmed beg Dervišpašić, 3. Husrev paša Sokolović), *Nada IV*, Sarajevo 1898., br. 11, str. 170-171.
- M. Safvet, prev.: Sirri Paša, "Bulbul", *Prosvjeta VI*, Zagreb 1898., br. 11, str. 341.

1898.-1899.

- Mirza Safvet, prevodi: Hafiz, ("Ah, i tajno svako djelo..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 8, str. 176.
- Mirza Safvet, prevodi: Hafiz, ("Sjedi na obalu r'jeke..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 8, str. 176.
- Mirza Safvet, prevodi: Hafiz, ("Skupljaj biser pravog znanja..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 8, str. 176.
- Mirza Safvet, prevodi: Hafiz, ("Za svoje brin' se jade..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 8, str. 176.
- Mirza Safvet, prev. s perzijskoga: Ibn Jemin, ("Dok živiš gledaj, proživjet tako..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 8, str. 176.
- Mirza Safvet, prev. s perzijskoga: Ibn Jemin, ("Makar i dragulji tvoje oči bile..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 8, str. 176.
- Mirza Safvet, prev. s turskog: Zija-Paša, ("Danas-sjutra, kad će zemlja biti..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 10, str. 225.
- Mirza Safvet, prev. s turskog: Zija-Paša, ("Što neuki učenjake..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 10, str. 225.
- Mirza Safvet, prev.: Ahmed-Paša, ("Vr'jeme vranu..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 10, str. 225.
- Mirza Safvet, prev.: Namik Kemal, ("U tako smo vr'jeme došli..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 10, str. 225.
- Mirza Safvet, prev.: Šinasi, ("Nesretnikom onog zovu..."), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 10, str. 225.
- Mirza Safvet, prev.: Ibni Jemin Ferjumed, ("Alkemija"), *Pobratim IX*, Zagreb 1898-1899., br. 20, str. 457.

1899.

- Safvet Beg R. Bašagić, "Der älteste Ferman der Čengić-Begs", *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Sechster Band, Wien 1899, pp. 478-486 + taf. XVII.
- S. R. beg Bašagić, preveo: Nerčesi-Sarajlija, ("Vrijeme d'jete načini mladićem..."), *Nada V*, Sarajevo 1899., br. 1, str. 10.
- S. R. beg Bašagić, preveo: Zijaji-Mostarac, ("S ljubavi punom čašom..."), *Nada V*, Sarajevo 1899., br. 1, str. 10.
- S. beg R.-Bašagić, s persijskoga preveo: Ibni Jemin, "Svijet", *Nada V*, Sarajevo 1899., br. 6, str. 91.

1900.

- Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet.): *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)*. Vlastita naklada, Sarajevo 1900.
- Mirza Safvet, "Teofik-i-Fikret", *Život II*, Sarajevo 1900., br. 17, str. 26-29.

1900.-1901.

- M. S., preveo: "Riječi velikih ljudi", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 4, str. 57.
- M. Safvet, s perzijskoga preveo: Hafiz, ("Nije vr'jedna kobi ovog sv'jeta sreća"), *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 7, str. 110.
- M. Safvet, s perzijskoga preveo: Hajjam, ("Od tebe nauči gazela"), *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 7, str. 110.
- M. Safvet, s perzijskoga preveo: Sultan Tugril Selčuković, ("Pri sastanku juče koliko veselja"), *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 7, str. 110.
- M. Safvet, s perzijskoga preveo: Sultan M. Selčuković, ("S mahom sablje svjetodršca"), *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 7, str. 119.
- Seradžudin (s arapskog): "Mudri savjeti Lokmanovi", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 9, str. 141-142; br. 10, str. 155-156.
- Mirza Safvet, s arapskoga preveo: Šenfera el Azdi, "Odlomak iz 'Lamijjetul-areb'", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 13, str. 202-203.
- M. Safvet, s turskog preveo: Nef'ija, "Dželaluddini Rumiji. Odlomak iz Nef'ine 'kaside-i-medhi-je'", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 14, str. 217-218.
- M. S. (s arapskog preveo): Anonim, "Govor ponosne Arapke", *Behar*, I, Sarajevo 1900-1901., br. 15, str. 243.
- Nazim, preveo: Teofik-i-Fikret, "Ramazanska sadaka", *Behar*, I, Sarajevo 1900-1901., br. 16, str. 248-249.
- Seradž (preveo): "Glasovite riječi ljudi od riječi i čina", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 18, str. 285.
- Seradž, preveo s turskog: Anonim, "Nazira", *Behar*, I, Sarajevo 1900-1901., br. 20, str. 316.
- Seradž, preveo s turskog: Ali ef. Skopljak, "Od Dernaša na svijetu", *Behar*, I, Sarajevo 1900-1901., br. 20, str. 316.
- Nazim, s turskoga preveo: Halid-i-Zija, "Osmanova vojna", *Behar*, I, Sarajevo 1900-1901., br. 21, str. 330-331.
- Seradž, preveo: "Riječi velikih ljudi od riječi i čina", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 21, str. 333.
- Mir.-vet, preveo: "Iskrice hazreti Alije chalife IV", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 23, str. 362-363.
- Nazim, s turskoga preveo: Halid-i-Zija, "Suhoparni život", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 23, str. 363-364.
- M. S., s perzijskoga preveo: Ibni Jemin Ferjumed, "Alkemija", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 24, str. 380.
- Ibni Šir, preveo: Husein-i-Džahid, "Moj stari hrast", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 24, str. 380-381.
- Mir.-vet, preveo: "Iskrice hazreti Alije chalife IV", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 24, str. 381-382.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo): "Riječi velikih ljudi od riječi i čina", *Behar* I, Sarajevo 1900-1901., br. 24, str. 382-383.

1901.

Mirza Safvet, preveo: Urve-ibni-Elverd, "Istočni Parnas", *Nada* VII, Sarajevo 1901., br. 20, str. 314-315.

Mirza Safvet, preveo: Mutemmim ibni Nuveire, "Umnul(!) merasi (Majka jadikovki)", *Nada* VII, Sarajevo 1901., br. 22, str. 347.

Mirza Safvet, preveo: Malik ibni Nuveire, "Istočni Parnas", *Nada* VII, Sarajevo 1901., br. 23, str. 361-362.

1902.

Mirza Safvet, "Misirska pjesnikinja" (Aiše-hanum Ismet Timur), *Nada* VIII, Sarajevo 1902., br. 19, str. 268.

1903.

Mirza Safvet, "Arifi-Hikmet beg Rizvanbegović Stočević (Lik iz novije turske književnosti)", *Nada* IX, Sarajevo 1903., br. 16, str. 211-213; br. 17, str. 227-229.

1903.-1904.

Safvet Bašagić, "Arif-Hikmet beg", *Behar* IV, Sarajevo 1903-1904., br. 3, str. 45-46.

Mirza Safvet, pribilježio: "Riječi velikih ljudi", *Behar* IV, Sarajevo 1903-1904., br. 10, str. 152.

1904.-1905.

Mirza Safvet, "Stambolska pjesnikinja", *Behar* V, Sarajevo 1904-1905., br. 1, str. 4-6.

1905.-1906.

Mirza Safvet, s arapskoga preveo: Ibni Ebi Hukaik, "Glasi iz smrtne postelje", *Behar* VI, Sarajevo 1905-1906., br. 1, str. 4.

Mirza Safvet, s turskog preveo: Namik-Ćemal, "Dva druga na jednoj slici", *Behar* VI, Sarajevo 1905-1906., br. 1, str. 4.

Mirza Safvet, s perzijskoga preveo: Ibni Jemin, "Svijet", *Behar* VI, Sarajevo 1905-1906., br. 1, str. 5.

Mirza Safvet, s arapskog preveo: Ebu Firas, "Ponosna pjesma", *Behar* VI, Sarajevo 1905-1906., br. 2, str. 19.

1906.

(Safvet-beg Bašagić), "Arifi Hikmet-beg Rizvanbegović Stočević (Lik iz novije turske književnosti)", *Kalendar "Gajret"* I, Sarajevo 1906., str. 96-104.

1907.

Mirza Safvet: *Gazi Husrev beg* (u spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu), "Biblioteka Braće Bašagića", Naklada knjižare Braće Bašagića, Sarajevo 1907.

Mirza, "Gazi Osman paša", *Kalendar "Gajret"* I, Sarajevo 1907., str. 123-124.

Mirza, "Sultan Mehmed II. El-Fatih", *Kalendar "Gajret" II.*, Sarajevo 1907., str. 126-127.

Mirza, "Mehmed paša Sokolović", *Kalendar "Gajret" II.*, Sarajevo 1907., str. 129-131.

1908.-1909.

Safvetbeg Bašagić, "Tri naša prva pionira na polju istočne književnosti: Adni, Abdulkерim i Ajas", *Behar IX*, Sarajevo 1908-1909., br. 1, str. 3-6; br. 2, str. 21-22; br. 3, str. 38-39; br. 4, str. 54-56.

M. Safvet, s arapskog preveo: Ebu 'Ala el-Me'arri, "Iz zbirke 'Luzumijjat'", *Behar IX*, Sarajevo 1908-1909., br. 10, str. 155.

Mirza Safvet, "Rustem paša Skradinac", *Behar IX*, Sarajevo 1908-1909., br. 10, str. 161-162.

1911.

Safvet-beg Bašagić, "Hasan Kafi el Akhisari (Pruščak)", *Bosnische Post*, 23. DeceMBER 1911., str. 3-5.

1912.

Dr Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Zemaljska štamparija, Sarajevo 1912.

Dr. Safvet-beg Bašagić, "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti", Pismena radnja za doktorat iz filozofije, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIV*, Sarajevo 1912., sv. 1-2, str. 1-88; sv. 3, str. 295-390. Postoji i separatan otisak, str. 1-184.

Mirza Safvet, "Rubai i gazel", *Zeman II*, Sarajevo 1912., br. 82, str. 1-3.

1916.

Dr. Safvet beg Bašagić, "Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXVIII*, Sarajevo 1916., sv. 3 i 4, str. 207-290.

1917.

Dr. Safvet beg Bašagić, *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1917.

1919.

Dr. Safvetbeg Bašagić, preveo: "Nizam ul alem". Napisao Hasan Ćafi Pruščak, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXXI*, Sarajevo 1919., sv. 2-3, str. 165-179. Postoji i separatan otisak, str. 1-17.

1920.

Mirza Safvet, preveo s perzijskoga: Omer Chajjam, *Rubâije*, Vlastita naklada, Sarajevo 1920.

Mirza Safvet, Omer Chajjam, "Rubaije", *Novi vijek I*, 1920., br. 9, str. 100-102; br. 10-11, str. 110-113.

Safvet-beg Bašagić, "Turske pjesnikinje prije preporoda", *Novi vijek I*, 1920., br. 10-11, str. 114-117.

1921.

- Mirza Safvet, prev.: "Hajjamove Rubaije", *Gajret VIII*, Sarajevo 1921., br. 1, str. 5-6; br. 2-3, str. 105.
- Safvet-beg Bašagić, "Znameniti Bosanci u Turskoj", *Gajret VIII*, Sarajevo 1921., br. 1, str. 33-35; br. 2-3, str. 105-107.
- Safvet-beg Bašagić, "Bosanci muslimani kao javni radnici u Turskoj", *Gajret VIII*, Sarajevo 1921., br. 1, str. 35-37; br. 2-3, str. 107-109.

1924.

- Dr. Safvet beg Bašagić, "Najstarija turska vijest o Kosovskom boju", *Glasnik Zemaljskog muzeja XXXVI*, 1924., Sarajevo 1924., str. 95-99. Postoji i separatan otisak.
- Dr S. Bašagić, "Mustaj-paša Sokolović", *Gajret VIII*, Sarajevo 1924, br. 3, str. 45-46; br. 4, str. 60-61.
- S. Bašagić, "Rubaija, gazel i kasida", *Gajret VIII*, Sarajevo 1924, br. 7, str. 101-103.
- Mirza Safvet, prev. s arapskog: Ebul'ala el Mearri, ("Pjesma"), *Gajret VIII*, Sarajevo 1924, br. 7, str. 109.
- Mirza Safvet, prev. s arapskog: "Krk hanbar", *Gajret VIII*, Sarajevo 1924, br. 7, str. 109.
- Mirza Safvet, "Istočni parnas", *Gajret VIII*, Sarajevo 1924, br. 10, str. 155.

1925.

- Mirza, prev. s turskog: Halida Edib-hanuma, "Molitva", *Gajret IX*, Sarajevo 1925., br. 3, str. 41-42.
- Mirza Safvet, "Hafiz. Njegov život i djela", *Gajret IX*, Sarajevo 1925., br. 5, str. 65-67; br. 6, str. 82-83; br. 7, str. 100-102; br. 8, str. 114-115.
- Mirza Safvet, "Gazel", *Gajret IX*, Sarajevo 1925., br. 11, str. 163.
- Mirza Safvet, prev.: "Rubaije", *Gajret IX*, Sarajevo 1925., br. 16, str. 243.
- Mirza, prev.: Jezid b. Muavija, "Ej djevojko", *Gajret IX*, Sarajevo 1925., br. 16, str. 252.

1926.

- Mirza Safvet, prev.: "Rubaije", *Gajret X*, Sarajevo 1926., br. 6, str. 85.
- Mirza Safvet, prev. s arapskog: Omer Hajjam, "Arapske pjesme", *Gajret X*, Sarajevo 1926., br. 7, str. 99.
- Mirza Safvet, *Dr. Jan Rypka*: "Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit", Erster Teil, Pragae 1924., u: *Gajret X*, Sarajevo 1926., br. 7, str. 109-111; br. 10, str. 158-159; br. 13, str. 207-208; br. 15 i 16, str. 250-251.
- Mirza Safvet, prev.: Ibni Jemin, "Alkemija", *Islamska svijest I*, Sarajevo 1926., br. 2, str. 4.

1927.

- Mirza Safvet, prev. s arapskog: Nasr el-Hubzarzi "Prijatelj je dosad prijatelja posjećao...", *Novi Behar I*, Sarajevo 1927., br. 7, str. 99.
- Mirza Safvet, prev.: "Hajjamova zadnja nazdravica", *Gajret XI*, Sarajevo 1927., br. 9, str. 130.
- Mirza Safvet, prev.: "Krk-hanbar", *Gajret XI*, Sarajevo 1927., br. 9, str. 131.

Dr. S. Bašagić, "Patareni i Islam", *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 12, str. 177-179.

Mirza Safvet, prev.: "Hajjamove refleksije", *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 15-16, str. 234.

Mirza Safvet, prev.: Zari Užičanin, ("Nemoj mislit da je čaša"), *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 15-16, str. 235.

Mirza Safvet, prev.: Hafiz, ("Prkoseći buri – ne bojeć se smrti..."), *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 15-16, str. 235.

Mirza Safvet, prev.: Imami Ravendi, ("Slava Bogu! što stvar svaku..."), *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 15-16, str. 235.

Mirza Safvet, prev.: Rešiduddin Vatvat, ("Vino je korisno čovjeku"), *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 15-16, str. 235.

Mirza Safvet, prev.: Zija-Paša, ("Što ne znadeš ti upitaj pira..."), *Gajret* XI, Sarajevo 1927., br. 15-16, str. 235.

Mirza Safvet, prev.: Ibni Jemin, "Alkemija", *Pravda*, kalendar Jugoslavenske muslimanske organizacije V, Sarajevo 1927., str. 80-81.

1928.

Mirza Safvet, preveo s perzijskoga: Omer Chajjam, *Rubâije*, II (izdanje), Sarajevo 1928.

Mirza Safvet, prev.: "Hajjam", *Gajret* IX, Sarajevo 1928., br. 5, str. 68-70; br. 6, str. 87; br. 7, str. 101-102.

1930.

Dr Safvetbeg Bašagić, "Život i djela Gazi Husrev bega", *Napredak*, hrvatski narodni kalendar), XX/1931., Sarajevo 1930., str. 97-101.

1930.-1931.

Dr. Safvet beg Bašagić, "Život i djela Gazi Husrev bega", *Novi Behar* IV, Sarajevo 1930.-1931., broj 2 i 3, str. 20-22.

Dr. Safvet beg Bašagić, "Kako se za turske uprave Jugoslavija dijelila na kadiluke (Neposredno pred 'Bečki rat')", *Novi Behar* IV, Sarajevo 1930.-1931., broj 12, str. 177-179.

Dr. Safvet-beg Bašagić, "Edhem Mualabdić i kulturni pokret bosansko-hercegovačkih muslimana", *Novi Behar* IV, Sarajevo 1930.-1931., broj 14-15, str. 212-213.

Dr. Safvetbeg Bašagić, preveo s turskog: (Derviš-paša Bajezidagić Mostarac, "Ko bi mog'o opjevati redom..."), u: Alija Nametak, "Stari most u Mostaru", *Novi Behar* IV, Sarajevo 1930.-1931., broj 21, str. 314.

Dr. Safvet beg Bašagić, "Dvije vakufname Mehmed paše Sokolovića", *Novi Behar* IV, Sarajevo 1930.-1931., broj 22 i 23, str. 325-326.

1931.

Dr. Safvet beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Izvanredno izdanje Matice Hrvatske za godinu 1931, Zagreb MCMXXXI.

1931.-1932.

- Dr. S. Bašagić, "Predgovor" (za djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 18, str. 264.
- Mirza Safvet (prev.): "Aforizmi" (Jahja Gilani) *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 273.
- Mirza Safvet (prev.): "Aforizmi" (Džami) *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 273.
- Mirza Safvet (prev.): Fahrudin Razi, "Zadnje riječi", *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 273.
- Mirza Safvet (prev.): Firdevsi, "Iz 'Šahname'", *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 273.
- Mirza Safvet (prev.): Šejh Sadi, ("O ti, koji na svijetu u obilju živiš..."), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 273.
- Mirza Safvet, s perzijskog: ("Ne treba ti..."), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 274.
- Mirza Safvet, s perzijskog: ("U mislima dov'o sam te sebi..."), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 274.
- Mirza Safvet, s arapskog: ("Dobrih ljudi nestaje..."), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 274.
- Mirza Safvet, s arapskog: ("Živi i uživaj..."), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 274.
- Mirza Safvet, s arapskog: ("Dobro ime ostaviti..."), *Novi Behar* V, Sarajevo 1931.-1932., br. 19-20, str. 274.

1932.

- Dr. Safvet-beg Bašagić, "Predgovor" (za djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*), *Napredak*, hrvatski narodni kalendar XXII/1933., Sarajevo 1932., str. 53-59.

1934.

- Safvetbeg Bašagić, "Chajjam. Jedna osamstogodišnjica", *Obzor* LXXV, 1934., br. 141, str. 1 i 2.
- Mirza Safvet, "Prevodi" (Iz zaostalih bilježaka), *Narodna uzdanica*, kalendar III/1935., Sarajevo 1934., str. 84-85.

1935.-1936.

- Dr. Safvetbeg Bašagić, "Omer Hajjam", *Novi Behar* IX, Sarajevo 1935.-1936., br. 1-3, str. 5-7; br. 4, str. 39-40; br. 5-6, str. 65-67; br. 7-8, str. 87-88.

1954.

- Mirza Safet (!), s perzijskog preveo: Omer Hajjam, *Rubaije*. Drugo izdanje prijevoda priredio, pogovor napisao i tumač riječi proširio Alija Bejtović, "Mladost", Zagreb 1954.

1962.

- Mirza Safet (!), preveo s perzijskog: "Iz rubajja", u: *100 najvećih djela svjetske književnosti*, "Stvarnost", Zagreb 1962., str. 158-160.

1965.

Mirza Safvet, preveo s perzijskog: Omer Hajjam, "Rubaije", u: *Antologija svjetske lirike*, "Naprijed", Zagreb 1965., str. 40-41.

1971.

- (Safvet-beg Bašagić, prepjev): Omer Hajjam, "Rubaije", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 9-126.
- (Safvet-beg Bašagić), "Derviš-paša Bajezidagić", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 129-143.
- (Safvet-beg Bašagić), Nerkesi es-Saraji", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 144-160.
- (Safvet-beg Bašagić), "Mezaki", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 161-165.
- (Safvet-beg Bašagić), "Rušdi", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 166-170.
- (Safvet-beg Bašagić), "Mahir", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 171-173.
- (Safvet-beg Bašagić), "Sabit", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 174-187.
- (Safvet-beg Bašagić), "Hikmet", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 188-202.
- (Safvet-beg Bašagić), "Rubaija, gazel i kasida", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 203-207.
- (Safvet-beg Bašagić), "Hafiz", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 208-226.
- (Safvet-beg Bašagić), "Omer Chajjam", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 227-242.
- (Safvet-beg Bašagić), "Tevfik-i-Fikret, moderni turski pjesnik", u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. II, "Svjetlost", Sarajevo 1971., str. 243-251.

1972.

- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, "Gazel o Mostaru", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 219.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, "Dvije rubaije", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 219-220.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, ("Slijedio sam tragove..."), u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 220.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, ("Ako ono stasito djevojčice..."), u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 220-221.

- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, "O pero", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 227.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, ("Kad mi riječ..."), u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 227.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, "Jadi zaljubljenih (uvod)", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 229.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Talib, ("Nemoguće sastati se..."), u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 230.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Talib, "Mjesecu si bajku reko", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 230.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Habiba Stočević, "Gazel", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 242.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, "Ako hoćeš dići se visoko", u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 243.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, ("Hiljadu sam puta..."), u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 243.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet ("Kao sunce..."), u: *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, odabrao i priredio Alija Isaković, "Stvarnost", Zagreb 1972., str. 244.

1974.

- Safvet-beg Bašagić, preveo: Ahmed Dervišpašić, "Harabat" (fragment), u: *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, Knjiga I – Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1974., str. 261.
- Safvet-beg Bašagić, preveo: Habiba Rizvanbegović, "Gazel", u: *Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija, Knjiga I – Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1974., str. 264.
- Safvet-beg Bašagić, preveo: Hasan Kafija Pruščak, "O uzrocima nazadovanja države, te o podjeli društva" (dva odlomka iz "Uredbe svijeta"), u: *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, Knjiga I – Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1974., str. 271-272.
- Safvet-beg Bašagić, preveo: "Epitaf na Husrev-begovoj džamiji", u: *Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija, Knjiga I – Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1974., str. 309.
- Safvet-beg Bašagić, preveo: "Epitaf o pogibiji Mahmud-paše Bošnjaka", u: *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, Knjiga I – Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1974., str. 309.

1986.

- Dr Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Priredio i "Pogovor" napisao Džemal Čehajić; u: Safvet-beg Bašagić: *Izabrana djela*, knj. III, "Svjetlost", Sarajevo 1986., str. 7-242.

Dr. S. Bašagić, “Predgovor” (za djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*), u: Safvet-beg Bašagić: *Izabrana djela*, knj. III, “Svjetlost”, Sarajevo 1986., str. 327-328.

Dr. Safvet beg Bašagić: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*. Priredio i napomene napisao Amir Ljubović; u: Safvet-beg Bašagić: *Izabrana djela*, knj. III, “Svjetlost”, Sarajevo 1986., str. 329-440.

1989.

Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet.), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.–1850.)*, Reprint izdanje, Sarajevo 1989.

1990.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, “Gazel o Mostaru”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 219.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, “Dvije rubaije”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 219-220.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, (“Slijedio sam tragove...”), u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 220.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, (“Ako ono stasito djevojče...”), u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 220-221.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, “O pero”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 226.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, (“Kad mi riječ...”), u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 226.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, “Jadi zaljubljenih (uvod)”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 227-228.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Talib, (“Nemoguće sastati se...”), u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 228.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Talib, “Mjesecu si bajku reko”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 229.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Habiba Stočević, “Gazel”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 241.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, “Ako hoćeš dići se visoko”, u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 242.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, (“Hiljadu sam puta...”), u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 242-243.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, (“Kao sunce...”), u: *Biserje – Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, odabrao i priredio Alija Isaković, “Otokar Keršovani” Opatija, Beograd 1990., str. 243.

1994.

Dr. Safvet beg Bašagić: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Predgovor Filip Lukas, faks. pretisak izd. iz 1931., “Birotisak”, Zagreb 1994.

Mirza Safet (!), s perzijskog preveo i predgovor napisao: Omer Hajjam, *Rubaije*, “Avicena”, Sarajevo 1994.

(Safvet-beg Bašagić), “Derviš-paša Bajezidagić”, u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci – Pjesme i rasprave*, “Preporod”, Zagreb 1994., str. 73-104.

(Safvet-beg Bašagić), “Mezaki”, u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci – Pjesme i rasprave*, “Preporod”, Zagreb 1994., str. 105-110.

(Safvet-beg Bašagić), “Rušdi”, u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci – Pjesme i rasprave*, “Preporod”, Zagreb 1994., str. 111-115.

(Safvet-beg Bašagić), “Mahir”, u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci – Pjesme i rasprave*, “Preporod”, Zagreb 1994., str. 116-118.

(Safvet-beg Bašagić), “Sabit”, u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci – Pjesme i rasprave*, “Preporod”, Zagreb 1994., str. 119-132.

(Safvet-beg Bašagić), “Hikmet”, u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci – Pjesme i rasprave*, “Preporod”, Zagreb 1994., str. 133-148.

1995.

Safvet-beg Bašagić, s turskog: Zijaija Mostarac, “Svoju domovinu Sinanbeg preporodi...”, u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, “Preporod”, Sarajevo 1995., str. 36.

Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, “Po srebrenom tvom obrazu...”, u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, “Preporod”, Sarajevo 1995., str. 51-52.

Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, “Ako ono stasito djevojčice...”, u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, “Preporod”, Sarajevo 1995., str. 53-54.

Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, “Nikom časti vrijeme ne odaje...”, u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, “Preporod”, Sarajevo 1995., str. 55.

- Safvet-beg Bašagić, s perzijskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Imam grijeha...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 56.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Gdje boravi car svijeta...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 57.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Gdje pomoći ne imade...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 58-59.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Ko bi mogo opjevati redom...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 60-61.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "O nebesa, gdje je smilovanje...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 76-77.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Kad mi riječ sa jezika pođe...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 78.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Ak' u loptu zatvorenu...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 79.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Nerkesija, uzmi u ruku...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 80.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Dnevnik brige...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 81.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Sulejman Mezakija, "Srce, kad si već se odlučilo...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 105.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Sulejman Mezakija, "Zar po putu nema traga...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 106-107.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Kao sablja demiskija zima čiča...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 109.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Hodi o Bakše bajnoga pera...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 110.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin "Kad ajete...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 111.

- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Mezaki-beg dugo peharnik je bio...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 115.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Ahmed Ruždija, "Tvoje usne u mojoj se duši...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 117-118.
- Safvet-beg Bašagić, s perzijskog: Ahmed Ruždija, "Od čašice rujna vina...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 119.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Vusletija Ali-beg Pašić, "Kad zamislim tvoje kose...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 121-122.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Vusletija Ali-beg Pašić, "Nosilac zakona pravедnosti...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 123-124.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Abdulah Mahir, "Srce moje kad je naučilo...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 134-135.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Kao sunce svijetlo lica tvoga...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 229-230.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Nemoj mislit da je nesuglasje...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 231.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "U mome suznom oku...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 232-233.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Čudno nam se zagonetna čini...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 234.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Ako hoćeš dići se visoko...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 235.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Hiljadu sam puta proučavao...", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 236.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Habiba Stočević Rizvanbegović, "Kad od tvoga oštrog pogleda", u: Lamija Hadžiosmanović – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo 1995., str. 240-241.

1997.

- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Zijaija Mostarac, "Svoju domovinu Sinanbeg preporodi...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 29.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Po srebrenom tvom obrazu il' je crni soluf pao...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 47-48.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Ako ono stasito djevojče...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 49.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Nikom časti vrijeme ne odaje...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 50.
- Safvet-beg Bašagić, s perzijskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Imam grijeha možda više već što ima kapi kiše...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 51.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Gdje boravi car svijeta, o lahore, hajde kaži...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 52.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Gdje pomoći ne imade svemoćnoga Gospodara...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 53.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Derviš-paša Bajezidagić, "Ko bi mogo opjevati redom...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 54-55.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "O nebesa, gdje je smilovanje...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 77.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Kad mi riječ sa jezika pođe...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 78.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Ak' u loptu zatvorenu...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 79.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Nerkesija, uzm' u ruku čašu slave i radosti...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 80.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Muhamed Nerkesija, "Dnevnik brige, što predgovor resi...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "AleF", Sarajevo 1997., str. 81.

- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Sulejman Mezakija, "Srce, kad si već se odlučilo...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 113.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Sulejman Mezakija, "Zar po putu nema traga...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 114-116.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Kao sablja demiskija zima ciča...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 119.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Hodi o Bakše bajnoga pera...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 120.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Kad ajete iz Kur'ana o boju razjasni...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 121.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Alaudin Sabit Užičanin, "Mezaki-beg dugo peharnik je bio...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 126.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Ahmed Ruždija, "Tvoje usne u mojoj se duši...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 129-130.
- Safvet-beg Bašagić, s perzijskog: Ahmed Ruždija, "Od čašice rujna vina...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 131.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Vusletija Ali-beg Pašić, "Kad zamislim tvoje kose...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 135.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Vusletija Ali-beg Pašić, "Nosilac zakona pravednosti na zemlji...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 136-137.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Abdulah Mahir, "Moje srce kad je naučilo...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 149-150.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Kao sunce svjetlo lica tvoga...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 253.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Nemoj mislit da je nesuglasje...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 254.

- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "U mome suznom oku...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 255-256.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Čudno nam se zagonetna čini...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 257.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Ako hoćeš dići se visoko...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 258.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Arif Hikmet-beg Stočević, "Hiljadu sam puta proučavao...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 259.
- Safvet-beg Bašagić, s turskog: Habiba Stočević Rizvanbegović, "Kad od tvoga oštrog pogleda...", u: Emina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997., str. 265.

1998.

- Safvet-beg Bašagić, "Omer Chajjam", u: Omer Hajjam, *Rubaije*. Priredio Enes Duraković, "Sarajevo-Publishing", Sarajevo 1998., str. 5-23.
- (Safvet-beg Bašagić, prev.): Omer Hajjam, *Rubaije*. Priredio Enes Duraković, "Sarajevo-Publishing", Sarajevo 1998.
- Safvet-beg Bašagić, "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Starija književnost, Knjiga I. Priredili: Enes i Esad Duraković, Fehim Nameć, "Alef", Sarajevo 1998., str. 135-140.
- Safvet-beg Bašagić, "Arifi-Hikmet beg Rizvanbegović Stočević", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Starija književnost, Knjiga I. Priredili: Enes i Esad Duraković, Fehim Nameć, "Alef", Sarajevo 1998., str. 844-851.

1999.

- Safvet-beg Bašagić, prijevod: Muhamed Nerkesija, "Ak' u loptu zatvorenu..." u: *Bošnjačka epigrafika*. Priredio Sulejman Grozdanić, za štampu pripremila Emina Memija, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 16.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Ebul-Alâ el-Meârri, "Prolog", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 133-134.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Omer Hajjam, "Rubaije", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 135-141.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Adni, "Iz gazela", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 142.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Derviš-paša Bajezidagić, "Po srebrenom tvom obrazu...", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 143-144.

- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Derviš-paša Bajezidagić, "Imam grijeha, možda više...", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 145.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Derviš-paša Bajezidagić, "Bože, sa dobrotom Tvojom...", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 145.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Derviš-paša Bajezidagić, "Nikom časti...", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 145.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Muhamed Nerkesija, "O nebesa, gdje je smilovanje", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 146.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Muhamed Nerkesija, "Kad mi riječ sa jezika pođe", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 147.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Muhamed Nerkesija, "Ak' u loptu zatvorenu", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 148.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Muhamed Nerkesija, "Nerkesija, uzm' u ruku...", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 149.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Muhamed Nerkesija, "Dnevnik brige...", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 150.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Sulejman Mezakija, "Zar po putu nema traga", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 151-153.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Alaudin Sabit Užičanin, "Kao sablja demiskija zima ciča", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 154.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Alaudin Sabit Užičanin, "Mezaki-beg dugo peharnik je bio", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 155.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Alaudin Sabit Užičanin, "Hodi, o Bakše, bajnoga pera", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 156.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Ahmed Ruždija, "Tvoje usne u mojoj se duši", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 157-158.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Ahmed Ruždija, "Od čašice rujna vina", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 159.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Arif Hikmet-beg Stočević, "Kao sunce svjetlo lica tvoga", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 160.
- Safvet-beg Bašagić, prepjev: Arif Hikmet-beg Stočević, "Nemoj mislit da je nesuglasje", u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, "Preporod", Sarajevo 1999., str. 161.

Safvet-beg Bašagić, prepjev: Habiba Stočević Rizvanbegović, “Kad od tvoga oštrog pogleda”, u: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. Priredio Munib Maglajlić, “Preporod”, Sarajevo 1999., str. 162.

Safvet-beg Bašagić, prijevod: “Rubaije Omera Hajama”, u: *Rumi, Hajam, Sa'di, Hafiz, Četiri perzijska pjesnika*, drugo izdanje. Priredio i predgovore napisao Bećir Džaka, “Svjetlost”, Sarajevo 1999., str. 67-70.

2000.

Safvet-beg Bašagić, “Husrev-beg (Gazi)”, u: *Gazi Husrev-begova biblioteka. Pet stoljeća u misiji bošnjačke kulture*. Priređivač dr. Enes Kujundžić. Gazi Husrev-begova biblioteka – “El-Kalem”, Sarajevo 1421. h.g./2000.

2002.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, “Gazel o Mostaru”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 207.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, “Dvije rubaije”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 207-208.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, (“Slijedio sam tragove...”), u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 208.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Derviš-paša Bajezidagić, (“Ako ono stasito djevojčice...”), u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 208-209

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, “O pero”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 214.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, (“Kad mi riječ...”), u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 214.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Nerkesi, “Jedi zaljubljenih (uvod)”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 215-216.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Talib, (“Nemoguće sastati se...”), u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 217.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Talib, “Mjesecu si bajku reko”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 217.

(Safvet-beg Bašagić, preveo:) Habiba Stočević, “Gazel”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 232.

- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, “Ako hoćeš dići se visoko”, u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 233.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, (“Hiljadu sam puta...”), u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 233.
- (Safvet-beg Bašagić, preveo:) Arif Hikmet, (“Kao sunce...”), u: Alija Isaković, *Biserje – Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002., str. 233-234.

2005.

- Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (1912.) (*Izbor*), *Uvod*”, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, Musa Ćazim Ćatić, *Izabrana djela*. Priredio Ozren Prohić. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 2005., str. 251-258.
- Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (1912.) (*Izbor*), *Adni*”, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, Musa Ćazim Ćatić, *Izabrana djela*. Priredio Ozren Prohić. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 2005., str. 258-276.
- Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (1912.) (*Izbor*), *Derviš-paša Bajezidagić*”, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, Musa Ćazim Ćatić, *Izabrana djela*. Priredio Ozren Prohić. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 2005., str. 276-294.
- Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (1912.) (*Izbor*), *Nerkesi Es-Saraji*”, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, Musa Ćazim Ćatić, *Izabrana djela*. Priredio Ozren Prohić. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 2005., str. 294-312.
- Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (1912.) (*Izbor*), *Hikmet*”, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, Musa Ćazim Ćatić, *Izabrana djela*. Priredio Ozren Prohić. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 2005., str. 313-329.

2007.

- Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Priredila Lejla Gazić. “Preporod”, Sarajevo 2007., str. 55-415.
- Dr. S. Bašagić, “Predgovor”, u: Safvet-beg Bašagić, “Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini”. Priredila Lejla Gazić. “Preporod”, Sarajevo 2007., str. 423-424.
- Safvet-beg Bašagić, “Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini”. Priredila Lejla Gazić. “Preporod”, Sarajevo 2007., str. 425-616.

Izvori i literatura

Izvori

Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der orientalischen Literatur – rukopis doktorske disertacije Safvet-bega Bašagića. Čuva se pod brojem D-13971 u Univerzitetskoj biblioteci (Universitätsbibliothek) u Beču.

Mağmū'a – zbornik raznovrsne rukopisne građe koji je prepisao Ibrahim-beg Bašagić. Sadrži, između ostalog, genealogiju porodica Bašagić i Čengiće, pjesme Ibrahim-bega Bašagića, te zabilješke o rođenju njegove djece. Rukopis je bio u vlasništvu Sadike Almase, žene Ibrahim-bega Bašagića, a majke Safvet-bega Bašagića. Danas se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod br. R 3186.

Safvetul-edeb – manuskript Arapske čitanke za IV i V razr. gimnazije od Dra Safetbega (!) Bašagića, sa ranijom oznakom “Napretkova kulturno-historijska zbirka”, kutija 14. Rukopis u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

Tārīh-i Bosna Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita, prepisao u tri sveska Abdulhalim Rasih, sin Muhameda Enverije Kadića. Na kraju prvog sveska stoji oznaka da ga je prepisao Qādī zāde ‘Abd al-ḥalīm Rāsīh b. Muḥammad Anwarī efendī b. Šidqī Bekir (kasnije Bekir Šidqī) efendī fī Saray Bosna 1305/1887-88., na kraju drugog sveska je bilješka o prepisivaču naknadno izbrisana, ali je djelimično čitljiva, a kao godina prijepisa označena je 1306/1888-89., dok je bilješka o prepisivaču i godini prijepisa u trećem svesku potpuno izbrisana. Danas se čuva u Orijentalnom institutu u Sarajevu, kao jedan od malobrojnih sačuvanih manuskripata iz ranije Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta, sa oznakom R 28-1, R 28-2 i R 28-3 (raniji broj R 3459-I, 3459-II, 3459-III).

Tārīh-i Enverī, sv. I-XXVIII, zbornik književne i historijske građe koji je sakupio i ispisao Muhamed Enveri Kadić. Rukopis u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, pod br. 7301-7328. Među preostalim rukopisima iz ranije Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta su i neki od svezaka ovog zbornika čija se kopija ispod indiga čuvala u ovoj

zбирци (raniji broj R 4702, sv. 1-28), koji danas nose oznaku R 29, a sačuvani svesci su 2-10 i 16-28.

ABH, br. 285 – radni dosije Safvet-bega Bašagića, u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. *O-BS 279* (Bašagić dr. Safvet-beg – Sarajevo) – u zbirci “Lični i porodični fondovi” – sadrži rukopisnu građu, prijevode, dokumente, prepisku, telegrame itd. iz ličnog fonda Safvet-bega Bašagića iz godina 1885.-1934. (5 kutija). Danas se čuva u Istorijskom arhivu Sarajevo.

Literatura (izbor)

- A. A. B., “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”, *Biser*, god. I/1912, br. 5, Mostar 1912., str. 92-93.
- Al-Adab an-natrī li al-Būsna wa al-Harsak bi al-lugāt aš-šarqiyya*. Ta’lif: ‘Āmir Lyūbūfītš wa Sulaymān Ġrūzdānītš. Tarġama wa taqdīm: Ġamāl ad-dīn Sayyid Muḥammad, al-Qāhira, 2009.
- Ahlwardt, W., *Verzeichniss der arabischen Handschriften der Königlich Bibliothek zu Berlin*, Band I-X, Berlin 1887.-1899.
- Alajbegović Pečevića, Ibrahim, *Historija*. Predgovor, prijevod i bilješke Fehim Nametak. Knjiga 1 i 2, “El-Kalem”, Sarajevo 2000.
- Aličić, Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orientalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XIX, Sarajevo 1996.
- ‘Āšiq Čalabī, Pīr Meḥmed, *Mašā’ir aš-šu‘arā’ (Taḍkira-i ‘Āšiq Čalabī)*, London 1971.
- Bajraktarević, Sulejman, “Kratak osvrt na istorijat Orientalne zbirke Jugoslavenske akademije u Zagrebu”, *POF* II/1951., Sarajevo 1952., str. 315-317.
- Bajraktarević, Sulejman, “O razvitku Orientalne zbirke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu”, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1949-1950*, Knjiga 57, Zagreb 1953., str. 147-154.
- Balić, dr. Smail, “Austrija i islamsko kulturno naslijeđe”, autorizirani prijevod s njemačkog Salim Abid Hadžić, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, vol. LXIII, br. 9-10, Sarajevo 2001., str. 916-928.
- Balić, Smail, *Die Kultur der Bosniaken*, Supplement I, Wien 1978.
- Balić, Smail, *Kultura Bošnjaka*, Muslimanska komponenta, Wien 1973.
- Bašić, Salih Safvet, “Dr. Safvetbeg Bašagić kao orijentalist” *Novi Behar* VIII, 20-23 (1. VI 1935), Sarajevo 1935., str. 359-360.
- Bejtić, Alija, “Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga II-III, Sarajevo 1974., str. 3-20.

- Blašковиč, J., Petráček K., Vesely R., *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*. Unter der Redaktion Jozef Blaškovičs bearbeiteten: Die arabischen Handschriften Karel Petráček; Die türkischen Handschriften Jozef Blaškovič; Die persischen Handschriften Rudolf Veselý. Die Universitätsbibliothek in Bratislava, Bratislava 1961.
- Bosna ve Hersek vilayeti salnamesi* I-XI, Sarajevo 1300/1882.-1310/1892.
- Boškov, Vančo, "Motivi u pjesmama o gradovima Bosne i Hercegovine na turskom jeziku", *Godišnjak*, Knjiga III-IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za književnost, Sarajevo, 1974-75., str. 51-60.
- Boškov, Vančo, "Neka razmišljanja o književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini", *Naučni skup Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, Sarajevo 1977., str. 53-64.
- Boškov, Vančo, "Šehr-engiz u turskoj književnosti i šehr-engiz o Mostaru", *Radovi*, Filozofski fakultet u Sarajevu, knj. VI/1970-1971., Sarajevo 1971., str. 173-211.
- Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Novija književnost – Književna kritika, knjiga VI. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, "Alef", Sarajevo 1998.
- Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Starija književnost, Knjiga I. Priredili: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, "Alef", Sarajevo 1998.
- Brkčić, H. S., "Proslava 55-godišnjice života i 30-godišnjice književnog rada Dr. Safvet-bega Bašagića u Mostaru", *Gajret* X, br. 4 (16. II 1926), Sarajevo 1926., str. 58-61.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Band I-II (Drugo izdanje), Leiden 1943.-1949., Suppl. I-III, Leiden 1937-1942.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* I-III, Istanbul 1333-1342/1914.-1923.
- Bušatlić, Ismet, "Muniri Bosnawi i njegova univerzalna geografija *Sab'iyat*", *POF* 47-48/1997-98., Sarajevo 1999., str. 85-99.
- Čaušević, Džemaluddin, "Merhum Dr Safvetbeg Bašagić. Živio od 6. V 1850. do 9. IV 1934." *Novi Behar* VII, br. 19-21 (1. V 1934), Sarajevo 1934., str. 270-271.
- Čelebi, Evlija, *Putopis*, odlomci o jugoslovenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, "Sarajevo – Publishing", Sarajevo 1996.
- Čatić, Salem, "Dr. Safvetbeg Bašagić kao poviestničar", *Novi Behar* XV, br. 2-6 (XI-XII 1942), Sarajevo 1942., str. 37-39.
- Čatić, Salem, "Dr. Safvetbeg Bašagić-Redžepašić kao pjesnik", *Narodna uzdanica*, kalendar X/1942, Sarajevo 1941., str. 188-205.
- Čehajić, Džemal, "Ahmed Sudi Bošnjak", *POF* 28-29/1978-79, Sarajevo 1980., str. 103-122.
- Čehajić, Džemal, "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safvet-bega Bašagića, Sarajevo, 1912.", *Godišnjak*, Knjiga VIII, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za književnost, Sarajevo 1979., str. 85-157.
- Čehajić, Džemal, "Diya'i Hasan Čalabi al-Mostari", *POF* XXII-XXIII/1972-73., Sarajevo 1976., str. 329-344.
- Čehajić, Džemal, "O jednom filozofskom traktatu šejha Abdullaha", *POF* 32-33/1982-83, Sarajevo 1984., str. 65-86.
- Čehajić, Džemal, "Pjesme Fevzije Mostarca na turskom", *POF* XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo 1973., str. 284-314

- Ćehajić, Džemal, "Šejh Abdulah Bošnjak 'Abdi' bin Muhamed al-Bosnevi (um. 1054/1644)", *Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu* 1/1982., Sarajevo 1982., str. 75-89.
- Ćurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Biblioteka Kulturno nasljeđe, "Veselin Masleša", Sarajevo 1983.
- Dizdar, Hamid, "Mirza Safvet. (Vođa omladine i učitelj generacija)", *Gajret* XV, br. 5 (1. V 1934), Sarajevo 1934., str. 86-90.
- Dobrača, Kasim, *Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, sv. I, Sarajevo 1963.; sv. II, Sarajevo 1979.
- Duraković, Esad, *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orientalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXIII, Sarajevo 2000.
- Duraković, Esad, "Mostarska nazira kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji", *Hercegovina*, br. 9, Mostar 1997., str. 187-192.
- Duraković, Esad, "Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, knjiga VI, "Alef", Sarajevo 1998., str. 7-50.
- Džaka, Bećir, *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo 1997.
- Džaka, Bećir, "Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku", *Radio Sarajevo, Treći program* VII, broj 19, Sarajevo 1977., str. 587-600.
- Džanko, Muhidin, "Dr. Safet-beg (!) Bašagić književni historičar i kritičar: pionir bošnjačke nauke o književnosti", *Razlika/Difference*, Časopis za kritiku i umjetnost kritike, Godina 1 – Broj 1, Tuzla, proljeće 2001., str. 93-120.
- Džanko, Muhidin, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: vitez pera i mejdana) – Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.
- Đurđev, Branislav, "Sarajevski kodeks kanun-nama", *POF* VI-VII/1956-57, Sarajevo 1958., str. 147-158. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Jugoslavenski leksikografski zavod, I-VI, Zagreb 1966.-1969. *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Volume I-VIII, E. J. Brill, Leiden 1986.-1995.
- Esih, dr Ivan, "Katalogiziranje našeg orijentalističkog blaga. Dr Safvet Bašagić, Orientalistička zbirka u Bratislavi", *Glasnik VIS* XXVIII, br. 3-4, Sarajevo 1965., str. 96-98.
- Fajić, Zejnil, "Biblioteka Abdulah-efendije Kantamirije", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XIII-XIV, Sarajevo 1987., str. 15-36.
- Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*. Preveo sa persijskog jezika, uvod sa napomenama i komentarima napisao Džemal Ćehajić, "Svjetlost", Sarajevo 1973.
- Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*. Prijevod s perzijskog Džemal Ćehajić. Stilizacija Džemaludin Latić, Kulturni centar I.R. Iran u BiH, Sarajevo 2003.
- Filipović, Ibrahim, *Filipovići: Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*, Sarajevo, 1991.
- Flügel, Gustav, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Band I-III, Wien 1865.-1867.
- Gaćanin, Sabaheta, "Iz divana Hasana Zijaije Mostarca: stihovi na perzijskom", *POF* 55/2005., Sarajevo 2006., str. 189-216.

- Gazi Husrev-begova biblioteka – pet stoljeća u misiji bošnjačke kulture*. Priređivač Enes Kujundžić, Gazi Husrev-begova biblioteka – “El Kalem”, Sarajevo 1421. h.g./2000.
- Gazić, Lejla, “Autobiografija u stihu mostarskog pjesnika Hurremija”, *POF XX-XXI/1970-71.*, Sarajevo 1974., str. 205-211.
- Gazić, Lejla, “Bašagićev značaj za bošnjačku kulturu. Na primjeru djelâ *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*” u: Safvet-beg Bašagić, “Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”. Priredila Lejla Gazić. “Preporod”, Sarajevo 2007., str. 5-54.
- Gazić, Lejla, “Bašagićeva književnohistorijska djelatnost” u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga VI. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, “Alef”, Sarajevo 1998., str. 145-148.
- Gazić, Lejla, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXX, Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe – Orijentalni institut, London – Sarajevo 1430/2009.
- Gazić, Lejla, “Stradanje Orijentalnog instituta u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995.”, *Orijentalni institut u Sarajevu 1950.-2000.*, Sarajevo 2000., str. 25-29.
- Gazić, Lejla, “Sulejman Bajraktarević i njegov rad u oblasti orijentalistike”, *POF 27/1977*, Sarajevo 1979., str. 287-292.
- Gazić, Lejla – Salih Trako, “Medžmua sarajevskog pjesnika Mehmeda Mejlije Guranije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XV-XVI*, Sarajevo 1990., str. 105-130.
- Gibb, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, Vol. I-IV, London 1900.-1909 (Reprinted 1965.)
- Giljferding, Aleksandar, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. S ruskog preveo, komentare i bilješke napisao Branko Čulić, “Veselin Masleša”, Sarajevo 1972.
- Grozđanić, Sulejman, *Bošnjačka epigrafika*, “Preporod”, Sarajevo 1999.
- Grozđanić, Sulejman, “O književnosti Muslimana Bosne i Hercegovine na arapskom jeziku”, *Radio Sarajevo, Treći program VII*, broj 19, Sarajevo 1977., str. 525-546.
- Gürgendereli, Müberra, *Hasan Ziyā’ī: Hayatı – eserleri – sanatı ve divanı*, Ankara, 2002.
- Hadžibajrić, Fejzulah, “Tesavvufsko-tarikatska poema Abdullaha Bošnjaka”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke II-III*, Sarajevo 1974., str. 21-32.
- Hadžibajrić, Fejzulah, “Uvodne tesavvufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke I*, Sarajevo 1972., str. 35-47.
- Hadžić, Salim, “Safvet Beg Bašagić u Bečkom univerzitetskom arhivu”, *Preporod*, br. 10/755, 15. Maj 2003., Sarajevo 2003., str. 22-23.
- Hadžijahić, Muhamed, “Bašagićev mevlud”, *Novi Behar VII*, 1933-34., br.19-21, str. 303-304.
- Hadžijahić, Muhamed, “Muslimanska književna tradicija”, u: *Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija, Knjiga I – Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1974.
- Hadžiosmanović, Lamija, *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine*, “Veselin Masleša”, Sarajevo 1980.
- Hadžiosmanović, Lamija, “Osvrt na Bašagićeve prevode s turskog jezika”, *Godišnjak odjeljenja za književnost*, knjiga VIII, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1979., str. 203-221.
- Hadžiosmanović, Lamija – Emina Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, “Preporod”, Sarajevo 1995.

- Hadžiosmanović, Lamija – Salih Trako, “Poezija Mehmeda Mejlije el-Kuranije, sarajevskog pjesnika XVIII stoljeća”, *Radio Sarajevo, Treći program XI*, broj 38, Sarajevo 1982., str. 418-431.
- Hadžiosmanović, Lamija – Salih Trako, *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo 1985.
- Hadžihuseinović Muvekkit, Salih Sidki, *Povijest Bosne*, knj. 1 i 2. S turskog preveli Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako, “El-Kalem”, Sarajevo 1999.
- Hafiz Širazi, *Divan*. S perzijskog preveo: Bećir Džaka. Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo 2009.
- Hafizović, Rešid, “Mustafa Ejubović – Šejh Jujo i njegova summa theologica”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XVII-XVIII*, Sarajevo 1996., str. 51-73.
- Ḥāğğī Ḥalīfā, Muṣṭafā b. ‘Abdullāh, *Kašf az-zunūn ‘an asāmī al-kutub wa al-funūn*, I-II, Istanbul 1310/1892.
- Hammer, Joseph von, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Zweite verbesserte Ausgabe, 1-4, Pesth 1834.-1836.
- Hammer-Purgstall, Joseph von, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Vol. I-IV, Pesth 1836.-1838.
- Handžić, Mehmed, “Bejazići”, *Gajret*, kalendar za godinu 1938., Sarajevo 1937., str. 90-99.
- Handžić, Mehmed, “Godišnjaci (Salname) Bosanskog vilajeta”, *El-Hidaje V*, 1942., str. 289-291.
- Handžić, Mehmed, “Husejn Lâmekâni”, *Narodna uzdanica X*, kalendar za godinu 1942., Sarajevo 1941., str. 148-162.
- Handžić, Mehmed, *Izabrana djela*, Knjiga I-VI, “Ogledalo”, Sarajevo 1999.
- Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1933.
- Handžić, Mehmed, “*Miradžija*” *Sabita Užičanina*, Sarajevo 1940.
- Handžić, Mehmed, “Sarajevo u turskoj pjesmi”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice XI*, Sarajevo 1943., br. 7, str. 161-174; br. 8-9, str. 193-206; br. 10, str. 235-250; br. 11-12, str. 269-281.
- Handžić, Mehmed, “Vahdeti”, *Glasnik IVZ IV*, br 5-6, Sarajevo 1936., str. 194-200.
- al-Ḥānğī al-Bosnawī, Muḥammad b. Muḥammad, *al-Ġawhar al-asnā fī tarāğim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna*, al-Qāhira 1349/1930.
- Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*. Uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, “Veselin Masleša”, Sarajevo 1983.
- Hasandedić, Hivzija, “Djela Mustafe Ejubovića (Šejh Juje) i Ibrahim efendije Opijača koja se nalaze u Arhivu Hercegovine u Mostaru”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke IV*, Sarajevo 1976., str. 57-68.
- Hasandedić, Hivzija, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Sv. 2, Arhiv Hercegovine, Mostar 1977.
- Humo, Hamza, “Veličine istočnog parnasa”, *Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta 1903-1928*, Sarajevo 1928., str. 11.
- Husein Abdel Latif es-Sayyid, *Muhamed Musa “Allamek” – Bosanac, arapski jezikoslovac iz prve polovine XVIII stoljeća*. Sarajevo 1965., (neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Sarajevu).
- Ilić, Slobodan, “Hurufijski pjesnik Vahdeti Bosnevi i njegov Divan”, *POF 38/1988.*, str. 63-95.
- Isaković, Alija, *Biserje, Antologija bošnjačke književnosti*, novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, “Ljiljan”, Sarajevo 2002.

- Isaković, Alija, *Biserje, izbor iz muslimanske književnosti*, "Stvarnost", Zagreb 1972.
- Isaković, Alija, odabrao i priredio, *Biserje, Antologija muslimanske književnosti*, drugo, dopunjeno izdanje, "Otokar Keršovani", Opatija 1990.
- İsen, Dr. Mustafa, *Küh 'ül-ahbâr 'in tezkire kısmı*, Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu, Atatürk kültür merkezi yayını – sayı: 93, Tezkireler dizisi – sayı: 2, Ankara 1994.
- İsen, Dr. Mustafa, *Sehî Bey Tezkiresi "Heşt Behişt"*, Ağçay, Ankara 1998.
- İsen, Dr. Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Ağçay, Ankara 1999.
- İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1-13, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Jahić, Mustafa, "Rukopisi djela Šejh Juje u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke XI-XII*, Sarajevo 1985., str. 39-54.
- Kadrić, Adnan, "Derviš-paša Bajezidagić i njegovo djelo Zübdetü'l-eş'âr", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke XXV-XXVI*, Sarajevo 2007., str. 87-109.
- Kadrić, Adnan, "Dvije poeme na osmanskom jeziku o opisu Jakub-pašine odbrane Sarajeva i pobjede na Krbavskom polju 1493. godine", *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke XXVII-XXVIII*, Sarajevo 2008., str. 209-231.
- Kadrić, Adnan, *Objekt Ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXVIII, Sarajevo 2008.
- Kadrić, Adnan, "Sintaksostilska izražajnost stilskih figura u poeziji Sabita Užičanina", *Pismo*, Časopis za jezik i književnost VI/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo 2008., str. 96-120.
- Kadrić, Adnan, "Uvod u poetiku *Divana* Ahmeda Rušdija Mostarca", *POF* 58/2008., Sarajevo 2009., str. 97-124.
- Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg, *Sabrana djela*, knjiga I: *Narodno blago*, knjiga II i III: *Istočno blago*, I-II. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, "Svjetlost", Sarajevo 1987.
- Kasumović, Ismet, *Ali-dede Bošnjak i njegova filozofijsko-sufijska misao*, "El-Kalem", Sarajevo 1994.
- Kâtib Çelebi, *Kesf-el-zunun*, I-II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Kemura, Ibrahim, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1986.
- Kemura, Ibrahim, *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945.)*, Bošnjački institut, Sarajevo 2002.
- Kemürâ Sayfuddîn Fahmî, "Marhûm darwîš Mehmed Meylî efendi", Kalendar "Gajret" za 1324/1906-07., Sarajevo 1906., str. 92-97.
- Kemura, Šejh Sejfuddîn Fehmi, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo 1913.
- Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, I.-II. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964.
- Krafft, Albrecht, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der K. k. Orientalischen Akademie zu Wien*, Wien 1842.
- [Kranjčević, S. S.], "Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet): Kratka uputa...", *Nada*, VI/1900., br. 8, Sarajevo 1900., str. 127.
- Kreševljaković, Hamdija, "Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić", *Spomenica Na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i*

- naučnog rada spojenu sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja "Ittihad" u Mostaru*, 31. I. – 1. II. 1926., Naklada "Ittihad", Mostar 1926., str. 14-21.
- Kreševljaković, Hamdija, "Život dr. Safvet-bega Bašagića-Redžepašića", *Novi Behar*, god. VII, br. 19-21 (1. V 1934), str. 271-274.
- Leovac, Slavko, *Književna kritika 1878-1941*, Sarajevo 1991.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri, Sa. 18, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- Ljubović, Amir, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVIII, Sarajevo 1996.
- Ljubović, Amir, *Nad Bašagićevom zaostavštinom. Bašagićeva kolekcija orijentalnih rukopisa u Univerzitetskoj knjižnici u Bratislavi i njen značaj za opću i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine*, Arhiv Hercegovine, Mostar 1998.
- Ljubović, Amir, "Na marginama rukopisnih djela Mustafe Ejubovića (1651-1707)", *Hercegovina IV*, Mostar 1984., str. 225-238.
- Ljubović, Amir, *The Works in Logic by Bosniac Authors in Arabic*, Brill, Leiden – Boston, 2008.
- Ljubović, Amir – Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo 1999.
- Ljubović, Amir – Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo 1995.
- Maglajlić, Munib, priredio: Safvet-beg Bašagić, *Pjesme, prepjevi, drame*. "Preporod", Sarajevo 1999.
- Mahmutćehajić, Rusmir, "Ibrahim Vehbi – kadija, pjesnik i epigrafičar", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke IV*, Sarajevo 1976., str. 77-94.
- Malić, Milivoje, *Bulbulistan. Shaïkh Fewzi de Mostar, poète herzégovinien da langue persane*, Paris 1935.
- Mehmed Mejlija Guranija, *Izbor iz poezije*. Prevod, priređivanje i predgovor Lamija Hadžiosmanović – Salih Trako, "Svjetlost", Sarajevo 1989.
- Memija, Emina – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo 1997.
- Mermer, Yrd. Doç. Dr. Ahmet, *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara 1991.
- Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, Zbornik radova – Izbor mevluda – Bibliografija, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", Institut za bošnjačke studije, Sarajevo 2000.
- Milićević, Ivan A., "Nešto o javnom životu dra. Safvetbega Bašagića", *Novi Behar VII*, br. 19-21, Sarajevo 1934., str. 275-278.
- Milićević, Ivan A., "O Mirzi Safvetu kao pjesniku", *Novi Behar VII*, br. 19-21 Sarajevo 1934., str. 298-303.
- Mitrović, Anđelka, *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Filološki fakultet u Beogradu, Monografija, knjiga LXXII, Beograd 1996.
- Muhamed Nerkesija Sarajlija, "Odlomak iz Petoknjižja (Hamse)". Prijevod s turskog: Fehim Nametak, *Glasnik VIS u SFRJ*, god. XLVII, br. 2, Sarajevo 1984., str. 231-235.
- Mujezinović, Mehmed, "Epigrafika i kaligrafija Mehmeda Mejlije", *Naše starine IV*, Sarajevo 1957., str. 131-168.

- Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. I-III, "Sarajevo-Publishing", Sarajevo 1998.
- Mujezinović, Mehmed, "Muhamed Enveri-efendi Kadić kao epigrafičar", *Glasnik VIS*, god. XI, Sarajevo 1960, br. 1-3, str. 12-19; br. 7-9, str. 316-326; br. 10-12, str. 466-481.
- Mujić, Muhamed, "Šejh Jujo (1650-1707) u svjetlu književno-istorijskog materijala", *Zora*, Počasni broj, Mostar 1968-69, str. 291-301.
- Mulabdić, Edhem, "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti. Dr. Safvet-beg Bašagić. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine", *Zeman*, god. II/1912., br. 82, str. 1-2.
- Mulabdić, Edhem, "Prva pojava Safvetbegova", *Novi Behar* VIII, br. 20-23, Sarajevo 1935., str. 357-358.
- Mulabdić, Edhem, "Safvetbeg Bašagić izvan literature", *Spomenica Na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojenu sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja "Ittihad" u Mostaru*, 31. I. – 1. II. 1926., Naklada "Ittihad", Mostar 1926., str. 37-44.
- Muradbegović, Ahmed, "Mirza Safvet (Kratak pregled njegova rada)", *Gajret*, god. X/1926., str. 131-137.
- Muradbegović, Ahmed, "O značenju Dr. Safvetbega Bašagića u našoj književnosti", *Spomenica Na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojenu sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja "Ittihad" u Mostaru*, 31. I. – 1. II. 1926., Naklada "Ittihad", Mostar 1926., str. 22-26.
- Mustafa Ejubović Šejh Jujo, *Dva logička traktata: Risāla fi ādāb al-baḥṭ i Zubda al-ādāb*. Priredio, preveo i naučno obradio: mr. Muhamed Mrahorović, Dobra knjiga, Sarajevo 2008.
- Mušić, Omer, "Jedna turska pjesma o Sarajevu iz XVII vijeka", *POF* III-IV/1952-53, Sarajevo 1953., str. 575-587.
- Mušić, Omer, "Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka", *POF* XIV-XV/1964-65., Sarajevo 1969., str. 73-100.
- Nakičević, Omer, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 1988.
- Nakičević, Omer, *Hasan Kafija Prušćak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*, Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, Sarajevo 1977.
- Nametak, Abdurahman, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Biblioteka Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, "Svjetlost", OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo 1981.
- Nametak, Alija, "Dr. Safvet beg Bašagić. 6. V. 1870. – 6. V. 1930.", *Novi Behar* IV, br. 22. i 23., Sarajevo 1931., str. 321-324.
- Nametak, Alija, "Dr. Safvetbeg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet)", *Narodna uzdanica*, kalendar III/1935, Sarajevo 1934, str. 56-62.
- Nametak, Fehim, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXI, Sarajevo 1997.
- Nametak, Fehim, *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja VIII, Sarajevo 1980.
- Nametak, Fehim, *Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. IV, London – Sarajevo 1998.

- Nametak, Fehim, "Kadićev zbornik kao izvor za proučavanje književne građe", *Radio Sarajevo, Treći program* XI, 38, Sarajevo 1982., str. 438-477.
- Nametak, Fehim, "Književnost bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku", *Radio Sarajevo, Treći program* VII, broj 19, Sarajevo 1977., str. 547-586.
- Nametak, Fehim, "Kronostihovi mostarskog pjesnika Hasana Zijaije", *Trava od srca. Hrvatske Indije II*, Zagreb 2000., str. 191-205.
- Nametak, Fehim, "Muhamed Nerkesija Sarajlija (u povodu 400. godišnjice rođenja)", *Glasnik VIS u SFRJ*, god. XLVII, Sarajevo 1984., br. 2, str. 225-230.
- Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, "El-Kalem", Sarajevo 1989.
- Nametak, Fehim – Salih Trako, *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta*, sv. I, Zürich 1997.
- Naučni skup "Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja", Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja ANU BiH*, Knjiga XXXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, Knjiga 5., Sarajevo 1977.
- Novaković, Stojan, "Prilozi k istoriji srpske književnosti. IV. Srbi Muhamedovci i turska pismenost", *Glasnik Srpskog učenog društva*, knjiga IX, sveska XVI (XXIV staroga reda), Beograd 1869., str. 220-255.
- Novljanin, Omer – Ahmed Hadžinesimović, *Obrana Bosne 1736-1739 (dvije bosanske kronike)*. Preveli i priredili dr Fehim Nametak – dr Lamija Hadžiosmanović, Islamska pedagoška akademija, Zenica 1994.
- Nurudinović, Bisera, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918-1945.*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XIII, Sarajevo 1986.
- Nurudinović, Bisera, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945-1960*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja VI, Sarajevo 1968.
- Nurudinović, Bisera, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1961-1965.*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja IX, Sarajevo 1981.
- Nurudinović, Bisera, "Bosanske salname (1866-1878 i 1882-1893)", *POF X-XI/1960-61.*, Sarajevo 1961., str. 253-265.
- Omer Chajjam, *Rubaije*. Preveo s perzijskoga Mirza Safvet, Sarajevo 1920.
- Omer Chajjam, *Rubaije II* (izdanje). Preveo s perzijskoga Mirza Safvet, Sarajevo 1928.
- Omer Hajjam, *Rubaije* (Preveo S. Bašagić). Priredio i pogovor napisao Alija Bejtić, "Mladost", Zagreb 1954.
- Omer Hajjam, *Rubaije*. S persijskog preveo, napomene i pogovor napisao Dr Fehim Bajraktarević. Biblioteka "Reč i misao", Kolo VI, Knjiga 143, Izdavačko preduzeće "Rad", Beograd 1964.
- Paić-Vukić, Tatjana, "Arapski, turski i perzijski rukopisi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu", *Trava od srca, Hrvatske Indije 2*, str. 231-237.
- Paić-Vukić, Tatjana, *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije*, Srednja Europa, Zagreb 2007.
- Papić, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša", Sarajevo 1972.
- Pertsch, Wilhelm, *Die persischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1859.
- Pertsch, Wilhelm, *Die turkischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1864.

- Pertsch, Wilhelm, *Verzeichniss der persischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1888.
- Pertsch, Wilhelm, *Verzeichniss der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889.
- Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, “Veselin Masleša”, Sarajevo 1980.
- Popovic, Alexandre, “La littérature ottomane des musulmans yougoslaves – Essai de bibliographie raisonnée”, *Journal asiatique*, tome CCLIX, fasc. 3 et 4, Paris 1971., pp. 309-376.
- Popovic, Alexandre, “Le poète Servi Bosnawi a-t-il existé?”, *Turcica IX/2-X*, Paris – Strasbourg 1978., pp. 30-38.
- Prelog, Milan, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladave*, I. dio (1463-1739.), II. dio (1739-1878.). Sarajevo, s.a.
- Redžepagić, Jašar, “Hafiz i Safvet-beg Bašagić”, *Beharistan*, br. 1, Sarajevo 2001., str. 75-84.
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888.
- Rizvić, Muhsin, *Behar, književnoistorijska monografija*, “Svjetlost”, Sarajevo 1971.
- Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, “El-Kalem”, Sarajevo 1990.
- Rizvić, Muhsin, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. I i II, Sarajevo 1973.
- Rizvić, Muhsin, “Pjesničko djelo Mirze Safveta”, u: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. I, str. 9-54.
- Rypka, Jan, *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*, Pragae 1924.
- Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. I-II. Priredio, predgovor i kritički aparat napisao Dr Muhsin Rizvić, “Svjetlost” Sarajevo 1971.
- “Safvet-beg Bašagić (Povodom tridesetogodišnjice smrti 9. IV 1934.)”, *Glasnik VIS XXVI*, br. 3-4, Sarajevo 1964., str. 152-155.
- Salname-i vilayet-i Bosna*, I-XIII, Sarajevo 1283/1866.-1295/1878.
- Sāmī, Š., *Qāmūs al-a'lām* I-VI, Istanbul 1306/1889.-1316/1899.
- Sikirić, Šaćir, “Jedan rukopis Džamina Divana”, *POF V/1954-55*, Sarajevo 1955., str. 321-324.
- Sikirić, Šaćir, “Sūdī kao komentator Sādijina Gulistana”, *POF I/1950*, Sarajevo 1950., str. 51-67.
- Spaho, Fehim: *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, I, Sarajevo 1942.
- Spomenica Na Proslavu 55-godišnjice rođenja Dra Safvetbega Bašagića (Mirza Safveta) i 30-godišnjice njegova pjesničkog i naučnog rada spojenu sa proslavom 20-godišnjice Musl. Zanatl. Udruženja “İttihad” u Mostaru*, 31. I. – 1. II. 1926., Naklada “İttihad”, Mostar 1926.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, I-IV, Istanbul, 1308/1890.-1315/1898.
- Sušić-Mehmedagić, Naida, “Bašagićeve prijevodi arapske poezije na naš jezik”, *Godišnjak VIII*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1979., str. 159-201.
- Šabanović, Hazim, “Bašagićevo ‘Ogledalo’”, *Narodna uzdanica X*, kalendar za godinu 1942., Sarajevo 1941., str. 177-187.
- Šabanović, Hazim, “Hasan Kafi Pručak”, *POF XIV-XV/1964-65.*, Sarajevo 1969., str. 5-31.

- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)*, "Svjetlost", Sarajevo 1973.
- Šamić, Jasna, *Divan de Kaimi, vie et oeuvre d'un poète bosniaque du XVII siècle*, Paris 1986.
- Šiljak-Jesenković, Amina, "Bošnjački pjesnik Zekerijja Sukkeri i njegova epigrafika", *POF* 44-45/1994-95., Sarajevo 1996., str. 75-97.
- Šiljak-Jesenković, Amina, "O nekim junacima Perzije u stihovima Bošnjaka Mezakije", *Beharistan*, br. 1, Sarajevo 2001., str. 62-84.
- Tašköprü-zāde 'Išāmuddīn, Abū al-ḥayr Aḥmad b. Muşliḥuddīn Muştafā, *aş-Şaqā'iq an-nu 'māniyya fī 'ulamā' ad-dawla al- 'uṭmāniyya*, Bulāq (Kairo) 1299/1882.
- Trako, Salih, "Ibrahim Munib Akhisari i njegov 'Pravni zbornik'", *POF* 28-29/1978-79, Sarajevo 1980., str. 215-245.
- Trako, Salih, *Katalog perzijskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XII, Sarajevo 1986.
- Trako, Salih, "Al-Vaşfu 'l-kāmil fī aḥvāli vezīri 'l-'ādil", *POF* X-XI/1960-61, Sarajevo 1961., str. 179-192.
- Trako, Salih – Lejla Gazić, "Dvije mostarske medžmue", *POF* 38/1988, Sarajevo 1989., str. 97-124.
- Trako, Salih – Lejla Gazić, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – Lijepa književnost*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XX, Sarajevo 1997.
- Trako, Salih – Lejla Gazić, "Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta", *POF* XXV/1975, Sarajevo 1976., str. 27-43.
- Traljić, Mahmud, *Istaknuti Bošnjaci*, "El-Kalem", Sarajevo 1998.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, Cilt 1-8, Istanbul 1977-1998.
- Velek, Rene i Ostin Voren, *Teorija književnosti*. Treće izdanje. Preveli Aleksandar I. Spasić i Slobodan Đorđević, "Nolit", Beograd 1985.
- Vodič kroz fondove i zbirke Istorijiskog arhiva Sarajevo*, JU Istorijiski arhiv Sarajevo, Sarajevo 2003.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, Cilt 1-12, Istanbul 1985.
- Zaplata, Rudolf, "Dr. Safvetbeg Bašagić kao državni činovnik", *Novi Behar* VIII, br. 24, Sarajevo 1935., str. 401-403.
- Zaplata, Rudolf, "Kranjčević o Bašagiću kao povjesničaru", *Novi Behar* VII, br. 23, Sarajevo 1934., str. 358.
- Zbornik radova naučnog skupa "Safvet-beg Bašagić – Bošnjačka intelektualna strategija"*, Udruženje intelektualaca Muslimana Zenice, Zenica 1994.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Geschichte der osmanischen Reiches in Europa*, I-VII, Hamburg-Gotha 1840.-1863.
- az-Ziriklī, Ḥayruddīn, *Al-A 'lām. Qāmūs tarāḡim li aşhur ar-riḡāl wa an-nisā' min al-'arab wa al-musta'ribīn wa al-mustaşriḡīn*, I-VIII, Bayrūt 1995.
- Zmaj, J.J. *Istočni Biser*, Novi Sad 1861.
- Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb 1925.
- Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II, "Svjetlost", Sarajevo 1988.
- Ždralović, Muhamed, "Prilog poznavanju djela Šejh Juje", *Hercegovina* I, Mostar, 1981., str. 119-137.